

SOBBİAD

MUĞLA
SİTKİ KOÇMAN
ÜNİVERSİTESİ

SOBBİAD

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

SOBBİAD

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi
Journal of Social Sciences and Humanities Researches

Journal of Social Sciences and
Humanities Researches

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ali Koçman Kültür Sitesi
Kat: 1 Kötekli 48000
MUĞLA

ISSN:2149-5858
E-ISSN:2667-7296

Sonbahar/Autumn
Yıl / Year:2020

Cilt / Volume: 21 Sayı / Issue: 47

ISSN:2149-5858
E-ISSN:2667-7296

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCHES

SOBBİAD

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi

ISSN 2149-5858
E-ISSN 2667-7296

Bu dergi 1302-7824 ISSN numaralı Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisinin devamıdır. Dergi Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanmaktadır.

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCHES

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Adına Sahibi
Owner on Behalf of Mugla Sıtkı Koçman University

Prof. Dr. Bayram COŞKUN

Baş Editör/Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEĞİRMENCİ

Editör Yardımcısı/Associate Editor

Arş. Gör. Çiğdem PANK YILDIRIM

Alan Editörleri/Specialized Co-Editors

Prof. Dr. Ali BAYRAKDAROĞLU

Doç. Dr. Zafer DURDU

Prof. Burcu KARABEY

Dr. Öğr. Üyesi Çağlar ÖZBEK

Doç. Dr. Aydan BEKAR

Dr. Öğr. Üyesi Gözde Müşerref GEZGÜÇ

Doç. Dr. Dicle ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Hanzade ASLAN YILMAZ

Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Turan KALLIMCI

Doç. Dr. Filiz ÇEVİK TAN

Dr. Öğr. Üyesi Kubilay HOŞGÖR

Doç. Dr. Gökben AYHAN

Dr. Öğr. Üyesi Ufuk ÇÖRTÜK

Doç. Dr. Saffet OCAK

Dr. Öğr. Üyesi Veli UĞUR

Doç. Dr. Süleyman Murat YILDIZ

Dr. Tefvik Orkun DEVELİ

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA

Prof. Dr. Serap ÖZEN

Prof. Dr. Cafer TOPALOĞLU

Prof. Dr. Umut AVCI

Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ

Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ

Prof. Dr. Gülay Ö. BEZER

Doç. Dr. Khaldoon NUSAIR

Prof. Dr. Mensur NUREDDİN

Doç. Dr. Olena KARPENKO

Prof. Dr. Rövsen QULIYEV

Dr. Erdoğan AKMAN

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Dr. Poznakhirev VİTALY VİTALİYOVYCH

Kapak Tasarım/Cover Design

Öğr. Gör. Özden IŞIKTAŞ

Baskı/Printing

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörlüğü Matbaası

Muğla Sıtkı Koçman University Press

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi (SOBBİAD) yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Dergi ASOS İndeks, Open Academic Journals Index ve Scientific Indexing Services tarafından taranmaktadır.

Journal Of Social Sciences And Humanities Researches (SOBBİAD) is a refereed journal and published biannually. Authors are responsible for the content and linguistic of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of Muğla University and Muğla Sıtkı Koçman University Journal of Social Sciences. The journal is abstracted by ASOS, Open Academic Journals Index and Scientific Indexing Services.

Scientific Indexing Services

Bilim Danışma Kurulu/Science Advisory Board

Prof. Dr. Adnan DİLER

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali AKAR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali ÇİMAT

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ayşe AYDIN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Bayram AKÇA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Bayram COŞKUN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Bora SÜSLÜ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Burcu KARABEY

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi

Prof. Dr. Enis Timuçin TAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi

Prof. Dr. Erkan POYRAZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Famil ŞAMİLOĞLU

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Hulusi DOĞAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Mine ŞENEL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Fethiye İşletme Fakültesi

Prof. Dr. Muammer TUNA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Muzaffer DEMİR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Recep GÜRSOY

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Sibel CENGİZ

Ardahan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Tuğba UÇMA UYSAL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Turgay UZUN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Bilgin ŞENEL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Fethiye İşletme Fakültesi

Doç. Dr. Ekrem AYAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Erhun ŞENGÜL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi

Doç. Esra SAĞLIK ŞENALP

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi

Doç. Dr. Füsün ÖZERDEM

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Hakan ÜNAL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi

Doç. Musa KÖKSAL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi

Doç. Dr. Uğur ÇALIŞKAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Hanzade ASLAN YILMAZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Tülay AKKOYUN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Bu Sayının Hakemleri*/Referees of This Issue**

Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Ünal BOZYER

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Bayram AKÇA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÖNGÖREN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Seydikemer Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

Dr. Öğr. Üyesi Canan OLPAK KOÇ

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Cem DİŞBUDAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Ar. Gör. Dr. Ceyhan SARI

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY

Hakkari Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Elife AKIŞ

İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Filiz DAŞKIRAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Füsün KÖKALAN ÇİMRİN

Dokuz Eylül Üniversitesi
İzmir Meslek Yüksekokulu

Dr. Öğr. Üyesi Gülçin ALGAN ÖZKÖK

Selçuk Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Doç. Dr. Güneş ŞAHİN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Hande AKYURT KURNAZ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Doç. Dr. Kadir YILDIZ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet ÖCAL

Erciyes Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Melih ÖZÇALIK

Celal Bayar Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Melike SARIKÇIOĞLU

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Murat KARATAŞ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARATAŞ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Oktay YİVLİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ

Muş Alparslan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK

Akdeniz Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Uğur SÖNMEZOĞLU

Pamukkale Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi

Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

*İlgili sayıda hakemlik yapan öğretim üyeleri listeye dâhil edilmiştir. Sıralama alfabetik olarak yapılmıştır.

**Referees of this issue are included to the list in alphabetical order.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

1	Ali YILDIZ, Mehmet Fatih DEMİR, Aytekin FIRAT Girişimcilik Niyetine Sosyal Medyanın Etkisinin Sosyo-Demografik Değişkenler Bağlamında İncelenmesi, Araştırma Makalesi	1
2	Hasan Emre ÜNAL Türkiye’de Kırsal Değişme Süreçleri, Araştırma Makalesi	22
3	Berrin BAYBURT Türkçe Atasözlerinde Kadına Yönelik Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme, Araştırma Makalesi	50
4	Süleyman YİĞİT Bir Nâzire Mecmuâsı Olarak Âmid-İ Sevdâ’da Gülzâr-I Nezâir’in Macerası, Araştırma Makalesi	77
5	Güner ÖZKAN, Elif ŞİMŞEK ÖZKAN Rusya’nın Büyük Güç Siyasetinde Test Alanı Olarak Libya, Araştırma Makalesi	96
6	Erdoğan KELEŞ Kıbrıs Muhassılı Silahdar Osman Ağa’nın Muhellefatı (1764), Araştırma Makalesi	131
7	Halil Erdem AKOĞLU, Mikail KAZAN, Ercan POLAT Spor Tüketicilerinin Marka Tatmini ve Marka Sadakati İlişkisi: Marka Güveni, Marka Duygusu ve Marka İmajının Aracılık Etkisi, Araştırma Makalesi	156
8	Halil AKMEŞE, Ali ILGAZ Türkiye’ye Gelen Yabancı Turistlerin Ziyaret Nedenlerinin Son Beş Yıllık Verilerine Göre Değerlendirilmesi, Araştırma Makalesi	173
9	Özlem OZAN KESBİÇ Türkiye Ekonomisi Açısından Endüstri 4.0 ve Rekabet Gücü İlişkisi, Araştırma Makalesi	186
10	Didem ÖZCAN, Ali ÇİMAT Köleci Dönem Ütopyasına İktisadi Bakış: Ütopyadan Gerçeğe Dönüşenler, Araştırma Makalesi	210
11	Seyithan ALTAŞ II. Dünya Savaşı Yıllarında Müfettişlik Raporlarında Rize (1940-1943) (Çoruh Bölge Müfettişi Cemal Karamuğla’nın Rize ile İlgili Raporları), Araştırma Makalesi	226
12	Murat Erdal DERE, Murat ORAL Erken Cumhuriyet Döneminde Ernst Arnold Egli’nin Köy İlköğretim Planları ve Eğitimin Önemi, Araştırma Makalesi	252
13	Kaan Cem GENİŞ Demokrat Parti Döneminde Rize’de Siyasi Hayat, Araştırma Makalesi	278

Girişimcilik Niyetine Sosyal Medyanın Etkisinin Sosyo-Demografik Değişkenler Bağlamında İncelenmesi¹

Ali YILDIZ²

Mehmet Fatih DEMİR³

Aytekin FIRAT⁴

Öz

Araştırma Makalesi

İnternet ve sosyal ağların yaygınlaşması ile birlikte e-girişimcilik faaliyetleri tüm dünyada hız kazanmasına rağmen, literatürde sosyal medya paylaşımlarının girişimcilik niyeti ve sosyo-demografik faktörler üzerindeki etkisi yeterince araştırılmamıştır. Fırat, Yıldız ve Demir'in (2017) çalışmasında girişimcilik niyetinin sosyal medyadaki girişimcilik ile ilgili paylaşımlardan yüksek oranda etkilendiği sonucu ortaya çıkmıştır. Çalışmamızın amacı sosyal medyadaki girişimcilikle ilgili paylaşımlar ve girişimcilik niyetinin sosyo-demografik değişkenler bazında farklılık gösterip göstermediğini araştırmaktır. Araştırmamız Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde öğrenim gören 416 öğrenci üzerinde yüz yüze anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmanın analizi SPSS programı ile bağımsız örneklem T-testi ve varyans analiz yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin girişimcilik niyeti cinsiyete, sosyal medyada girişimci arkadaş çevresine sahip olma durumuna ve girişimcilikle ilgili paylaşımlara rastlama sıklığına göre farklılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya Girişimciliği, E-Girişimcilik, Sosyal Medya Paylaşımları, Sosyal Medya ve Girişimcilik İlişkisi, Girişimcilik Niyeti, Girişimcilik Eğilimi

An Investigation of the Impact of Social Media on the Intention of Entrepreneurship in the Context of Socio-Demographic Variables

Abstract

Research Paper

Although e-entrepreneurship activities have been accelerated all over the world with the spread of internet and social networks, the effect of social media posts on entrepreneurial intention and socio-demographic factors has not been investigated sufficiently in the literature. In the study of Fırat, Yıldız and Demir (2017), it was found that the intention of entrepreneurship was highly influenced by the posts related to entrepreneurship in social media. The aim of our study is to investigate whether the posts of entrepreneurship in social media and the intention of entrepreneurship differ in terms of socio-demographic variables. The research was carried out in 416 students studying at Muğla Sıtkı Koçman University using face to face survey method. The analysis of the study was performed by using the independent sample T-test and variance analysis methods with SPSS program. According to the results of the research, the entrepreneurship intention of the students varies according to gender, the status of having an entrepreneur friend circle on social media and the frequency of seeing the posts about entrepreneurship.

¹ Bu makale, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesince 17-20 Ekim 2019 tarihinde düzenlenen 4. Uluslararası Girişimcilik, İstihdam ve Kariyer Kongresinde tam metin bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Seydikemer UBYO, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, aliyildiz@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7670-5320>.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Optisyenlik Programı, fdemir@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6475-329X>.

⁴ Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme A.B.D., aytekinfirat@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5599-5063>.

Keywords: Social Media Entrepreneurship, E-Entrepreneurship, Social Media Posts, Social Media and Entrepreneurship Relation, Entrepreneurship Intention, Entrepreneurship Tendency.

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 09.03.2020

Accepted / Kabul tarihi 12.06.2020

Giriş

İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle fayda sağlayan ekonomik uğraşlara üretim denilmektedir. Üretimin gerçekleşmesi için hem üretim faktörlerine hem de bu faktörleri bir araya getirerek organize edecek bir kişiye ihtiyaç vardır. Bu kişi girişimcidir. Bilgi toplumuna geçişle birlikte üretim faktörlerini organize eden girişimcinin sahip olduğu bilgi daha da önem kazanmış ve girişimcinin elinde bulundurduğu gücü artırmıştır. Girişimcilik demokrasinin yerleşmesinde, ekonomik gelişmede, kalkınmada ve bireysel düzeyde refahın kaynağını oluşturan süper bir role sahiptir. Özellikle KOBİ'lerin, sektörün, ekonomik gelişmenin, iş ve istihdam yaratmanın, en önemli unsuru olarak yer almaktadır. Bununla birlikte girişimcilik, pazarını büyük işletmelere karşı korumak isteyen işletmeler için de önemli ve yenilikçi bir güç olarak görülmektedir. Girişimci faaliyetlerin artması, ekonomik düzen içerisinde küçük işletmelerin payını artırarak, ülke ekonomisinin temellerinin daha fazla çeşit üzerine gelişmesine imkân tanımaktadır (Özdevecioğlu ve Karaca, 2015:30-31).

21. yüzyılda gerek toplumu gerekse de ticari hayatın işleyişini etkileyen en önemli etmenlerden birisi internet ve bilgi teknolojisindeki gelişmelerdir. İnsanlar, oturdukları yerden dünyanın herhangi bir yeri ile iletişime geçmekten, arkadaş edinebilmeye, mal alıp satmaktan dünyadaki gelişmeleri anlık takip edebilmeye kadar birçok şeyi internet vasıtasıyla kolaylıkla yapabilmektedir. İşletmeler ve bireyler, rekabette ayakta kalabilmek adına pazarlama usullerini internet, cep telefonu, sosyal medya ve görüntülü reklam gibi dijital ortamda da uygulamak durumunda kalmışlardır (Lexicon.ft.com). Dijital pazarlama olarak adlandırılan bu durumun bir parçası olan sosyal medyada ise ticaret hacmi giderek artırmaktadır.

Dünyada 1,6 milyardan fazla sosyal ağ kullanıcısı bulunmakta ve internet kullanıcılarının yüzde 64'ünden fazlası çevrimiçi sosyal medya servislerine erişmektedir. İstatistiklere göre, sosyal ağ, çevrimiçi kullanıcıların zamanlarını geçirme, arkadaşlarıyla ve aileleriyle iletişimde kalmalarını sağlamanın yanı sıra haberleri ve diğer içerikleri yakalamalarını sağlayan en popüler yollardan biridir (STATISTA). Sosyal medya, genel anlamda kullanıcıların içerik üretip paylaşmalarına ya da sosyal ağlara katılmalarına olanak tanıyan web siteleri ya da uygulamalar şeklinde tanımlanmaktadır (OXFORD).

Günümüzün en yaygın ve popüler sosyal medya ağları arasında Instagram, Twitter, Facebook, Youtube, Pinterest, Whatsapp, Wechat gibi platformlar gelmektedir (BUFFER.com). 2018 yılı itibarıyla, Youtube'un aylık 1,9 milyar, 2004

yılında kurulan Facebook'un 2 milyar, 2010 yılında kurulan Instagram'ın ise 1 milyar aktif kullanıcısı ve 25 milyondan fazla üye işletmesi bulunmaktadır. Instagram hesaplarının %80'i bir ticari işletmeyi takip ediyorken, 200 milyondan fazla kullanıcı her gün en az bir işletmenin profilini ziyaret etmektedir. Bunun yanında Instagram'da ayda iki milyon ücretli reklam veren işletme bulunmaktadır (Sproutsocial). E-marketer sitesinin araştırmasına göre Kasım 2018 itibariyle Instagram'da 500.000 etkileyici profil (son 4 haftada günlük ortalama 10'dan az paylaşım yapan profil) bulunmaktadır. Pazarlamacılar, markalarının değerlerine uygun olan etkileyicileri bularak, hedefledikleri müşterileri ürün, hizmet ve markaları hakkında bilgilendirebilmekte, tutumlarına ve satın alma kararlarına etki edebilmektedirler (Barutçu ve Tomaş, 2013; E-Marketer). Instagram, kadın girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerini destekleyen önemli bir platform haline gelmiştir. Instagram, kadın girişimcilerin faaliyetlerini desteklemek adına çeşitli alt platformlara da destek vermektedir. Instagram'da aktif olarak "Girişimciler Platformu" bulunmaktadır. Bu platform aracılığıyla birçok kadın girişimci birbirlerini desteklemekte ve kendi tanıtımlarını yapmaktadır. Birçok kadın fiziki ortamda açamadığı mağazayı Instagram aracılığıyla açmakta ve kendi iş alanını yaratmaktadır. Ayrıca Instagram'da başarıyı yakalayan birçok kadın, fiziki mağazasını açmakta ve işlerini büyötmektedir. Kadın girişimciler, mallarını ve hizmetlerini tanıtmak amacıyla sosyal medya ağlarını kullanmakta ve müşteri ödemeleri için internet bankacılığı teknolojilerinden faydalanmaktadır. Kadın girişimciler, sosyal medya ağlarından faydalanarak sadece telefonları aracılığıyla dahi tüm işlemlerini gerçekleştirebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Instagram kadınların iş hayatını desteklemekte ve ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır (Bideratan, 2017:42-44).

Girişimcilerin fikirlerini hayata geçirebilmek için ihtiyaç duydukları beşeri ve maddi kaynakları temin etme yolunda kitlesel fonlama siteleri de bulunmaktadır. Kickstarter, Indiegogo, Crowdfunder, RocketHub, CrowdRise, Somolend, Gofundme siteleri, uluslararası kitlesel fonlama sitelerinin önde gelenleri arasında yer almaktadır. Ülkemizde de projesini duyurmak ve girişimcilik faaliyetine maddi destek bulmak amacıyla kurulmuş *fonlabeni* ve *fonbulucu.com* gibi internet siteleri yer almaktadır. Gofundme.com sitesi aracılığıyla 2010 yılından 2019 yılına kadar projelere destek amacıyla 70 milyon kişi 5 milyar USD bağışta bulunmuştur (Gofundme). Bu platformların bir diğer yararı da diğer kullanıcıları proje yapma konusunda teşvik etmektir (Karaarslan ve Bulsun, 2016:118).

Sosyal medya, tüketicileri içeriklere katılma, yorumlarda bulunma, paylaşımları beğenme, paylaşma gibi viral özellikleri ile işletmeler karşısında pasif konumdan aktif konuma getirmiştir (Bilbil ve Güler, 2017; Westerman vd., 2012). Bununla birlikte kullanıcıların sosyal ağ ve medya araçları aracılığıyla yaptıkları paylaşımların içerikleri bireylerin satın alma niyet ve davranışlarını etkileyebilmektedir (Fırat, Yıldız ve Demir, 2017; Güner, 2016). Gerçek dünyada tüketiciler ürün ya da hizmetler hakkında satın alma kararı verirken ihtiyaç etkisi dışında aile ve arkadaşlardan oluşan sosyal çevreden de etkilenmektedirler. Aynı

ilişki, tüketicilerin sanal dünyadaki alışveriş davranışları için de geçerlidir. Bu anlamda sosyal medya ağları, tıpkı gerçek dünyada olduğu gibi, kullanıcının aile ve arkadaş çevresinin yoğun olarak bulunduğu platformlar olması nedeniyle ticari anlamda değer yaratabilen topluluklar haline gelmeye başlamıştır (akt., Kara, 2012).

Girişimciliğe olan ilgi son yıllarda hem iş dünyasında hem de akademik camiada artış göstermiştir. Girişimciliği etkileyen faktörler, girişimci kişinin özellikleri ile makro ve mikro etmenler üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Bu kapsamda girişimcilik; bir kişilik fonksiyonu (İplikçioğlu ve Taşer, 2009; Negiz vd., 2009; Leutner vd., 2014), kişinin işletme sahibi olması, öğrenci ya da müdür gibi mesleki statüsünün bir fonksiyonu (Gartner, 1988) veya demografik özelliklerin bir fonksiyonu (Gezen ve Köroğlu, 2014; İbicioğlu vd., 2009) olarak da görülebilmektedir. Buna mukabil, girişimcilik ile sosyal medya ilişkisinin yerli literatürde (Bideratan, 2017; Kuşay, 2017; Yıldırım ve Başer, 2016; Gümüş, 2018) henüz etraflıca araştırılmadığı görülmektedir.

Fırat, Yıldız ve Demir (2017), sosyal medyadaki girişimcilik paylaşımlarının girişimcilik niyeti üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma sonuçlarına göre sosyal medyadaki girişimcilik paylaşımlarının bunu inceleyen kişilerin girişimcilik niyetini olumlu yönde etkilediği, kişiyi girişimci olma yönünde güdülediği ortaya çıkmıştır. Girişimcilik hacminin artırılmasında girişimcilerin faaliyetlerinin sosyal medya üzerinden paylaşılmasının oldukça etkili olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile girişimci çevrenin artış göstermesi ve sosyal medyadaki paylaşımlar, çarpan etkisi ile girişimci anlayışın daha da büyümesine etki edebilir. Araştırmamızın amacı, Fırat, Yıldız ve Demir'in (2017) araştırmasında incelediği girişimcilik niyetine sosyal medya etkisini, sosyo demografik değişkenler bağlamında incelemektir. Bu kapsamda, kullanıcıların yapmış oldukları girişimcilikle ilgili paylaşımların, maruz kalan kullanıcıların girişimcilik niyetinde ve ilgilenim düzeyinde cinsiyete, sosyal medyada girişimci arkadaş çevresine sahip olma durumuna, girişimcilik dersi alma durumuna ve girişimcilikle ilgili paylaşımlara rastlama sıklığına göre farklılık gösterip göstermediğini araştırmaktır. Girişimci adayları sosyal medyadaki girişimcilik paylaşımları sayesinde iş fikirlerinden haberdar olabilir ve yeni bir girişimcilik faaliyetini başlatabileceğine dair kendisini motive edebilir.

1. Girişimcilik Kavramı ve Sosyal Medya Girişimciliği

Girişimciliği net bir tanımın sınırları içine yerleştirmek oldukça zordur. İlk kez orta çağda kullanılan bu kelimenin “entreprenere” kökünden ve “üstlenmek”, “girişmek” anlamına geldiği görülür. Girişimci terimi ilk olarak 17. Yüzyılda Fransız askeri terminolojisinde kullanılmıştır. Bu kelime uzun askeri yolculuklara rehberlik etmeyi üstlenen kişileri ifade etmek için kullanılmıştır. Yine bu terim, iş dünyasında ilk defa 18. Yüzyılın başında Fransa’da yaşayan İrlanda asıllı ekonomist Richard Cantillon tarafından kullanılmıştır. Latince’de “intare” kökünden gelen girişimci kavramı, İngiltere’de enter (giriş), ve pre (ilk) kelime köklerinden gelmekte ve

entrepreneur yani ilk girişen, başlayan anlamına gelmektedir. Bu tanım, zaman içinde farklılaşarak, 20. Yüzyılda daha çok “yenilik yapabilme, fırsatları değerlendirebilme ve ticari anlamda uygulanabilir hale getirme” anlamında kullanılmıştır. Girişimci, en basit şekilde girişimi gerçekleştiren kişi olarak tanımlanabilir. Ancak, girişimciyi sadece “yeni bir yatırım yapan kişi” olarak tanımlamak yeterli ve doğru olmayacaktır (Marangoz, 2012:1-2).

Girişimci, bir işi yapmaya girişen ve bundan çekinmeyen kişidir. Üretim faktörlerini bir araya getirerek, iktisadi mal ve hizmet üretimi için gerekli girişimi başlatan, ayrıca üretim için gerekli finansal kaynakları ve üretimin değerlendirileceği pazarları bulan kişidir. Girişimcinin çağdaş toplumdaki temel işlevi, ardı arkası kesilmeyen yenilikleri gerçekleştirmek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan, modern girişimcinin gücü, yenilik yapma ve yaptığı yenilikleri iş dünyasında somut ticari ürünlere dönüştürülebilme kapasitesine dayanmaktadır (Çelik vd., 2018:12).

Girişimci, yeniliklerin ortaya çıkması, uygulanması ve yayılmasında, yeni sektörlerin oluşmasında anahtar rol oynamaktadır. Gerek tüketici taleplerinin gerekse teknolojinin hızla değiştiği ve geliştiği günümüzde kalkınmada öncü olmayı hedefleyenlerin yenilikçilik konusunda da öncü olmaları bir gerekliliktir. Ekonomik kalkınmayı hızlandıran girişimcilik yeni istihdam alanları oluşmasına ve üretimin artmasına sebep olmaktadır. Sınırlı kaynakları daha etkin bir şekilde kullanarak yeni ürünler ortaya çıkaran girişimci yüksek katma değerın oluşmasına katkı sağlamaktadır (OKA, 2011:2).

Çiçek (2018), sosyal medya girişimciliğini “sosyal medya aracılığıyla kârlı fırsatlar arayan ve bu sosyal yapı içinde bir işletme kuran ve yöneten bir kişi” olarak tanımlamıştır. Girişimciler sosyal medya üzerinde gerek mal veya hizmetleri pazarlayarak gerekse de ürettikleri içerikleri sunarak para kazanmaktadır. Sosyal medya girişimciliği diğer girişimcilik türlerinden, daha az risk, sektöre giriş engellerinin az olması, daha az yasal prosedürlere tabi olma gibi avantajlar dolayısıyla farklılık göstermektedir. Çiçek’in (2018), sosyal medya girişimciliği için önerdiği üç aşamalı model aşağıda Şekil 1’de yer almaktadır:

Şekil 1: Sosyal Medya Girişimciliği Modeli (Kaynak: Çiçek, 2018:14)

Şekil 1'deki modele göre sosyal medya girişimciliği üç temel aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama öğrenme sürecidir. Buna göre, sosyal medyada iş yapmayı düşünen bir girişimci öncelikle yapılacak işin sınırlarını belirlemeli, ne yapacağı konusunda uzman olmalı, diğerlerinden nasıl öğreneceğinin yollarını araştırmalı, başarının kolay olmadığını, kısa bir yolunun olmadığını bilmeli ve asla vazgeçmemelidir. İkinci aşama hazırlık aşamasıdır. Hazırlık aşamasında girişimci, bir vizyona sahip olmalı, yenilikçi olmalı, kaybetmekten ve tekrar denemekten korkmamalıdır. Son aşama harekete geçme aşamasıdır. Bu aşamadaki en önemli şey, her şeyi kendi başına yapmaya çalışmaması ve esnek olması gerektiğidir (Çiçek, 2018:14).

Çoğu sosyal medya platformunda, şirketlerin reklam kampanyalarının ilerlemelerini, başarılarını ve katılımlarını takip etmelerini sağlayan yerleşik veri analizi araçları vardır. Şirketler sosyal medyayı kullanarak, mevcut ve potansiyel müşterilere, mevcut ve potansiyel çalışanlara, gazetecilere, blogculara ve halka hitap etmektedir. Sosyal medya pazarlaması stratejik düzeyde, bir pazarlama kampanyasının yönetimini, yönetişimini, kapsamını ve firmanın arzu ettiği sosyal medya "kültürünü" ve "tonunu" oluşturmayı içerir. Sosyal medyada şirketler, kullanıcıların hazırlamış oldukları ürün değerlendirme veya yorum gibi içerikleri paylaşmaya izin vermekte, kullanıcılarla hızlı, etkin ve iki yönlü iletişime geçmektedir (WIKIPEDIA). Ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinin etkisinin sosyal medyada hızla görülmesi de girişimcilere önemli fırsatlar sunmaktadır. Girişimciler

sosyal medyada müşteri, ürün ve trendler ile ilgili verileri toplamak ve analiz etmek suretiyle kıt kaynaklarını daha verimli kullanabilir ve iş modeline uygun müşterilerini daha iyi hedefleyebilir.

2. Girişimcilik Niyeti

Girişimcilik eğilimi, çevresel faktörlerin sunduğu fırsatlarla birlikte ortaya çıkan yeni bir girişim kurmaya yönelik niyet olarak değerlendirilmektedir. İsteyerek ya da durumsal şartlar sonucunda yeni bir iş kurma niyetinde olan bireyler, daha bağımsız olma ve bir iş fikrini hayata geçirme gibi hayallerle kariyerlerine kendi işlerinin patronu olarak devam etmeyi tercih etmektedirler (İnce, 2018:108). Bu bakımdan niyet, girişimcilik kararının verilmesinde oldukça önem arz etmektedir. Niyet, gerçek davranışın doğrudan bir öncüsüdür ve niyet ne kadar güçlü olursa, gerçek davranışın başarısı da o kadar büyük olur. Girişimcilik faaliyetinin genellikle bireyin arzu ve isteğine bağlı olarak ortaya çıkması bakımından girişimcilik faaliyeti, niyet edilerek yapılan planlanmış bir davranıştır (Naktiyok ve Timuroğlu, 2009). Niyet, tutumlar ve hedeflenen davranış arasındaki ilişkiyi bağdaştırırken, tutumlar davranışı açıklar. Niyetler, inanış, algı ve diğer dışsal faktörlerin harekete geçmesine öncülük etmektedir. Girişimcilik aktivitesi de planlama gerektirdiğinden niyete bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Ajzen, 1991). Buradan hareketle girişimcilik niyeti, bireyin kendi işini kurma aşamasında fikirlerini harekete geçirmesi ve başarıya yolunda gayret göstermesi (Krueger ve Carsrud, 1993) şeklinde ifade edilebilir.

Literatürde niyet ve girişimcilik niyetini açıklayan çalışmalar, çoğunlukla, Bird'ün (1988) "Girişimcilik Fikirlerinin Yorumlanması, Ajzen'in (1991) "Planlı Davranış Modeli" ve Shapero ve Sokol'un (1982) "Girişimci Durum Modeli" ile ilgili modelleme çalışmalarına dayanmaktadır. Bird (1988) modelde, niyetin kişisel, kavramsal, fikirselle ve sezgisel faktörlerden etkilendiğini ifade etmiştir. Ajzen'in (1991) *planlı davranış teorisi*; davranış öncülünün belirli bir davranışı gerçekleştirme niyeti olduğunu ileri sürmektedir. Girişimcilik niyeti sosyal ve kişisel faktörlerce motive edilmektedir. Literatürde girişimcilik niyetinin kişilerin çevrelerinde algıladıkları engeller ve destek faktörlerinden (Naktiyok ve Timuroğlu, 2009), duygulardan (Yanık vd., 2017), toplumsal kültürel değerlerden (Şeşen vd., 2014), yaş, cinsiyet, önceki iş deneyimi ve gelirinden (Şeşen ve Basım, 2012); kişisel tutum ve algılanan davranış kontrolünden (Kalkan, 2011) etkilendiği yer almaktadır.

Bununla birlikte girişimcilik niyeti, motivasyon, kendine güven, risk alma seviyesi gibi psikolojik faktörler ile bireyin yaşadığı çevre, değer ve tutumlar ile bilinçaltı gibi psikolojik etmenlerden (Kalkan, 2011); "özdenetim/sorumluluk", "uyumluluk", "duygusal denge", "gelişime açıklık" ve "dışa dönüklük" şeklinde beş büyük faktör belirleyici olarak kabul edilen kişilik özelliklerinden (Boz vd., 2016; Costa ve McCrae, 1995; Başol vd., 2011), girişimci kişiliğe sahip olmak ve ailede girişimci olması gibi ailesel faktörlerden (Çelik vd., 2014; İrmiş ve Barutçu, 2012), girişimcilik eğitimi alıp almamasından (Souitaris vd., 2007) etkilenmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar girişimcilik niyetinin demografik, sosyal/çevresel, kişisel

ve psikolojik faktörlerden etkilendiğini göstermektedir (Carr ve Sequeira, 2007; Şeşen vd., 2014).

Girişimcilerin sahip oldukları sosyal ağın niteliği ve genişliği, girişimcilerde sahip olmaları gereken “yenilikçilik, proaktiflik, risk alma” gibi özellikleri etkilemektedir. Bireyler, sosyal ağlarını kullanarak girişimcilik niyetleriyle ilgili bilgi almakta, gerektiğinde sosyal ya da maddi destek sağlamakta, böylece girişimin getireceği riski azaltmaya çalışmaktadır. Bireyin sahip olduğu sosyal ağlar ve çevresel faktörler girişimcilik niyeti üzerinde etkili olmaktadır (Şeşen vd., 2014; Keleş vd., 2012). Bununla birlikte günümüzde her on kişiden sekizinin yoğun biçimde kullandığı ve günlük ortalama dört saat (CNNTURK) ile önemli bir vaktin harandığı sosyal medyayı içinde bulunulan çevre, girişimci bir çevre/ailede yetişme kapsamında değerlendirilebilirsek, yapılan paylaşımların birey üzerindeki psikolojik etkileri dikkate alınmalıdır. Bu kapsamda, bireyin sosyal medyada karşılaştığı girişimcilikle ilgili paylaşımların girişimcilik niyetini etkilediği Fırat, Yıldız ve Demir’in (2017) araştırmasında bulgulanmıştır.

3. Metodoloji

3.1. Örneklem ve Araştırma Yöntemi

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden yüz yüze anket yoluyla veri toplama yöntemi kullanılmıştır. 2017 yılı Nisan döneminde Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Dalaman Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören 60 öğrenci ile pilot araştırma yürütülmüş olup, ölçek yüksek düzeyde güvenilirlik skoru almıştır. Pilot çalışmanın ardından Nisan ve Mayıs 2017 döneminde Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF’de öğrenim gören 159 lisans öğrencisi ile Dalaman MYO ve Marmaris Sağlık Hizmetleri MYO’da öğrenim gören 275 ön lisans öğrencisinden veri elde edilmiştir. Toplanan anketlerin 18’i eksik veri ve sağlıksız şekilde doldurulduğu için kapsam dışı bırakılmış ve toplamda 416 anket değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında aşağıdaki formülden yararlanılmıştır.

$$n = t^2 * p * p / d^2$$

Bu Durumda % 95 güven aralığı, % 5 hata payı, p (incelenen olayın görülme sıklığı) ve q (incelenen olayın görülmemesi sıklığı) değerlerinin 0.50 olması durumunda, evren büyüklüğünün bilinmemesi durumunda 384 örneklem büyüklüğü yeterli kabul edilmiştir (Saunders, Lewis ve Thornhill, 2009).

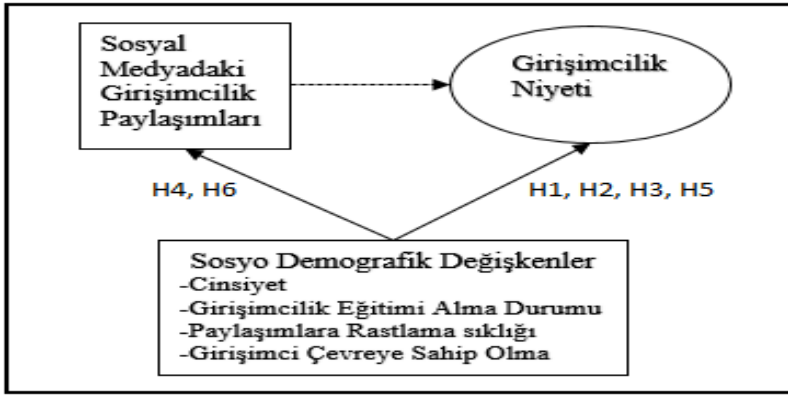
3.2. Ölçeğin Oluşturulması

Araştırmada kullanılacak soru formunun oluşturulmasında literatür taraması yapılmıştır. Girişimcilik niyeti ölçeğinin oluşturulmasında Linan vd.’nin (2011) çalışmasından faydalanılmış ve 6 önerme 5’li likert tipinde katılımcılara yöneltilmiştir. Sosyal medyadaki girişimcilik paylaşımları ile ilgili ilgilenim düzeyini ölçmek için 7 önerme Gülerarslan’ın (2010) çalışmasından derlenmiş ve 5’li likert

tipinde yöneltilmiştir. Sosyal medya paylaşımları ile ilgilenim düzeyi ölçeğindeki likert tipi önermeler “1: Hiçbir zaman, 2: Nadiren, 3: Bazen, 4: Genellikle, 5: Her zaman” şeklinde sorulurken; girişimcilik niyeti önermeleri “1: Hiç katılmıyorum, 5: Tamamen Katılıyorum” şeklinde sorulmuştur.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada, öğrencilerin sosyal medyada karşılaştıkları girişimcilik ile ilgili paylaşımlar ile girişimcilik niyetlerinin sosyo demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği araştırılacaktır. Altta şekil 2’de araştırma modeli yer almaktadır.

Şekil 2: Araştırma Modeli

Fırat, Yıldız ve Demir’in (2017) araştırmasında, sosyal medyadaki girişimcilik paylaşımlarının girişimcilik niyetini %48 gibi yüksek bir oranda açıkladığı ve olumlu etkilediği bulgulanmıştır. Buna göre öğrencilerin girişimcilik niyetini en çok girişimcilik ile ilgili paylaşımların incelenmesi etkilemektedir. Bununla birlikte bu çalışmada araştırılacak hipotezler aşağıda yer almaktadır:

H1: Girişimcilik niyeti, cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H2: Girişimcilik niyeti, sosyal medyada girişimci arkadaş çevresine sahip olma durumuna göre farklılık göstermektedir.

H3: Girişimcilik niyeti, girişimcilik eğitimi alma durumuna göre farklılık göstermektedir.

H4: Girişimcilikle ilgili paylaşımlarla ilgilenim durumu, sosyal medyada girişimci arkadaş çevresine sahip olma durumuna göre farklılık göstermektedir.

H5: Girişimcilik niyeti ile sosyal medyada girişimcilik paylaşımlarına rastlama sıklığı arasında farklılık vardır.

H6: Sosyal medyada girişimcilik paylaşımlarına rastlama sıklığı ile paylaşımlarla ilgilenim durumu arasında farklılık vardır.

3.4. Bulguların Değerlendirilmesi

Ölçek verileri SPSS 20.0 programı aracılığıyla güvenilirlik testine tabi tutulmuştur. Güvenilirlik testine ilişkin bilgiler veren Cronbach α katsayısı 0.845 olarak elde edilmiştir. Bu oranın 0,70 ve üzerinde olması bize katılımcıların tutarlı cevaplar verdiklerini, soruları gelişigüzel cevaplamadıklarını göstermektedir (Gegez, 2010). Araştırma modelinin LISREL programı aracılığıyla yapılan yapısal eşitlik model sonuçları aşağıda tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İndeksleri Bulguları

İndeks	Normal Değer	Kabul Edilebilir Değer	Model Sonucu	Yorum
Ki- Kare			29.49	
Serbestlik Derecesi			13	
χ^2/sd	<2	<5	2,268	Kabul Edilebilir
GFI	>0.95	>0.90	0.98	Çok İyi Uyum
RMSEA	<0.05	<0.08	0.055	Kabul Edilebilir
SRMR	<0.05	<0.08	0.029	Çok İyi Uyum
CFI	>0.95	>0.90	0.99	Çok İyi Uyum

Tablo 1’deki sonuçlar bize modelin verilerle iyi ve çok iyi derecede uyum gösterdiğini ve modelin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Model uyumunun bu noktaya getirilebilmesi adına katsayıları düşük ve t değerleri anlamsız çıkan, diğer değişkenlere katsayı atayan değişkenler analizden çıkarılmıştır. Bu kapsamda analizde kalmasına karar verilen “Sosyal Medyadaki Girişimcilik Paylaşımları (X)” ve Girişimcilik Niyeti (Y) ölçek önermeleri aşağıda yer almaktadır:

Sosyal Medyadaki Girişimcilik Paylaşımları İlgilenim Ölçeği;

- (X1) Sosyal medyadaki girişimcilik paylaşımlarını incelerim,
- (X2) Sosyal medyadaki girişimcilik paylaşımlarından fikir alırım,
- (X3) Sosyal medyadaki girişimcilik paylaşımları sayesinde bilgi edinirim,
- (X4) Sosyal medyadaki girişimcilik paylaşımları merak ederim.

Girişimcilik Niyeti Ölçeği;

Sosyal medyada girişimcilik paylaşımlarını gördükten sonra;

- (Y10) Kendi işimi kurma konusunda ciddi şüphelerim var (ters skorlanmıştır),
- (Y11) Gelecekte bir iş kurmaya kararlıyım,
- (Y12) Profesyonel hedefim bir girişimci olmaktır.

Frekans analizi sonucunda Tablo 2’de katılımcıların %57’sinin kadın, %43’ünün erkek olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %62,7’si Meslek Yüksekokulunda, %37,3’ü ise Fakültede öğrenim görmektedir. Katılımcıların %45,5’i girişimcilik eğitimi ve/veya dersini aldıklarını belirtmiştir. Yaş dağılımına bakıldığında 18-19 yaş aralığında olanların oranı %15,4, 20-21 aralığında olanların %50,3, 22-23 aralığında olanların %23,3, 24 ve üzerinde olanların oranının ise %11 olduğu görülmektedir. Katılımcıların sosyal medyada girişimcilik ile ilgili paylaşımlara ne denli rast geldikleri sorusunda ise “hiç” rast gelmedim diyenlerin oranı %6,5; “nadiren” diyenlerin oranı %26,2, “bazen” diyenlerin oranı %36,5, “sık” diyenlerin oranı %21,2 ve “çok sık” diyenlerin oranı %9,6 olarak bulunmuştur. Bu frekans dağılımı bize araştırdığımız konuya uygun hedef kitlenin seçildiği yönünde işaret vermektedir.

Tablo 2: Sosyo-Demografik Değişkenler

Değişken	Sayı	Yüzde
Cinsiyet		
<i>Kadın</i>	237	57,0
<i>Erkek</i>	179	43,0
Girişimcilik Dersi/Eğitimi Alma Durumu		
<i>Evet</i>	188	45,5
<i>Hayır</i>	228	54,8
Sosyal Medyada Girişimcilik ile İlgili Paylaşımlara Rastlama Sıklığı		
<i>Hiç</i>	27	6,5
<i>Nadiren</i>	109	26,2
<i>Bazen</i>	152	36,5
<i>Sık</i>	88	21,2
<i>Çok Sık</i>	40	9,6
Yaş		
<i>18-19</i>	64	15,4
<i>20-21</i>	209	50,3
<i>22-23</i>	97	23,3
<i>24 ve üzeri</i>	46	11,0
TOPLAM	416	100,00

3.4.1. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

Aşağıda Tablo 3’te girişimcilik niyetinin cinsiyete (H1), sosyal medyada girişimci arkadaş çevresine sahip olma durumuna (H2) ve girişimcilik eğitimi alma durumuna (H3) göre farklılık gösterip göstermediği ile girişimcilikle ilgili paylaşımlara ilgi göstermenin girişimci arkadaş çevresine sahip olma durumuna (H4) göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bağımsız örneklem T-testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3: Girişimcilik Niyeti ile Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki Farklılığa İlişkin Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Sosyo Demografik Değişkenler	Gruplar	N	\bar{x} ort	SS	Lev. Test	P
Girişimcilik Niyeti	Cinsiyet (H1)	Kadın	237	3,261	,920	,679	,001
		Erkek	179	3,571	,899		
	Girişimci Arkadaş Çevresine Sahip Olma (H2)	Evet/Var	251	3,532	,912	,510	0,00
		Hayır/Yok	165	3,185	,903		
	Girişimcilik Eğitimi Alma Durumu (H3)	Evet/Aldı	188	3,329	,900	,339	,191
		Hayır/Almadı	228	3,448	,940		
Paylaşımları ve İlgiilenim Durumu	Girişimci Arkadaş Çevresine Sahip Olma (H4)	Evet/Var	251	3,232	1,004	,278	0,00
		Hayır/Yok	165	2,822	1,080		
Toplam			416				
Hipotezin Kabul/Ret Durumu: H1, Kabul; H2, Kabul; H3, Ret; H4, Kabul							

- *H1: Girişimcilik niyeti, cinsiyete göre farklılık göstermektedir.* Cinsiyete göre farklılıkta, Levene testi sonucunda varyansların eşit olduğu (0,679>0,05) varsayımı doğrulanmıştır. Analiz sonucunda 0,05 anlamlılık düzeyinde ($p=0,001<0,05$) olduğundan cinsiyete göre girişimcilik niyetinde anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre erkekler kadınlara göre 3,571 ortalama ile daha fazla girişimcilik niyeti taşımakta olup, H1 hipotezi kabul edilmiştir.
- *H2: Girişimcilik niyeti, sosyal medyada girişimci arkadaş çevresine sahip olma durumuna göre farklılık göstermektedir.* Tablo 3'te Levene testi sonucunda varyansların eşit olduğu (0,510>0,05) varsayımı doğrulanmıştır. Analiz sonucunda 0,05 anlamlılık düzeyinde ($p=0,000<0,05$) olduğundan girişimci arkadaş çevresine sahip olma durumuna göre girişimcilik niyetinde anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre girişimci arkadaşı olanlar, olmayanlara göre 3,53 ortalama ile daha fazla girişimcilik niyeti taşımakta olup, H2 hipotezi kabul edilmiştir.
- *H3: Girişimcilik niyeti, girişimcilik eğitimi alma durumuna göre farklılık göstermektedir.* Tablo 3'te Levene testi sonucunda varyansların eşit olduğu (0,339>0,05) varsayımı doğrulanmıştır. Analiz sonucunda 0,05 anlamlılık düzeyinde ($p=0,191>0,05$) olduğundan girişimcilik eğitimi alıp almamak, girişimcilik niyetinde anlamlı farklılık göstermemektedir. Buna göre H3 hipotezi reddedilmiştir.
- *H4: Girişimcilikle ilgili paylaşımlarla ilgiilenim durumu, sosyal medyada girişimci arkadaş çevresine sahip olma durumuna göre farklılık*

göstermektedir. Tablo 3'te Levene testi sonucunda varyansların eşit olduğu ($0,278 > 0,05$) varsayımı doğrulanmıştır. Analiz sonucunda $0,05$ anlamlılık düzeyinde ($p=0,000 < 0,05$) olduğundan girişimci arkadaş çevresine sahip olma durumuna göre girişimcilikle ilgili paylaşımlarla ilgilenim durumu arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre girişimci arkadaşı olanlar olmayanlara göre $3,23$ ortalama ile daha fazla girişimcilikle ilgili paylaşımlara ilgi duymaya olup, H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

3.4.2. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Tek Yönlü Varyans Sonuçları

- *H5: Girişimcilik niyeti ile sosyal medyada girişimcilik paylaşımlarına rastlama sıklığı arasında farklılık vardır.* Girişimcilik niyetinin girişimcilikle ilgili paylaşımlara rastlama sıklığına göre farklılığını gösteren tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Sosyal medyada girişimcilikle ilgili paylaşımlara hiç rastlamayanların girişimcilik niyeti puan ortalaması ($X_{ort}=2,95$), nadiren rastlayanların girişimcilik niyeti puan ortalaması ($X_{ort}=3,22$), bazen rastlayanların girişimcilik niyeti puan ortalaması ($X_{ort}=3,39$), sık rastlayanların girişimcilik niyeti puan ortalaması ($X_{ort}=3,54$), çok sık rastlayanların girişimcilik niyeti puan ortalaması ($X_{ort}=3,86$)'dir. Analiz sonucunda ($F(4,411)=5,845$; $P=0,000 < 0,05$) girişimcilikle ilgili paylaşımlara hiç, nadiren, bazen, sık ve çok sık rastlayan öğrencilerin girişimcilik niyeti puanı ortalamasından en az birinin diğerlerine göre farklılık gösterdiği sonucu anlaşılmıştır. Buna göre ($p=0,000 < 0,05$) anlamlılık düzeyinde H_5 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4: Girişimcilikle Niyetinin, Girişimcilikle İlgili Paylaşımlara Rastlama Sıklığına Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Tek Yönlü Varyans

N, Xort ve SS Değerleri				ANOVA Sonuçları				
Faktör	Paylaşım lara Rastlam a Sıklığı	N	χ_{ort}	SH x	Var. K.	K.Top.	Sd.	K.Ort.
Girişimcilik Niyeti	Hiç	27	2,950	,18 1	G. Arası	19,047	4	4,762
	Nadiren	109	3,220	,08 5				
	Bazen	152	3,394	,07 3	G. İçi	334,814	411	0,815
	Sık	88	3,537	,10 0				
	Çok Sık	40	3,858	,13 0				
Toplam		416	3,395	,04 5	F Test: 5,845		P: 0,000	

Anova sonucunda gruplar arasındaki farkın hangisinden kaynaklandığını belirlemek için öncelikle varyansların eşitliği varsayımını kontrol etmek için Levene Testi sonucuna bakılır. Bu test sonucuna $p > 0.05$ olduğundan varyansların eşitliği varsayımı doğrulanmış olur ($L=0,454$; $p=0.769$). Anlamlılık seviyesinin $p > 0.05$ durumunda sıklıkla kullanılan Tukey çoklu karşılaştırma testi tercih edilmiştir.

Tablo 5: Girişimcilik Niyetinin, Girişimcilikle İlgili Paylaşımlara Rastlama Sıklığına Göre Hangi Alt Gruplarda Farklılık Gösterdiğine İlişkin Tukey Testi

Rastlama Sıklığı (i)	Rastlama Sıklığı (j)	$\bar{x}_i - \bar{x}_j$	SH _x	p
Hiç	Nadiren	-,26957	,19402	,635
	Bazen	-,44412	,18850	,130
	SIK	-,58726	,19857	,027*
	Çok Sık	-,90772	,22481	,001*
Nadiren	Hiç	,26957	,19402	,635
	Bazen	-,17455	,11328	,536
	SIK	-,31770	,12935	,103
	Çok Sık	-,63815	,16685	,001*
Bazen	Hiç	,44412	,18850	,130
	Nadiren	,17455	,11328	,536
	SIK	-,14314	,12090	,761
	Çok Sık	-,46360	,16039	,033*
Sık	Hiç	,58726	,19857	,027*
	Nadiren	,31770	,12935	,103
	Bazen	,14314	,12090	,761
	Çok Sık	-,32045	,17211	,340
Çok Sık	Hiç	,90772	,22481	,001*
	Nadiren	,63815	,16685	,001*
	Bazen	,46360	,16039	,033*
	SIK	,32045	,17211	,340

Tablo 5'te tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda ortaya çıkan farklılığın hangi alt gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Tukey Testi sonucunda, .05 anlamlılık düzeyindeki anlamlı farklılık nedeninin sık rastlayanlar ile hiç rastlamayanlar ($p=0,027$); çok sık rastlayanlarla hiç rastlamayanlar ($p=0,001$), nadiren rastlayanlar ($p=0,001$) ve bazen rastlayanlar ($p=0,033$) arasında olduğu tespit edilmiştir. Buna göre sosyal medyada girişimcilikle ilgili paylaşımlara sık ve çok sık rastlayan öğrencilerin girişimcilik niyeti, az rastlayanlara göre yüksek düzeyde olumludur.

- *H6: Sosyal medyada girişimcilik paylaşımlarına rastlama sıklığı ile paylaşımlarla ilgilenim durumu arasında farklılık vardır.* Girişimcilikle ilgili paylaşımlarla ilgilenme durumuna göre tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Sosyal medyada girişimcilikle ilgili paylaşımlara hiç rastlamayanların girişimcilikle ilgili paylaşımlarla ilgilenme puanı ortalaması ($X_{ort}=2.45$), nadiren rastlayanların paylaşımlarla ilgilenme ortalaması ($X_{ort}=2.92$), bazen rastlayanların paylaşımlarla

İlgilenme ortalaması ($X_{ort}=3,09$), sık rastlayanların paylaşımlarla ilgilenme ortalaması ($X_{ort}=3,28$), çok sık rastlayanların paylaşımlarla ilgilenme ortalaması ($X_{ort}=3,32$)'dir. Analiz sonucunda ($F(4,411)=4,511$; $P=0,001<0,05$) girişimcilikle ilgili paylaşımlara hiç, nadiren, bazen, sık ve çok sık rastlayan öğrencilerin paylaşımlarla ilgilenim durumu puan ortalamasından en az birinin diğerlerine göre farklılık gösterdiği sonucu anlaşılmıştır. Buna göre ($p=0,000<0,05$) anlamlılık düzeyinde H_6 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6: Girişimcilikle İlgili Paylaşımlarla İlgilenim Durumunun, Girişimcilikle İlgili Paylaşımlara Rastlama Sıklığına Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi

N, X_{ort} ve SS Değerleri				ANOVA Sonuçları				
Faktör	Paylaşımlar a Rastlama Sıklığı	N	χ_{ort}	SHx	Var. K.	K.Top.	Sd.	K.Ort.
Paylaşımlar a İlgilenim Durumu	Hiç	27	2,4537	,254	G. Arası	19,356	4	4,839
	Nadiren	109	2,9197	,100				
	Bazen	152	3,0970	,082	G. İçi	440,872	411	1,073
	Sık	88	3,2813	,094				
	Çok Sık	40	3,3250	,184				
Levene's Test: 2,808						Sig.:0,025		
Toplam		416	3,0697	,051	F Test: 4,511		P: 0,001	

Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonrası belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere tanımlayıcı post-hoc analiz teknikleri uygulanmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak varyansların eşitliği varsayımını kontrol etmek için Levene Testi sonucuna bakılır. Bu test sonucuna $p<0.05$ olduğundan varyansların eşit olmadığı anlaşılmış olup, karşılaştırma testlerinden Tamhane Testi tercih edilmiştir ($L=2,808$; $p=0.025$).

Tablo 7: Girişimcilikle İlgili Paylaşımlarla İlgilenim Durumunun, Girişimcilikle İlgili Paylaşımlara Rastlama Sıklığına Hangi Alt Gruplarda Farklılık Gösterdiğine İlişkin Tamhane Testi Sonuçları

Rastlama Sıklığı (i)	Rastlama Sıklığı (j)	$x_i - x_j$	SHx	P
Hiç	Nadiren	-,46602	,27373	,642
	Bazen	-,64334	,26751	,201
	SIK	-,82755*	,27163	,044*
	Çok Sık	-,87130	,31434	,075**
Nadiren	Hiç	,46602	,27373	,642
	Bazen	-,17731	,12981	,851
	SIK	-,36153	,13809	,091**
	Çok Sık	-,40528	,20999	,450
Bazen	Hiç	,64334	,26751	,201

	Nadiren	,17731	,12981	,851
	SIK	-,18421	,12531	,787
	Çok Sık	-,22796	,20182	,953
Sık	Hiç	,82755	,27163	,044*
	Nadiren	,36153	,13809	,091**
	Bazen	,18421	,12531	,787
	Çok Sık	-,04375	,20725	1,000
Çok Sık	Hiç	,87130	,31434	,075**
	Nadiren	,40528	,20999	,450
	Bazen	,22796	,20182	,953
	SIK	,04375	,20725	1,000

Tablo 7’de tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda ortaya çıkan farklılığın hangi alt gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Tamhane Test sonucunda, .05 anlamlılık düzeyindeki anlamlı farklılık nedeninin sık rastlayanlar ile hiç rastlamayan grup arasında ($p=0,044$); .10 anlamlılık düzeyindeki anlamlı farklılık nedeninin ise sık rastlayanlar ile nadiren rastlayanlar ($p=0,091$) ve çok sık rastlayanlarla hiç rastlamayanlar ($p=0,075$) arasında olduğu tespit edilmiştir. Buna göre sık ve çok sık rastlayanların girişimcilikle ilgili paylaşımına ilişkin durumları hiç rastlamayan veya nadiren rastlayanlara göre daha olumludur.

Sonuç ve Öneriler

Girişimcilik kavramı, ekonomik ve sosyal gelişim açısından önemini giderek artırmaktadır. Girişimcilik faaliyetlerinin artış göstermesi ekonomileri harekete geçirerek milli gelirin artmasına yardımcı olurken, istihdam artışı ve yeni teknolojilerin kazanımına sebep olmaktadır. Sosyal bakımdan ise girişimcilik, toplumsal yapıda yenilikçi ve değişimi başlatan toplumsal ve kültürel bir fenomen olarak görülmektedir.

Girişimcilik, bireysel faktörler, sosyal çevre ve ailenin girişimci yapısından etkilendiği gibi psikolojik faktörlerden de etkilenmektedir. Ekonominin ve küresel üretimin 2000’li yıllar ile birlikte artan ivmesinde bilgi teknolojilerinin payı oldukça yüksektir. Bilgi teknolojileri ile birlikte iş yapma süreleri kısalmış, iş yapma usulleri farklılaşmış ve iş fikirlerinin yayılma hızı artış göstermiştir. Günümüzde her on kişiden sekizinin yoğun biçimde kullandığı ve günlük ortalama dört saat ile önemli bir vaktin harcandığı sosyal medya, bilginin yayılmasında oldukça önemli bir yere sahip olabilmektedir. Bununla birlikte sosyal medyada yapılan paylaşımların birey üzerindeki psikolojik etkileri dikkate alınmalıdır. Sosyal medya, bilginin hızlı biçimde yayılmasına ve kullanıcıların bu mesajlara katılabilmesine imkân tanınması nedeniyle oldukça önemli hale gelmiştir. Kullanıcıların bu paylaşımlardan ne yönde etkilendiğinin işletmelerce araştırılmasının yanında, bu paylaşımların kişinin girişimcilik niyetine etkisinin olup olmadığı ve sosyo-demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediği literatürde yeterince araştırılmamıştır.

Çalışmamızın amacı sosyal medyadaki girişimcilikle ilgili paylaşımlar ve girişimcilik niyetinin sosyo-demografik değişkenler bazında farklılık gösterip

göstermediğini araştırmaktır. Araştırmanın Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde öğrenim gören 416 öğrenci üzerinde yüz yüze anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmanın analizi SPSS programı ile bağımsız örnekleme T-testi ve varyans analiz yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin girişimcilik niyeti cinsiyete, sosyal medyada girişimci arkadaş çevresine sahip olma durumuna ve girişimcilikle ilgili paylaşımlara rastlama sıklığına göre farklılık göstermektedir. Bununla birlikte girişimcilikle ilgili paylaşımlarla ilgilenim durumu, sosyal medyada girişimci arkadaş çevresine sahip olma durumuna ve sosyal medyada girişimcilik paylaşımlarına rastlama sıklığına göre farklılık göstermektedir. Buna göre girişimcilik niyeti erkeklerde, girişimci arkadaş çevresine sahip olanlarda ve sosyal medyada girişimcilikle ilgili paylaşımlara sık ve çok sık rastlayanlarda diğerlerine göre daha fazladır. Sosyal medyada girişimcilikle ilgili paylaşımlarla ilgilenim durumunda ise girişimci arkadaş çevresine sahip olanlar ile girişimcilik paylaşımlarına sık ve çok sık rastlayanlar diğerlerine göre daha fazla ilgi göstermektedir. Bu çalışmanın farklı zamanlarda, başka örneklemler üzerinde yapılması ve benzer sonuçlar alınması halinde, girişimcilik niyetini etkileyen faktörlere yeni bir değişken/boyut kazandırılabilir. Çalışmamız bu yolda diğer araştırmacılara bir basamak ve temel teşkil edebilecektir.

Kaynakça

- Ajzen, I. (1991). "The Theory of Planned Behavior", *Organizational Behavior and Human Decision Processes, Theories of Cognitive Self-Regulation*, 50(2), 179–211. doi:10.1016/0749-5978(91)90020-T.
- Barutçu, S. ve Toma, M. (2013). "Sürdürülebilir Sosyal Medya Pazarlaması ve Sosyal Medya Pazarlaması Etkinliğinin Ölçümü", *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 4(1).
- Başol, O., Dursun, S. ve Aytaç, S. (2011). "Kişiliğin Girişimcilik Niyeti Üzerine Etkisi: Üniversiteli Gençler Üzerine Bir Uygulama", "İşGüç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi; 13(4),
- Bird, B. (1988). "Implementing Entrepreneurial Ideas: The Case for Intention", *Academy of Management Review*, 13(3), 442–453. doi:10.5465/AMR.1988.4306970.
- Bideratan, G. (2017). "Instagram Kullanan Kadın Girişimciler Üzerine Bir Araştırma: Adana İlinde Bir Uygulama", (Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Bilbil, E. K. ve Güler, ř. (2017). "Dijital Ortamda Kurumsal İtibar Yönetimi ve Viral Uygulamalar İlişkisi", *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 379-402.
- Boz, M., Buluk, B., Aydınkaya, G. ve Arslantaş, Y. (2016). "Kişilik Özellikleri ile Girişimcilik Eğilimi Arasındaki İlişi: Çanakale Örneği", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(5), 1-10.

- “Buffer.com”, <https://buffer.com/library/social-media-sites> sitesinden 08 Ağustos 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Carr, J. C. ve Sequeira, J. M. (2007). "Prior Family Business Exposure as Intergenerational Influence and Entrepreneurial Intent: A Theory Of Planned Behavior Approach", *Journal of Business Research*, 60(10), 1090–1098.
- Cnnturk, <https://www.cnnturk.com/bilim-teknoloji/gunde-4-saat-sosyal-medyada-geciriliyor>, Erişim Tarihi 07 Ağustos 2019.
- Costa, P.T. ve McCrae, R. R. (1995). “Primary Traits of Eysenck’s P-E-N Systems: Three and Five-Factor Solutions”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, ss. 308-317.
- Çelik, A., Aydoğan, Y. Z., ve Yavuz, Y. (2018). “Uygulamalı Girişimcilik Hayaller Gerçek Olsun”, *Hiperlink (Firm)*, (Vol. 1. Baskı). Konya.
- Çelik, A., İnce, M. ve Bozyiğit, S. (2014). "Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Niyetlerini Etkileyen Ailesel Faktörleri Belirlenmeye Yönelik Bir Çalışma", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 113–124.
- Çiçek, B. (2018). “Sosyal Medya Girişimciliği”. *İçtimaiyet Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 10-17.
- “E-marketer”, <https://www.emarketer.com/content/is-everyone-on-instagram-an-influencer> sitesinden 08 Ağustos 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Fırat, A., Yıldız, A. ve Demir, M. F. (2017). “Sosyal Medyadaki Girişimcilik Paylaşımlarının Girişimcilik Niyetine Etkileri”. III. Uluslararası Girişimcilik İstihdam ve Kariyer Kongresi, 1, 426-435.
- Gartner, W. B. (1988). “Who Is An Entrepreneur?” Is The Wrong Question", *American Journal of Small Business*, 20, 11–32.
- Gegez, A. E. (2010). "Pazarlama Araştırmaları", (3. Basım). Beta Basım Yayımları.
- Gezen, T. ve Köroğlu, Ö. (2014). “Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Kariyer Seçimine Etki Eden Kariyer Çapalarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), ss. 213-234.
- "Gofundme: About Us". GoFundMe. <https://www.gofundme.com/c/about-us>, Erişim Tarihi 07, Ağustos 2019.
- Gülerarslan, A. (2010). "İnternet Reklamları ve Kullanım Motivasyonları", Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Gümüş, N. (2018). “Sosyal Medya Pazarlamaya Yönelik Tüketici Algılarının İncelenmesi: Kırgızistan Üzerinde Bir Araştırma”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3).
- Güner, Ö. (2016). “Sosyal Medya ve Ağlarda Viral Pazarlama Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Yüksel Lisans Tezi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- İbicioğlu, H., Özdaşlı, K. ve Alparslan, A. M. (2009). “Girişimcilik Özellikler ve Girişimcilik Kültürü Tercih Üzerinde Ebeveyn Etkisi: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Araştırması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, Sayı 1-2, Cilt: 12, ss. 521-538.
- İnce, F. (2018). “Z Kuşağının Girişimcilik Eğilimi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31.
- İplikçioğlu, İ. ve Taşer, A. (2009). “İşletme Bölümlerinde Verilen Eğitimin Girişimci Adayı Öğrenciler Üzerindeki Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2-10, ss. 13-27.
- İrmiş, A. ve Barutçu, E. (2012). "Öğrencilerin Kendilerini Girişimci Bir Kişiliğe Sahip Görmelerini ve İş Kurma Niyetlerini Etkileyen Faktörler: Bir Alan Araştırması", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 26(2), 1.
- Kalkan, A. (2011). "Kişisel Tutum, Öznel Norm ve Algılanan Davranış Kontrolünün Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama", *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 14(2).
- Kara, T. (2012). “Sosyal Medya Ağlarının Sosyal Ticaret Ağına Dönüşümü: Facebook Örneği”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(4).
- Karaarslan, M. H. ve Bulsun, U. U. (2016). “Girişimcilik Vakaları: Fırsatlar ve Zorluklar”, *Hiperlink (Firm)*. (Vol. Birinci basım). İstanbul.
- Keleş, H. N., Özkan, T. K., Doğaner, M. ve Altunoğlu, A. E. (2012). “Önlisans Öğrencilerinin Girişimcilik Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 9.
- Krueger, N.F. ve Carsrud, A.L. (1993), “Entrepreneurial Intentions: Applying The Theory Of Planned Behavior”, *Entrepreneurship & Regional Development*, Vol. 5, pp. 315–30.
- Kuşay, Y. (2017). “İş Gücü Alanı Olarak Sosyal Medyanın Kullanımı ve Girişimci Kadınlar”, *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 23-33.

- Leutner, F., Ahmetoglu, G., Akhtar, R. ve Chamorro-Premuzic, T. (2014). "The Relationship Between The Entrepreneurial Personality and The Big Five Personality Traits", *Personality and Individual Differences*, 63, 58–63. doi:10.1016/j.paid.2014.01.042
- Lexicon.ft.com, "Dijital Pazarlama". *Financial Times*, <http://lexicon.ft.com/Term?term=digital-marketing> web sitesinden 08 Ağustos 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Liñán, F., Urbano, D. ve Guerrero, M. (2011). "Regional Variations in Entrepreneurial Cognitions: Start-up Intentions of University Students in Spain", *Entrepreneurship & Regional Development*, 23(3–4), 187–215. doi:10.1080/08985620903233929.
- Marangoz, M. (2012). "Girişimcilik", 1. Baskı. Beta Yayınları, İstanbul.
- Naktiyok, A. ve Timuroğlu, M. K. (2009). "Öğrencilerin Motivasyonel Değerlerinin Girişimcilik Niyetleri Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3).
- Negiz, N., Özdaşlı, K., Özkul, G. ve Alparlan, A.M. (2009). "Girişimcilik Özellikleri ve Tipleri Açısından Cinsiyet farklılıkları: SDÜ-İİBF Araştırması", *Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi*, 05 – 07 Mart, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, ss. 241-251.
- Oka. (2011). "Girişimcilik Kavramı ve Türkiye de Girişimcilik Raporu", *Doğu Marmara Bölge Planı 2023 2011-2013 KOBİ Stratejisi Eylem Planı*.
- "Oxford", "Sosyal Medya Tanımı". https://www.lexico.com/en/definition/social_media sitesinden 08 Ağustos 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Özdevecioğlu, M. ve Karaca, M. (2015). "Girişimcilik ve Girişimci Kişilik : Kavram Ve Uygulama",. Hiperlink (Firm). Konya.
- Saunders, M., Lewis, P. ve Thornhill, A. (2009). "Research Methods for Business Students", *Financial Times Prentice Hall*.
- Shapero, A. ve Sokol, L. (1982). "Social Dimensions of Entrepreneurship", *Encyclopedia of Entrepreneurship*. Englewood Cliffs (NJ): Prentice Hall., 72–90.
- Souitaris, V., Zerbinati, S. ve Al-Laham, A. (2007). "Do Entrepreneurship Programmes Raise Entrepreneurial Intention of Science and Engineering Students? The Effect of Learning, Inspiration and Resources", *Journal of Business Venturing*, 22(4), 566–591.
- "Sproutsocial", Instagram İstatistikleri, <https://sproutsocial.com/insights/instagram-stats/> sitesinden 08 Ağustos 2019 tarihinde erişilmiştir.

- “Statista”, Social Media & User-Generated Content, <https://www.statista.com/markets/424/topic/540/social-media-user-generated-content/> sitesinden 08 Ağustos 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Şeşen, H. ve Basım, N. (2012). "Demografik Faktörler ve Kişiliğin Girişimcilik Niyetine Etkisi: Spor Bilimleri Alanında Öğrenim Gören Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", *Ege Akademik Bakış*, 12, 21–28.
- Şeşen, H., Soran, S. ve Caymaz, E. (2014). “Toplumsal Kültürün Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Niyetine Etkisi: Sosyal Ağ Kullanımının Aracılık Rolü”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (41).
- Westerman, D., Spence, P. R. ve Heide, B. (2012). "A Social Network as Information: The Effect of System Generated Reports of Connectedness on Credibility on Twitter", *Computers in Human Behavior*, 28(1), 199–206.
- “Wikipedia.com”, https://en.wikipedia.org/wiki/Social_media_marketing#cite_note-2 sitesinden 08 Ağustos 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Yanık, O., Timuroğlu, M. K. ve Naktiyok, A. (2017). “Duyguların Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Etkisi”, *İAD İşletme Araştırmaları Dergisi*. 9/2, ss.461-477. DOI: 10.20491/isarder.2017.280
- Yıldırım, O. ve Başer, E. (2016). “İnternetin Girişimciliği Kapsamında Değişen Enformasyon Siteleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Global Media Journal: Turkish Edition*, 6(12).

Türkiye’de Kırsal Değişme Süreçleri

Hasan Emre ÜNAL¹

Öz

Araştırma Makalesi

Türkiye’de 1950’li yıllara kadar olan dönemle 1950’li yıllardan günümüze kadar geçen dönem arasında özellikle tarımsal yapıda görülen gelişmeler kırsal yapıda da önemli değişim süreçlerinin yaşanmasına neden olmuştur. 1950’li yıllara kadar olan dönemde tarımda insan gücüne dayalı, ilkel yöntemlerin kullanıldığı bir yapı söz konusuydu. Ancak 1950’li yıllarla birlikte tarımda makineleşmenin ve modern tarımsal girdilerin kullanımının yaygınlaşması, tarımda insan gücüne olan ihtiyacın giderek azalmasının da etkisiyle köylerden kentlere doğru ortaya çıkan göç olgusuyla başlayan kırsal değişim süreci çeşitli aşamalardan geçerek günümüze kadar varlığını sürdürme gelmiştir. Çalışma ile Türkiye’de kırsal alanlarda yaşanan değişme süreçleri geçmişten günümüze tarım politikaları, modern tarım usulleri ve teknolojik gelişme, mülkiyet biçimleri ve işlenebilir arazi değişmesi, demografik dönüşüm, aile yapısı ve sosyal güvenlik sistemi gibi farklı başlıklar üzerinden ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

Anahtar kelimeler: kırsal alan, göç, sosyo-ekonomik yapı, değişim

Rural Change Process in Turkey

Abstract

Research Paper

In Turkey, especially agricultural structure improvements seen between the period of up to 1950 and the next period since then, has led to the emergence of significant changes in rural structure. In the agricultural activities until the 1950s, have a structure that requires primitive methods based on manpower. However, by 1950s, the mechanization of agriculture and the use of modern agricultural inputs became widespread, and the need for manpower in agriculture decreased gradually. The rural change process, which has started with the phenomenon of migration emerging from villages to cities, has continued through various stages till present. With this study, experienced a transition process in the past and present agricultural policies in rural areas in Turkey have been examined in detail on different topics such as modern farming methods and technological developments, forms of ownership and arable land change, demographic change, family structure, and social security system.

Keywords: rural area, migration, socio-economic structure, alteration

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 03.07.2020

Accepted / Kabul tarihi 22.09.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, emreunal06@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6406-3279>

Giriş

Türkiye’de özellikle 1950’li yıllardan itibaren ortaya çıkan makineleşme ve tarımdaki girdilerin verim artırıcı olması ile birlikte ile tarımsal yapıda emeğin sanayiye doğru, dolayısıyla kırdan kente kayma durumu söz konusu olmuş olsa da tarım bugün de kırsal kesimde en önemli gelir faaliyetlerinin başında gelmektedir.

Bu süreçte ortaya çıkan emek hareketliliğinde etkili olan unsur ise kırdan kente yapılan göçler olmuştur (Sönmez, 1983: 64). Bu durumun ortaya çıkmasında 1950’lerde ortaya çıkan ekonomik-politik değişmelerin de etkisi olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapılan ekonomik yardımlar ve kredi imkânlarında yaşanan artışlar traktör kullanımını artırmıştır. Bu durum tarımsal üretimde önemli ilerlemelere de neden olmuştur. Traktör kullanımının yaygınlaşması neticesinde köylüler köylerini terk ederek şehre göç etmeye başlamışlardır. 1950’den itibaren yaygınlaşan traktör kiralama da işgücünün üretimi kesintiye uğratmadan şehre göç etmelerine olanak sağlayan başka bir etken olmuştur (Keyder, 2009: 274, 278, 280). Ayrıca, bu yıldan sonra kırsal alanlarda altyapı (yol, su, elektrik) hizmetleri ve taşıt vasıtaları köylere de ulaşmaya başlamıştır. Yol ve taşıt vasıtalarının yoğunlaşması da köyden kente göçü hızlandırmıştır (Türkdoğan, 2006: 68-69). Cumhuriyet döneminden bugüne kadar geçen aralıkta kırsal nüfusta yaşanan değişimle ilgili olarak şunlar söylenebilir:

1927 ve 2013 yılları arasında yapılan sayımlarda ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçlarında ülke nüfusu artış gösterirken buna karşılık kırsalda yaşayan nüfus ise oransal olarak azalma göstermiştir. 1927’de yapılan sayımda Türkiye nüfusu 13,6 milyon iken nüfusun %76’sı kırsal alanlarda yaşamaktaydı. 1950 yılında ise nüfus 21 milyona yükselirken kırsalda yaşayanların oranı %75’e düşmüştür. 1980 yılındaki sayımda nüfusun 44 milyona yükseldiği buna karşılık kırsalda yaşayan nüfusun toplam nüfus içindeki oranının %56’ya gerilediği görülmektedir. 2000 yılı sayımına göre 68 milyon olan ülke nüfusu içinde kırsalda yaşayan nüfus oranı %35 ve 2012 yılında da %23’e gerilemiştir. En son yapılan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2013 sonuçlarına göre ise kırsalda yaşayan nüfus oranı sadece %9 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2014). (Bkz. Tablo 7) Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir detay bulunmaktadır. 2012 yılında çıkartılan 6360 sayılı Büyükşehir Kanunu ile 14 ilde kurulan büyükşehir belediyesi ile birlikte büyükşehir statüsünde yer alan 30 ilde, belde ve köyler ilçe belediyelerine mahalle olarak bağlanmıştır. Dolayısı ile 2012 yılında 17 milyon olan kırsal nüfus çıkarılan Büyükşehir Kanunu ile birlikte 2013 yılında yaklaşık 7 milyon olarak tespit edilmiştir. Bu kanunun çıkarılmadığı düşünülüğünde kırsal nüfusun bir önceki yıl olan 2012 yılı ile hemen hemen aynı olacağı söylenebilir. Kırsal kesim nüfusunda yaşanan gelişmeler yanında üretim yapısında da birtakım değişiklikler söz konusu olmuştur.

Daha önceleri büyük ölçüde geçimlik yapılan üretim faaliyetleri teknolojiadaki değişmelerle birlikte pazar için de yapılmaya başlanmıştır. Bu gelişmelere paralel

olarak hızlı bir metalaşma ve ticarileşme sürecine de girilmiştir. 1960’ların sonları ile 1970’li yıllar kimyasal girdi ve makineleşme ile birlikte yoğun tarıma geçişin yaşandığı yıllar olmuştur (Yenal, 2001: 34). 1980’lerin başından itibaren tarım ve gıda sektöründe küresel etkilerin görülmesiyle, kırsal kesimin ekonomik yapısında da değişimler yaşandığı görülmüştür (Keyder ve Yenal, 2007: 289). Bu dönemde kırsalda yaşayanlar için en önemli geçim kaynağı olan tarımın dışında da çeşitli gelirler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Türkiye’nin de dünyanın geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerinde olduğu gibi tarımsal üretim dışında farklı kaynaklara yönelmesi söz konusudur. Özellikle kırsal yöreler açısından bakıldığında, buralarda yaşamlarını sürdüren halkın çoğunlukla tarım ve mera arazileriyle birlikte orman arazilerinden de elde edilecek ürün ve hizmetlere bağlı olarak yaşadıkları görülmektedir (Yılmaz, 2003: 3). Bunun temel nedeni arazilerin verimsiz ve parçalı olması, sulanabilir arazinin azlığı gibi nedenlerin yanında yoğun olarak yaşanan kırsal yoksulluktur. Bu durum ekolojik ve mevkii özellikleri bakımından köylere göre farklılık gösterebilmektedir. Tarımsal yapılardaki söz konusu değişiklikler yalnızca farklı özellikteki köylerde değil aynı bölgedeki köy yapılarında da değişiklik gösterebilmektedir. Bu durumda aynı alanda yer alsalar bile köylerin toplumsal yapısında farklılıkların olmasına neden olabilmektedir. Farklılaşmalar sadece tarımsal yapılarla da sınırlı kalmamaktadır. Kırsal yapılardaki konut durumu ve fiziki çevreleri, sosyo-kültürel çeşitlilik olarak da kendini gösterebilmektedir. Bu çalışma ile Türkiye’de kırsal alanlarda yaşanan değişme süreçleri farklı başlıklar altında irdelenmiştir.

1. Tarım Politikaları

Bu başlık altında Cumhuriyet Dönemi ve sonrasındaki tarımsal politikalar ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1930’lu ve 1940’lı yıllarda nüfusun büyük çoğunluğu kırsalda yaşamaktaydı. Dolayısıyla emeğin büyük çoğunluğu da tarımda istihdam ediliyordu. Türkiye tarımı açısından 1928-1948 yılları arasında geçen zaman modernleşme adımlarının atılmaya karar verildiği dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde tarımdaki modernleşmeye yönelik adımların atılmasının bazı nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenleri, 1928 yılında yaşanan şiddetli kuraklık ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkilerinin yavaş yavaş görülmeye başlaması şeklinde sıralamak mümkündür. 1930’lu yılların ikinci yarısına kadar süregelen traktör sayısındaki azalmanın durdurulması ve traktör kullanımının tekrar teşvik edilmesi için 1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren teşvik politikaları ve diğer önlemler sayesinde tarım kesimi toparlanma eğilimine girmiştir. Türkiye tarımının yeni bir döneme girdiği düşünülen 1948 yılı sonrasında Marshall Planı ile birlikte tarımda modernleşmeye hız verilmiştir. Modern tarıma geçiş aşamasında her ne kadar zirai makine ve aletlerinin kullanımı önemli bir gösterge olmuş olsa da aynı dönemde tohumların ilaçlanması, üretimi önemli görülen ürünlerde ilaçlama ile tarımsal mücadelenin başlamasına yönelik de çalışmalar yapılmıştır. Gübre açısından ise farklı bir durum

söz konusu olmuştur. Bu dönemde, suni gübre kullanımı yaygın olmamıştır. Bu durumun nedeni, ürün fiyatlarında gübre kullanımının ekonomik görülmemesi olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1988: 37,84-88).

1950’li ve 1960’lı yıllarda nüfus artışının hızlı olması yanında gelirdeki artışlar, tarım dışı sektörlerin büyümesi ve kentleşme ile birlikte gıda maddelerine olan ihtiyaç ve talep artmıştır. Dolayısıyla tarımsal üretimin artırılmasına yönelik modern girdilere gereksinim duyulmuştur. 1960’lı yılların sonlarından itibaren kimyasal nitelikteki değişiklikler söz konusu olmaya başlamıştır. Kimyasal nitelikli modern tarıma geçişteki bu girdiler arasında kaliteli tohum, kimyasal gübre ve mücadele ilaçları yer almıştır. Türkiye’de tarıma yönelik kamusal politikalar açısından amaç ve öncelikler bakımından teknokratik ve reformcu olmak üzere iki politika çeşidi söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki olan teknokrat politikalar ile amaçlanan 1950 ile 1960’lı yılların ilk dönemlerinde ekilmeyen toprakların ekime açılması olmuştur. Bunun için de traktör kullanımının sayıca artırılması yoluna gidilmiştir. Diğer bir politika çeşidi olan reformcu politikada ise amaç genel olarak birinci politikanın sonucunda ortaya çıkan gelir dağılımı adaletsizliği gibi toplumsal bozuklukların düzenlenmesine yönelik ortaya konmuş ancak uygulamada çok da başarılı olunamamıştır (Aruoba, 1988:199-206).

1980 yılından itibaren başlayan küreselleşme süreci, piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte ülke ekonomisinde de yapısal dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda dışa açılma ve sanayileşme hedefleri doğrultusunda tarım dışında yer alan sektörlerle kaynak aktarımı öncelikli hale gelmiştir. Tarımda koruyucu politikalardan uzaklaşılması tarımdan geçim sağlayan nüfusun sosyo-ekonomik açıdan zor durumda kalmasına neden olmuştur (Gülçubuk, 2002: 99-100).

1980 ile başlayan ve 1980’li yılların sonlarına kadar olan dönemde özellikle 24 Ocak Kararları ile başlayan ve diğer alınan kararlar ile birlikte üretime tahsis edilen kaynaklarda kısıtlamaya gidilmiştir. Bu durum tarım sektöründe gerilemeye yol açmıştır. 1980-1989 döneminde, katma değeri düşük olan tarımsal hammadde ve tarımda kullanılan ilkel sanayi mallarının satışı ile birlikte döviz girişi sağlamak ve bu şekilde dış ticaret dengelerinin düzenlenmesi amaçlanmış ancak bu dönemde istenilen şekilde bir ilerleme kaydedilememiştir. Bu dönemin sonunda 32 Sayılı Karar çıkarılarak yabancı sermayenin gelmesi teşvik edilmiştir. Bu durum ise yüksek faiz oranlarını beraberinde getirmiştir. 1990 ile başlayan ve 2000’li yılların başına değin devam eden diğer bir dönemde tarım sektörü yaşanan ekonomik gelişmelerden en fazla etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Bu dönem içinde yaşanan yatırım davranışlarının az olması, yüksek faiz oranları ve dönem içinde 1994 yılındaki krizinin sonuçları az gelişmiş birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Bu kriz döneminde desteklemeye konu olan ürün sayısının 26’dan 9’a düşürülmesi tarım kesiminin karşı karşıya olduğu kötü durumu ortaya koymaktadır. 1994’de imzalanan Tarım Anlaşması ve 1996’da AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması da tarım politikalarının oluşturulmasında belirleyici olmuştur. Bu iki anlaşma da içerikleri itibari ile gelişmiş ülkeler lehine sonuçlar

ortaya koyarken Türkiye gibi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tarım politikalarının değişmesine neden olmuştur. Bu politika değişikliklerinden bazıları, tarım sektörüne verilen iç desteklerin azaltılması, sübvansiyonlu dış satımların azaltılması ve rekabet üstünlüğümüzün olduğu bazı tarım ürünlerinin anlaşmalar gereği kapsam dışında tutulması olmuştur. 2000’li yıllarda ulusal tarım politikaları açısından önemli bir gelişme de IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar olmuştur (Günaydın, 2010:162-169). 2000’li yıllardan itibaren tarıma yapılan destekler kaldırılırken tarımda da üretim artışı duraklamıştır. 2000’li yılların başında Türkiye tarımının geldiği nokta, yapılan anlaşmalar ile birlikte 1930-1980 yılları arasında tarımın gelişmesine yönelik oluşturulan kurum ve örgütlerin özelleştirilmesi, oluşturulan politikaların bırakılması bunların yerine geçici olarak doğrudan gelir desteği politikalarının getirilmesi ve tarımda serbest rekabet ekonomisinin işlemeye başlaması olmuştur (Kazgan, 2003: 394,396).

Keyder ve Yenal’a (2014: 59-60) göre 1950’li yıllardan 1980’li yıllara kadar olan dönemde tarımsal üreticiler yaşanabilecek dalgalanmalara karşı koruma altında bulunabiliyordu. Ancak 1980 yılından sonraki dönemde yukarıda da belirtildiği gibi küreselleşme sürecini takiben ekonomik alanda imzalanan anlaşmaların ve uygulanan politikaların bir sonucu olarak tarım sektörünü düzenleyen ve destekleyen devlet politikaları terk edilmiştir. Böylece, tarım sektöründe devletin tam yetkili durumdan ziyade pazara yönelik düzenlemeleri yapan ve üreticilerin pazara daha avantajlı olarak girmesine olanak sağlayan bir yapıya sahip olmaya başladığı dile getirilmiştir. Ayrıca Yenal’ın (2014: 155) da belirttiği gibi küreselleşmenin bir neticesi olarak gerçekleştirilen özelleştirmelerle birlikte tarımda uluslararası şirketler üretim aşamasından ürünlerin dağıtımını ve fiyatlarının oluşturulmasına kadar egemen bir konuma gelmiştir.

2.Modern Tarım Usulleri ve Teknolojik Değişme

Değerlendirmelere geçmeden önce modern tarım usulleri ve teknolojik değişme ile ilgili kısa tanımlamalara yer verilecektir. Aruoba’ya (1988:197-199) göre, modern tarım usulleri, yüksek verimli ürünlerin ve üretim tekniklerinin elde edilmesi yanında tarım ile uğraşanların gelirini artırıcı ve gelir dağılımını düzenleyici etkileri de olan mekanik ve biyolojik anlamda değişimleri kapsayan uygulamaları kapsamaktadır.

Kazgan’a (2003: 68) göre ise yeni teknoloji denildiğinde, yeni girdilerin kullanılması yanında, daha verimli faktör birleşimlerinin varlığı, yüksek verimli bitki ve hayvan türü yetiştirilmesi ve uygulanacak teknikler ile ilgili bilgilerin geliştirilmesi söz konusudur. Aruoba’ya (1988: 198) göre tarımda teknoloji değişmesi ise herhangi bir ürün ya da ürün topluluğunda, üretim fonksiyonunun önemli bir düzeyde olmak şartı ile kayması olarak tanımlanmıştır.

1950’li yıllara kadar olan dönemde Türkiye’de tarım, her ne kadar sınırlı düzeyde teknoloji girse de genel olarak modern öncesi tarımsal girdiler ve ilkel tarımsal yöntemlerle hayvan ve insan gücüne bağlı olarak sürdürülmüştür. 1950

öncesi dönemde toplam nüfusun %75'den fazla kısmı kırsalda yaşamaktaydı (bkz. Tablo 4.7). Kırsalda yaşayan nüfus tarafından tarımda 9-11 bin civarında traktör kullanılmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın yaşanması sonucunda tarımsal fiyatların düşmesi ve daha sonrasında II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan seferberliğin getirdiği işgücü noksanlığı, tarımsal alanda teknolojik bir değişimin gerçekleşmesine engel olmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde, pazara yönelik (satışa yönelik) üretimin teşvik edilmesine karşın geçimlik üretim de önemli yer edinmiştir (Kazgan, 2003: 371).

1950'lerle birlikte toprak kullanımı, ürünlerin değişik biçimlerde değerlendirilmesinde değişimler yaşanmış ve tarımda yeni teknolojilerle birlikte yeni işletme şekilleri de yerleşmeye başlamıştır (Kıray, 1999: 317). Önceleri tarıma açılmamış alanlar ithal traktörler ile ekime uygun hale getirilmiş, tarımda artan makineleşme, iyi tohum ve ilaç kullanımı ve sulama projelerinin artışı ile yoğun tarım teknolojisine geçişin ilk evreleri yaşanmaya başlanmıştır. Daha önceleri büyük ölçüde geçimlik yapılan üretim faaliyetleri teknolojideki değişimlerle birlikte pazar için yapılmaya başlanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak hızlı bir metalaşma ve ticarileşme sürecine de girilmiştir. 1960'ların sonları ile 1970'li yıllar kimyasal girdi ve makineleşme ile birlikte yoğun tarıma geçişin yaşandığı yıllar olmuştur (Yenal, 2001: 34).

Tarımda meydana gelen teknolojik değişimleri, makineli tarıma geçiş, modern tarıma geçiş şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Şimdi tek tek bu geçişleri ele alalım:

2.1. Makineli Tarıma Geçiş

1920'lerin başında Türkiye'nin birçok bölgesinde tarımda eski teknikler, teknolojik bakımdan geri tarım araç ve gereçler kullanılarak büyük ölçüde el emeğine dayalı üretim yapılmaktaydı. Yapay gübre kullanımı bilinmiyordu. Ayrıca uzun yıllar hep tek tip ürüne dayalı üretim söz konusuydu. Bunun yanında tohum ekimi ve hasat işlemleri elle yapılıyordu (Tezel, 1986: 91-92).

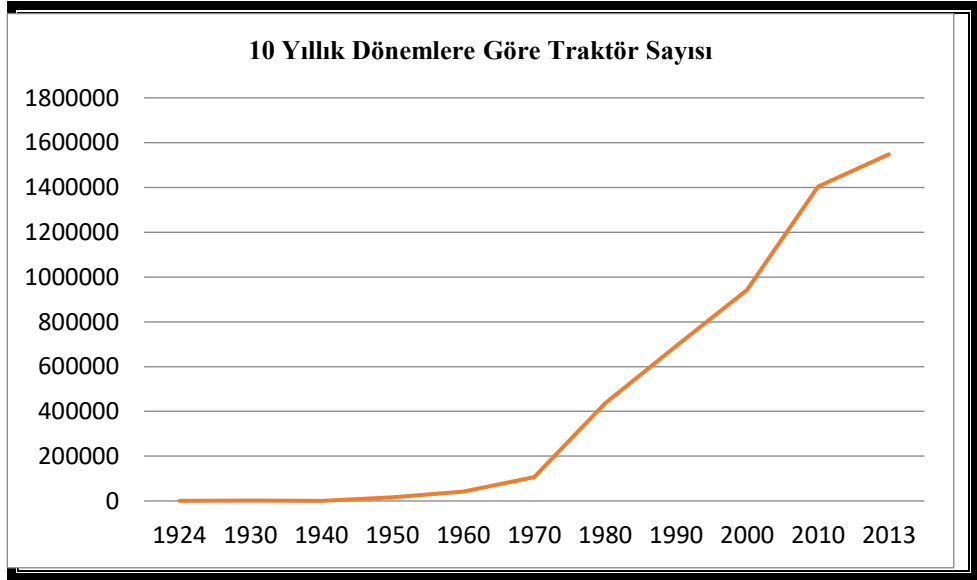
Tablo 1'de görüldüğü gibi, Cumhuriyet'in ilk 25 yılında sayılar az çok değişmekle birlikte, tarımda kullanılan traktör sayısı bin civarındaydı ve Tezel'e (1986: 92) göre bunlar da çoğunlukla Adana, İzmir, Bursa, Konya ve Trakya illerinde yoğunlaşmıştır. 1929 ekonomik buhranı ile birlikte tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmeye başlaması ile birlikte tarımda traktör kullanımı azalmaya başlamıştır. 1930'lu yılların ikinci yarısına kadar bu durum süregelmiştir. 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren ise tarımda yeniden traktör kullanımının teşvik edilmesi için çalışmalar yapılarak uygulanmaya çalışılmıştır.

Tablo 1 ve Şekil 1'de 1924-2013 yılları arasında traktör sayısındaki değişim 10 yıllık dönemler halinde verilmiştir.

Tablo 1: Türkiye'de 1924-2013 Yılları Arasında Traktör Sayısındaki Değişmeler

Yıllar	Traktör Sayısı ²
1924	500
1930	2.000
1940	1.066
1950	16.585
1960	42.136
1970	105.865
1980	436.369
1990	692.454
2000	941.835
2010	1.404.872
2013	1.548.138

Kaynak: Kadayıfçılar, 1969: 14; Aruoba, 1982: 83; Tezel: 1986: 304; TÜİK, 2008:40-42; TÜİK, 2010a: 63; TÜİK, 2011a: 1; Tarım İstatistik Özetleri; TÜİK, 2012a:2;TÜİK, 2012b:2;tuikap.tuik.gov.tr/ulaştırma özet tabloları. 2013.

Şekil 1: Yıllara Göre Traktör Sayısı

1945-1955 yılları arasındaki dönemde tarımsal arazilerde bireysel mülkiyet yerleşmiş ve pazara ürün sağlayan toprak, talep edilen bir meta haline gelmiştir. Bu

² Traktör sayısı ile ilgili olarak farklı kaynaklarda farklı veriler olduğu görülmektedir. Özellikle Cumhuriyetin kurulduğu yıldan itibaren traktör sayıları ile ilgili kesin verilere ulaşılamadığı ve tahmini değerlerin verildiğini belirtmek gerekir.

dönemde işgücünden tasarruf edilmesini sağlayan traktör kullanımının yaygınlaşması ile işlenebilen toprak alanlarında artış yaşanmıştır. 1950’li yıllarda işlenebilecek tüm topraklar büyük ölçüde tarıma açılmıştır (Keyder, 1999: 170). Makineli tarımın yayılmaya başlaması II. Dünya Savaşı’ndan sonra, 1948-1951 yılları arasında yürürlüğe giren Marshall Yardımı ile gerçekleşmiştir (Kazgan, 2003: 372, Pamuk, 2009: 68). Bu bağlamda Türkiye’de tarım sektöründe traktör ve biçerdöver kullanımının 1950 yılından itibaren önem kazandığı söylenebilir.

1951-1953 yılları arasında ise yaklaşık 40 bin traktör ile tarımda hızlı bir makineleşme yaşanmıştır. Bu durum tarım kesiminde çalışan yaklaşık bir milyon çiftçinin tarımsal üretimde âtil kalmalarına ve bu âtil nüfusun da önemli bir kesiminin kentlere göç etmesine yol açmıştır. Tarımda yaşanan bu hızlı gelişme 1953-1957 yılları arasında yavaşlamaya başlamış ve aşamalı olarak artış göstermiştir. Tarımdaki makineleşme süreci daha önce dalgalanan bir seyir gösterirken 1960’lı yıllardan itibaren hız kesmesine rağmen yüksek artışını sürdürmüştür (Karpat, 2003: 104,105).

1970’li yıllarda yaşanan petrol krizine rağmen devlet tarafından akaryakıt satışında sübvansiyon uygulanması, faizlerin düşük tutulması gibi politikalar ile özel yatırımlara olanak sağlanmış ve traktör alımı artarak devam etmiştir. Nitekim 1970 yılında traktör sayısı 106 bin iken 1980 yılına gelindiğinde bu sayı 436 binlere kadar ulaşmıştır. Bu artış 1980 yıllarda da devam etmiş ancak 1980 yılında alınan 24 Ocak kararları ile birlikte politikalarda da değişiklikler yaşanmış ve traktör talebi önceki döneme göre yavaşlamaya başlamıştır (Kazgan, 2003: 372-373). 24 Ocak kararları kapsamında 1980 öncesi dönemlerde tarıma yönelik olarak verilen uygun finansman imkânları daraltılmaya başlanmıştır. Ayrıca iktisatçılara göre, reel faizlerin yükselmesi, akaryakıtta sübvansiyonların kaldırılması, ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesi gibi nedenlerden dolayı istikrar politikaları uygulanması gündeme gelmiştir. Bu durum mekanizasyondaki artış hızının düşmesine neden olmuştur (Eşiyok, 2004: 85,92). 1980 sonrası dönemde de 1980 öncesi dönemler ile kıyaslandığında hız kesmesine rağmen traktör sayısındaki artışlar önemli olmuştur ve Türkiye’de traktör kullanımı 2013 yılına kadar artmaya devam ederek 1.5 milyona ulaşmıştır.

2.2. Biyoteknoloji ve Modern Sulama Sistemine Geçiş

Teknolojik değişimdeki ayrımın ilki olan makineli tarımdan sonra bir diğer teknolojik değişim ayrımı ise 1960’lı yıllardan itibaren başlayan ve kimyasal/biyolojik özellikleri daha ağır basmaya başlayan bir değişimdir. Kimyasal/Biyolojik nitelikli bu değişimin girdileri arasında kaliteli tohum, kimyasal gübre, mücadele ilaçları yer almaktadır (Aruoba, 1988: 199).

Tarımda üretim ve verimin artmasında önemli bir katkı sağlayan girdilerden biri gübredir (Sencer, 1971: 114). 1923-1950 döneminde, Türkiye tarımında verimliliği sınırlayan önemli etkenlerden biri sürekli olarak işlendiği için zayıflamış olan toprakların yetersiz gübrenmesiydi. Hayvan gübresinin kırsal kesimin başlıca

yakıt kaynağı olarak kullanılması, kimyevi gübreye olan gereksinimi daha da artırmıştır (Tezel, 1986: 359). Türkiye’de 1950’li yılların sonuna kadar sadece kimyasal gübre değil verimi artıracak sulama, iyi tohum, tarımsal ilaç gibi diğer önemli tarımsal girdilerin kullanımı da az miktarlarda olmuştur (Kazgan, 2003: 373).

1960’lara gelinceye kadar geçen sürede tarımsal üretimde artış sağlanmasında en başta gelen neden ekili alanların genişlemesi olmuştur (Pamuk, 2009: 65). 1960’lı yıllardan itibaren yaygın tarım teknolojilerinden, gübre, ilaç, iyi tohumluk ve sulamanın önem kazandığı yoğun tarım teknolojisine geçiş dönemi olmuştur. Bu geçiş dönemi ile toprak veriminin artırılması amaçlanmıştır (Köymen, 1999: 20). 1965 yılından sonra tarımdaki makineleşmeye ilaveten teknik girdiler olan yapay gübre ve tarımsal ilaç kullanımında yaşanan artış, tarımdaki üretkenliğin artmasını sağlamıştır (Ecevit, 1999: 9). Bu amaçla 1970’li yıllarda uygulanan teşvik politikaları tarımsal girdilerin daha da yaygınlaşmasını sağlamıştır. 1980 yılında yaşanan durgunluk bu süreci de etkilemiştir. Duraksama 1990’ların sonuna kadar devam etmiştir (Kazgan, 2003: 373). Tarımda verim artırıcı girdilerde yaşanan gelişmeler tablolar şeklinde aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: Türkiye’de Yıllara Göre Kimyevi Gübre Kullanımı

Yıllar	Toplam Tüketim (ton)
1934	276
1940	1.375
1950	42.857
1960	107.332
1970	2.214.000
1980	5.968.000
1990	9.509.481
2000	10.424.828
2010	9.592.751
2013	11.415.756

Kaynak: Aydeniz ve Brohi, 1993: 98 (1934,1940); Kaçar, 1994:110 (1950,1960,1970,1980);www.tarim.gov.tr,“Kimyevi Gübre Üretim, Tüketim, İthalat ve İhracat İstatistikleri (1990,2000,2010,2013).

Yıllara göre gübre tüketimindeki değişmelerin verildiği Tablo 2’ye göre tarımda verimliliğin artmasında önemli bir paya sahip olan makineleşmenin yaygınlaşması ile birlikte 1950’li yıllara kadar olan dönemde önemli bir değişiklik görülmeyen gübre tüketiminde 1950-1960 yılları arasında ve 1960 sonrasında önemli artışlar yaşanmıştır. Özellikle 1960’lı yıllardan itibaren tarımsal işletmelere açılan gübre kredisinin de artması ile birlikte gübre tüketimi 1970 yılında büyük bir artış göstermiş ve 2.2 milyon tonluk gübre tüketimi olmuştur. 1970 yılından 2000 yılına kadar geçen sürede gübre tüketimi yaklaşık iki kat artmıştır. 2000-2010 yılında ufak bir azalma gösterse de 2013 yılında gübre tüketimi yine artış göstermiştir.

Verimi artırma faaliyetlerinden biri de sulama çalışmaları olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’nin tarım alanlarındaki sulama potansiyelinin

küçük bir kısmından faydalanılmaktaydı. Kurak bölgelerde yağmura bağımlı olarak sürdürülen tarımsal üretim arazi verimliliğinin artırılmasını güçleştirmiştir. Özellikle 1927 ve 1928 yıllarında yaşanan kuraklık dönemleri gibi yağışların az olduğu yıllarda açlık tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bu durum sulama programlarını gündeme getirmiştir. Ancak yapılan çalışmalar yeterli olmamıştır. Zira 1950’li yıllardaki sulanan arazi artış göstermiş olsa da toplam ekili arazinin sadece %8’ini oluşturmuştur (Tezel,1986: 359-360). Tablo 3’de 1963 yılına kadar ve sonrasındaki on yıllık dönemlere göre sulama alanındaki gelişmeler verilmiştir.

Tablo 3: Yıllara Göre Devlet Sulama Alanındaki Gelişmeler (Hektar)

Yıllar	Sulama Alanı	
	Brüt	Net
1963’e kadar	318.807	275.449
1963	334.845	289.306
1973	1.153.132	996.306
1983	2.097.709	1.812.421
1993	3.099.825	2.678.248
2003	3.897.142	3.367.131
2011	4.480.679	3.871.307
2012	4.587.851	3.963.903
2013 ³	3.370.608	2.912.205

Kaynak: DSİ verileri.

DSİ’nin verilerine göre 1963 yılına kadar net sulanan alanların miktarı 275 bin hektar olmuştur. Bu tarihten itibaren sulanan arazi miktarı giderek artmış ve 1983 yılında yaklaşık beş katlık bir artış göstererek 1.8 milyon hektarlık alan sulanmıştır. Bu yıldan itibaren sulanan arazilerde artış azalan oranlarda da olsa devam etmiştir. 1983 yılından 2003 yılına kadar geçen yirmi yıllık dönemde de yaklaşık iki katlık bir artış ile sulanan arazi miktarının 3.3 milyon hektara ulaştığı görülmektedir. 2003-2012 yılları arası dönemde ise artışın devam ettiği ancak diğer artışlara göre azalma gösterdiği görülmektedir. 2012 yılı itibarı ile sulanan toplam alan 3.9 milyon hektar olmuştur.

3. Mülkiyet Biçimleri ve İşlenebilir Arazilerin Değişmesi

Aruoba’ya (1973:191-192) göre, Türkiye tarımında tarımsal işletmelerin en önemli özelliklerinden biri birbirinden farklı olmalarıdır. Bu farklılaşmanın ortaya çıkmasında coğrafik özellikler yanında pazara yakın olup olmama, arazi mülkiyet dağılımı, gibi faktörler yanında iktisadi ve kültürel faktörler de farklılaşmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Tarımsal işletmeler arasındaki farklılığı ortaya koymak açısından birtakım değişik tasnifler yapılabilir. Bunlar, aile işletmelerinin

³ 2013 yılı sulanan alanlara yönelik verilerin kurum tarafından tespit çalışmalarının devam ettiği ve şahsıma yollanan verilerin DSİ’ce inşa edilerek işletmeye açılan sulama alanları verileri olduğu belirtilmiştir.

büyükliklerine göre ve üretimde kullanılan yöntemlerin gelişmişliği ile ilgilidir. Bu şekilde Türk tarımındaki işletmeleri, geleneksel-geçimlik küçük işletmeler, modern üretim yapan küçük işletmeler, geleneksel yollarla üretim yapan orta ve büyük işletmeler ve modern yöntemler ile üretim yapan büyük işletmeler olmak üzere dört ana grupta ele almak mümkündür.

Makineleşmenin yaygınlaşması ile özellikle pazar için üretim yapan köylerde işgücünün açıkta kalması yoksulluğu da beraberinde getirmiştir. Kapitalist pazar işleyişi ve teknolojik yenilikler toplumda işçiler ve kapitalistlerin farklılaşmasına yol açmıştır. Üretim araçlarına sahip oluşları ve yaptıkları işler bakımından köylerde sınıflar ortaya çıkmıştır (Akşit, 1985: 23). Merter’e (1990: 90) göre tarım kesiminde pazar için üretim ve modern teknoloji ile birlikte kırsalda üç tip grup ortaya çıkmıştır. Bunlar: büyük ve orta işletmelere sahip olan toprak sahibi, kendine yetecek kadar üretim yapan toprak sahibi ve toprağını tamamen kaybeden ve tarım işçisi durumuna düşenlerdir.

Toprak mülkiyetinin 19. yüzyılda değişim göstermesi ile başlayan ve II. Dünya Savaşı bitimine kadar olan dönemde toprak sahipliği açısından hem küçük toprak sahipliği hem de büyük toprak sahipliği söz konusu olmuştur (Kıray, 1999: 125).

Yeni teknoloji kullanan büyük işletmelerin fiyatlar üzerinde oynama imkânlarının olması, nüfus artışı, Orman Kanunu’nun uygulanması gibi nedenler küçük çaplı üreticilerin büyük oranda tasfiyesine neden olmuşsa da küçük üreticilerin tamamı tasfiye olmamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, bu dönem içinde daha önce işlenmeyen ya da orman ve mera niteliğindeki alanların tarıma açılmış olmasıdır. Tarıma elverişli olmayan bu alanlar ile küçük işletmeler de topraklarını genişletme imkânı bulurken bu durum küçük işletmelerin sayısının artması sonucunu da doğurmuştur⁴. Diğer yandan bu gelişme orman ve mera alanlarının tahrip olmasına da neden olmuştur (Ortaylı, 1971: 71; Kurt, 2003: 68).

Büyük arazi sahipliği ile ilgili ise su şekilde bir değerlendirme yapılabilir: 1920’lerin başlarındaki siyasal ve toplumsal karışıklıkların büyük olasılıkla büyük arazi sahipliğini güçlendirdiği söylenebilir. Bu durumun oluşmasında Ermeni ve Rumlardan kalan arazilerin sahiplenilmesi gibi iktisat dışı etkenler yanında traktör kullanımının teşvik edilmesi ve büyük arazi sahiplerine yönelik tarım kredileri önemli rol oynamıştır. 1930’larda traktör sayısının azalmaya başlaması, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesi, tarımsal kredilerin daha çok küçük köylü kesime ayrılmaya çalışılması gibi nedenlerden dolayı büyük mülklerdeki toprak birikiminin arttığını gösteren belirtiler zayıflamıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında iç ticaret hadlerinin tarım lehine değişmesi piyasaya dönük üretim yapan büyük çiftçilere yarar sağlamıştır. Böylece tarımsal mülkiyetin dağılımında büyük mülklerdeki birikim güçlenmiştir (Tezel, 1986: 310).

⁴ Ortaylı’ya (1971: 74) göre işletmeler büyüklüklerine göre küçük (1-100 dekar), orta (101-500dekar), büyük (501-5000+ dekar) olarak üç gruba ayrılmaktadır.

Mülkiyet biçimleri ve görülen değişimlerden sonra üzerinde durulacak bir diğer konuda arazilerin işlenme durumlarıdır. Bunun ile ilgili de Cumhuriyet dönemine ait değerlendirmeler şu şekilde yapılabilir:

Cumhuriyetin ilanından 1939'a kadar olan dönemdeki Türkiye tarımının en belirgin özelliklerinden biri düşük düzeyde toprak kullanılmasıdır. Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllarda ekilen toprak miktarı 4-5 milyon hektardır. Bu sayı ekilebilir alanların %20'sinden az olmuştur. 1923-1939 dönemi boyunca yaklaşık 2 milyon hektar yeni alan ekilmeye başlanmıştır. Bu dönemde toprak kullanımının düşük olması ya da ekilen topraklarda beklenenin altında genişlemesi, nüfus yetersizliği, üretim teknikleri yetersizliği ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmıştır. Bu nedenlerin esas nedenler olup olmadığı ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımsal üretim düzeyleri ile nüfus arasındaki ilişkiler açısından ülkenin çeşitli yörelerindeki nüfus yoğunluğu farklılık göstermiştir. Bazı bölgeler açısından nüfus yoğunluğu benzerlikler göstermesine rağmen toprak kullanım düzeylerinin farklılıklar göstermesi nüfusun temel neden olmayabileceğini göstermektedir. Diğer bir neden olan üretim tekniklerinin yetersizliği ile ilgili olarak söylenebilecek şey ise teknoloji, alet, makine, gübre vb. eksikliğinin toprak kullanımını olumsuz etkilediğidir. 1923-1939 döneminin ilk yıllarında makine ve alet ithalatını artırmak için çabalar gösterilmiş ise de ilerleyen yıllarda ithalat azalmış ve ithal edilen alet ve makineden yeterince faydalanılamamıştır. Bu durumda üretim tekniğindeki yetersizliklerin de düşük toprak kullanımı için temel neden olamayacağı söylenebilir. Düşük toprak kullanımı ile ilgili dikkat çekici faktör olarak ekonomik nedenler görülmektedir. Özellikle bu dönem boyunca tarımın pazara yönelik (satışa yönelik) olması ve dış pazarlarla bütünleşik olma durumlarının oranı düşük olmuştur. Bunda etkili unsurlar olarak ulaşım ve taşımacılıktaki yetersizlikler gösterilebilir. Toprak ürünleri daha çok kişisel ihtiyaçları karşılamaya yönelik iken hayvancılık ise daha çok pazara açılmaya yönelik olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında ise ekilmeyen çayır ve meraların varlığı, hayvan ve hayvan ürünlerinin bir yerden bir yere götürülmesi ve taşınmasındaki kolaylıklar etkili olmuştur (Aruoba, 1982: 80-82).

Tablo 4'de İşledikleri alanların büyüklüğüne göre ailelerin sayısı ve yüzdesi verilmektedir.

Tablo 4: İşledikleri Alana Göre Çiftçi Ailelerin Bölünüşü

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	Aile İşletmesi		İşlenen Alan	
	Sayı (Bin)	%	Hektar (Bin)	%
1-20	773	31	836	4
21-50	797	32	2.790	14
51-75	336	13	2.097	11
76-100	216	9	1.915	10
101-150	168	7	2.108	11
151-200	92	4	1.648	9
201-300	68	3	1.712	9
301-500	39	2	1.520	8

501-700	17	1	1.015	5
701 ve fazla	21	1	3.811	20
TOPLAM	2.527	100	19.452	100

Kaynak: TÜİK, 1952: 11

Tablo 4’de yer alan verilere göre, köylerde işlenen arazi büyüklüğüne çiftçi ailelerin sayıları ve yüzde değerlerine bakılacak olursa küçük işletmelerin oranlarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Küçük işletmeler açısından, 1-100 dekar işletme sahasına sahip ailelerin oranı %84’dür. İşlenen saha bakımından ise küçük işletmelerin %39’luk bir orana sahip olduğu görülmektedir. Orta büyüklükteki 101-500 dekar işletme sahasına sahip aileler tüm aileler içinde %15 ve tüm işlenen toprak içinde de %36’lık bir orana sahiptir. Büyük işletmeler olarak nitelendirilen 501 ve daha fazla işletmeler açısından ise tüm aileler içindeki oranı %2 ve işlenen topraklar içindeki oranı ise %25’dir. Sonuçlara bakılarak 1952 yılı sonbahar anketleri sonuçlarına göre, hâkim işletme biçiminin küçük işletmeler (%84) olduğu görülmektedir. Büyük işletme oranının (%2) çok düşük olduğu da görülmektedir.

1970-1980-1991 ve 2001 genel tarım sayımlarında işletmelerin büyüklüklerine göre işletme sayılarının yüzdesi ile bu işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi büyüklüklerinin yüzdesi ise Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: Genel Tarım Sayımlarında İşletme Büyüklüklerine Göre İşletme Sayısı

İşletme Büyüklüğü (dekar)	Sayı (%)				Arazi (%)			
	Sayım Yılları				Sayım Yılları			
	1970	1980	1991	2001*	1970	1980	1991	2001*
5 den az	11	7	6	6	1	0,2	0,3	0,3
5-9	13	7	9	10	2	1	1,07	1,06
10-19	19	14	18	18	7	3	4	4
20-49	29	33	32	31	17	16	16	16
50-99	16	21	18	19	21	21	20	21
100-199	8	12	9	11	21	24	21	24
200-499	3	5	4	5	20	23	20	23
500-999	1	1	1	1	7	8	6	6
1000-2499	0,04	0,007	0,3	0,1	1	2	6	3
2500-4999	0,02	0,01	0,05	0,01	1	1	3	0,3
5000+	0,01	0,001	0,01	0	2	2	2	2

Kaynak: TÜİK, 1980: 14; TÜİK, 1994: 6; TÜİK, 2004: 29.

Tablo 5’de görüldüğü üzere 1970 Genel Tarım Sayımına göre 5 dekardan az büyüklüğü olan işletmelerin toplam işletme sayısı içindeki oranı %11’dir. 1980 Genel Tarım Sayımına göre 5 dekardan az arazi işleyen işletme sayısının toplam işletme sayısı içindeki oranı %7’ye, 1991 Genel Tarım Sayımında ve 2001 Genel Tarım Sayımında ise %6’ya düşmüştür. Bu işletmelerin işlediği arazinin toplam arazi içindeki değeri ise 1970 Genel Tarım Sayımında %1, 1980 Genel Tarım Sayımında

%0,2 iken 1991 Genel Tarım Sayımında ve 2001 Genel Tarım Sayımında %0,3 olmuştur.

Mülk arazi oranlarında yaşanan değişimler ise 1970-1991-2001 yıllarında yapılan Genel Tarım Sayımlarındaki (GTS) verilere göre Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Arazi Tasarruf Şekline Göre Tarımsal İşletme Sayısı ve İşlenen Arazi Oranı

Arazi Tasarruf Şekli	1970 GTS		1980 GTS		1991 GTS		2001 GTS	
	İşlt. sayısı	Arazi (dekar)	İşlt. sayısı	Arazi (dekar)	İşlt. sayısı	Arazi (dekar)	İşlt. sayısı	Arazi (dekar)
kendi arazisini işletenler	86	79	91	87	93	89	81	74
zilyetliğe dayalı arazi işletenler	-	-	-	-	-	-	3	2
kendi arazisini ve zilyetliğe bağlı arazi işleten	-	-	-	-	-	-	1	2
kendi arazisini ve başkasının arazisini işletenler	11	17	7	11	6	10	11	19
kira ile arazi işletenler	1	1	1	1	1	1	2	2
ortakçılık ile arazi işletenler	2	2	0,4	0,4	0,3	0,2	1	1
Diğer tasarruf şekli ile arazi işletenler	0,1	0,1	0,01	1	0,1	0,1	0,3	0,2
İki ya da daha fazla tasarruf şekli ile arazi işletenler	0,1	0,1	0,02	0,04	0,1	0,02	0,1	0,3

Kaynak: TÜİK, 1979: 8; TÜİK, 2004: 78.

Sayım yıllarına göre kendi arazisini işleten işletmelerin oranının 1970-2001 yılları arasında azaldığı görülmektedir. 1970 sayımında kendi arazisini işletenlerin oranı %86 iken bu oran 2001 sayımında %81’e gerilemiştir. Kendi arazisi yanında ortakçı olarak arazi işleyen işletmelerin oranı ise 1970-2001 yılları arasında yapılan sayımlarda %11’lik oran ile aynı orana sahip iken bu dönemde işlenen arazi oranında ufak bir artış yaşanmıştır.

4. Demografik Dönüşüm

Bu başlık altında kent ve köy nüfusunda dönemler boyunca nüfus yapısında meydana gelen değişimler ve göç olgusu ile tarımsal istihdam konuları ele alınacaktır.

4.1. Nüfus Değişmesi ve Göç

Dünya genelinde 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında az gelişmiş ülkelerin ekonomik ve sosyal açıdan yaşadığı değişimler kırdan kente göç olayı ile sonuçlanmıştır. Dünya pazarlarında yaşanan dalgalanmalar neticesinde az gelişmiş ülkeler ekonomik açıdan Batı’nın sanayisine bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda toplumsal yapıda değişiklik yaratarak göçün yaşanmasına neden olan temel etkenler, ticaretin genişlemesi, para ekonomisinin yaygınlaşması, tarımsal üretimin pazara yönelik (satışa yönelik) olması, ticaret ile ilgili kent merkezlerinin ortaya çıkması olarak görülmüştür. Özellikle 1929 ekonomik buhranı döneminde tarımsal mal ihracı ile döviz girdisi sağlayan ülkelerde tarımsal istihdam olumsuz etkilenmiş ve bu ülkelerde hükümetler sanayileşmeyi destekleyerek tarımsal işsizliğe çözüm bulmaya çalışmışlardır. Buhran döneminde tarımsal ürün fiyatlarının ve tarımsal istihdamın düşmesi istihdam olanaklarının daha fazla bulunduğu şehre göç edilmesine neden olmuştur (Karpaz, 2003: 40-41).

Cumhuriyet’in başlangıcından 1950’li yıllere kadar nüfusta yaşanan doğal artış çoğunlukla meydana geldiği yerde kalmıştır. (Kır-kent nüfusundaki değişimi görmek için bkz. Tablo 7) Bu durumun oluşmasındaki temel neden kırsal alanlarda tarımın sürekli olarak bir genişleme göstermesine bağlı olarak kırdan kente göçün önemsenecek miktarda olmamasıdır (TÜİK, 1995: 43). 1923-1946 arasındaki dönemde tarımsal üretimden daha fazla olan bir nüfus artışı söz konusu olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli neden olarak köylüler üzerinde ağır vergilendirmeler ile birkaç kentin ilerlemede örnek olarak seçilme çabaları olduğu söylenebilir. Yani sorun tarımdaki yatırım veya modernleşme noksanlığından kaynaklanmamıştır. 1950 yılında Türkiye’deki iktidar partisinin değişmesi ile birlikte 1950’li yılların başlarından itibaren Amerika Birleşik Devletlerinin sağladığı yardım sayesinde tarımda mekanizasyona hızlı bir giriş yapılmıştır. (Traktör sayısındaki değişimler için bkz. Tablo 1) Traktör sayısındaki bu önemli artış ile birlikte bir milyon civarında çiftçiyi tarımdan uzaklaştırarak kırdan kopymalara neden olmuştur (Karpaz, 2003: 103-104).

1950’li yıllarda ABD tarafından yapılan iktisadi yardımlarda önceliği traktör ve pulluğun alması yanında kredi imkânlarının ve traktör kiralınmasının

yaygınlaşması kırdan kente yaşanmaya başlanan göçün nedenlerindedir (Keyder, 2009: 274,280). Bu dönemde yaşanan göçün öncelikli nedeni olarak mekanizasyonun hızlı gelişmesi olarak görülmüş olsa da başka etkenlerin de göçün yaygınlaşmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu etkenler arasında toprak ağalarının ve aşiret reislerinin köylüler üzerindeki baskıları ve kan davaları gösterilebilir (Karpat, 2003: 105). Ayrıca, bu yıllarda kırsal alanlarda altyapı (yol, su, elektrik) hizmetleri ve taşıt vasıtaları köylere de ulaşmaya başlamıştır. Yol ve taşıt vasıtalarının yoğunlaşması da köyden kente göçü de hızlandırmıştır (Türkdoğan, 2006: 68-69).

1950 yılından itibaren köylerden kentlere doğru yaşanan nüfus kayması, bir başka ifade ile kentlere yönelmiş olması neticesinde köy nüfusunun toplam nüfusa olan oranında azalmalar yaşanmıştır. Kentlerin nüfusları ise özellikle kırsal kesimden yapılan göçler ile birlikte büyük artış göstermiştir. 1950’de toplam nüfusun yaklaşık %25’ini oluşturan kent nüfusu ilerleyen yıllarda hızla artmaya başlamıştır ve 1970’e gelindiğinde kent nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı %38’e yükselmiştir. Sayım yıllarına göre kentsel nüfusun düzenli bir şekilde artarak bugünkü durumuna ulaştığı görülmektedir (Bkz. Tablo 7).

Tablo 7’de 1927-2013 yılları arasında yapılan nüfus sayımlarında belirlenen kırsal ve kentsel nüfus büyüklükleri ve oranları gösterilmektedir⁵.

Tablo 7: Türkiye’de Sayım Yıllarına Göre Kırsal ve Şehir Nüfuslarındaki Değişme

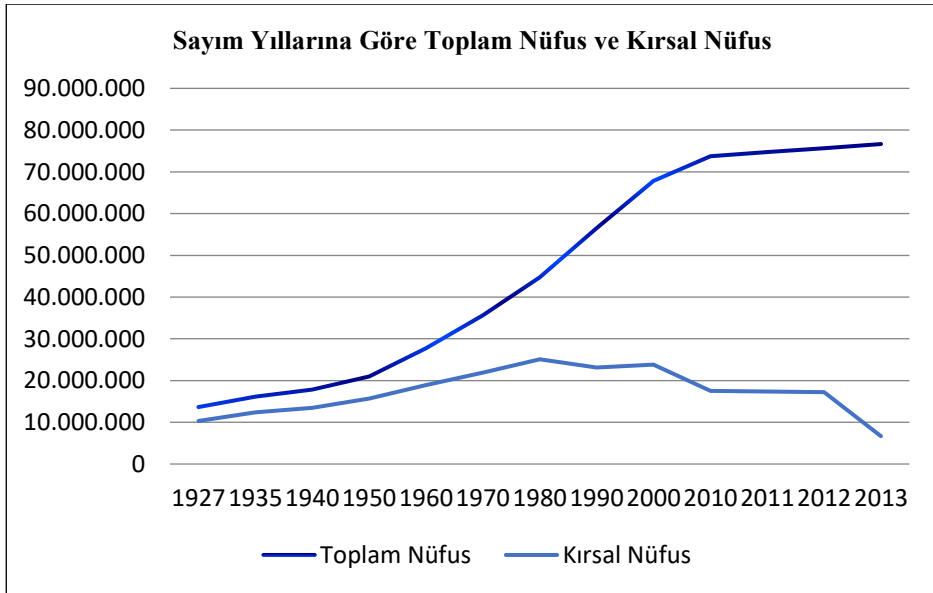
Sayım yılı	Toplam	Kentsel nüfus	Kentsel Nüfus Oranı	Kırsal Nüfus	Kırsal Nüfus Oranı
1927	13.648.270	3.305.879	24	10.342.391	76
1935	16.158.018	3.802.642	24	12.355.376	76
1940	17.820.950	4.346.249	24	13.474.701	76
1950	20.947.188	5.244.337	25	15.702.851	75
1960	27.754.820	8.859.731	32	18.895.089	68
1970	35.605.176	13.691.101	38	21.914.075	62
1980	44.736.957	19.645.007	44	25.091.950	56
1990	56.473.035	33.326.351	59	23.146.684	41
2000	67.803.927	44.006.274	65	23.797.653	35
2012	75.627.384	58.448.431	77	17.178.953	23

⁵ “Nüfusu 20 binden fazla olan yerleşim birimleri kent, diğer yerleşim birimleri kırsal alan kabul edilmektedir. 1965 yılından başlayarak 1985 yılına kadar geçerli olan bir kabule göre, nüfusu 10 bin ve üzeri olan yerleşimler kent, diğer yerleşimler ise kır olarak sınıflandırılmakta iken, 1982 yılında DPT tarafından nüfusu 10 binden büyük 288 yerleşim yeri için yapılan bir araştırmada nüfusun istihdam alanları, şirket sayısı, banka şube sayısı, telefon aboneliği vb. 28 kritere göre kent olabilme eşik değerlerini aşan yerleşim yerlerinin yüzde 80 oranında nüfusu 20 binin üzerinde olan yerleşim yerleri olduğundan bu tanım kabul edilmiştir. Böylece, kır ve kent ayrımına esas teşkil eden nüfus eşiği 10 binden 20 bine yükseltilmiştir. TÜİK tarafından “kır” ve “kent” bazında yayımlanan tüm çalışmalarda bu tanım kullanılmaktadır” (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2011: 39).

2013	76.667.864	70.034.413	91	6.663.451 ⁶	9
------	------------	------------	----	------------------------	---

Kaynak: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2011: 41; TÜİK, 2012c: 2; www.tuik.gov.tr/Gösterge 2012; <http://tuikapp.tuik.gov.tr/ADNSK 2013 Sonuç>.

Tablo 7’nin analizinde öne çıkan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: 86 yıllık süreç içerisinde nüfus yaklaşık 6 kat artmıştır. Türkiye’nin kır nüfusu ve kentsel nüfus değişimlerine bakıldığında 1927 yılında toplam nüfusun yaklaşık %76’lık bir kısmını oluşturan kır nüfusu özellikle 1950’li yıllar ile başlayan tarımsal mekanizasyonun da etkisi ile azalma göstermiş ve 1950’de kır nüfusunun toplam nüfustaki oranı %75, 1960 yılı sayımında da %68’e gerilemiştir. Türkiye’de ilk kez 1980-1990 döneminde kır nüfusu mutlak olarak azalmaya başlamıştır. 1960’lı yıllardan itibaren kır nüfusunun artış göstermesine karşın toplam ülke nüfusu içindeki payının azalmaya devam ettiği görülmektedir. 2013 yılı itibari ile kır nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı %9’a gerilemiştir. Bu aşırı gerilemenin 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı Büyükşehir Kanunu’na bağlı olarak ve 14 ilde büyükşehir belediyesi kurulması ve büyükşehir statüsündeki 30 ilde, belde ve köylerin ilçe belediyelerine mahalle olarak katılmasının önemli etkisiyle kaynaklandığını da belirtmek gerekir. Şekil 2’de sayım yıllarına göre toplam nüfus ve kır nüfusunda meydana gelen değişiklikler gösterilmektedir.

Şekil 2: Sayım Yıllarına Göre Toplam Nüfus ve Kırsal Nüfus

⁶ 2012 yılında çıkan 6360 sayılı Büyükşehir Kanunu ile 14 ilde büyükşehir belediyesi kurulmuş ve büyükşehir statüsündeki 30 ilde, belde ve köylerin ilçe belediyelerine mahalle olarak bağlanmıştır (TÜİK, 2014 Haber Bülteni).

Kırdan kente doğru gerçekleşen göçlerde dönemsel olarak üç önemli artış meydana gelmiştir. Bunlar sırası ile 1945-50'den 1950-55'e 4 katlık, 1960-65'den 1965-70'e 2 katlık, 1975-80'den 1980-85'e 1,5 katlık artış şeklinde olmuştur. Akşit çalışmasında, kırdan kente göçlerdeki bu sıçramaların nedenlerini; 1950-55 yılları arasındaki artışın toprak sahipliği bakımından yetersiz olan köylerde meydana genişlemeler ve buna bağlı olarak gençlerin köylerden şehirlere kayması şeklinde, 1965-70 yılları arasında meydana gelen artışın da yine toprağı bol olan köylerin pazar ve kent etkisi altında kalması, 1980-85 yılları arasındaki artışın ise yine köylerin büyük kentlerin etkisi altına girmesi ve teknolojik gelişme ile birlikte kırdan kente göç sonucunu getirmesi olarak açıklamıştır (Akşit,1998: 197). 1980 yılında yerleşim yerleri arasında göç eden nüfus oranı %9,3 iken bu oran 1985'de %8,7; 1990'da %10,8 ve 2000 yılında ise %11 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemler toplamı dikkate alındığında, yaklaşık olarak 15 milyon insan çeşitli nedenlerden dolayı yaşadıkları yerleri terk etmiştir (Güreşçi, 2010: 79).

Tablo 8'de 1975-2000 yılları arasında kırdan kente göç eden nüfus bilgileri verilmiştir.

Tablo 8: 1975-2000 Yılları Arasında Kırdan Kente Göç Eden Nüfus

Yıllar	Toplam göç ⁷	Belde ve köyden il ve ilçe merkezlerine göç	Yüzde (%)
1970-75	4.038.022	359.120	8,9
1975-80	6.285.398	610.067	9,7
1980-85	6.705.783	860.438	12,8
1985-90	9.467.863	969.871	10,2
1995-2000	11.480.456	1.168.285	10,1

Kaynak: TÜİK, 1977: 20; TÜİK, 2010b: 56.

4.2. Tarımsal İstihdam

Sencer'e (1971:166) göre, 1950'li yıllardan sonra tarımsal alandaki teknolojik değişmelerin ve özellikle traktör sayısındaki artışın etkisi ile birlikte köylüler mülksüzleşmeye ve dolayısıyla köylerdeki artık nüfus göç ederek şehirlere çalışmaya başlamıştır. Bu durum köylerde genişleyen tarımsal işletmelerin, ihtiyaç duyduğu topraktan kopan işgücü yerine değerlendireceği daha az emeği ücret karşılığı karşılamaya başlamalarına yol açmıştır. Tarımsal üretimin belirli dönemlerde yapıyor olması ise tarımda çalışacak işgücünün dönemsel ya da üretim

⁷Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.'de "Toplam Göç" başlığında verilen değerler; yerleşim yerleri arasında göç eden nüfus ve iller arasında göç eden nüfus toplamı olarak verilmiştir. (TÜİK, 2010b: 56)'ya göre;

Yerleşim yerleri arası göç: İl merkezi, ilçe merkezi ve bucak-köyler arasındaki göç,
İller arası göç: İdari olarak tanımlanmış iller arası göç olarak tanımlanmaktadır.

yılı boyunca işletmede sürekli veya mevsimlik işçi olarak nitelendirilmesini ortaya çıkarmıştır.

Kırsal kesimde, 2000’li yıllarda tarım dışı işsizlik oranı artmaya başlamıştır. Ülkemizde tarım istihdamında 2000 yılından sonraki dönemde görülen düşüşün, kırsal kesimdeki işsizliği artırdığı söylenebilir. Tarımdaki istihdamın azalmasına rağmen kırsal kesimde tarım hala başlıca ekonomik faaliyet olmaktadır (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2011: 44-45). Kırsal kesimde yaşayan yoksulların gelir getirici faaliyetleri ağırlıklı olarak tarım, hayvancılık, balıkçılık, orman işçiliği ve küçük ölçekli sanayi ve hizmet alanındadır. Kırsal yoksullar genel anlamda kendi topraklarını işleyen küçük toprak sahipleri, yarıcılar ve topraklarını kiraya veren toprak sahiplerinin oluşturduğu ziraat ile uğraşan kesim ve işçiler, köy zanaatkarları, çobanlarından oluşan ziraat dışı faaliyetlerle uğraşanlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Kırsal yoksulluğu meydana getiren asıl etken topraksız ve kalifiye olmayan işçilerdir (Aktan ve Vural, 2002: 10). Tablo 9’da tarımsal istihdamın 1988 yılından başlayarak 2013 yılına kadar olan dönemde dörder yıllık dönemler halinde dağılımı gösterilmektedir.⁸

Tablo 9: Yıllara Göre Tarımsal İstihdamdaki Değişmeler (1988-2013)

Yıllar	Kurumsal Olmayan Nüfus (Bin)	Türkiye (Bin)		Kent (Bin)		Kır (Bin)	
		Toplam İstihdam	Tarımda İstihdam	Toplam İstihdam	Tarımda İstihdam	Toplam İstihdam	Tarımda İstihdam
1988	53.284	18.907	9.328	7.256	455	11.651	8.873
1990	55.580	19.947	9.355	8.295	420	11.653	8.935
1994	58.764	19.404	8.058	9.168	466	10.236	7.592
1998	62.465	21.393	8.777	10.508	454	10.885	8.323
2002	68.800	21.354	7.457	11.111	484	10.243	6.973
2006	68.066	20.423	4.907	13.518	630	6.905	4.277
2010	71.343	22.594	5.683	14.679	701	7.915	4.981
2013	74.793	25.443	6.015	16.772	724	8.671	5.291
*Değişim (%)	40	35	-36	131	59	-26	-40

⁸“Türkiye’de iktisaden faal nüfus ile ilgili ayrıntılı veriler, beş yıllık ara ile tekrarlanan Genel Nüfus Sayımları ve 1966 yılından itibaren uygulamaya başlanan Hanehalkı İşgücü Anketleri ile I. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminden itibaren düzenli olarak derlenmiştir. Ancak hanehalkı işgücü anket sonuçları belli bir zaman serisinde karşılaştırılabilir niteliğe sahip olmamıştır. Bu nedenle hem düzenli aralıklarla devam eden hem zaman serileri içinde karşılaştırılabilir olan verileri sağlayacak hanehalkı işgücü anketlerinin uygulanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Hem kırsal hem kentsel yerleri kapsayacak büyüklükte bir örnek hacmi ve geliştirilmiş bir soru kağıdı kullanılarak düzenli aralıklar ile yılda iki kez (Nisan ve Ekim ayının üçüncü haftası) hanehalkı işgücü anketi uygulanması öngörülmüştür. Yeni oluşturulan serideki anketlerin ilki Ekim 1988 yılında uygulanmıştır. Bu anketi önceki anketlerden ayıran temel özellik anket sonuçlarının toplam nüfusa göre değil; kurumsal olmayan nüfus (okul, yurt, otel, çocuk yuvası, hastane, huzurevi, hapisane, kışla ya da ordu evinde ikamet edenler ile yabancı uyruklular dışında kalan nüfustur) bazında verilmiş olmasıdır” (TÜİK, 1990:1).Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.’ da verilen tarımda istihdam başlığı, tarım, ormancılık, avcılık, balıkçılık faaliyetlerini kapsamaktadır.

Kaynak: TÜİK, 1988-2009 Hanehalkı İşgücü Anketleri ve İstatistikleri; TÜİK, 2011b: 4-5; TÜİK, 2013a, “Hanehalkı İşgücü İstatistikleri- Kasım 2013” *1988 yılı baz alınarak hesaplanmıştır.

Tablodan görüleceği üzere ülkemizde kentlerde de tarım istihdamı az da olsa söz konusudur. 1988-2013 dönemine bakıldığında kentlerdeki tarımsal istihdamda yaklaşık %59’luk bir artışın olduğu görülmektedir. Buna karşılık 1988 yılından 2013 yılına gelindiğinde ise kırsal kesimde tarım istihdamında %40’lık bir azalma meydana geldiği görülmektedir. Türkiye genelinde ise 1988-2013 döneminde toplam istihdamda %35’lik artışa karşılık tarım istihdamında %36’lık bir azalma söz konusudur.

5.Aile Yapısı

Aile, Türkiye’de de değişim gösteren toplumsal kurumlardan biridir. Aile kurumu da zaman içinde bir değişim sürecinden geçmiştir. Bu süreç boyunca gerek sosyal ve ekonomik gelişmeler gibi nedenler yanında yasal yollar ile de biçimlendirilmeye çalışılmıştır (Kongar, 2012:598). Zeybekoğlu’na (2012:45) göre, ailenin belli ölçüler çerçevesinde sınıflandırılmasında zorluklar görülmektedir. Çünkü genel anlamda aile türleri ile ilgili öngörülen ilkeye göre ailenin sınıflandırılması çeşitlik göstermektedir.

Zeybekoğlu’na (2012: 45-51) ve Kongar’a (1970: 63-65) göre, tarım toplumu olarak nitelendirilen toplumlarda hâkim aile yapısı geleneksel geniş aile olmuştur. Geleneksel geniş aile, kırsalda yaşayan ve geçimini tarım ile sağlayan, çok üyeden oluşan, akrabalık bağları yönünden güçlü, erkek bireylerin karar alma vb. konularda ön planda olduğu aile türüdür. Aile içinde yaş ve cinsiyete bağlı olarak gerçekleşen bir iş bölümü vardır. Ancak sanayileşme ile birlikte geleneksel aile yapısı dönüşüme uğrayarak çekirdek aile yapısına geçiş söz konusu olmuştur. Çekirdek aile ise, anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan ve genel olarak kentsel alanlarda hâkim olan aile türü olarak görülmüştür. Geleneksel geniş aileden farklı olarak karar verme tüm aile bireyleri arasında yapılmaktadır.

Bu iki aile türü büyüklüğüne göre aile türleri kategorisinde yer almaktadır. Bir diğer aile türü gruplandırması ise ailenin içinde yaşadığı topluma göre yapılan sınıflandırmadır. Bu sınıflandırma içindeki aile türlerinden biri de köy ailesi olarak geçmektedir (Zeybekoğlu, 2012: 46-48).

Köy ailesi, yaygın olarak tarım ve hayvancılık ile uğraşan ve bu faaliyetleri değişen oranlarda da olsa kendi tüketimleri için gerçekleştiren ailelerdir. Köy ailesinin belli başlı özelliklerinden bir kısmını şu şekilde ifade etmek mümkündür: Köy ailesi bir ekonomik işletme olarak bir çalışma cemaatidir, eskiden beri köylerde aile kavramı bir toplumsal kurum adı olarak kullanılmamaktadır (aile kelimesi ile köylü erkekler, yasanın ifadesi ile de çocukların analarını anlatmak isterler), köy topluluklarında “aile” kavramı yerine “hane” kavramı kullanılmaktadır, köy aileleri yüksek bir doğurganlık oranına sahip olmuştur. Doğurganlık oranının yüksek olmasının nedenleri olarak, kırsal alanda çocuğun ve özellikle erkek çocuğun

ekonomik bir değer olarak görülmesi, kırsal toplulukların aile yapısı, sahip olunan sosyal değerlere bağlı olarak fazla çocuğa sahip olunmasının teşvik edilmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanılamaması, doğum kontrolü tedbirlerinin bu yörelerde tam olarak bilinmemesi belirtilebilir. Ancak sanayileşme ile birlikte özellikle genç nüfusun gerçekleştirdiği iç göçlerin etkisi ile kentleşmedeki artışlar neticesinde doğurganlık oranları gerilemiştir. Sanayileşmeye bağlı olarak gerçekleşen göçlerin etkisi yanında doğurganlıktaki gerilemenin diğer bir nedeni de piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte ailenin bağımsız ekonomik bir birim olmasının zayıflaması ve ailelerin bu olumsuzluğu gidermek, toprak parçalanmasını engellemek veya ailenin gelecekteki yaşantısını garanti altına almak amacı ile doğurganlığı azaltma şeklinde düzen değişikliği yapmak zorunda kalmaları olmuştur (Merter, 1990: 31,54,58,79).

Kongar’a (2012: 586) göre Türkiye’nin geçirmiş olduğu hızlı değişme süreçleri kırsaldaki aile yapısında da değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler şu şeklide özetlenebilir:

1950’li yıllar öncesinde gerek kırsal yapıda gerek köy ailesi tipinde tek düze bir durumun olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Toplumsal değişmeye bağlı olarak aile yapısı ve aile ilişkilerinde de çeşitlilikler söz konusu olmuştur. Kapalı köy ekonomisinin hâkim olduğu, geçimlik üretimin ilkel teknolojilerle sağlandığı dönemde hâkim aile yapısının ataerkil aile biçimi olduğu söylenebilir. Ancak 16.yüzyıldan itibaren Türkiye’nin Ege ve Akdeniz gibi bölgelerinde pazar için üretim faaliyetlerinin gelişmeye başladığı ve dolaysı ile kırsal kesimin tümü için kapalı köy ekonomisinin uygun olmadığını söylemek mümkündür. Bunlara bağlı olarak 1950’li yıllardan önce de kırsal yapıda tek bir “köy ailesi” tipi olmadığını söylemek doğru olacaktır. 1950’den sonra yaşanan kapitalistleşme sürecinde aileler arasındaki farklılıklar belirginleşmeye başlamıştır. 1950’li yıllarda toplumsal ve ekonomik yapıda değişiklik yaratan olaylardan önemlilerini, Türkiye genelinde karayolları ağının tamamlanması, Marshall yardımı kapsamında traktör alımı, Ziraat bankasının çiftçilere sağladığı kredinin artması, Toprak Mahsülleri Ofisi (TMO)’nun köylüden buğday satın alma işlemini artırması, tarımda kullanılan arazi miktarında artış olması, tarımsal girdilerde modernleşme, emek fazlalığı şeklinde sıralamak mümkündür (Özbay, 1984: 40-41).

Kırsal alanlarda nüfustaki artışa bağlı olarak toprak yapısındaki değişiklikler, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, kente yoğun göç gibi birtakım değişiklikler çekirdek aile yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Merter, 1990: 10-11). Özellikle 1980 sonrasında yaşanan girdi fiyatlarındaki artış nedeniyle kırsalda yaşayanlar girişimlerini kısmak ve bu şekilde korumak istemişlerdir. Böylece işletmenin tam kapasite ile çalışması engellenmiştir. Bu yaşananlar geniş aile yapısını olumsuz etkileyerek çekirdek aileye dönüşe neden olmuştur (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2004: 18, Gülçubuk, 2005: 73). Çekirdek aile tipinin oluşması ve ailenin kolektif yaşamdan bireysel yaşama geçmesi ile birlikte tarıma olan bağımlılık da azalmıştır. Bu durumdaki aileler, haneden meydana gelen azalmaların sebep olduğu olumsuzlukları düzeltebilmek ve tarımdan ayrılmaya olanak sağlamak

amacı ile bazı aile üyelerini tarım dışında çalıştırma yoluna yönelmişlerdir (Gülçubuk, 1997: 42). Ancak toprağın bölünmesi, makineleşme, pazar ekonomisi ile entegre olma, köyden göç gibi gelişmeler kırsal aile yapısını etkiliyor olsa da kırsal aile, tarımda egemen üretim birimi olma niteliğini belli ölçüde devam ettirmektedir (Kongar, 2012: 588).

6.Sosyal Güvenlik Sistemi

Gelişmekte olan birçok ülkede sosyal güvenlik çok yaygın değildir. Türkiye’de de örgütsel anlamda sosyal güvenlik eksikliği önemli konulardan biridir. Çalışan veya çalışmayan aile bireylerinin sosyal güvenliği ile ilgili sıkıntılar söz konudur. Kendi işlerinde çalışanlar için kurulan Bağ-Kur örgütü ile birlikte sosyal güvenlik kısmen genişletilmiş olsa da çalışanların birçoğu için sosyal güvenlik sorunu devam etmektedir. Sosyal güvenlik fonlarının iyi bir şekilde işletilemiyor olması ve fonların siyasal amaçlar için istismar konusu edilmesi bu fonları faydalı olarak kullanılmasına engel olmaktadır (Kongar, 2012: 531).

Türkiye’de çiftçilerin sahip olduğu arazi miktarı ve gelirleri ile tarım işçilerinin gelir düzeyleri, bu kişilerin kendilerini karşı karşıya kalabilecekleri risklere karşı korumaları için yeterli olmamaktadır. Bu kişilerin karşılaşılabilecekleri riskler arasında ölüm, hastalık, yaş sorunu, kaza, işsizlik ve üçüncü şahıslardan kaynaklanan ekonomik, sosyal ve doğal riskler bulunmaktadır. Bu nedenle düşük gelire sahip bu kesim için yeterli korumayı sağlayabilecek sosyal güvence sağlanması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Çiftçilerin sosyal güvenceye sahip olmaları sanayi kesiminde çalışanlar ve tüccar kesime göre sonra olmuştur. 1971 yılında kurulan Bağkur’a dâhil olmaları, 17.10.1983 tarih ve 2926 sayılı Tarımda Kendi Ad ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ile gerçekleşmiştir. 2926 Sayılı Kanun ile sigortalılara malullük aylığı, yaşlılık aylığı, yaşlılık toptan ödemesi, ölüm aylığı, cenaze yardımı temin edilmiştir. Bunlara ek olarak 04.11.1998 tarih ve 4386 sayılı Kanun ile sağlık yardımı da kapsama alınmıştır. Tarımda işçi olarak çalışanlar için de çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan biri, kamuya ait tarım ve orman işlerinde ücretle çalışanlar, özel sektöre ait tarım ve orman işlerinde ücretli olarak çalışanlar, tarım yerlerinde yapılan ve tarım işi sayılmayan işlerde ve tarım yerleri dışındaki iş yerlerinin park, bahçe ve fidanlık vb. işlerinde çalışan tarım işçilerine sosyal güvenlik olanağı sağlayan 17.7.1964 tarih ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, diğeri ise özel kesimde geçici olarak çalışan tarım işçilerinin sosyal güvenlik imkânlarından yararlanmasına olanak sağlayan 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunudur (Tanrıvermiş, 2005: 94-96).

Tablo 10’da 1990-2013 yılları arasında Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağkur’a bağlı tarımdaki aktif nüfus verilmiştir.

Tablo 10:Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağkur’da Tarımdaki Aktif Nüfus (Kişi)

Tarımdaki Aktif Sigortalılar		
Yıllar	SSK	Bağkur

1990*	74.407	752.075
2000	184.675	876.148
2010	152.802	1.101.131
2012	85.717	1.056.852
2013	51.698	986.334

Kaynak: www.dpt.gov.tr, “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2006”, www.sgk.gov.tr, “Sigortalı İstatistikleri-2012 Aralık, 2013 Ağustos Ayı İstatistikleri”

*1990’dan itibaren veri alınmaya başlanmıştır.

Tabloya göre 1990-2013 yılları arasında tarımdaki aktif nüfusta Bağıkurlu olanların sayısının çok daha fazla olduğu görölmektedir.

Sonuç

Türkiye’deki tarımsal yapıda 1950’li yıllara kadar olan dönemde yaygın olmayan modern uygulamalar yerine daha çok hayvan ve insan gücünden yararlanmanın hâkim olduğu süreç görölmektedir. Geçimlik üretimin söz konusu olduğu bu dönemde nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesimde yerleşik durumda olmuştur. Traktör kullanımı bu dönemlerde de çok yaygınlaşmamıştır. Türkiye’de tarımsal yapıdaki değişmelerin yaşanmaya başlaması 1950’li yıllar ile birlikte olmuştur. Özellikle makineli tarıma geçiş ve ithal traktörler yardımı ile tarımsal alanların yaygınlaştırılması ile birlikte iyi tarımsal girdilerin kullanılması yoğun tarıma geçişi hızlandırmıştır. Ancak hızlı bir şekilde yaşanan makineleşme çiftçilerin çoğunun tarımsal üretimde atıl kalarak şehirlere göç etmeleriyle sonuçlanmıştır. Kırsal kesimde özellikle tarımdaki teknolojik gelişme yanında altyapı olanaklarının gelişmesi ve taşıt imkânlarının yoğunlaşması da kırdan kente göçü hızlandırmıştır. Yaşanan bu gelişmeler toplumsal yapıda da değişmelerin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Toplumsal dönüşümde makineleşmeye bağılı olarak köylerde topraksızlaşma yanında toplumsal açıdan kalkınma ve sosyal gelişme durumları söz konusu olmuştur. 1960’lı yıllar ile birlikte nüfus artışı yanında gelir artışlarının da yaşanması ile birlikte tarımın dışındaki sektörlerde yaşanan büyüme bir şekilde talep edilen gıda maddelerini sağlanması durumunu ortaya çıkarırken bu durum aynı zamanda daha fazla üretim yapılabilmesi için özellikle kimyasal girdiler olmak üzere tarımda daha modern girdilerin kullanılmasını sağlamıştır. Böylece tarımsal üretim giderek piyasalaşmaya başlamıştır. 1950’li yıllara kadar nüfusun büyük çoğunluğu kırsal yerleşik olmasına karşın daha öncede bahsedilen şartlar nedeni ile 1970’li yıllardan itibaren azalarak günümüze kadar gelmiştir. Gerek kapitalist pazar işleyişi gerek teknolojik yenilikler köylerde farklı sınıfların varlığını ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu gruplandırma ile ilgili gerekli açıklamalar bölüm içinde yapılmıştır. Ancak genel olarak söylenebilecek şey toprak sahipliği açısından küçük ve büyük toprak sahipliğinin varlığını sürdürdüğü ancak 1950’li yıllardan itibaren küçük aile işletmelerinin varlığını sürdürmesine rağmen zaman içinde azalma gösterdiğiidir. Bu durum bölüm içinde tablolar halinde verilmiş genel tarım sayımları sonuçlarından da anlaşılmaktadır. Bu süreçte değişim gösteren diğer bir yapı ise kırsalda yaşayan aile türleri olmuştur. 1950’li yıllara kadar olan dönemde kırsalda hâkim aile türü geniş aile olmuştur. 1950’li yıllardan sonra ise köy aileleri arasında farklılaşmalar ortaya

çıkıştır. Kırsal kesimde toprak yapısındaki değişimler ve pazara yönelik (satışa yönelik) gelişmeler ve göç ile birlikte değişik dönemlerde ortaya çıkan ekonomik nedenler ile birlikte geniş aile yapısı bozularak çekirdek ailenin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Çekirdek ailenin kırsalda yaygınlaşması ile birlikte tarıma olan bağımlılık azalarak tarım dışı sektörler yönelmeyi beraberinde getirmiştir. Çünkü bakıldığında sahip olunan arazi ve elde edilen gelirlerin tarım ile uğraşan kesimin karşılaşılabileceklerine risklere karşı kendilerini korumalarında yetersiz olmaktadır. Bu olumsuzluğun ortadan kaldırılması için çiftçilere yönelik sosyal güvence uygulamaları diğer sektör çalışanlarına göre daha geç olsa da başlatılmıştır. Bu şekilde kırsal yapıdaki değişiklikler farklı dönemlerde değişik şekillerde gerçekleşerek günümüze kadar gelmiştir. Bugün de kırsal yapı, özellikle de tarımsal yapı ile ilgili sıkıntılarının olduğu görülmektedir. Günümüzde kırsal yapılar ile ilgili söylenebilecek önemli noktalardan biri, yaşanan değişimler ile birlikte köyler arasındaki farklılıkların giderek azalması ve köylerin birçok açıdan birbirine yakın özellikler göstermesidir.

Kaynaklar

- Akşit, B., (1985). Köy, kasaba ve kentlerde toplumsal değişme, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Akşit, B., (1998). Türkiye’de kent-köy, sınıf, din ve etnisite farklılaşmaları ve toplumsal –kültürel bunalımdan demokratik çıkış, Der. A. Keskan ve G. Özümüt, Türkiye’de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, s.193-225. (www.akademik.maltepe.edu.tr)
- Aktan, C. C., Vural, İ. Y., (2002). Yoksullukla mücadele stratejileri, Hak-İş Konfederasyonları Yayınları, Ankara.
- Aruoba, Ç., (1973). Tarımda geleneksel–geçimlik kesim, büyüklüğü yapısı, işleyişi., SBF Dergisi, cilt: 28, sayı: 3, s.191-210.
- Aruoba, Ç., (1982). Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında türkiye’nin tarımsal yapısı ve tarıma yönelik politikalar, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.79-88.
- Aruoba, Ç., (1988). Tarımda teknolojinin değişmesinin gelir dağılımına etkisi, Der. Ş. Pamuk ve Z. Toprak, Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, s.197-208.
- Aydeniz, A., Brohi, A., (1993). Gübreler ve gübreleme, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Tokat.

- Ecevit, M. C., (1999). Kırsal Türkiye’nin değişim dinamikleri gökçeadağ köyü monografisi, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Eşiyok, A., (2004). Kalkınma sürecinde tarım sektörünün ekonomideki yeri, yapısı ve gelişme dinamikleri (1923-2004), Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Yayınları, Ankara.
- Gülçubuk, B., (1997). Kırsal kalkınma çalışmalarında türkiye kalkınma vakfı’nın yeri ve işlevi (Bu Kuruluşun Uzunyayla Uygulaması), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Doktora Tezi.
- Gülçubuk, B., (2002). Küreselleşme ve küreselleşmenin türkiye’nin tarımına yansımaları, Mülkiye Dergisi, cilt: 26, sayı: 236, s.97-112.
- Gülçubuk, B., (2005). Kırsal kalkınma, Der. F. Yavuz, Türkiye’de Tarım, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, s.68-103.
- Günaydın, G., (2010). Tarım ve kırsallıkta dönüşüm, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Güreşçi, E., (2010). Türkiye’de köyden kente göç olgusu, Doğu Üniversitesi Dergisi, cilt:11, sayı:1, s.77-86.
- Kaçar, B., (1994). Gübre bilgisi, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Kadayıfçılar, S., (1969). Ziraat traktörleri (I), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Karpat, H. K., (2003). Türkiye’de toplumsal dönüşüm, Sönmez, A. (çev.), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kazgan, G., (2003). Tarım ve gelişme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kıray, M.B., (1999). Toplumsal yapı ve toplumsal değişme, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Ç., (1999). Türkiye’de tarımda küçük meta üretiminin oluşumu, Der. O. Baydar, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.163-173.
- Keyder, Ç., (2009). Toplumsal tarih çalışmaları, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Ç., Yenal, Z., (2007). Kalkınmacılık sonrası dönemde türkiye’de kırsal dönüşüm eğilimleri ve sosyal politikalar, Der. A. H. Köse, A. F. Şenses ve Y. Erinç, Korkut Boratav’a Armağan Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, s.287-307.
- Keyder, Ç., Yenal, Z., (2014). Artık her şey metalaşüyor: küreselleşen türkiye’de tarımsal dönüşüm, Bildiğimiz Tarımın Sonu-Küresel İktidar ve Köylülük, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 49-103.
- Kongar, E., (1970). Türkiye’de aile: yapısı, evrimi ve bürokratik örgütlerle ilişkileri, Amme İdaresi Dergisi, cilt:3, sayı:2, s.58-83.

- Kongar, E., (2012). 21.Yüzyılda Türkiye, 2000’li yıllarda Türkiye’nin toplumsal yapısı, Remzi Kitabevi, Ankara.
- Köymen, O., (1999). Cumhuriyet döneminde tarımsal yapı ve tarım politikaları, Der. O. Baydar, 75 Yılda Köylere Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.1-31.
- Kurt, H., (2003). Türkiye’de kent-köy çelişkisi, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Merter, F., (1990). 1950-1988 yılları arasında köy ailesinde meydana gelen değişimler (Malatya Örneği), Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Ortaylı, İ., (1971). Toprak insan ilişkileri açısından türk köyünün sosyo-ekonomik yapısından biçimlenişi, Teksir, Ankara.
- Özbay, F., (1984). Kırsal kesimde toplumsal ve ekonomik yapı değişmelerinin aile işlevlerine yansımaları, Türkiye’de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, s.35-65.
- Pamuk, Ş., (2009). Türkiye’de tarım ve iktisadi gelişme 1880-2000, Mülkiye, Tarım, Gıda ve Köylülük Sayısı, cilt: 32, sayı:262, s.63-76.
- Sencer, M., (1971). Türkiye’de köylülüğün maddi temelleri, Ant Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, A., (1983). Aile dayanışması ve kırsal ekonomi: orta karadeniz bölgesinde fındık üretimiyle bağlantılı aile dayanışması üzerine niteliksel bir inceleme, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt.17, sayı:1, s.61-80.
- Tanrıvermiş, H., (2005). Tarımda sosyal politikalar, Der. F. Yavuz, Türkiye’de Tarım, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, s.94-119.
- TARIM VE KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI, (2004). II. Tarım şurası, Kırsal Kalkınma Politikaları Komisyon Raporu, Ankara.
- TARIM VE KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI, (2011). Kırsal kalkınma planı 2010-2013, Ankara.
- Tekeli, İ., İlkin, S., (1988). Devletçilik dönemi tarım politikaları: (modernleşme çabaları), Der. Ş. Pamuk ve Z. Toprak, Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, s.37-90.
- Tezel, Y. S., (1986). Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950), Yurt Yayıncılık, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (1952). 1950 Ziraat sayımı, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (1979). 1970 Genel tarım sayımı, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (1980). 1970 Genel tarım sayımı, Ankara.

- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (1988-2009). Hanehalkı işgücü anketleri /istatistikleri, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (1994). 1991 Genel tarım sayımı, Tarımsal İşletmeler Araştırma Sonuçları, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (1995). Türkiye nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi 21. Yüzyıl Ortasına Kadar Projeksiyonlar, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (2004). 2001 Genel tarım sayımı-tarımsal işletmeler (Hanehalkı), Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (2008). Tarım istatistikleri özeti 1988-2007, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (2010a). Tarım istatistikleri özeti 2000-2009, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (2011a). Motorlu kara taşıtları istatistikleri, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (2011b). Hanehalkı işgücü istatistikleri 2010, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (2012a). Haber bülteni, motorlu kara taşıtları istatistikleri Kasım 2011, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (2012b). Haber bülteni, motorlu kara taşıtları istatistikleri Şubat 2012, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (2012c). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları 2011, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (2013a). Haber bülteni, hanehalkı işgücü araştırması 2013 Kasım Araştırması Sonuçları, Ankara.
- Türkdoğan, O., (2006). Türkiye’de köy sosyolojisi, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (2014). Haber bülteni, adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları 2013, Ankara.
- Yenal, Z., (2001). Türkiye’de tarım ve gıda üretiminin yeniden yapılanması ve uluslararasılaşması, Toplum ve Bilim, sayı: 88, s.32-55.
- Yenal, Z., (2014). Tarım ve gıda üretiminin yeniden yapılanması ve uluslararasılaşması, Bildiğimiz Tarımın Sonu-Küresel İktidar ve Köylülük, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 103-137.
- Yılmaz, E., (2003). Bir arazi kullanım planlaması modeli-cehennemdere vadisi örneği, Çevre ve Orman Bakanlığı Doğu Akdeniz Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Zeybekoğlu, D. Ö., (2012). Değişen ve değişmeyen yönleriyle aile: yapısı, türleri ve işlevleri, Der. N. Adak, Değişen Toplumda Değişen Aile, s.39-64.

İNTERNET ADRESLERİ

Devlet Planlama Teşkilatı, “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2006”,
<http://www.dpt.gov.tr>, Erişim Tarihi: 28.04.2011.

Sosyal Güvenlik Kurumu, “Sigortalı İstatistikleri-2012 Mart Ayı İstatistikleri”,
www.sgk.gov.tr, Erişim Tarihi: 29.04.2012.

Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü (TUGEM), “Kimyevi Gübre Üretim, Tüketim, İthalat ve İhracat İstatistikleri”, <http://www.tugem.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.04.2011.

[tuikapp.tuik.gov.tr/ulaştırma özet tabloları](http://tuikapp.tuik.gov.tr/ulaştırma_özet_tabloları). 2013

[http://tuikapp.tuik.gov.tr/ADNSK 2013 Sonuç](http://tuikapp.tuik.gov.tr/ADNSK_2013_Sonuç).

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, (2013), Sulama Verileri.

Türkçe Atasözlerinde Kadına Yönelik Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme

Berrin BAYBURT¹

Öz

Araştırma Makalesi

Kültürel birikimi yeni nesillere aktaran ve yaşatan değerlerin başında dil gelmektedir. Her dil kendine özgü kelime, cümle, atasözleri, deyimler gibi unsurlara sahiptir. Bu unsurlar gerçek anlamlarının yanında mecaz anlamlar yoluyla, o dili kullanan toplumlara ait bakış açılarını, algı ve yargıları içermektedir. Bu nedenle dil unsurlarının taşıdıkları anlamlar, toplumların bakış açılarını sürdürmek, aktarmak bakımından önem taşımaktadır.

Kadına yönelik ayrımcı, dışlayıcı yaklaşım sorunu yüzyıllardır tartışılmakta olup dünyada birçok ülkede çözüme kavuşturulamamıştır. Dünyanın birçok bölgesinde kadınlar sosyal, siyasal, ekonomik hayatta ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaktadır. Benzer sorunları Türk toplumunda da gözlemlemek mümkündür. Dünya genelinde bu sorunun çözümünün bilim-kültür hayatındaki gelişmeler, bu gelişmelerin toplum geneline eğitim yoluyla kazandırılması ile gerçekleşeceği açıktır.

Bu çalışmanın amacı, Türkçe atasözlerini kadınlar ile ilgili vurguladıkları anlam bakımından incelemektir. Bu amaçla kadın kavramı ve bu kavramın kapsamındaki kelimeler taranmış, atasözleri anlamlarına göre sınıflandırılmıştır. Araştırma nitel bir durum çalışması olarak planlanmış, yürütülmüş, TDK'nin "Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler" kitabı temel alınarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kültür, Dil, Atasözleri

An Evaluation On The Women's Point Of View In Turkish Attachments

Abstract

Research Paper

Language is one of the values that transfer and sustain cultural accumulation to new generations. Each language has its own unique elements such as words, sentences, proverbs and idioms. These elements, besides their real meanings, include the perspectives, perceptions and judgments of the communities using that language through metaphorical meanings. For this reason, the meanings of language elements are important in maintaining and transferring the perspectives of societies.

The problem of discriminatory and exclusionary approaches to women has been discussed for centuries and has not been resolved in many countries around the world. In many parts of the world, women face discrimination in social, political and economic life. It is possible to observe similar problems in Turkish society. It is evident that the solution of this problem will be realized through the developments in science-culture life and these developments by means of education throughout the world.

The aim of this study is to examine Turkish proverbs in terms of their meaning about women. For this purpose, the concept of women and the words in the scope of this concept are scanned and

¹ Milli Eğitim Bakanlığı, berrinbayburt82@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2237-4583>.

proverbs are classified according to their meanings. The research was planned and conducted as a qualitative case study, and was carried out on the basis of TDK's book "Proverbs and Idioms in the Dialects of the Region".

Key Words: Woman, Culture, Language, Proverbs

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 02.05.2020

Accepted / Kabul tarihi 19.12.2020

Giriş

Eşitsizlik, ırk, renk, dil, din, cinsiyet, gelir durumu gibi birçok değişken bakımından insanların ötekileştirilmesi ve dışlanmasına neden olan; medeni ve siyasi haklar gibi birçok yönden kanunlar önünde eşit koşullara sahip olmamayı ifade eder. Birçok eşitsizlik türleri olmakla birlikte, temeli uzun bir geçmişe dayanan cinsiyet eşitsizliği sorunu 21. yüzyılda bile birçok açıdan çözüme kavuşturulamamıştır. Her ne kadar birçok ülkede birtakım hukuki düzenlemeler yapılmış olsa da, toplumsal hayatta hukuki düzenlemelere ters düşen davranış ve uygulamalara rastlamak mümkün olmaktadır. Bu durum, eğitim ve ekonomik düzeye bağlı olarak, toplumsal yapının değişime direnç göstermesi ile açıklanabilir.

Tarihsel süreç içerisinde kadınların sahip oldukları hak ve özgürlükler, sosyal, siyasal ve ekonomik değişimler ile şekillense de genel olarak tarihin hemen her döneminde kadına atfedilen cinsiyet rollerinin önemli bir değişim göstermediği açıktır. Kadınlara biçilen cinsiyet rolleri her toplumun kendi dinamiklerine uygun olarak şekillense de, kadın ve kadınlık ile ilgili yargılar, kadın olmayı sorunlu bir hale getirmiştir (Yıldırım, 2019; 145). Kadın-erkek temelinde; ekonomik, siyasal ve sosyal açılardan eşit bir zemine kavuşturulamayan bu sorun, birçok ülkede ulusal ve uluslararası çalışmalara konu olmaktadır. Dünyanın birçok gelişmiş ülkesinde bile hâlâ kadınların iş hayatında erkeklerle eşit ücret alamamaları, birçok meslek dalında istihdam engeli ile karşılaşmaları, toplumsal yaşamda kadın hayatının ev işleri ile sınırlı görülmesi vb. birçok problem, yıllardır siyasi ve hukuki düzenlemeler yapılsa dahi bu sorunun bir zihniyet meselesi olduğunu göstermektedir. Bu nedenle toplumsal, siyasi ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak, toplumsal bakış açısının ve değer yargılarının güncellenmesi son derece önemlidir. Bu diğer gelişmelere göre daha uzun bir süreç gerektiren bir durum olmakla birlikte, siyasi, hukuki ve ekonomik gelişmelerle tutarlı bir şekilde değişim göstermeyen bir toplumsal yapıda, yapılan çalışmaların etkisi beklenenden az olacaktır. Örneğin, Türkiye’de her ne kadar boşanma, miras gibi konularda önemli haklar tanıyan Medeni Kanun yıllardır yürürlükte olsa da hâlâ eşinden boşanmak istediği için erkeklerden şiddet gören kadınların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum kadınların boşanmalarına yönelik bakış açısının en somut örneklerinin başında gelmekte olup ilgili hukuki düzenlemenin kadınlara bu hakkı tanımasına rağmen toplumsal bakış açısının henüz bu uygulamaya direndiğinin en açık kanıtıdır. Bu nedenle toplumsal değer yargılarının ve bakış açısının aktarımında önemli bir rol oynayan dil unsurlarında, sosyal vb. alanlardaki gelişmelerin etkisi görülmelidir. Neticesinde dil, toplumsal

hafızanın aktarımında son derece önemli bir değer olup, gerçek anlamına ek olarak belirli söylem ve yargıları içeren anlamların aktarılmasında son derece etkilidir. Bu fikirden yola çıkarak gerçekleştirilen bu çalışma öncelikle kadına yönelik yargılar içeren atasözlerinin değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Cinsiyet eşitsizliği konusunda öncelikle sorunun kaynağının tarihsel süreç içerisinde incelenerek ortaya konması ve bu tespitten hareketle çözüm yollarının araştırılması gerekmektedir. Afşar ve Ögreci, bu sorunun temellendirilmesine sosyal ve kültürel açıdan bakabilmek için, toplumsal yeniden üretim bağlamında kadınların kültürel ve ekonomik yapıda pasif konumda kalmaya zorlandıklarının anlaşılmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Ancak konu derin olmasına rağmen, konu ile ilgili verilerin yetersizliği, sorunun açığa çıkmasında bir engel oluşturmaktadır (Afşar, Ögreci, 2015; 82).

Sorunun temelinde, büyük bir bölümü erkek egemenliğinde olan ekonomik ve siyasal gücün paylaşımı ve buna bağlı olarak kadının siyasal, sosyal ve ekonomik bakımdan kısıtlanmasının yer alıp almadığı bilim çevrelerinde uzun yıllardır tartışılmaktadır. Bunun yanı sıra soruna çözüm bulmak amacıyla, ulusal ve uluslararası kuruluşlar aracılığı ile birçok ülkede sosyal ve siyasal adımlar atılmaktadır. Ancak her ne kadar cinsiyet eşitsizliği konusunda ulusal ve uluslararası kamuoyu ve farkındalık oluşturma çalışmaları yürütülse de bu çalışmaların etkisi genelde aydın ve eğitilmiş kişilerle sınırlı kalmakta, toplumun büyük bir bölümünü oluşturan kesimi ise geleneksel toplumsal bakış açısı ve davranışları sürdürmeye devam etmektedir. Bu nedenle eğitimin toplumsal tabana yayılması ve kadın-erkek eşitliğini amaçlayan kazanımlara eğitim-öğretim müfredatlarında yer verilmesi, kadın-erkek eşitliği doğrultusunda hukuki düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, kadınların siyasi yaşamda yer almalarının önündeki engellerin kaldırılması bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Diğer yandan aile ve sosyal çevrede devam eden informal eğitim süreçlerinde de kadına yönelik olarak hukuki, siyasi ve ekonomik düzenlemelerle tutarlı davranış ve tutumlar devam ettirilmeli, aksi yöndeki davranış ve söylemler ise terk edilmelidir.

Dünya genelinde kadın-erkek eşitliği konusunda atılan adımlar, emek, sabır iş birliği gerektiren çalışmalar neticesinde ilerlemektedir. Kadın hakları ile ilgili fikri ve ilmi bu çalışmalar, Avrupa'daki Aydınlanma Dönemi'nde oluşan birikim sonucunda etkili bir şekilde gerçekleştirilmeye başlamıştır. Genel olarak Kadın Hakları ile ilgili adımların atılmasında ve fikirlerin dile getirilmesinde feminist oluşum büyük roller üstlenmiştir. 19. yy. sonu ile başlayan ve Birinci Feminist Dalga olarak adlandırılan dönemde, Mary Wollstonecraft'ın Kadın Haklarının Savunusu (Vindication of the Rights of Women) isimli eserinde dile getirdiği istekler bu sürecin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde vurgulanan en önemli hak talebi ise seçim hakkı konusunda yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmaların neticesinde birçok ülkede kadınlara seçim hakkının tanındığı görülmektedir. Nitekim A.B.D.'de 1920, Türkiye'de 1930, Finlandiya'da 1906, Rusya'da 1917, Almanya'da 1918, Büyük

Britanya’da 1928’de kadınlara seçim hakkının tanınırken; Fransa’da ise bu gelişme 1944 yılında gerçekleşmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı’nda kadın emeğine olan ihtiyacın artmasıyla birlikte kadın istihdamı artmış, böylece kadınların siyaset ve topluma entegrasyonu yükselmiştir (Heper, 2014; 12).

Feminist hareket, kadınların vatandaşlığı önünde yer alan, ataerkil kapitalist devlet ile maskünelist iktidar şekillerinin neden olduğu kısıtlama ve engelleri ortaya çıkarmıştır. Ayrıca feminist kuramlar, kadınların sosyal, siyasetî ve medenî haklara sahip olsalar da, bu durumun tam olarak yurttaşlık pratikleri bakımından tam ve eşit olmalarında yeterli olmadığını da ortaya koymuştur. (Kartal, 2016; 81) Touraine, kadınların gerçekleştirdikleri hareketin çok radikal olmakla birlikte, kanunları dönüştürdüğünü, hakları olumladığını, kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olmasına katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Touraine’ye göre, kadınların en büyük katkısı başta Büyük Britanya’da gerçekleştiği gibi demokrasinin gelişmesine yardım etmek olmuştur (Touraine, 2007; 52).

Feminizm’in ikinci dalgası olarak adlandırılan dönemde ise 1960’lı yıllarda Batı’da meydana gelen gelişmelerin kadınları etkilediği görülmektedir. Bu dönemde, Simone de Beauvoir’ın “Kadın olunmaz, kadın doğulur.” sözü oldukça etkili olmuştur. Bu dönem, tıp teknolojisindeki gelişmelerle birlikte kadınların güvenli doğum yapma olanaklarının arttığı bir süreçtir. Ancak kadın hakları savunucuları, kadınların bu konudaki ilaç ve tedavi olanaklarına ulaşmaları konusunda yaşadıkları sıkıntılarının kaldırılması, bu olanaklardan tüm kadınların yararlanması ve pek çok ülkede var olan baskıcı ve tutucu kanunların kaldırılması için mücadeleye girişmişlerdir. Kadınların erkeklerle eşitliğini amaçlayan kanunlar yapılmış olsa da toplumsal pratikte eşitsizliğin devam etmesinden hareketle toplumsal normların uygulanış tarzının biyolojik cinsiyete göre değil, ataerkil sistemin normlarına göre olduğunu dile getirmişlerdir (Taş, 2016, 168-169).

1990’lı yıllar, feminizmin üçüncü dalgası olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde, kadınlar arasındaki farklılığa vurgu yapıldığı görülmektedir. Bütün kadınların ezilme şekilleri aynı olmamakla beraber, bu farklılığın temelinde gelenekler, etnik kimlik, cinsel yönelim ve sınıf farkları yer almaktadır. Feministler bu dönemde söz konusu farklılıklarının dikkate alınarak çözümler üretilmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır. Ayrıca hak ve özgürlükler bakımından kadın-erkek eşitliğinin yanı sıra, dünyanın yaşanabilir bir yer olmasını isteyen ekofeminizm gibi daha geniş kapsamlı kapsayıcı akımlara da önem verildiği görülmektedir (Kolay, 2015; 9-10).

Üçüncü Feminist dalganın üzerinde durduğu en önemli kavramların başında toplumsal cinsiyet gelmektedir. “Toplumsal cinsiyet kavramı, geniş açılımları olan, oldukça kapsamlı bir kavramdır. Bu kavram, kadınlık ve erkekliğin toplumsal olarak kurulan, öğrenilen kalıplar olduğunu anlatır. Toplumsal cinsiyete duyarlı çalışmalar denildiğinde de kastedilen sadece “kadınları da dâhil etmek” değil, çalışmalarda farklı cinsel yönelimlerin ve ihtiyaçlarının farkında olunması ve bunlara yönelik

ayrımcı tutumların dikkate alınmasıdır.” (Özaydınlık, 2014; 94-95). Bora’ya göre ise bu kavram, cinsiyetin oldukça karmaşık toplumsal ilişkiler ağı içinde kurulduğunu ifade eder. Bu kavramın arka planında yer alan fikir ise, cinsiyetin toplumsal bir inşa olduğu, kadınlık ve erkeklığın ise doğuştan gelen biyolojik özellikler olmaktan çok, toplumsal birer kurgu olduğudur (Bora, 2018; 22).

Toplumsal cinsiyet alanında çalışan araştırmacılar, kadın-erkek arasındaki biyolojik farklılıkların dışında, toplumun kendi oluşturduğu farklılıklara dikkat çekmişler; cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımı konusunu gündeme taşımışlardır. Bu ayrım, kadın ve erkek ile ilgili tüm denge ve değerlerin kurgu olduğunu göstermektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkeğe atfedilen rollerin zaman içinde nasıl yerleşip kökleştiğini açıklarken, kadın-erkek arasındaki iktidar ilişkilerinin nasıl kadınların aleyhinde şekillendiğini göstermiştir (Gürhan, 2010; 366).

Dördüncü Feminist Dalga ise son dönemlerde meydana gelen sosyal medya teknolojilerindeki gelişmelerin izlerini taşımaktadır. Nitekim bu dönemde çoğunlukla internet ve sosyal ağlar üzerinden aktivist feminist kadınların kendilerini örgütlediği, söylemlerini bu platformlarda dile getirdikleri görülmektedir. Feminizmin sesini bu platformlar aracılığıyla duyurması dördüncü dalganın temeli olmakta ve dünyanın her yerinden feministi kendisine dâhil etmekle birlikte teknolojiye meydana gelen değişimler bağlamında gelişmeye devam etmektedir (Özdemir, Aydemir, 2019; 1711).

Dünyada meydana gelen gelişmeler neticesinde Türkiye’de de kadın hakları ile ilgili çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Nitekim Batı’da kadınların, eğitim konusunda birtakım haklar elde ettiği ve sosyal hayata katıldığı 18. yy.’da, Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı ile askeri ve kültürel ilişkilerinin artması Türk aydın çevresinde de kadın hakları sorununun gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu etkileşimin bir sonucu olarak, kadınların eğitimi ve sosyal hakları hakkında aydın çevrelerde yeni fikirler oluşmaya başlarken, kadın hareketinin ortaya çıkışının da tüm dünyada aynı yolu takip ettiği dikkati çekmektedir. Türk kadınları açısından bu gelişmelerin başlangıcı olarak hukuk, eğitim başta olmak üzere birçok alanda gelişme ve değişimin başladığı II. Meşrutiyet dönemi görülmektedir (Gökçimen, 2008; 47).

II. Meşrutiyet’in ilanı ile başlayan dönem, bu süreçte yaşanan toplumsal ve siyasi gelişmeler nedeniyle Türk toplumu açısından önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyet döneminin aydın kadrosu bu dönemde yetişmekle birlikte, kadın hakları tartışma konusu olmuş ve Cumhuriyet dönemi yeniliklerinin ilk adımları bu dönemde atılmıştır. Cumhuriyet dönemindeki yenilikler arasında kadın haklarına büyük bir önem verilmiş ve Atatürk, bu dönemde siyasi haklarına kavuşan Türk kadınlarını bu konuda her zaman teşvik etmiştir (Bulut, 2013; 333). Millî Mücadele döneminde kadınların katkıları birçok edebi ve sanat çalışmasına konu olurken, kadınlara toplumsal, hukuki ve siyasi hakların tam anlamıyla tanınması Cumhuriyet dönemi ile gerçekleşmiştir. Nitekim Türk kadınları Medeni Kanun ile evlenme, boşanma ve

miras konularında önemli kazanımlar elde ederken, 1930'lu yıllarla birlikte seçme ve seçilme hakkına da kavuşmuştur.

1980'li yıllarla birlikte hem uluslararası alanda hem de ülke içinde kadın hareketi güçlenmiş, kadın hakları alanında toplumsal bilinç giderek artmaya başlamıştır. Bu durumun etkileri 1990'lı yıllarda birçok kanuni düzenlemelerde hissedilmiştir. Bu düzenlemelerle toplumdaki kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Özellikle Avrupa Birliği ile uyum sürecinde yürütülmekte olan çalışmalar arasında kadın hakları konusundaki yasal düzenlemelerin yer aldığı görülmektedir. 3 Ekim 2001'de TBMM'de kabul edilen ve 17 Ekim 2001'de yürürlüğe giren Anayasa değişiklikleri, aile içinde kadın-erkek eşitliğini amaçlayan hükümler bulunmaktadır (Sapmaz,2016, 54).

Arat da Türkiye'de feminist hareketin, kurumsallaşma bakımından en verimli yıllarının 1990'lı yıllar olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, Türk Medeni Kanunu'nda, Türk Ceza Kanunu'nda kadınların lehine olarak yapılması gereken değişiklikler bu yıllarda planlanmıştır. Ailenin Korunması Yasası bu dönemde çıkmış, Kadın Eserleri Kütüphanesi, Üniversitelerde Kadın Sorunları Araştırma Merkezleri, Kadın Çalışmaları Bilim Dalları ve Kadın Sığınma Evleri, çeşitli feminist yayın ve dergiler, 1980'lerin sonu ile 1990'lı yıllarda kadın dayanışmasının netice veren olumlu katkıları olmuştur (Arat, 2017; 12). Türkiye'de kadınları korumaya yönelik birtakım yasal düzenlemelerin 1990'lı yıllardan itibaren hız kazandığı görülmektedir. Nitekim Türkiye'de şiddet mağduru kadınları korumak amacıyla hazırlanan kanun 17.1.1998'de yürürlüğe girerken, bu kanunun adı her ne kadar Ailenin Korunmasına Dair Kanun olarak belirtilmişse de, kanunun esas amacının kadını şiddetten korumak olduğu içeriğinden ve kanunda kullanılan kavramlardan anlaşılmaktadır. Şiddet uygulayan kişi hakkında hâkimin hükmedeceği tedbirler için kusurlu eş kavramına yer verildiği görülmektedir. Kanun gerekçesinde kocanın şiddetinden bahsedilmekte ve 26 Nisan 2007'de kabul edilen 5636 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile de kusurlu eş kavramına diğer aile bireyleri eklenirken, böylece kanunun adı ile içeriği uyumlu hale getirilmiştir (Moroğlu, 2012, s. 370). 2012'de yapılan düzenleme ile de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü iş birliğiyle hazırlanan Panik Butonu projesi hayata geçirilmiştir. 2013 yılında da kadın milletvekillerinin, başörtüsü ile TBMM'ye girmesinin önündeki yasal engeller kaldırılmıştır (kadem.org.tr, 2020).

Kısaca dünyada ve Türkiye'de kadınlara yönelik olarak atılan siyasi, toplumsal ve hukuki adımlara bakıldığında, tüm bu gelişmeler yaklaşık iki yüz yıllık bir süreci kapsamaktadır. Ancak bu kadar uzun bir zaman diliminden bahsediyor olmamıza rağmen dünyanın gelişmiş ya da gelişmemiş birçok bölgesinde cinsiyet eşitsizliğine ilişkin sorunlar devam etmektedir. Bu konuda ekonomik, sosyal vb. alanlarda kadına yönelik şiddet, hak mahrumiyeti, ücret ve istihdam eşitsizliği, siyasi alanda erkek egemen temsiliyet başta olmak üzere ciddi sorunlar hâlâ sürmektedir.

Dolayısıyla başta ifade edildiği gibi her ne kadar hukuki bir takım düzenlemeler yapılsa ve fikri olarak birtakım oluşum ve hareketler gerçekleşse de kadın hakları konusundaki tüm bu gelişmeler toplum tarafından içselleştirilmedikçe bu sorunlar devam edecek gibi görünmektedir. Bu noktada toplumsal kültürde kadınlara yönelik bakış açısı ve yaklaşımı içeren normların ve kültürel öğelerin bu doğrultuda güncellenmesi gerekmektedir. Bu hususta eğitime önemli görevler düşmektedir. Ancak okullarda verilen eğitim belli bir yaşla birlikte başlamakla birlikte, okul öncesi aile içinde başlayan eğitim büyük önem taşımaktadır. Çünkü çocukların dil ve toplumsal becerilere ilişkin temel kazanımları elde ettiği kurum aile olmakla birlikte, okula başladıktan sonra da çocukların içinde yaşadığı ve en fazla vakit geçirdiği ortam ailedir. Bu nedenle ailelerin kültürel değerleri çocuklara aktarırken bilinçli olması son derece büyük bir önem taşımaktadır.

1. Araştırmanın Amacı

Türkiye, sosyo- kültür yapısında ve tarihinde, kadınlara değer verildiğini gösteren örneklerin yer aldığı bir ülkedir. Ancak özellikle son dönemlerde kadınlara yönelik birtakım şiddet olaylarının sıklıkla gündeme gelmesi dikkati çekmektedir. Kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasi hayatta daha fazla yer almaları, birtakım geleneksel yaklaşımların etkisini yitirdiğini göstermenin yanında, bu şiddet olaylarının, kadınların yaşamlarında eskisine oranla daha aktif olmalarına karşı bir karşı tepki olduğu varsayılabılır. Türkiye’deki istatistiklere bakıldığında 2010-2018 yılları arasında 1915 kadının öldürüldüğü, öldürülen her iki kadından birisinin failinin ise kocası ya da erkek arkadaşı olduğu dikkati çekmektedir. Bu cinayetlerin en az 396’sının ise ayrılık veya boşanma sürecinde gerçekleştiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle öldürülen 1915 kadının 1193’ünün yani %62’sinin failinin kocası, erkek arkadaşı, eski kocası ya da eski erkek arkadaşı olduğu ifade edilebilir (www.cnnturk.com, 11.12.2018). Bu şiddet olaylarının özellikle ayrılma ya da boşanma aşamalarında gerçekleşmesi, kadına atfedilen anlamın ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkçe atasözlerinde kadın konusunu inceleyerek bu kültür öğesinden hareketle kadına yüklenen toplumsal ve kültürel anlamı ve kadına yönelik bakış açısını atasözleri çerçevesinde kısmen de olsa ortaya koymaktır. Atasözleri toplumsal tecrübe ve yaşanmışlıkların neticesinde olgunlaşan kültürel öğeler olması bakımından, araştırma konusuna zemin olarak tercih edilmiştir. Dolayısıyla dilde kadına yönelik olumlu-olumsuz yargılar içeren kültür ürünlerinin tespit edilmesinin, gelecek kuşaklara değer yargılarının aktarımında dikkat etmemiz gereken noktalar konusunda yardımcı olması beklenir.

2. Araştırmanın Kapsamı

Türkçe atasözlerinde kadın konusunu elen alan birçok araştırma örnekleri mevcuttur. Aydın (2018)’in “Kız-Kadın Kimliğinin Oluşumu ve Kadına Bakış

Bağlamında Toplumsal Algıya Yön Veren Atasözleri” başlıklı araştırması, bu çalışmaların başında gelmektedir. Söz konusu makalede atasözlerinden hareketle toplumda kız ve kadın kelimelerine atfedilen anlam farklılıklarına yönelik tespitte bulunmaktadır. Karaman (2016)’nın Uygur Atasözlerinde Kadın, Yazıcı Ersoy (2012)’un Başkurt Türkçesinde Kadın ile İlgili Söz Varlığı ve Küçük (2003)’ün Cinsiyet Ayrımlı Atasözlerinde Kadın ve Erkek Kimliği çalışmaları ise bu alanda yapılan diğer araştırmalara örnek olarak verilebilir. Bu çalışma ise Türkçedeki atasözleri ile sınırlı olup, deyimleri içermemektedir. Çalışmada atasözleri, kadına yönelik olarak içerdikleri anlam ve vermek istedikleri mesaj bakımından incelenmiş ve bu bakımdan kadına yönelik olarak içerdikleri olumlu-olumsuz anlamlarına göre değerlendirilmiştir. Araştırmada kaynak olarak Türk Dil Kurumunun Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler isimli yayını temel alınmıştır. Bu yayının ilk basımı 1969 yılında gerçekleştirilmiş olup, araştırmaya adı geçen eserin Mayıs 2019’da yayınlanan 6. baskısı kaynak olmuştur. Atasözlerinde yer alan ve araştırmacının anlamını bilmediği kelimelerin anlamlarının elde edilmesinde yine Türk Dil Kurumu’nun <https://sozluk.gov.tr/> sitesinden yararlanılmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Kaynak olarak kullanılan yayının incelenmesinde doküman analizi yapılmış ve Türkçede kadını ve kadın rollerini ifade etmek için kullanılan “karı, kız, kadın, ana-anne, gelin-kaynana, avrat, hatun, hanım, bacı, eksikli” kelimelerinin yer aldığı Türkçe atasözleri içerdikleri anlam bakımından sınıflandırılmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle, kadına atfedilen bakış açısı ve toplumsal yaklaşım tasvir edilmeye çalışılmıştır.

4. Bulgular

Aile kültürel öğelerin aktarılmasında ve sürekliliğinde büyük bir rol oynamaktadır. “En genel ve en nesnel tanımı ile kültür, insanın yarattıklarının tümüdür. Bir bütün oluşturan kültür, ancak çözümleme amaçları ile bölünebilir. Böyle bir bölünme bizi, maddi kültür, manevi kültür ayrımına götürür.”(Kongar, 1984; 16). Kültürü aktarmanın en işlevsel aracı ise dildir. Bu nedenle bir dili öğretmek o dili konuşan toplumun da kültürünü öğretmek anlamına da gelmektedir. Bu noktada dilin kültürel kimliği yaratması sürecinde eğitim kurumlarının yeri de göz ardı edilemez (Ünveren Kapanadze, 2018; 1580). Yüce’ye göre, “düşünme yeteneğimiz, düşündüklerimizi anlatmamız bakımından dilden yararlanabilme yeteneğimizle sınırlanmıştır. Başkalarının düşünme güçlerini anlama yetimiz bizim dilden yararlanma yeteneğimiz ile sınırlıdır. Düşünce ile anlatım birbirine sıkı bağlarla bağlıdır ve dilbilimi gücü, gençlerin eğitiminde üstün bir yer tutmaktadır.” (Yüce, 2005; 82).

Dil, kültür, edebiyat, toplum ve eğitim-öğretim birbirleriyle iç içe, birbirlerini tamamlayan ve yine birbirlerini etkileyen toplumsal unsurlardır. Toplumlar, temellerini inşa eden bu unsurlar sayesinde var olurlar ve varlıklarını sürdürürler. Bu

bakımdan dil, kültür ve edebiyat, belirli bir toprak parçasında egemen olan bir milletin hafızası durumundadır (Küneci, 2018; 123). Dil; kelime, cümle gibi unsurların yanında, ses bilgisi gibi temel dilbilgisi kurallarını da barındıran ve uzun bir geçmişe sahip olan, sözlü ve yazılı edebi ürünlerle aktarılan deyimler, atasözleri vb. de içermektedir. “Her toplumda, manevi kültür alanı içinde sayılabacak türkü, ağıt, mani, ninni, halk hikâyesi, atasözü ve deyimler gibi sözlü kültür ürünleri yaratılmış, sözlü veya yazılı gelenekten yararlanılarak gelecek nesillere aktarılıp yaşatılmalıdır. Özellikle hayatın hemen her safhasında yer alan, insanların deneme yanılma yöntemiyle yüzyıllar süren sosyal hayat deneyimleri sonucunda oluşmuş duygu ve düşüncelerin temelinde teşekkül eden kültür ürünlerinden atasözleri, ayrı bir ehemmiyete sahiptir.” (Annaberdiyev, 2018; 254).

Türk kültürü, dünyanın önemli ve uzun bir geçmişin ürünü olan birikime sahip köklü kültürlerinden biridir. Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan Türk dili ise, diğer diller gibi toplumsal yapının etkilerini taşımaktadır. Dolayısıyla geçmişten günümüze yaşanan hemen her toplumsal deneyim dilde yansımaları bulmuştur. Bu toplumsal deneyimler, atasözleri ve deyimler ile kalıplaşmış ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Atasözleri, deyimler ve mani, şiir gibi manzum metinleri, kalıp sözler olarak adlandırabiliriz. Kalıp sözler, belli bir düzende oluşturulan, değiştirilmeyen yapılar olmakla birlikte içerisinde yer alan kelimeler, başka kelimelerle değiştirilememektedir. Atasözleri ve deyimler, milletin geçmişten günümüze getirdiği bilgi ve deneyimlerinin öz bir şekilde ifade edildiği önemli unsurlarındandır (İlhan, 2017; 401). Gerek İngilizce kaynaklarda gerekse Türk atasözleriyle ilgili yapılan çalışmalarda atasözlerinin, genel olarak gerçek ve mecaz anlamlı şeklinde sınıflandırıldığı dikkati çekmektedir. Gerçek anlamlı olduğu belirtilen atasözleri incelendiğinde, bir kısmının tam olarak gerçek anlamlı, bir kısmının ise kısmen gerçek kısmen mecaz anlamlı olduğu görülmüştür (Keklik, 2013; 246).

Toplumların sosyal ve kültürel değerlerinin aktarılmasında ve bireylerin toplumsallaşmasında önemli bir yere sahip olan atasözleri ve deyimler; bir kimliğin, bir hayat tarzının, bir toplumun betimlenmesinin ve tasvir edilmesinin en önemli göstergelerinden birisidir. Kuşkusuz ki her toplumun kendine özgü atasözleri ve deyimleri bulunmakla birlikte, toplumlarda belli bir deneyimin, tecrübenin sonucu olarak ortaya çıkan atasözleri ve deyimler, birtakım didaktik nitelikleriyle de eğitim sürecinde önemli bir yere sahiptir (Bulut 2013; 561). Örneğin, Kırgız atasözlerinde evlilik tavsiye edilirken, diğer yandan bu kararın verilmesi sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlara da yer verildiği görülmektedir. Nitekim Kırgız atasözlerinin eşler arasında denliğin göz önünde bulundurulması, yuva kurabilecek özelliklere sahip eş tercih edilmesi, evlenme yaşının geciktirilmemesi ya da acele karar vererek hatalı evlilikler yapılmaması gibi tavsiyeler içerdiği görülmektedir (Köylü, Bekmurzayev, 2018; 146-147).

Formal ve informal eğitim süreçlerinde, toplumsal değerlerin ve toplumsal

bakış açılarının aktarılmasında ve sürekliliğinin sağlanmasında atasözleri önemli bir yer tutmaktadır. Keklik'e göre, ortaokul dönemindeki öğrencilere kendi kültürel değerlerini ve kültürel özelliklerini tanıtmada konusunda sağlayacağı katkının yanı sıra anadili kullanma becerilerini geliştirme ve zengin bir ifade yeteneğini kazandırma bakımından atasözleri büyük bir öneme sahiptir (Keklik, 2015; 36). Atasözlerinin toplumsal tecrübe, bakış açısı ve değer yargılarını içermesi ve bu öğeleri aktarmadaki öneminden hareketle, bu çalışmada da Türkçede yer alan atasözleri kadına bakış açısından ele alınmaktadır.

Türk toplumsal yaşamının temelini meydana getiren ve kültürel yapıda büyük bir öneme sahip olan ailenin vazgeçilmez unsuru kadındır. Kadınlar; anne, eş, abla vs. gibi unvanlar ile aile içinde; kadın kimliğiyle de Türk toplumunda önemli bir yere sahip olmuştur (Yılmaz, 2004; 112).

Türkçede kadın kavramını karşılayan sözlere ilişkin birçok araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu konuda gerçekleştirilen çalışmaların başında Güner'in "Türkçenin Kadına İlgili Söz Varlığı" başlıklı çalışması gelmektedir. Güner, bu çalışmada kadına ilgili söz varlığını, 'biyolojik ve toplumsal cinsiyet', 'yaş', 'evlenme, cinsellik', 'doğurganlık, annelik', 'akrabalık', 'kadın bedeni ve sağlığı', 'kadın giyimi ve süslenmesi', 'sosyal konumu', 'ekonomik hayattaki konumu', 'kadın ve din ilişkisi', 'ölüm ve yas karşısındaki tutumu', 'sanat ve eğlence hayatında kadın', 'güzellik, beğeni ve aşk öznesi olarak kadın', 'kadınla ilişkilendirilen doğaüstü varlıklar' kapsamında ele almaktadır (Güner, 2018). Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Türk topluluklarının dillerine ait ve Türkçenin farklı varyasyonlarını da içeren araştırmalar bu noktada gerçekleştirilmiş diğer önemli çalışmalardır. Örneğin, Yazıcı, Başkurt Türkçesinde kadın kelimesi ile ilgili söz varlığını araştırdığı çalışmada şu değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yazıcı'ya göre, "Türk toplumunda kadının yeri oldukça önemli olmakla birlikte zaman zaman erkeğe oranla ikinci planda kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte, Türk dilinin genel söz varlığı içerisinde kadın ile ilgili kelimeler oldukça önemli bir orana sahiptir. Genel Türkçeye paralel olarak Başkurt Türkçesinde de durum değişmemekte; söz varlığı içerisinde "kadın" ile ilgili kelimeler geniş bir yer tutmaktadır." (Yazıcı, 2012; 55).

Karahan'a göre ise tarihi Türkçenin kelime varlığı içinde, adbilimine (onomastik) ait olan dil malzemesi incelendiğinde kadın kavramının oldukça zengin bir şekilde karşılandığı görülmektedir. Bu kelimeler arasında doğrudan kadını ifade eden kelimeler bulunmakla birlikte, sosyal, hukuki, ailevi, akrabalık bağlarının yanında benzer yönleri bakımından kadının durumunu ifade eden sözlerin de bulunduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmalar sözvarlığı araştırmaları için önemli olmasının yanında, eski Türk toplumundaki cinsiyet kültürünü ve kadının toplumdaki konumunu ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. (Karahan, 2006; 1).

Bu araştırma kapsamında yapılan incelemede, Türkçe atasözlerinde kadını

ifade etmek için kullanılan kavramlardan; kadın, karı, avrat, hanım, gelin, kaynana, ana, bacı, eksikli, kız kelimelerinin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Atasözlerinde, genel olarak kadının, medeni durumunu, yaşını, çocuk sahibi olma ve akrabalık ilişkisini ifade eden kelimelerin yer aldığı görülmektedir. Yapılan incelemede kadın 55, karı 65, kız 112, avrat 43, hatun 2, hanım 4, bacı 5, ana-anne 82, gelin-kaynana 37, eksikli kelimesi ise 1 atasözünde kullanılmaktadır. Bu kelimelerin anlamları Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre şu şekildedir (<https://sozluk.gov.tr/>):

- Kadın:**
1. Erişkin dişi insan, hatun, hatun kişi, zen (*isim*).
 2. Analık, ev yönetimi bakımından gereken erdemleri, becerileri olan (*sıfat*).
 3. Hizmetçi bayan (*isim, mecaz*).
 4. Bayan (*isim, eskimiş*).
- Kız:**
1. Dişi çocuk (*isim*).
 2. Üzerinde kadın resmi bulunan iskambil kâğıdı (*isim*).
 3. Dişi cinsten birine daha yaşlı biri tarafından kullanılan bir seslenme sözü (*ünlem*).
- Karı:**
(*isim*).
1. Bir erkeğin evlenmiş olduğu kadın, eş, refika, zevce
 2. Kadın (*isim, kaba konuşmada*).
 3. Yaşlı, ihtiyar (*isim, halk ağzında*).
- Avrat:**
1. Kadın (*isim, halk ağzında*).
 2. Karı, eş (*isim, halk ağzında*).
- Ana-Anne:**
1. Anne (*isim*).
 2. Yavrusu olan dişi hayvan (*isim*).
 3. Dinî bakımdan aziz tanınan bazı kadınlara verilen saygı unvanı (*isim*).
 4. Yaşlı kadınlara saygılı bir seslenme sözü (*ünlem*).
 5. Velinimet (*isim, mecaz*).
 6. Alacağın veya borcun, faizin dışında olan bölümü (*isim*).
 7. Temel, asıl, esas (*sıfat*).
 8. Çizgilerden herhangi birini anlatan kelimeye sıfat olarak geldiğinde o çizginin, belirli bir kural altında hareket ederek bir yüzey oluşturmaya yaradığını anlatan bir söz (*isim, matematik*).
- Gelin:**
1. Evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın (*isim*).
 2. Aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın (*isim*).
- Kaynana:**
- Kocaya veya kadına göre birbirlerinin annesi, kayınvalide, hanımanne (*isim*).
- Bacı:**
1. Kız kardeş (*isim*).

2. Bir evde uzun zaman çalışmış yaşlı kadınlara verilen unvan (*isim*).
 3. Büyük kız kardeş, abla (*isim, halk ağzında*).
 4. Tarikat şeyhlerinin karısı (*isim, eskimiş*).
 5. Kadınlara söylenen bir seslenme sözü (*ünlem*).
- Eksikli:*
1. Kendisine bir şey gerekli olan, muhtaç (*sıfat*).
 2. Kadın (*isim, halk ağzında*).
- Hatun:*
1. Kadın (*isim*).
 2. Bayan, hanım (*isim*).
 3. Eş, zevce (*isim*).
 4. Yüksek makamdaki kadınlara ve hakan eşlerine verilen unvan (*isim, tarih*).
- Hanım:*
1. Kız ve kadınlara verilen unvan, bayan (*isim*).
 2. Kadın, eş (*isim*).
 3. Toplumsal durumu, varlığı iyi olan, hizmetinde bulunulan kadın (*isim*).
 4. Kadınlığın bütün iyi niteliklerini taşıyan (*sıfat*).

Atasözlerinde kadınların farklı yönlerine dikkat çekildiği tespit edilmiştir. Bu bakımdan atasözleri içerdikleri anlam ve vermek istedikleri mesaj bakımından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan değerlendirmede, kadınların nitelikleri, yaş ve medeni durumları, analık ve önemi, kız-anne bağı, kadınlara yönelik davranış şekilleri, kardeşlerle ilişki hususlarının atasözlerinde dikkat çekilen konuların başında geldiği görülmüştür.

4.1. Tek Eşliliğe Vurgu Yapan Atasözleri

Aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, atasözlerinde ele alınan en önemli konuların başında **tek eşle evliliğe** vurgu yapılması gelmektedir. Türkan'a göre, Türk aile yapısı monogami temeli üzerine kurulu olmuş ve Türkler'de çok kadınla evlilik tarihin hemen hiçbir döneminde yaygınlık kazanmamıştır. Hatta Osmanlı döneminde çok eşli evlilik serbest bırakılmasına rağmen genel olarak tek eşle evlilik yaygın olarak tercih edilmiştir. (Türkan, 2015, 44). Bu konu ile ilgili atasözlerinin hemen hemen tamamında birden fazla eşe sahip olmanın olumsuz sonuçlarının vurgulandığı dikkati çekmektedir.

- *Dünya dört kulplu tekne, ikisinden kadın, ikisinden erkek tutar.*
- *Kadının biri ala, ikisi beladır.*
- *İki karılı bittin, iki analı süttten ölür.*
- *Bir eve bir baca, bir kıza bir koca.*
- *İki avratlı ev çöplük olur.*
- *İki analı süttten, iki evli bittin ölür.*

4.2. Kadınların Yaş Durumuyla İlgili Atasözleri

Atasözlerinde kadınlara yönelik olarak dikkat çekilmek istenen bir diğer konu ise kadınların **yaş** durumudur. Yukarıda kadınların yaş durumuna işaret eden atasözleri yer almaktadır. Kadınların yaş durumuna yönelik olarak dile getirilen atasözlerinde evlilik için kızların on iki yaşına gelmelerine işaret edildiği, kırk yaşından sonra bir kadınla evlenmemek gerektiği, kadınların yaş aldıkça davranışlarının daha dikkatli olduğu, yaşlı erkeklerin genç hanım almamaları gerektiğine yönelik değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir.

- *Alçaklara ev yapma sel için, yükseklere harman yapma yel için, ihtiyarlıkta genç kadın alma el için.*
- *Çay kıyısından tarla alma sel alır, kırkından sonra kız alma el alır.*
- *Atın iyisini genç, kadının iyisini ihtiyar alır.*
- *Kız evladı on ikisine bastı mı, ya ere ya ere.*
- *Kız karyınca dayı boynuna düşer.*
- *Koca karıya köpen yamatırlar.*

4.3. Evliliği Sona Ermiş Kadınlara Yönelik Atasözleri

Atasözlerinde kadınların **medeni durumu** konusunda dile getirilen en önemli konu ise boşanmış ve toplumda dul olarak adlandırılan kadınlara yönelik bakış açısıdır. Şengül'e göre, "dul kadının toplumun gözünde her türlü cinsel arzuya cevap verecek savunmasız bir pozisyonda görülmesi, kadının kişiliksiz bir varlık olarak düşünülmesinin sonucudur. Çünkü dul kadının, kızlar gibi kendisini korumasını gerektirecek 'bekâret' durumu söz konusu değildir. Bu yüzden de 'kolay lokma' olarak görülen dul kadınlar, kadınlar içinde en fazla tacize maruz kalan gruptur." (Şengül, 2016; 170). Yukarıda yer alan atasözlerinde yaygın olarak dikkati çeken bakış açısı, boşanmış (dul) kadınlarla evlenilmemesi gerektiği, bu kadınların davranış biçimlerinin olumsuz olabileceği, bir erkeğin boşandığı karısı konusunda artık geçmişe bakmaması ve bazı meslek grubundaki erkeklerin hanımlarından uzak kalmak zorunda kaldıkları ifade edilmektedir.

- *Boşadığın kadının topuğuna bakma.*
- *Dul kadının eteği uzundur.*
- *Alma karının dulunu, peşine gelir kulunu; senden yer senden içer, kendine yağar pulunu.*
- *Dul karı, şeytan karı, adlar (aldatır) alır bekârı.*
- *Darıldığın dağın odununu yakma, boşadığın karının topuğuna bakma.*
- *İsmarlama doğru gelse, dul karılar kocaya varmaz.*
- *Kırk serçeden bökrek olmaz, kaza bak kaza; dul karıdan heves alınmaz, kıza bak kıza.*
- *Avradı boşayan topuğuna bakmaz.*
- *Eski pamuk bez olmaz, dul avrat kız olmaz.*

- Çiftçi üç şeyden zengindir: arıdan, karıdan, darıdan.
- Askerin parası pul, karısı dul.
- Denizcinin parası pul, karısı dul.
- İstanbul'da darısı olanın İzmir'de karısı olmaz.
- Yaylada karısı olanın sahilde darısı olmaz.

4.4. Annelik ile İlgili Atasözleri

Tellioğlu'na göre, Türk toplumunda kadın, anne olduktan sonra toplumsal statü bakımından önemli birtakım haklar elde etmektedir. Ev başta olmak üzere edinilen tüm kazanımlar, karı - kocanın ortak malı kabul edildiğinden dolayı, bu kazanımlar üzerinde tasarruf hakkı da eşinden sonra kadına geçmekteydi. Bu yaklaşım devlet idaresinde de geçerli görüldüğünden, eşinin ölümünden sonra devleti yöneten kadınlara rastlanılmaktadır. Bunun yanı sıra kadınların boşanma hakkına sahip olmakla birlikte, bu temel iki özellik açısından Türk kadını hem kendi dönemindeki diğer toplumların kadınlarından hem de birçok açıdan günümüz kadınlarından ileri olduğu ifade edilebilir. (Tellioğlu, 2016; 222). Gerek İslamiyet öncesinde gerekse İslamiyet sonrasında Türk kültüründe **annelik** kutsal görülmele birlikte, bu bakış açısı atasözlerinde de yer bulmuştur. Atasözlerinde annelik kutsal görülmüş, eziyeti çeken, evladı doğurup büyüten, evladından vazgeçmeyen anne figürü çizilmiş, evlat konusunda anne babadan önce gelmiştir. Evlat evlense dahi annenin evladından vazgeçmediği vurgulanmış ve genel itibariyle fedakâr ve cefakâr bir anne tasviri yapılmıştır. Annesiz kalmanın olumsuz sonuçları vurgulanırken, üvey anneye genelde olumsuz bir anlam yüklenmiştir.

- Dokuz kadın birikse zahmeti doğuran çeker.
- Ağlarsan anan ağlar, bir gözü yalan ağlar.
- Ana çeker zahmeti, baba alır rahmeti
- Kırk kadın bir olsa doğuran çeker zahmetini.
- Anası olmayanın babası olmaz.
- Anasına göre danası olur.
- Anası soğan, babası sarımsak; kendisi gelişken olmaz ya!
- Anasız çocuk kanatsız kuş gibidir.
- Anasız kuzu melemez.
- Çocuk babasının başı, anasının gözyaşı.
- Dana ne kadar büyüse gene anasını emer.
- Evi yapan da anne, yıkan da anne.
- Yanan da anadır, yaman da anadır.
- Yanarsa anan ağlar, gerisi yalan ağlar.

4.5. Kadınların Evlat Yetiştirme Sorumluluğuna Yönelik Atasözleri

Kuşkusuz aile çocukların, ilk eğitimini aldıkları ve toplumsal, insani

değerlerin aktarıldığı temel kurumdur. Bu konuda, anne ve baba, çocuklarına bu değerleri aktarmak ve rol model olmakla yükümlüdürler. Yukarıda örnekleri verilen atasözlerinde görüldüğü gibi annelik konusuyla ilgili olarak atasözlerinde vurgulanan en önemli hususların başında **evlat yetiştirmek ve terbiye etmek görevinin** genel olarak anneye yüklenmiş olması gelmektedir. Bars'a göre, "Eski Türklerde kadın, evinin hâkimidir. Çoğu zaman çocukları üzerinde annenin sözü, babadan daha fazla geçer. Annelik vazifesi her türlü sosyal sorumluluktan daha önde gelen bir görevdir." (Bars, 2014; 87). Yukarıda yer alan atasözlerinde de dikkati çektiği gibi, özellikle kız evlatlarının annelerinin izinden gittikleri, annelerinin davranışlarını sürdürdükleri ve bu nedenle de bir gelin alırken annesinin göz önünde bulundurulması gerektiğine özellikle dikkat çekilmektedir. Ayrıca kız evlatlarının baht ve kaderlerinin annelerine benzediği vurgulanırken, bazı atasözlerinde kız evladın huy ve davranışlarını anneden, erkek evlatların ise babadan edindiği atasözlerinde vurgulanan bir diğer noktadır.

- *Ekmek mayadan, kız anadan.*
- *Kız anadan görmeden öğüt almaz.*
- *Kız anadan görmeye öğüt almaz, oğlan babadan görmeye sofraya sermez.*
- *Kız anadan öğrenir sofraya (bohça) düzmeyi (yuka yazmayı), oğlan babadan öğrenir sohbet (sokak) gezmeyi (koyun yüzmeyi).*
- *Kız anadan, ekmek bezeden gider.*
- *Oğlan babadan görür, sofraya açar; kız anadan görür, çeyiz seçer.*
- *Oğlan sofraya yazmayı babadan, kız kapı gezmeyi anadan öğrenir.*
- *Babadan gören sofraya salar, anadan gören minder serer.*
- *Bak anasını, al danasını.*
- *Bak anayı, al danayı.*
- *Ekmeğin iyisi deneden, yiğidin iyisi anadan olur.*
- *Ana bahtı kızına, baba ocağı oğla kalır.*
- *Anadan gören sergen düzer, babadan gören saban düzer.*
- *Anadan yüzüstü olana bir okka tükürük akça (para) etmez.*
- *Ananın bahtı, kızının tahtı; anası çıkardı, kızı tahtı.*
- *Anası çıkar ağaca, kızı dal dal gezer.*
- *Anası çıkarsa taşta, oğlağı çıkar öte başa.*
- *Anası dal dal gezerse, kızı budak budak gezer.*
- *Anasına yakın, kızdan; ormana yakın, domuzdan irak olur.*
- *Anası ölen kız, hanım; babası ölen oğlan, bey oldum sanır.*
- *Anayı kızdan ayıran para.*
- *Babası ölen, ağa oldum sanır; anası ölen, hanım oldum sanır.*
- *Ekmek bezeden, kız anadan.*

4.6. Kadınların Kardeşlik Bağına Yönelik Atasözleri

Bakırcı, Dede Korkut Hikâyeleri ile ilgili olarak gerçekleştirdiği çalışmasında, “görücü yoluyla evlenme, kız kaçırarak evlenme, beşik kertme yoluyla evlenme, çok eşli evlilik, kayın biraderle evlilik, ilk görüşte âşık olma yoluyla evlilik gibi evlilik çeşitleri, kalın/başlık, nişan, nikâh ve düğün gibi evliliğe dair uygulama ve pratikler” tespit edildiğini belirtmektedir. (Bakırcı, 2018; 19). Tacoğlu ise, abinin ölmesi nedeniyle, ölen kişinin erkek kardeşinin dul kalan eş ile yani yengesi ile evlenmesi sonucunda meydana gelen evliliğin levirat evlilik olarak adlandırıldığını ve bu tür evlenme şeklinin Türkiye’nin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde görüldüğünü belirtmektedir. (Tacoğlu, 2011; 118). Bu noktada özellikle eş kaybının ardından, kadının kayınıyla (kocasının erkek kardeşi); erkeğin ise baldızı (karısının kız kardeşi) ile evlenmesi gibi uygulamaların olduğu bilinmektedir. Bu noktadan hareketle **kardeşlik bağı** noktasında da kız kardeşler ve eşleri ile erkek kardeşler ve eşlerine değinilirken, kardeş eşten (kadın) daha kıymetli tutulmuş ve birden fazla kız evlat sahibi olunan evde evlilik konusunda yaşanabilecek sıkıntılar dile getirilmiştir.

- *Etiler içinde koyun, erkekler içinde kayın, altınlar içinde yaldız, kadınlar içinde baldız.*
- *Baldızı olanın karısı ölmezmiş.*
- *Kardeş kardeşi istese karısını almaz, bacı bacıyı istese yerine varmaz.*
- *Kardeş mezarı yok. Karı mezarı çok.*
- *Kardeş yürek yağı, karı çarık bağı.*
- *Bir evde iki kız olacağına dağda domuz olsun.*
- *Büyük kızın gönlü gelinlik isterse, küçük kızı yontarlar.*
- *Bacı bacıyı sevse, erini almaz; kardeş kardeşi sevse avradını almaz.*
- *Bacı bacının altına it eniği atmış.*
- *İki bacı, bir herifte duramaz.*
- *İt taştan, bacı kardeşten korkar.*

4.7. Kadınlara Yönelik Davranışlar Şekillerine Vurgu Yapan Atasözleri

Açıl, İlk Türk devletlerinde aile içindeki söz hakkına sahip olmanın yanında; kadınların, evlenme, boşanma, mülkiyet, miras ve varislik haklarına sahip olduklarını, Eski Türklerin, kadınları bir alım-satım ögesi olarak asla görmediklerini, hatta savaşta kadının düşman eline geçmesini büyük bir utanç saydıklarını belirtmektedir. (Açıl, 2016; 70). Ancak yakın dönemde kadınlara yönelik şiddet biçimleri göz önünde bulundurulduğunda, bu davranış biçimlerinin terk edilmeye başlandığını söylenebilir. Erkeklerin **kadınlara yönelik davranışları** konusunda genel olarak birtakım öğütler içeren atasözlerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu öğütlerin arasında, kadınların erkekler tarafından korunup kollanması, kadının başında bir eş olması, kadının eşinden korkması gerektiği, eşlerin (kadın) kimseye

emanet edilmemesi gerektiği, kadına şiddet uygulanmaması, kadına iyi davranılması, eşini boşayan erkeklerin ah aldığı, erkeğin eşinden korkmaması gerektiği yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında ise at, silah ve eş (kadın) öğeleri atasözlerinde eşdeğer anlamlar yüklenmeye çalışılmış ve kadın, erkek tarafından korunması gereken bir birey olarak tasvir edilmiştir.

- *Karı dövenle, odun yaranın yanında durulmaz.*
- *Karı hasta olacağına ben olsam, ben öleceğime karı ölse.*
- *Tarla satanla, karı boşayanın ahı geçmez.*
- *Tarla satanla, karı boşayanın göğsünün kütültüsü geçmez.*
- *Karı ile silah emanet edilmez.*
- *Karısı olmayana karı dövmek kolay olur.*
- *Talebe hocadan, karı kocadan korkmalı.*
- *Tek odun yanmaz, karısından korkan adam olmaz.*
- *Adamı ar, avradı er zapteder.*
- *At ile avrada itibar olmaz.*
- *At ile avradın yediği sayılmaz.*
- *Avrat attır, gemini boş tutma.*
- *Avrat hastalanacağına eri hastalansın, eri öleceğine avradı ölsün.*
- *Avrat nikâhla, tarla tapuyla zapt olunur.*
- *Ersiz avrat, yensiz at.*
- *Kocasız karı, beysiz arı.*
- *Ersiz avrat, yularsız eşek.*
- *İkide bir birttırırırsa bir avrat, onu dışarı at.*
- *İyi koca karyı gül, yaprak; kötü koca kül, toprak yaparmış.*

4.8. Kadınların Temel Niteliklerine Yönelik Atasözleri

Aşağıda yer alan atasözlerinde de görüldüğü gibi konu ile ilgili atasözlerinin büyük bir bölümü **kadınların temel niteliklerine** doğrudan ya da dolaylı olarak vurgu yapmaktadır. Özellikle kadınların fiziksel özellikleri bakımından iri yapılı olmaları birçok atasözünde vurgulanmaktadır. Bu durumun o dönemin sağlıklı ve güzel kadın algısıyla ilgili olduğu varsayılabilir. Günümüzdeki güzellik ve estetik algısına göre ise tam tersine zayıflık önemli bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Kadınlar ev işlerinin yürütülmesinden sorumlu olmakla birlikte, eşlerinin getirdiklerini yetirmekle de yükümlüdürler. Yani bir evi ev yapan kadındır. Mevcut olanaklar ne olursa olsun evi çekip çevirmek kadının maharetine bırakılmıştır. Bununla birlikte genel olarak gelinler kıymetli görülmüş ve gelinlerin geldikleri aile yapısının önemi vurgulanmıştır. Evlat sahibi olmak kadınların davranışlarının şekillenmesinde son derece önemli görülmüş ve özellikle erkek evlat sahibi olmaya ayrı bir önem atfedilmiştir. Bazı atasözlerinde kadınların maddiyattan çok evlatlarına önem verdikleri ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra kadınların

eşlerini doldurdıkları, vefalı olmadıkları, maddi varlığa düşkünlükleri, genelde kavgayı onların çıkardıkları, hiçbir şeyi unutmadıkları ve erkeğe göre daha fazla sayıda nefse sahip oldukları da ifade edilmektedir. Akıl yetisi bakımından ise bir atasözünde olumsuz bir anlamın yer aldığı görülmektedir. Tüm evin idaresinin kadına bırakılmasına karşın, akıl bakımından böyle bir değerlendirmenin yapılması önemli bir tezattır. Yukarıda verilen atasözlerinin arasında, içinde kadınlar için kullanılan kelimelerden ‘gelin’ sözcüğü geçen ve toplumsal mesaj içeren atasözleri de bulunmaktadır. Bu atasözlerinde, gelin sözcüğünden hareketle, yurt toprakları ile ilgili güzellik benzetmesinin yapıldığı görülmektedir.

- *Erkek vefakâr, kadın cefakâr olmalı.*
- *Atın ardında, kadının önünde, arabanın yanında gitme.*
- *Düşman uyumaz, kadın unutmaz.*
- *Erkeğin nefsi bir, kadının ki dokuzdur.*
- *Her kadının bir yaprak sarışı (yoğurt çalması) vardır.*
- *Her kadının yoğurdu yapılmaz, her kadının doğurduğu öpülmez.*
- *İri yarı kadın yola yakışır, çiti piti kadın kola yakışır.*
- *Kadın eşik dibinde değil, beşik dibinde belli olur.*
- *Kadın kısmı kara yazılıdır.*
- *Kadın kocasına, adam hocasına gülmez.*
- *Kadın kocasına göre baş bağlar.*
- *Kadın kocasının ayağının çarığı, ana babasının başının sarığıdır.*
- *Kadın kocayı var sever, koca kadını sağ sever.*
- *Kadında vefa, borçluda sefa aranmaz.*
- *Kadını eve bağlayan altın şakırtısı değil beşik gıcirtısıdır.*
- *Kadını, evinden; erkeği pirinden sorarlar.*
- *Kadının iyisi arpadan aş yapar, kötüsü buğdaydan termaş yapar.*
- *Kalçalı kadından pençeli oğlan doğar.*
- *Kırk kadının akli bir tavuğun başındadır.*
- *Tarlanın eve, kadının yere yakını.*
- *Sirke küpünden, kadın kökünden.*
- *Arı ile karının sırrına erilmez.*
- *Atın yere yakını, karının ere yakını.*
- *Bal arıdan, kavga karıdan çıkar.*
- *Dumansız baca, çekişmedik karı koca olmaz.*
- *Karıdır erkeği şişiren, yağdır yemeği pişiren.*
- *Ocaktır aşı pişiren, karıdır kocayı şişiren*
- *Yağmur tavyıyla ekilen darı, kocasından sonra kalkan karı işe yaramaz.*
- *At kaderi, it kaderi, avrat kaderi.*

- *Erken gelen yazdan, kendi başına büyüyen kızıdan kork.*
- *Kız büyür, bahtı beraber büyür.*
- *Kız dediğin kapı şakşahısı: Gelen çalar, giden çalar.*
- *Kara eşekte tatur olmaz, elekçiden hatun olmaz.*
- *Hanım yapınca güç, bey yapınca suç.*
- *At alırsan yazın, deve alırsan güzün, avrat alırsan gezin ha gezin.*
- *Avrat gayreti gütmemeli, er gayreti gütmeli.*
- *Avrat kıtlık bilmez çoban yokluk bilmez.*
- *Avrat lazım kalçalı, oğlan doğursun aslan pençeli.*
- *Avrat vardır, arpadan (arpa unundan) aş eder (yapar); avrat vardır bulguru (buğday unundan) keş eder (yapar).*
- *Er getiri, avrat yetiri.*
- *Eksikliye sohbet haram.*
- *Eti ciğer eden avrat, ciğeri et eden de.*
- *Oddur yemeği (kordur ocağı) pişiren, erdir avradı şişiren.*
- *Gelin övünür, kaynana dövünür.*
- *Kaynana dinsiz, gelin dilsiz olur.*
- *Kaynananın en iyisi başını sallar.*
- *Gelin ata binmiş, gör kime inmiş (kimin kapısına).*
- *Gelin atta, buyruk Hak'ta.*
- *Kaynanasız gelin, tasmamız nalin.*
- *Kendi başını deremeyen gelin başı derer.*
- *Gelin duvağından belli olur.*
- *Gelin duvakta, uşak kundakta (belli olur).*
- *Gelin, kaynana toprağından yaratılmış.*
- *Ağaçsız memleket, duvaksız geline benzer.*
- *Ağaç yurdun gelinidir.*
- *Gelin girmedi ev olur, ölüm girmedi ev olmaz.*

4.9. Evlenilecek Kadınların Niteliklerine Yönelik Atasözleri

Atasözlerinde dikkati çeken bir diğer önemli unsur ise **evlenilecek kadınların nitelikleri** ile ilgili olarak verilen öğütlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi atasözlerinde, boşanmış (dul) kadınlarla evlenmek tasvip edilmemiş, kız ile evlenilmesi öğütlenmiştir. Tanımlarda da görüldüğü gibi kız kavramı dışı çocuk olarak tanımlanmış, evlenmiş kadınlar için karı, kadın, avrat gibi kelimeler tercih edilmiştir. Topcu ve Baş'a göre, "Namuslu olmak ve onunla bağlantılı olarak bekâret kavramı ataerkil geleneksel değerlerle özümsemeye devam etmektedir. Toplumun değerleri kültürle ilişkili olarak topluma özgü nitelikler taşımaktadır. Bu sebeple namus ve bekâret saf ve temiz olmakla özdeşleştirilerek bireyler tarafından içselleştirilmekte ve toplum tarafından inşa edilen değerlerle meşrulaştırılmaktadır. Namus bu açıdan geleneksel yapı da kadının bedenini ve cinselliğini denetlemesinde

önemli bir araç işlevi görmektedir.” (Topcu, Baş, 2018; 193). Nitekim Gürsoy ve Arslan Özkan, üniversite öğrencilerine yönelik olarak gerçekleştirdiği çalışmada, namus kavramının kadınlar açısından evlilik öncesinde ve evlilik dışında cinsel ilişkinin olmaması anlamına gelmekte olduğunu; özellikle erkek öğrencilerin bekârete büyük önem verdiklerini ortaya koymuştur. Öğrencilerde bu tutumların oluşmasında ise, üniversite eğitiminden çok aile ile toplumun namus kültürünün önemli rol oynadığı tespit edilmiştir (Gürsoy, Arslan Özkan, 2014).

Evlenilebilecek kadınlarla ilgi olarak ögütlenen diğer nitelikler ise yukarıda da dikkati çektiği gibi, kadınların kardeşlerinin olması ve ailesi bilinen kişiler olmasıdır. Bunun yanında annesi-ninesi kötü olarak nitelenen kadınların ise gelin olarak alınmaması gerektiği, çünkü kızın da huylarının onlara çekeceği vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu bakış açısının şekillenmesinde, çocuk yetiştirme ve terbiye görevinin kadınlara yüklenmesinin bir sonucu olduğu düşünülebilir.

- *Bekâr gözü ile kız alınmaz.*
- *Bekâr gözü ile kız, yaya gözü ile at alma.*
- *Kızı methederek evlendirirler, gelinin iyisini gören az olur.*
- *Alınacak kız ay görünüür, evleri saray.*
- *Al khpnin kızını, alma (khpnin) kızının kızını.*
- *Arlının kızı, mallının kızından üstündür.*
- *Arpayı taşlı yerden, kızı kardeşli yerden.*
- *At alırsan taydan, kız alırsan soydan al.*
- *Bekâra kız verme kolay olur.*
- *Dağda öküz, düğünde kız seçilmez.*
- *Eşeğin bozunu alma, ırsızın kızını alma.*
- *Gel git de birbirinden kız alma.*
- *Gurbete (ırağa) kız verme yiter gider, denize taş atma batar gider.*
- *Yer alırken düz al, evlenirken kız al.*
- *Babasının mezarını bilmediğin adama kız verme.*

4.10. Kız Evlat Sahibi Olmak İle İlgili Atasözleri

Son olarak atasözlerinde *kız evlat sahibi olmak* bazı atasözlerinde olumsuz bazı atasözlerinde ise olumlu anlamlarla anlatılmaktadır. Kız evlat sahibi olmak birtakım atasözlerinde, önemli ve baba için bir değer olarak belirtilirken, bazı atasözlerinde ise bir yük olarak betimlenmiştir. Bununla birlikte kız evladı genel olarak başka bir aileye gelin olarak gideceğinden dolayı, hayatını idame ettireceği yer olarak evlenip gittiği aileye işaret edilmiştir. Ancak Türk toplumunda birçok toplumda olduğu gibi kız evlada yönelik olumsuz bir bakış açısı olduğunu söylemek pek doğru olmaz. Yenen Avcı (2014), Türk Atasözlerinde Çocuğa Bakış başlıklı çalışmasında kız çocuk sahibi olmakla ilgili şu sonuçlara varmaktadır: “Atasözlerinde ulaşılan bir diğer yargı ise; kız çocuk büyütmenin zor ve sıkıntılı olduğudur. Evlenmemek, kız ve ailesi için ne denli kötü ise; evlenip, yuva kurmak da

bu olumsuz yargılara set çekmek anlamına gelmez. “Kız çocuğu el çocuğu.” görüşünün bu yükü ağırlaştırdığını söylemek mümkündür. Kız çocuğuna ilişkin sözlere bakıldığında genel olarak, okul kültüründen uzak; hayatı anne babalarının rehberliğinde tanımaya çalışan; bahtını kocasından alan, yani sosyal statüsü eşinin sahip olduğu olanaklarla belirlenen; sosyal yaşamın dışında bırakılan; evlendiğinde gerek mesafelerin uzunluğundan ve gerekse iletişimin yeteri kadar gelişmemesinden dolayı ailesiyle daha az paylaşımda bulunmak zorunda olan bir “insan profili” ile karşılaşılmaktadır (Yenen Avcı, 2014; 223).

- *Kızı olan tez kocar.*
- *Kız gittiği, oğlan bittiği yerde ekmek yer.*
- *Kızı güzel olanın ayağı yukarıda olur.*
- *Kızın var, sızın var.*
- *Kız ev, naz evi.*
- *Kız evi, umut evi; oğlan evi, umut evi.*
- *Kız evi, vezir evi.*
- *Kız kapısı, vezir kapısı.*
- *Oğlan büyür koç olur, kız büyür hiç olur.*
- *Oğlan doğuran ok gibi kız doğuran bk gibi.*
- *Oğlan doğurdum oydu beni, kız doğurdum soydu beni.*

Sonuç ve Tartışma

Kültür, bir toplumu diğer toplumlardan ayıran farklılıkların başında gelmektedir. Toplumlar kültürel farklılıklarını kuşaktan kuşağa aktararak bir yandan toplumsal kimliklerini yaşatırken diğer yandan bu sosyo-kültürel yapı bireylerin aidiyet ihtiyacının karşılanmasına olanak sağlamaktadır. Kültür, tıpkı toplumun kendisi gibi dinamik bir yapıya sahiptir. Bu nedenle kültürün zaman içerisinde siyasi, ekonomik, bilimsel, fikri gelişmelerden etkilenmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Dünya üzerinde birçok kültür bulunmakla birlikte, her bir kültürün kendine özgü davranış şekilleri ve uygulamaları bulunmaktadır. Ancak siyasi, hukuki, ekonomik gelişmeler zamanla bu alışkanlıkların sorgulanmasını gerektirebilir. Örneğin, ekonomik sistemin karmaşıklaşması ve gelişmesi ile kadınların çok farklı alanlarda iş hayatında yer alması, kadınların ekonomik statü ve ücret konusunu gündeme taşıyabilir. Bunun yanı sıra eğitim hakkı hususunda, kız çocuklarının okutulmasına karşı olan bir toplumsal bakış açısı, beraberinde eğitim hakkı çerçevesinde değerlendirilme gereksinimini ortaya çıkarabilir. Dolayısıyla toplumsal yapı bu gelişmelere karşı direnç gösterebildiği gibi kısa sürede uyum da sağlayabilir. Ancak özellikle eğitim düzeyinin düşük olduğu toplumsal çevrelerde, toplumsal yapının bu gelişmelere direnç göstermesi kaçınılmazdır. Siyasi, hukuki ve ekonomik gelişme hızı, toplumsal gelişmenin önünde olduğu durumlarda bu olağan bir durum olmakla birlikte, her ne kadar hukuki düzenleme yapılsa da uygulamada toplumsal normların geçerliliğini sürdürmesiyle sonuçlanabilir. Bu noktada hukuksal

yaptırımlar ve eğitim düzeyinin toplumun genelini kapsayacak şekilde artırılmasına yönelik adımlar son derece etkili olacaktır. Okullarda verilen formal eğitim, hukuki düzenlemelere uygun olarak planlanmakta ve yürütülmekle beraber, okul dışı olan informal eğitimde çağa uygun olmayan anlayış ve söylemlerin terk edilmesi zaman alan bir süreç olsa da imkânsız görülmemelidir.

Bu çalışmada, Türk kültürünün önemli kaynaklarından biri olan atasözleri kadına yönelik içerdikleri anlam bakımından değerlendirilmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi araştırmanın temelinde, kaynakta yer alan atasözleri içinde kadını ifade etmek için kullanılan kavramlar taranmıştır. Bu kavramların arasında, kız, kadın avrat, karı, eksikli, bacı, gelin, kaynana, ana, anne yer almaktadır. Bu kavramların içinde yer aldığı atasözleri ise konu ve vermek istedikleri anlam benzerliği bakımından sınıflandırılmıştır. Atasözlerinde kadınların medeni durumu, yaş konusu, kadınların nitelikleri, kız evlat sahibi olmak, anne olmak, evlenirken kız seçmek noktasında dikkat edilmesi gerekenler, kardeşlik bağı, kadınlara yönelik davranışlar ön planda yer almaktadır. Cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyet bağlamında bakıldığında, atasözlerinin kadınlar açısından, bazı yönlerden olumlu bazı yönlerden ise olumsuz anlamlar taşıdığı görülmektedir.

Öncelikle atasözlerinde genel olarak tek eşliliğe vurgu yapılması ve bunun tersi durumların olumsuz sonuçlarını içeren mesajlar verilmeye çalışılması son derece önemlidir. Aynı zamanda kız evlat sahibi olmanın birçok atasözünde bir değer olarak görülmesi de atasözlerinin kadınlar açısından olumlu yargı içermesi bakımından anlamlıdır. Bununla birlikte annelik, kutsal görülmeyle birlikte çocukların eğitimindeki rolünün elzem olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Ancak bu noktada babanın çocuk eğitimindeki rolünün anneye nazaran daha kısıtlı görüldüğü ifade edilebilir. Özellikle erkek çocukların babaya, kız çocukların ise anneye benzetilmesi bu bakış açısının bir sonucu olarak görülebilir. Dolayısıyla vefakâr ve cefakâr anne tasvirinin ağır bastığı bu bakış açısı çocuk eğitiminde de anneyi başat birey olarak kabul etmekle birlikte, özellikle günümüzdeki pedagoji çalışmalarının bu noktada sadece annenin çabasını yeterli görmediği, anne-babanın ortak katkısının önemine işaret ettiği gerçektir.

Atasözlerinde boşanmış (dul) kadınlar, olumsuz nitelendirilmiş ve boşanmış kadınlarla evlenilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu arada eşini boşayan erkeklerin büyük bir vebal aldıkları da sıklıkla dile getirilmiştir. Bu bakış açısının evliliğin dağılmasını zorlaştırmak amacıyla oluşturulduğu söylenebilir; ancak, ‘boşanmış kadınlara yönelik bu olumsuz bakış açısı erkekler için de geçerli mi?’ sorusunun cevabının çok eşitlikçi olup olmadığı toplumsal dinamikler bakımından sorgulanmalıdır. Özellikle son dönemlerde Türkiye’deki kadına yönelik şiddet vakalarının büyük bir bölümünün, boşanmış ve boşanma sürecindeki kadınlara yönelik olması, bu bakış açısını irdelemeyi gerekli kıldığı kadar, erkeklerin bu süreci kendi bilişsel ve duygusal dünyalarında nasıl değerlendirdiklerini de incelemeyi zorunlu hale getirmektedir. Kadınların evlenmesi gereken yaş bir atasözünde küçük

gösterilmekle birlikte, yaşı ilerlemiş kadınların evlenmesi ise pek sıcak karşılanmamaktadır. Bununla birlikte yaşlı erkeklerin genç kadınla evlenmesinin de olumsuz sonuçları olabileceğine değinilmiştir. Kardeşlik bağı açısından birtakım anlamlar içerir atasözlerinde, kardeşi eşten (kadın) daha değerli görüldüğü de açıktır. Kadınların temel niteliklerinde sadece kişisel özellikler değil fiziksel birtakım atıfların da yapıldığı dikkati çekmektedir. Nitekim genelde iri yapılı kadın görüntüsüne dikkat çekilirken, bu durumun günümüzdeki zayıf kadın algısından önce güzel ve sağlıklı insan profilinin iri olarak çizilmesinin etkili olduğu ifade edilebilir. Ayrıca geçim kaynağının ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılık olduğu toplumlarda, beden gücünün önemi de göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bu bakış açısının günümüzün sağlık ve estetik algısı doğrultusunda aşıldığını söyleyebiliriz. Atasözlerinde, fiziksel özelliklerin yanı sıra kadınların bazı davranışsal özelliklerine de işaret edildiği açıktır. Kadınlar, evi çekip çevirmek konusunda marifetli olmalıyken, eşini sözleriyle dolduran, vefakâr olmayan, hiçbir şeyi unutmayan, kavga çıkarabilen ve maddiyatı seven bireyler olarak anlatılmaktadır. Atasözlerinde kimseye emanet edilmemesi ve şiddet uygulanmaması gerektiği vurgulanan kadınların eşlerinin sözünü dinlemeleri de sıklıkla ifade edilmektedir. Evlenilecek kadınlar ise, ailesi bilinen yerden istenmeli, özellikle kadının annesinin davranışları göz önünde bulundurulmalıdır.

Toplumsal kültürün aktarımında önemli bir yere sahip olan atasözleri, toplumsal tecrübelerin bir sonucu olarak günümüze kadar gelmiştir. Ancak değişen yaşam koşulları ve toplumsal deneyimler neticesinde, bir kısım söz ve uygulamaların terk edilmesi, toplumsal değişimin dinamik yapısının bir sonucu olarak görülmelidir. Özellikle sanayileşme ve fikri gelişmelerin etkisiyle kadınların eğitim düzeyinin yükselmesi ya da eğitim düzeyi düşük ve geleneksel bakış açısına sahip olmakla birlikte geçim sıkıntısının itici etkisinin bir sonucu olarak da kadınların, toplumsal, siyasal ve ekonomik hayatta daha fazla yer almaları, bu konudaki toplumsal değişimin hareket noktasını oluşturmuştur. Kadın ve erkeklerin, hayatın birçok alanında bir arada yer almalarının bir sonucu olarak kadınların eşitlik talepleri daha sık dile getirilmeye başlamış ve bu da yeni yaklaşımların tartışılmasına ve hukuki düzenlemelerin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi çocukların ilk eğitiminin ailede başladığı gerçeğinden hareketle, kültürel aktarımda, güncel pratiklere uymayan öğeler konusunda dikkatli olunmalıdır. Nitekim bu söz ve uygulamalar, içerdikleri anlamın yanı sıra toplumsal bakış açısı ve toplumsal yargının da aktarımını sağlamaktadır. Dolayısıyla kadınlar konusunda, geleneksel kalıpları aşmak ve çocuklara çağa uygun anlayış ve davranış biçimlerini kazandırmada, olumlu bakış açılarının farkında olarak bu değerlerin aktarımını yapmak ve seçici olmak son derece önemlidir.

Her ne kadar kadın hakları ve cinsiyet eşitliği ile ilgili olarak, ulusal ve uluslararası platformlarda birtakım olumlu adımlar atılsa da, bu gelişmelerin toplumsal tabanda hissedilmesi, uzun zaman alabilmektedir. Dolayısıyla toplumsal ve bireysel alışkanlıkların değişmesinin uzun zaman alması, kadın mağduriyetlerinin

devamına neden olabilmektedir. Bu gerçek göz önünde bulundurularak gerek formal gerekse informal eğitimde cinsiyet eşitliği konusuna titiz bir şekilde eğilmeli, böylece toplumda kadınlar ile ilgili algının olumlu yönlerinin devamı sağlanırken, olumsuz bakış açısı ve alışkanlıkların terk edilmesine katkıda bulunulmalıdır.

Kaynakça

- Açıl, O. (2016), “İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı: 3, ss. 63-72.
- Afşar, B., Öğreççi, S. (2015), “Tarihsel Süreçte Kadının Gelişimi ve Ekonomideki Rolü: Toplayıcı Kadından Günümüz Kadına Dönüşüm”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, Cilt. 17, Sayı: 1, ss. 65-86.
- Annaberdiyev, D. (2018), “Türkmen Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 2, ss. 253-273.
- Arat, N. (2017). Feminizmin ABC’si, 3. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Aydın, N. (2018), “Kız-Kadın Kimliğinin Oluşumu ve Kadına Bakış Bağlamında Toplumsal Algıya Yön Veren Atasözleri”, SEFAD, (39), ss. 169-180.
- Bakırcı, N. (2018) “Dede Korkut Kitabı’nda ve Halk Hikâyelerinde Evlilik”, Türk Uluslar arası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 15, ss. 1-20.
- Bars, M. E. (2014), “Türk Kültürü’nde Anne ve Âşık Garip Hikayesinde Görünüşü”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, Yıl: 2, ss. 82-94.
- Bora, A. (2018). Kadınların Sınıfı, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, M. (2013). Türkçe Eğitimi ve Öğretiminde Dil ve Kültür Aktarımı Aracı Olarak Atasözleri ve Deyimlerin Önemi, Turkish Studies, 8/13, Fall 2013, ss. 559-575.
- Bulut, S. (2013), “Türkçülerin Penceresinden Osmanlı’da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı”, Tarihın Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 10, ss. 313-336.
- Gökçimen, S. (2008), “Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi”, Yasama, Sayı: 10, ss. 5-59.
- Güner, N. (2018). Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı. T.C Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Doktora Tezi, Kayseri.
- Gürhan, N. (2010), “Toplumsal Cinsiyet ve “İslami Feminist” Söylem”, International Symposium Samsun, 26-28 November 2010, ss. 365-383.

- Gürsoy, E. Ö., Arslan, H. (2014), “Türkiye’de Üniversite Öğrencilerinin Kadına İlişkin “Namus” Algısı”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 5(3), ss. 149-159.
- Heper, A. (2014), “Feminizm ve Hukuk”, *Hukuk Kuramı*, Cilt: 1, Sayı: 5, ss. 11-27.
- İlhan, N. (2017), “Dil Öğretiminde Kalıp Sözcüklerin, Şiirin Önemi/Etkisi”, *Turkish Studies*, V. 12/22, ss. 401-412.
- Karahan, A. (2006), “Tarihi Türk Dilinin Söz Varlığına Katkıları: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine”, *Bilkent Üniversitesi 1. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, ss.1-12.
- Karaman, A. (2016). *Uygur Atasözlerinde Kadın*, *Türk Dünyası*, S. 41, ss. 93-111.
- Kartal, F. (2016), “Kadınların Yurttaşlığı ve Feminist Kuram”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 49, Sayı: 3, ss.59-87.
- Keklik, S. (2013), “Atasözleri Sadece Gerçek ve Mecaz Anlamlı mıdır?”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 23, ss. 239-250.
- Keklik, S. (2015), “Atasözlerinin Öğretimine İlişkin Bir Öneri: Atasözlerinin Anlamlarına Göre Derecelendirilmesi”, *KSBD*, Sayı: 12, Yıl: 7, ss. 31-47.
- Kolay, H. (2015), “Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları”, *EMO Kadın Bülteni*, Sayı: 3, ss. 5-11.
- Kongar, E. (1984), *Kültür Üzerine*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Köylü, M., Bekmurzayev, M. (2018), “Kırgız Atasözleri Işığında Aile Kurumu”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 119-147.
- Küçük, S. (2003), “Cinsiyet Ayrımlı Atasözlerinde Kadın ve Erkek Kimliği”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2, ss. 213-225.
- Küncü, D. (2018), “İlişkiler Bağlamında Dil, Yazın, Kültür, Toplum ve Eğitim”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 39, ss. 109-124.
- Moroğlu, N. (2012), “Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi 6284 Sayılı Yasa ve İstanbul Sözleşmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 99, 357-380.
- Özaydınlık, K. (2014), “Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitim”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 33, ss. 93-112.
- Özdemir, H., Aydemir, D. (2019), “Dördüncü Dalga Feminizm Üzerine”, *International Social Sciences Studies Journal*, Vol. 5, Issue: 32, ss. 1706-1711.
- Sapmaz, H. (2016), “Kadın, Neoliberal Politikalar ve Küreselleşme”, *Yasama*, Sayı: 32, ss. 41-63.

- Şengül, M. B. (2016), “Türk Romanında (1960-80) Boşanma ve Kadın”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 47, ss. 169-177.
- Tacoğlu, T. P. (2011), “Türkiye’de Gerçekleştirilen Geleneksel Evlilik Çeşitlerinin Nedenleri ve Evlilikler Üzerinde Törenin Etkisi”, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 114-143.
- Touraine, A. (2007), Kadınların Dünyası, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Taş, G. (2016), “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi”, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri, Akademik Hassasiyetler, Cilt: 3, Sayı: 5, ss. 163-175.
- Tellioglu, İ.(2016), “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 55, ss. 209-224.
- Topcu, B., Baş, E. (2018), “Sosyolojik Açından Namus Kavramına Bakış: Trabzon İli Örneği”, Sosyoloji Dergisi, Sayı: 38, 173-196.
- Türkan, K. (2015), “Anadolu Masallarında Çok Eşlilik”, Milli Folklor, Yıl 27, Sayı: 105, ss. 43-57.
- Türk Dil Kurumu, Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, Mustafa S. Kaçalın (yay.haz.), 6. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 279- 331, Ankara 2019.
- Ünveren Kapanadze, D. (2018), “Dil ve Kültür Aktarımında İşlevsel Bir Araç Olarak Ders Kitapları: Türkçe Ders Kitapları Örneği”, Turkish Studies, Vol. 13/27, ss. 1575-1592.
- Yazıcı Ersoy, H. (2012), “Başkurt Türkçesinde “Kadın” ile İlgili Söz Varlığı”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 31, ss. 55-82.
- Yenen Avcı, Y. (2014), “Türk Atasözlerinde Çocuğa Bakış”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:6, Sayı:11, ss. 203-226.
- Yıldırım, S. (2019), “Feminist Çalışmalarda Kadın Deneyimlerinin Önemi: Simone de Beauvoir Örneği”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), ss. 145-150.
- Yılmaz, A. (2004), “Türk Kültüründe Kadın”, Milli Folklor, Yıl: 16, Sayı: 61, ss. 111-123.
- Yüce, S. (2005), “İletişim ve Dil: Yöntemler, Avrupa Dil Portföyü Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi”, Journal of Language and Linguistic Studies, Vol: 1, No: 1, ss. 81-88.
- “Kadınlara Yönelik Yasal Düzenlemeler”, <https://kadem.org.tr/kadinlara-yonelik-yasal-duzenlemeler/>, (Erişim Tarihi: 15.04.2020).

“Kadına Yönelik Şiddette Türkiye İstatistikleri”, 11.12.2018,
<https://www.cnnurk.com/video/turkiye/kadina-yonelik-siddette-turkiye-istatistikleri>, (Erişim Tarihi: 30.12.2019).

<https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 15.04.2020).

Bir Nazîre Mecmuâsı Olarak Âmid-İ Sevdâ'da Gülzâr-I Nezâir'in Macerası

Süleyman YİĞİT¹

Öz

Araştırma Makalesi

XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla eski gücünü kaybetmeye başlayan klasik Türk edebiyatı, çeşitli çevrelerde gelişen edebî muhitlerde varlığını sürdürmüştür. İbnülemin Mahmud Kemal (1871-1957) ve Ali Emîrî (1857-1924) bu devrin öne çıkan isimlerindedir. İbnülemin yaptığı konak sohbetlerinde, Ali Emîrî çıkardığı dergilerde ve Diyarbakır Kırathanesi'ndeki buluşmalarında edebî muhit oluşturmuşlardır. Ali Emîrî'nin çıkardığı dergiler, bu dönemde şairler arasında tartışma konusu olan eski-yeni şiir taraftarlığı vb. edebî konular ya da şahsî meselelerle ilgili polemiklere yer vermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu dergiler, edebiyatın icra edildiği yeni bir ortam olarak edebiyat mahfeli olmuştur. Klasik şiir geleneğini devam ettiren şairlerin nazirelerini yayımlamasıyla da nazîre mecmuası işlevini yerine getirmiştir.

Bu çalışmada, İbnülemin ve Ali Emîrî arasında cereyan eden tartışmalar ve bunların sebepleri ile tartışma konularından biri olan *Gülzâr-ı Nezâir*'in *Âmid-i Sevdâ*'da yayımlanma sürecinde yaşananlar ortaya konulacaktır. *Âmid-i Sevdâ*'nın döneminin nazîre mecmuası olma işlevi tespit edilecektir. *Gülzâr-ı Nezâir*'deki şiirlerden önce divânlarda yer alan aynı redifli 6 gazel ile Ali Emîrî'nin, *Âmid-i Sevdâ* adlı gazete yayımlanırken eklediği 4 nazîre tematik incelemeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Emîrî, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Âmid-i Sevdâ, edebî muhit, nazîre, Gülzâr-ı Nezâir.

The Adventure Of Gülzâr-I Nezâir In Âmid-İ Sevdâ As A Nazîre Mecmuâ

Abstract

Research Paper

The classical Turkish literature which has started to lose its old power since the second half of the 19th century, has continued to exist in the literary milieu developing in various circles. İbnülemin Mahmud Kemal (1871-1957) and Ali Emîrî (1857-1924) are two prominent figures of this period. They created a literary milieu by means of hall conversations (İbnülemin), the periodicals and meetings in Diyarbakır Coffee House (Ali Emîrî). The periodicals issued by Ali Emîrî are important in terms of including some literary topics such as the supporters of old-new poems or some polemics about personnel matters. Besides, these periodicals formed new literary areas. They also performed as nazîre mecmua (anthology) by publishing nazîre of the poets who maintain the tradition of classical poetry.

In this study, the discussions between İbnülemin and Ali Emîrî and their reasons and the experiences in the publishing process of *Âmid-i Sevdâ* by *Gülzâr-ı Nezâir*. *Âmid-i Sevdâ*'s function of being the nazîre mecmua of the period will be determined. The six "olmuşsun" gazels located in the divâns before poems in *Gülzâr-ı Nezâir* and four nazîres appeared in the periodical of *Âmid-i Sevdâ* added by Ali Emîrî will be analyzed thematically.

Keywords: Ali Emîrî, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Âmid-i Sevdâ, literary milieu, nazîre, Gülzâr-ı Nezâir.

¹ Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, suleymanyigit16@hotmail.com.

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 19.04.2020

Accepted / Kabul tarihi 02.07.2020

Giriş

Türklerin İslam medeniyeti dairesine girmesiyle şekillenmeye başlayan ve XI. yüzyılda kaleme alınan eserlerle temeli atılan klasik Türk edebiyatı, Batı edebiyatı etkisinin yoğun olarak görülmeye başladığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında artık eski gücünü kaybetmiş bir edebiyattır. Edebî muhitler bu geçiş döneminde klasik Türk edebiyatı geleneğinin bir müddet daha devam etmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Klasik Türk edebiyatının başlangıcından itibaren, gelişmesinde ve yayılmasında en önemli pay, genellikle bir şahsın gayret ve özverisiyle oluşturulan edebî muhitlere aittir. Edebî muhitlerde sanata önem veren şahsiyetlerin, cömertlikleri ile sanatkârları korudukları, kaleme alınan kıymetli eserleri taltif ettikleri görülmektedir. Bu çerçevede başta padişah olmak üzere, çeşitli devlet büyüklerinin, şehzadelerin, paşaların ve beylerin çevrelerinde sanatkârları toplayarak onlara hâmilik yaptıkları bilinmektedir. Bunun yanında sanatkârların gayretleriyle kurulan şair meclisleri, çeşitli dükkânlar ve meyhaneler de birer edebî muhit görevi görmektedir (İpekten, 1996). Edebî muhitler klasik Türk edebiyatının tesirinin nispeten azaldığı XIX-XX. yüzyıllarda sayıları artarak ve biraz daha özelleşerek devam etmiştir. Bu dönemlerde şairlerin toplanma alanları arasında çay bahçeleri, pastaneler, bar-meyhaneler, lokanta ve restoranlar, oteller, matbaa ve edebiyat dergilerinin yazıhaneleri, kitabevleri, sanat galerileri ve dönemin ünlü isimlerinin evleri ve konakları sayılabilir (Anar, 2012: VII-XIV). Dönemin en önemli edebî muhitlerinden biri Encümen-i Şuarâ'dır. Toplananların tamamının şair olduğu bu topluluk geleneği reddetmeden, yeniliğe de sırt çevirmeden şiiri geliştirecek yollar aramışlardır (Özgül, 2012). Bunun yanında güçlü bir sanatkârın, güçlü bir figürün (fiziken olmasa bile) çevresinde toplanmak, görüşlerini benimsemek, benzer bir sanat anlayışı ile eserini kaleme almak, onun açtığı yoldan ilerlemek de edebî muhite delalet etmektedir. Bu çerçevede dönemlerinde güçlü birer figür olan Recaizade Mahmud Ekrem ve Muallim Naci örnek gösterilebilir. Söz konusu isimler edebiyat çevrelerinde eski ve yeni tartışmalarının güçlü bir şekilde varlığını sürdürdüğü yıllarda tartışmaların başat iki kutbu olmuşlar ve ortaya koydukları eserlerle takipçi kitlesi oluşturmuşlardır.

Mahfil, encümen gibi isimlerle de anılan edebî muhitlerde nazîre söylemek önemlidir. Klasik Türk edebiyatının estetik anlayışında önemli bir yere sahip olan nazîre, “ne söylendiğinden çok nasıl söylendiği önemlidir” fikrinden doğmuştur. Sanatkârlar bir beyte, bir gazele, bir mesnevîye, hatta bir hamseye nazîre kaleme almışlardır. Nazîre söylemenin/yazmanın pek çok sebebinin yanında en güzeli söyleme amacı ön plana çıkmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Batı tesiri altına giren Türk edebiyatında nazîre, geleneği devam ettirmek isteyenlerce çok tercih edilmiştir. Dönemin sanatkârları özellikle edebî muhitlerde nazîreler söylerken, müşterek şiirler de kaleme almışlardır. Sadeddin Nüzhet Ergun müşterek

şairleri edebî değeri olmayan manzumeler olarak değerlendirirse de kökleri Arap edebiyatına kadar uzanan köklü bir geleneğin ürünüdürler (Aksoyak, 2017: 12,15). Ayrıca devrin ediplerini ortaya çıkarmak için önemli kaynaklardır. Bunun yanında dost meclislerinde söylenen müşterek şiirler edebiyatın ne kadar hayatın içinde olduğunun da bir göstergesidir.

1. İbnülemin'in Konak Sohbetleri ve *Gülzâr-ı Nezâir*

XIX. yüzyılda görülen edebî muhitlerin en önemlilerinden biri İbnülemin Mahmud Kemal İnal'a aittir. Konağın bir edebî muhit olması İbnülemin'in babası Mehmed Emin Paşa'ya kadar uzanmaktadır. İbnülemin henüz çocukluk yaşlarındayken bu sohbetlere katılmaya başlamış, kendi ifadesiyle lâyıkıyla anlayamadığı sözleri dinlemekten zevk-yâb olmuştur (İnal, 2013: 2627). Babasının vefatından sonra da bu geleneği sürdürmüştür. Bu yönüyle onun konağı en uzun ömürlü edebî mahfillerden biridir. Mahfile dönemin önemli âlim, şair, yazar, devlet adamı, musikişinas, üniversite hocası, hattatları katılırdı. Ahmet Hamdi Tanpınar, Hasan Ali Yücel, Mahir İz, A. Süheyl Ünver, Ali Emîrî Efendi, Faik Reşad, Kani Karaca bu isimlerden bazılarıdır (Anar, 2013: 161-165).

İbnülemin'in konağında yaptığı sohbetler ile oluşturduğu edebî muhitin bilinen ürünlerinden biri de *Gülzâr-ı Nezâir* adlı eserdir. Bilim dünyasına Nagihan Gür tarafından tanıtılan eser (2018), İbnülemin ve arkadaşlarının Tâhir Selâm'a ait bir gazelin bulabildikleri iki beytine yazdıkları nazîreleri içermektedir.² Eserin ortaya çıkış serüvenini *Gülzâr-ı Nezâir*'in giriş kısmındaki mensur bölümde İbnülemin şöyle anlatmaktadır: Hüseyin Hâşim Bey, Üsküdarlı Tal'at'dan duyduğu Tâhir Selâm Bey'e ait iki beyiti İbnülemin'e okur. Söz konusu iki beyit şöyledir:

Gül gibi pür-tarâvet olmuşsun

Reng ü bûdan 'ibâret olmuşsun

Seni ey nev-nihâl görmeyeli

Büyümüş serv-kâmet olmuşsun

İbnülemin bu beyitleri çok beğenir. Daha önce de Tâhir Selâm Bey'in gazellerini okumuş, ancak hiçbirini bu kadar güzel bulmamıştır. Gazelin devamının olmadığını öğrenen İbnülemin, Tal'at Bey'e müracaat eder. Tal'at Bey gazeli on sene önce bir mecmuada gördüğünü, ancak devamını unuttuğunu söyler. Hâşim Bey gazelin bir-iki beytini daha bulacağını vaat eder, fakat uzun süre aramasına rağmen bulamaz. Bu gazeli okuyunca zaten dertlenmiş olan İbnülemin gazelin devamının bulunmayışına daha çok üzülür. Gazelin tamamını bulacağından ümidini kesen İbnülemin, sözün kıymetini bilen dostlarına birer nazîre söyleyerek teselli bulmaya çalışır (İnal, 1a-3a). Bu gayretlerin sonunda da *Gülzâr-ı Nezâir* adlı eser ortaya çıkmıştır. İbnülemin bununla kalmayıp araştırmalarına devam etmiş olacak ki *Son Asır Türk Şairleri* adlı

²İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Kitaplığı, numara 3453'te bulunan *Gülzâr-ı Nezâir* adlı yazma tarafımızdan yüksek lisans semineri olarak 23.05.2016 tarihinde sunulmuştur.

eserinin Selâm maddesinde tamamına ulaştığı bu gazele yer vermiştir (Gür, 2018: 125). Ancak en güzel beyitlerinin daha önce ele geçen iki beyitten ibaret olduğuna da kanaat getirmiştir (İnal, 2002: 2139).

2. İbnülemin ve Ali Emîrî Tartışmasına Dair

Gülzâr-ı Nezâir'de yer alan şiirler Ali Emîrî tarafından hazırlanan Âmid-i Sevdâ adlı gazetenin 10 Mart 1325 (23 Mart 1909) tarihli 3. sayısında bazı değişikliklerle yayımlanmıştır. Ancak bunun İbnülemin tarafından hoş karşılandığı söylenemez. Zira İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinin Selâm maddesinde söylediğine göre Ali Emîrî anılan şiirleri yayımlamış ancak İbnülemin'den aldığını söylememiştir:

“Diyaribekrî müteveffa Ali Emîrî (Efendi), zâde-i tab'ı olan

Ne herzeler yazıyor ah bir alay mecnun

'Fazilet' ehline her bir kelâmı dâğ-ı derun

beytini tecessüm ettiren mecmualarından birine –vaki olan recası üzerine verdiğim- bir kısım nezairi dercettiği sırada nazireleri benim söylettiğimden ve kendine benim verdiğimden bahsetmemiştir”(İnal, 2002: 2139).

Söz konusu şiirlerin bu şekilde yayımlanması süregelen İbnülemin-Ali Emîrî husumetinin de bir uzantısıdır. Ali Emîrî'nin söz konusu şiirleri neden İbnülemin'den habersiz yayımladığı bilinmemektedir. Derginin ikinci sayısında Tâhir Selâm'a ait “olmuşsun” redifli gazelin ilk beytini veren Ali Emîrî bir sonraki sayıda “... *matlâ'lı gazel-i belîğleri ser-levhâ-i nezâ'iri teşkil edecektir*” diye duyuru yapmıştır. Söz konusu duyuruya yeterli rağbet gösterilmediği için *Gülzâr-ı Nezâir*'deki şiirlerin gazeteye alınmış olabileceği düşünülebilir.

Mahir İz, Babanzâde Nâim Bey, Mehmet Âkif ve Adanalı Hayret Efendi ile birlikte Ali Emîrî'yi İbnülemin'in amansız hasımları arasında saymaktadır (2013: 223). İbrahim Öztürkçü, İbnülemin'in mesafeli durduğu kişiler arasında Midhat Cemal, M. Zeki Pakalın, Osman Nuri Ergin gibi isimleri de saymıştır (2018: 29). Öyle ki *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde özellikle Emîrî maddesinde Ali Emîrî'nin kusurları, zaafı hakkında pek çok ibareye yer verilmiştir. Buna örnek olarak Emîrî maddesinden alınan şu kısımlar söylenebilir:

“Sadr-ı esbak Fuad Paşa –hâl u kâli garib, fakat erbab-ı dânişten mâdud olan- akrabasından bir zât hakkında ‘âkil desem, değil, mecnun desem değil, âlim desem değil, câhil desem değil, elhasıl bizim ... beği ben târiften acizim’ dediği gibi ben de –eyyâm-ı sabavetinden beri tanıdığım- Emîrî Efendi merhumu hakkıyla târif ve tavsiften âcizim. Maamafih anlayabildiğimiz kadar birkaç söz söylemeği muvafık gördüm.

İslâm ve Osmanlı tarihine, edebiyata ve ilm-i ahval-i kütübe vâkıf olan bazan âkilâne sözler söyleyen ve yazan bu zât-ı muhterem, bazan da öyle acib lâflar savurur, öyle garib hâller gösterir ki samiîn ve nazırîn duçâr-ı hayret olurdu” (İnal, 1999: 455).

Nefsine son derece düşkün olarak tanımladığı Ali Emîrî'nin kendini överken habbeyi kubbe, katreyi derya yaptığını, başkaları söz konusu olduğunda ise deryayı katre, kubbeyi habbe gibi gösterdiğini söyler:

“Kemalât-ı şahsiyyesini isbata savaştığı zamanlar habbeyi kubbe, katreyi derya mahiyetinde gösterir, başkalarının ilminden bahse tenezzül ettiği demlerde ise deryayı katre, kubbeyi habbe suretinde ortaya koyardı. Fevkalâde magrur, hodbin ve hod-pesend olduğundan nefsinin medihde mübalâga-i müfritânede bulunurdu” (İnal, 1999: 455).

Bunun yanında Ali Emîrî'nin çeşitli yazılarından, kendini övdüğü kesitler alan İbnülemin, yer yer dipnotlar vererek adeta Ali Emîrî'nin sözleriyle alay etmiştir:

Ali Emîrî'nin *“Benim şark kitaplarındaki ihtisasıma değil sen, dünyada hiçbir kimse bana mâkis olmayacağını...”* sözlerine İbnülemin *“Şu sözü âlim olan söyler mi?”* şeklinde cevap vermiştir. Yine Ali Emîrî'nin *“Pederim beni çok severdi. Lâkin asla yüz vermezdi”* sözüne, İbnülemin *“demek ki peder efendi, vaktiyle takdir-i hâl ve keşf-i istikbal etmiş! Mevlâ rahmet eyleye...”* demiştir. Aynı şekilde Ali Emîrî'nin babasına dair söylediği *“Vefatında ‘Emirî, Emirî’ diyerek üç gün can çekiştirmiş”* şeklindeki sözlerini İbnülemin *“Baba hakkında ne kadar nazik ve nezih bir tabir!”* diyerek üstü kapalı şekilde eleştirmiştir. Yazının devamında *“...gidip yazımla olan levhalardan bir levha getirip göğsü üstüne koyunca teslim-i ruh etmiş”* diyen Ali Emîrî'yi *“Galiba yazının letafet ve nefasetine dayanamamış!”* diyerek alaya almıştır (İnal, 1999: 456).³ Bunlara ek olarak kendisi hakkında yazı yazarlara çeşitli mecmualarda çok ağır cevaplar veren Ali Emîrî'nin bu tutumu İbnülemin tarafından *“...kabilinden –huzur-ı ammede değil, تنها köşelerde bile tefevvüh edilemeyecek derecede müstehcen- saçmalar saçmıştı.”* sözleriyle yerilmiştir. Ayrıca İbnülemin, Ali Emîrî'nin sözlerinin saçma, manasız, boş sözler anlamına gelen türrehat olduğunu söylemiş ve *“kelâmından olur malûm kişinin mikdarı”* mısraını okumaktan başka çare görmemiştir (İnal, 1999: 459).⁴

İbnülemin, *Dîvân-ı Yahyâ'yı* kaleme aldıktan sonra aralarındaki eski dostluğa rağmen Ali Emîrî'nin kendisine karşı yazmadığı, yazdırmadığı ve söylemediği,

³ İbnülemin, Mithat Cemal Kuntay'ın kendisine karşı yazdığı bir yazıya verdiği cevapta, *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde Ali Emîrî için yazdıklarını -özellikle *oturak* ve *amel* fıkralarını kastederek- *“ilim nâmına değil, sırf latife olarak söylediğini”* dile getirmiştir (Gürlek, 2017: 303-304).

⁴ İbnülemin *Son Sadrazamlar* adlı eserinde Ahmed İzzet Paşa hakkında bilgi verirken adını andığı Ali Emîrî'den alaylı bir dille bahsetmeye devam etmiştir (İnal, 1982: 2016-2017). Bunun yanında İbrahim Öztürkçü tarafından yayıma hazırlanan *İbnülemin'in Rüyaları* adlı eserde Ali Emîrî'nin Deli Emîrî diye anıldığı görülmektedir (2018: 100).

söyletmediği söz kalmadığını dile getirmiştir.⁵ Yine Ali Emîrî'nin *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nı çıkarma amacının küskün olduğu kişiler hakkında –haklı haksız- saldırılarda bulunmak olduğunu ifade etmiştir. Tam da bu sebepten en edibâne ve nazikâne hitabı “eşek, köpek, alçak, çirk-âb” gibi kelimelerden ibaret olan bir adamla tartışmaya girişmek kâbil olmazdı dediği Ali Emîrî'ye bir cevap yazmamıştır (İnal, 1999: 460). İbnülemin, cevap vermeyişinin bir başka sebebini *Son Asır Türk Şairleri*'nin *Kendime Dair* başlıklı bölümünde açıklamıştır. Buna göre çeşitli kanallardan kendisine saldıran Ali Emîrî'ye cevaben bir yazı yazdığını, ancak yazı basılmak üzere iken Sadrazam Said Halim Paşa'nın “bu adama cevap yazmayınız” şeklindeki ihtar üzerine yazıyı neşretmediğini ifade etmiştir. İbnülemin açıklamasının devamında, Ali Emîrî'nin bu kadarla da kalmayıp maarif bütçesinden verilen paranın da yanlış kullanıldığına dair kendisini suçladığını söylemiştir. Ancak İbnülemin her ne bastırılmışsa kendi parasıyla bastırıldığını ifade etmiştir. Aradan zaman geçtikten sonra da Ali Emîrî'nin ‘münasebetsizliklerinden’ dolayı özür dilemek adına yaptıklarını, İbnülemin “*şahsıma ve naçiz eserlerime dair her yerde –mübalega âmiz- medayihde bulundu, ne diyeyim*” şeklinde aktarmıştır (İnal, 2013: 2651). Bunun yanında İbnülemin, husumeti olduğu kişilerden bahsederken, ölmüşlerse merhum değil, müteveffâ diye bahsederdi.⁶ Ali Emîrî ve Adanalı Hayret müteveffâ diye bahsedilen kişilerdendi (Okay, 2017: 232).

İbnülemin ve Ali Emîrî arasındaki husumetin nedeni hakkında çeşitli yorumlar vardır. Mahir İz bu tartışmanın “hasbelmeslek birbirini çekememekten” kaynaklandığını ifade etmektedir (2013: 223). İbnülemin ile yakın dostlukları bilinen Hüseyin Vassaf ise *Kemâl'ül-Kemâl* adlı eserinde İbnülemin ve Ali Emîrî husumetinin nedeni hakkında sözler söylemiştir. Ona göre İbnülemin'in çeşitli vesilelerle iyiliğini görmüş, kemâlini kabul etmiş olan Ali Emîrî, zamanla kibrinden ve kabalığından İbnülemin'e soğuk tavır sergilemeye başlamıştır. O sıralarda Mısır'da görev yapan ve izinli olarak İstanbul'a gelen Şerif Osman Paşazâde Vezir Rauf Paşa, İbnülemin'in Yakacık'taki sayfiyesine gitmek için izin istemiş, İbnülemin de izin vermiştir. Bunu duyan Ali Emîrî Bâbîâli'ye gelerek İbnülemin ile görüşmek istemiş, ancak görüşmeyince kış günü gelip bulamadığına dair sitemkâr bir beyit yazıp masaya bırakmıştır. İbnülemin de latîfâne bir cevap yazmıştır. Ali Emîrî bunun üzerine, İbnülemin Yakacık'a Rauf Paşa'yı götürdüyse bizi de götürsün demiş, ancak İbnülemin, “*Rauf Paşa'yı ben götürmedim, kendi gitti. Sizin müteallikat da kendi kendilerine giderlerse memnun olurum. Zira meşgalem, onları götürmeğe müsait değildir*” demiştir. Hüseyin Vassaf'ın basit bahanelerle güvenmek, istediği zaman selam vermeyip, istediği zaman *rû-gerdân* olan biri olarak anlattığı Ali Emîrî, Fâik

⁵ İbnülemin tarafından hazırlanan Hersekli Arif Hikmet Divanı ve Mukaddimesi'nden sonra da Ali Emîrî çevresi tarafından İbnülemin'e çeşitli tenkitler yönelmiştir (Akün, 2000: 259)

⁶ İki kelime de ölen, ölmüş (kimse), ölü anlamına gelmektedir. Ancak aralarında kelimelerin kökü itibarıyla anlam farkı vardır. Merhum, Allah'ın rahmetine kavuşmuş, Allah'ın rahmetiyle müjdelenmiş (Ayverdi, 2011: 801); müteveffâ, rûhu kabzedilmiş, vefat etmiş olan anlamlarına gelmektedir (Ayverdi, 2011: 902).

Reşad'ın İbnülemin'den bir kitap istediğine, ancak İbnülemin'in vermediğine dair bir hikâye yaymıştır. İbnülemin cevaben, Fâik Reşad'a hangi kitabı istediye esirgemediğini, hatta Fâik Reşad'ın kendisine bir teşekkürname bile verdiğini söyler. Ali Emîrî, İbnülemin'in yalan söylediğini, öyle bir belge varsa kendini insanlıktan ihraç edeceğini iddia eder. Bunun üzerine İbnülemin 'seninle muhâtaba edilmez' diyerek konuyu kapatır. Aradan zaman geçer ve İbnülemin, Yahyâ Efendi Dîvânı hakkındaki çalışmasını yayımlar. Ali Emîrî arkadaşları ile sokaklarda tesadüf ettikleri kişilere İbnülemin'in eserinin eksik ve kusurlu olduğuna dair beyanatta bulunur (Vassaf, 2012: 116-120). Hüseyin Vassaf'ın uzun uzun anlattığı tartışmanın sebebinin kişisel bir mesele olduğu görülmektedir. Tartışmanın detaylarını ise ilerleyen sayfalarda ayrıntısı ile anlatmaya devam etmiştir.

Devrin iki büyük siması arasındaki söz konusu tartışmanın etkileri Ali Emîrî'nin 1924 senesindeki ölümünden sonra da devam etmiştir. *Son Asır Türk Şairleri*'ndeki maddenin Ali Emîrî'nin ölümünden sonra yazıldığı bilinmektedir. Bu maddede İbnülemin'in Ali Emîrî'ye söylediği sözler, tartışmanın İbnülemin nezdinde hâlâ sıcak olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Süleyman Nazif tarafından İbnülemin'e gönderilen bir mektuptan, aralarındaki bunca husumete rağmen Ali Emîrî'nin yatağında can çekişirken, bilhassa İbnülemin'i görmek istediği öğrenilmektedir. Zira ikisinin de aynı irfan mesleğinin yolcuları ve aynı âşığın maşukları olduğunu söyleyen Süleyman Nazif, mektubunu "*O, sizi severek ölmüştü. Siz de onu severek yaşayınız*" diye bitirmektedir (Özdemir, 2019).

İbnülemin ve Ali Emîrî arasında husumetin ayrıntıları bulunacak yeni belgelerle farklı boyutlar kazanabilir. Ancak çalışmanın kapsamında dikkat çeken nokta şudur ki; İbnülemin ve Ali Emîrî arasındaki husumet bir kutuplaşmaya sebep olmuş, İbnülemin'i destekleyenler, onun konak sohbetlerine devam edip, eserlerinde onu savunmuşlardır. Aynı şekilde Ali Emîrî'yi destekleyenler de çıkardığı çeşitli dergilerde Ali Emîrî'nin çevresine toplanmışlardır. Ayrıca Muhtar Tefvikoğlu'nun *Ali Emîrî Efendi* adlı eserinden edinilen bilgiye göre Divanyolu'ndaki Diyarbakır Kiraathanesi Ali Emîrî'nin sohbet arkadaşlarına âdeta ders verdiği bir okul gibidir (1989: 18). Bu durum, söz konusu iki güçlü figürün çevrelerinde birer edebî muhit oluşturduklarını göstermektedir.

3. Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Ali Emîrî'nin Gazete ve Dergileri

Ali Emîrî, çıkardığı çeşitli dergilerle çevresine hatırı sayılır miktarda ismi toplamayı başarmıştır. Özellikle *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası* adıyla 31 sayı çıkarılan, ardından iki senelik aradan sonra *Tarih ve Edebiyat Mecmuası* adıyla tekrar yayım hayatına dönen ve 5 sayı olarak yayımlanan dergide toplanan isimler, genellikle klasik Türk edebiyatı geleneğini devam ettiren kişilerdir. Ömer Seyfettin'in deyişiyle Ali Emîrî tahmişçilerden biridir (Polat, 2018: 620-621) ve yine Ömer Seyfettin'in ölmüş olarak vasıflandırdığı divan şiirini yaşatmaya çalışanlar arasında Ali Emîrî de vardır (Polat, 2018: 587/628/735/755).

Özellikle *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda yer alan hayat ve edebiyat hakkındaki tartışmalar, şairlerin şiirlerini birbirleriyle yarıştırmaları, birbirlerine yaptıkları nazîreler, zaman zaman birbirlerini kıyasıya eleştirmeleri şiir meclislerinin somutlaşmış hâli gibi düşünülebilir (Tanç, 2017: 70). Ayrıca dergide devrin genç isimleri desteklenmiş, dergi adeta bir nazîre mecmuası niteliği kazanmıştır (Polat, 2007: 482). Bu isimlerden biri Kürkçüzâde ailesine mensup Osman Remzi'dir. Ali Emîrî ve Osman Remzi arasındaki mektuplaşmalar ve birbirlerinin şiirlerine yaptıkları nazîrelerle (Tanç, 2017) Ali Emîrî-Osman Remzi ilişkisi dikkate değer bir usta-çırak ilişkisidir. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda 112 (Erdoğan Çeltik, 2013: 242), *Âmid-i Sevdâ*'da 42 (Oktay, 2018b: 167) nazîreye yer verilmiştir.

Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası'nın neşredilme amacı, kaybolmaya yüz tutmuş eserleri gelecek nesillere aktarabilmektir (Erdoğan Çeltik, 2013: 240). *Âmid-i Sevdâ*'nın neşredilmesindeki amaç, “meşâhir-i fuzalânın namlarını ihyâ eylemek”tir (Erdoğan Çeltik, 2014: 99). Ayrıca Ali Emîrî, aleyhinde yazılan yazılara da cevap vermek adına dergiyi çıkardığını söylemiştir (Erdoğan Çeltik, 2013: 241). Bu kapsamda Ali Emîrî, çeşitli vesilelerle karşı karşıya geldiği Köprülü'ye en ağır eleştirilerini *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda yayımlamıştır. Bunun yanında zaman zaman İbnülemin ile olan tartışmalarına da cevap mahiyetindeki yazılar kaleme almıştır. İbnülemin'in farklı gazetelerde kaleme aldığı yazılar, Ali Emîrî tarafından kendi mecmuasında da tekrar yayımlanmıştır.

İbnülemin ve Ali Emîrî gibi aynı amaçlar doğrultusunda hareket eden, devirlerinin iki güçlü figürü, çeşitli sebeplerle zaman zaman karşı karşıya gelmişlerdir. Bu tartışmalar hem İbnülemin ve Ali Emîrî gibi iki güçlü figürün tartışması şeklinde edebiyat tarihlerine girebilmiş, hem de aralarındaki kıyasıya çekişme, çevrelerinde teşekkül etmiş olan edebî muhitleri oldukça yoğun bir şekilde beslemiştir.

4. *Âmid-i Sevdâ* Gazetesi'nde Yer Alan Nazîrelerin İncelenmesi

Âmid-i Sevdâ 1909 yılında toplam 6 sayı olarak yayımlanmıştır. İlk sayısı 7 Şubat 1324 (20 Şubat 1909), son sayısı ise 7 Mayıs 1325 (20 Mayıs 1909) tarihlidir. *Âmid-i Sevdâ*'da toplam 55 şiir yayımlanmıştır, bunların 42 tanesi yukarıda da ifade edildiği gibi nazîredir (Erdoğan Çeltik, 2014, 99).

Adnan Oktay'ın *Âmid-i Sevdâ*'nın bütün şiirlerini tematik bir incelemeye tâbi tuttuğu çalışmasına göre, derginin 1. sayısında Adıyamanlı Rif'at Baba'nın “istiğnâ” redifli gazeline Muhammed Şa'bân Kâmî-i Âmidî, Hayâlî-i Âmidî, Fethî-i Âmidî, Abdî-i Âmidî, Vâsîf-ı Âmidî, Avnî-i Âmidî, Fethullâh Feyzî-i Âmidî, Sıdkî-i Âmidî, Sabrî-i Âmidî ve Ali Emîrî (3) yazmış oldukları nazîrelere yer verilmiştir.

Derginin 2. sayısında Fatih Sultan Mehmed'in “benim” redifli gazeline, Süleyman Nazîf-i Âmidî, Muhammed Besîm, Bergamalı Cevdet, Ahkarü'l-Mekkî, Âmidî-zâde İbrâhîm Edhem, Mu'allîm A. İhyâ'ü'd-dîn, Nâhîd, Şükrî-i Âmidî ve Ali Emîrî'nin yazdıkları nazîrelere yer verilmiştir.

Derginin 3. sayısında Tâhir Selâm Bey'in "olmuşsun" redifli gazeline İbnü'l-emîn Mahmûd Kemâl, Ahkarü'l-Mekkî, Ö. İhyâ'ü'd-dîn, Halîl Edîb, Muhammed Besîm, Bergamalı Cevdet, Mu'allim Cevdet, Hüsnî, Zihni-i Âmidî, Fâ'ik Reşâd (2), Üsküdarlı Tal'ât, Yenişehir Fenârî Hüseyin Hâşim, Yahyâ Hâkî, Şükrî-i Âmidî ve Ali Emîrî (2)'nin söylediği nazîreler yer almaktadır.

Derginin 4. sayısında Kânûnî Sultan Süleyman ve Cevdet'in tahmislerine yer verilmiştir. Bunun yanında Florineli Nâzım'ın "namına" redifli gazele yazdığı nazîre, Midhat Cemâl, Hâkî, Zihni-i Âmidî ve Yahyâ'nın "benim" redifli bir yazmış oldukları nazîreler mevcuttur. Söz konusu nazîrelerin zemin şiirlerine mecmuada yer verilmiştir.

Derginin 5. sayısında nazîre olarak yazılmış şiirlere rastlanmamıştır.

Derginin 6. ve son sayısında Yavuz Sultan Selim ile Hatâyî mahlaslı Şah İsmail arasında geçen şiirlere yer verilmiştir (2018c).

Derginin 3. sayısındaki söz konusu gazeliyle Tâhir Selâm, XV. yüzyıl şairlerinden Necâtî ile başlayan nazîre zincirine eklenmiştir. Edirneli Nazmî'nin *Mecmau'n-Nezâir* adlı eserinde "olmuşsin" redifli 6 gazele yer verilmiştir. Bunlardan ilki zemin şiir olduğu düşünülen Necâtî'ye aittir. Ardından bunu Revânî, Muhibbî, Gedâyî ve Edirneli Nazmî'nin 2 gazeli takip etmiştir (Köksal, 2012: 2100-2102).⁷Edirneli Nazmî'den sonra söz konusu redifin kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir. Eldeki verilere göre redif uzun bir aradan sonra Tâhir Selâm ile yeniden hayat bulmuştur.⁸ Yukarıda da anlatıldığı üzere Tâhir Selâm'ın iki beytinden hareketle yazılan nazîreler *Gülzâr-ı Nezâir* adlı eserde bir araya getirilmiştir. *Âmid-i Sevdâ*'da ise *Gülzâr-ı Nezâir*'de yer almayan 4 gazele daha yer verilmiştir.

Ali Emîrî, söz konusu gazelleri *Âmid-i Sevdâ*'da yayımlarken yeni şiirler eklemesinin yanında bazı değişikliklere gitmiştir. Öncelikle *Gülzâr-ı Nezâir*'de kısaca değinilen Tâhir Selâm Bey'in hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye yer verilmiştir. Burada yer alan bilgiler bir tezkire maddesi olabilecek niteliktedir. Bunun yanında *Gülzâr-ı Nezâir*'de Tâhir Selâm'a ait gazelin 2 beyiti yer alırken *Âmid-i Sevdâ*'da tamamına yer verilmiştir. İbnülemin'e ait 11 beyitlik nazîre 10 beyite indirilmiştir. Ayrıca bazı

⁷ Söz konusu nazireler Kamil Ali Gıynaş tarafından hazırlanan Pervane Bey mecmuasında da yer almaktadır.

⁸ XVIII. yüzyıl klâsik Türk edebiyatı şairlerinden Endurunlu Fazıl (1759-1810) benzer ifadelerle bir şarkı kaleme almıştır. Seyit Kemal Karaalioğlu'nun *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinin 2. cildinde yer alan şarkı şöyledir:

Sen melek tal'at imişsin a güzel

Şimdi bildim ki ne afetsin sen

Ehl-i aşka ne belâsın kâfir

Şimdi bildim ki ne afetsin sen (Karaalioğlu, 1978: 112).

M. Fuad Köprülü *Divan Edebiyatı Antolojisi* adlı eserinde söz konusu şarkının tamamına yer vermiştir (2006: 422).

kelime değişikliklerine ve mısralar arasında yer değişikliğine de gidilmiştir.⁹ *Gülzâr-ı Nezâîr*'de Hâşim mahlasını kullanan Hâşim el-Mekkî *Âmid-i Sevdâ*'da Ahkâr mahlası ile yer almaktadır. Muallim Cûdî'ye ait gazelin beyitlerinin yerleri değiştirilmiştir.¹⁰ Hoca Hüsnî'ye ait gazelde geçen *kâgız* kelimesinin yerini *tâ'at* kelimesi almıştır. Fa'ik Reşâd'a ait gazelde *Gülzâr-ı Nezâîr*'de yer almayan 'biz' kelimesine *Âmid-i Sevdâ*'da yer verilmiştir. Hüseyin Hâşim'e ait gazelde geçen "*Hüsn ü ândan 'ibâret olmuşsun*" mısraı *Âmid-i Sevdâ*'da "*Âh âh ne âfet olmuşsun*" mısraı ile değiştirilmiştir.

Ali Emîrî'nin söz konusu gazeller üzerinde yaptığı değişikliklerin kendi tasarrufu mu yoksa şairlerin tasarrufu mu olduğu bilinmemektedir. Söz konusu gazeller *Gülzâr-ı Nezâîr*'e kaydedildikten sonra şairlerin yaptığı kendi değişiklikleri olabilir. Bunun yanında Ali Emîrî kendi şiirleri üzerinde de değişiklik yapmış, 4 olan gazel sayısını 2'ye indirmiştir. Bu noktada bazı beyitleri tamamen çıkarırken bazılarını diğer gazellerin içine eklemiştir. Ayrıca Ali Emîrî *Gülzâr-ı Nezâîr*'de yer alan Florineli Nâzım, Ferik Mustafâ Hilmî Paşa, Kemâleddîn Efendi, Selâhaddîn Efendi, Câfer Efendi ve Mahmûd Fazlî adlı şairlerin şiirlerine yer vermemiştir. Muallim Cûdî'nin iki olan gazel sayısı bire düşürülmüştür. Bu isimlerin yerine İhyâüddîn, Zihnî-i Âmidî, Yahyâ Hâkî, Şükrî-i Âmidî gibi isimlerin nazîrelerine yer verilmiştir. Buna göre *Gülzâr-ı Nezâîr*'de yer alan 22 nazîre, *Âmid-i Sevdâ*'da 17 nazîreye düşmüştür.

Bu bağlamda Tâhir Selâm'dan önce söylenmiş 6 "olmuşsun" redifli gazel ile *Gülzâr-ı Nezâîr* adlı eserde yer almayan 4 adet "olmuşsun" redifli gazel tematik incelemeye tabi tutulacaktır. Necâtî, Revânî, Muhibbî, Gedâyî ve Edirneli Nazmî'nin gazelleri Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-Nezâ'ir* adlı eserinden (Köksal, 2012)¹¹, *Âmid-i Sevdâ*'daki 4 gazel ise Hakkı Tarık Us arşivinde yer alan gazeteden günümüz harflerine aktarılacak, Adnan Oktay'ın *Gazelden Gazeteye Âmid-i Sevdâ (İnceleme-Metin)* adlı eserinde gazellerin geçtiği sayfa numaraları belirtilecektir (2018a). Çalışma aynı zamanda Nagihan Gür tarafından yayımlanmış olan *Gülzâr-ı Nezâîr*'i tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

5. Gazellerin Tematik Açıdan İncelenmesi

"Olmuşsun" redifli gazeli kaleme aldığı bilinen ilk isim Necâtî'dir. XV. yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairlerinden Necâtî'ye ait gazel 5 beyittir. Necâtî dostum diye hitap ettiği, uzun süredir görmediği sevgilinin uzun boyuna, zalimliğine ve güzelliğine

⁹ *Âmid-i Sevdâ*'da yer alan İbnülemin'e ait nazîrenin ikinci beytindeki *kıyâmet* kelimesi *Gülzâr-ı Nezâîr*'de sabâhat şeklinde geçmektedir. Ali Emîrî, gazelde düzelttiği diğer iki kelimenin aksine *kıyâmet* kelimesinin *sabâhat* kelimesi ile değiştirilmesi gerektiğini bir sonraki sayıda ifade etmiştir.

¹⁰ Beyitlerin yerlerinde yapılan değişiklik Ali Emîrî tarafından derginin 4. sayısında düzeltilmiştir.

¹¹ Söz konusu gazeller bazı değişikliklerle Pervâne Bey mecmuâsında da yer almıştır. Edirneli Nazmî, mecmuâsında kendisine ait iki nazîreye yer vererek 6 gazeli kaydederken, Pervâne Bey, Edirneli Nazmî'nin tek gazelini kaydetmiş ve 5 nazîreye yer vermiştir. Bunun için bkz. Kamil Ali Gynaş, Pervâne Bey Mecmuası, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s. 1991-1993.

değirmiştir. Son beyitte kendisine seslenen şair selâmet ehli iken melâmet ehline dönüştüğünü dile getirmiştir.

Necâtî'nin zemin şiirine söylediği kaydedilen ilk nazîre Revânî'ye aittir. Revânî kendisinden önce söylenen gazelin son beytine benzer şekilde başlamış ve ehl-i selâmet iken aşk yüzünden melâmet olmuş gönlüne seslenmiştir. Ardından sevgilinin özelliklerine değinilmiştir. 4. beyitte tekrar gönlüne seslenen şair, son beyitte kendisine hitap ederek gazeli tamamlamıştır.

Bir diğer nazîre Muhibbî mahlaslı Kanuni Sultan Süleyman'a aittir. Gazelde sevgilinin özelliklerinden ve zalimliğinden bahsedilmiştir. Ayrıca klasik Türk şiirinin önemli tiplerinden zâhîde gönderme yapılmıştır. Diğer gazelerde olduğu gibi Muhibbî'ye ait bu nazîre de aşk şarabı içildiğinden beri melâmet olunduğu söylenerek tamamlanmıştır.

Gedâyî ise nazîresinde sevgiliye hitapla başlamıştır. Yine sevgiliye ait benzer unsurlara yer verilmiş ve bir bakışla gönül şehrinin aldığı söylenmiştir. 4. beyitte ise gönlüne seslenen şair son beyitte aşk elinden melâmet oluşunun övünülmesi gereken bir durum olduğunu söyleyerek gazeli tamamlamıştır.

Edirneli Nazmî'ye ait iki nazîreden ilki şairin gönlüne seslenişi ile başlamıştır. Kendinden önceki şiirlere de atıfta bulunarak dünyanın itibarına doyarak onlara benzediği söylenebilir. Ardından yine sevgilinin gönül alıcılığına, ölmüş canları kavuşmasıyla dirilttiğine değinilmiştir. Son beyitte kendisine seslenen şair Aşk yoluna düşerek saadet ehli olduğunu söylemiştir.

İkinci nazîrede ise şair, ilk üç beyitte sevgiliye seslenerek ona ait unsurları sıralamıştır. 4. beyitte ise klasik Türk edebiyatının bir diğer tipi olan rakibe seslenmiştir. Son beyitte yine kendine seslenerek sevgiliye sarılarak ruhunu şad ettiğini ifade etmiştir.

Âmid-i Sevdâ'da yer alan söz konusu 4 nazîrede sevgilinin etkileyici yönlerine, âşğın onun karşısındaki çaresizliğine değinilmiştir (Oktay, 2018c: 305-307). Söz konusu nazîrelerde melâmiliği öykünme havası sezilmemektedir. Bunun yanında *Âmid-i Sevdâ*'da yayımlanan nazîrelerin estetik açıdan çok yüksek şiirler olmadığı söylenebilir. Necâtî ile başlayıp Edirneli Nazmî'ye kadar söylenen nazîrelerde göze çarpan ve kelime olarak da kullanılan melâmiliğe öykünme durumu, Tâhir Selâm'a ait gazelde yer almamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Tâhir Selâm'ın kendisinden önceki nazîre zincirine eklemlenirken yaptığı değişiklik ile kendisinden sonra yazılacak nazîreleri şekillendirdiği söylenebilir.

Sonuç

Ali Emîrî'nin özel çabasıyla hazırlanan *Âmid-i Sevdâ* gazetesi, Diyarbakırlı şair ve yazarlar hakkında bilgi verip şehrin kültürünü yaşatmayı amaçlamasının yanında özellikle gençleri eski tarzda şiirler yazmaya teşvik etmektedir. Bunun için de seçilen herhangi bir şiire nazîreler kaleme aldırılmış ve bunları gazetesinde yayımlamıştır. Bu

yönüyle çevresinde bir edebî muhit oluşturan Ali Emîrî, özellikle ilk dört sayısında yoğun olarak yer verdiği nazîrelerle *Âmid-i Sevdâ*'yı kısmen bir nazîre mecmuası hâline getirmeyi başarmıştır.

Âmid-i Sevdâ'nın üçüncü sayısında Tâhir Selâm'a ait “olmuşsun” redifli gazele söylenen nazîreler, daha önce bazı farklarla İbnülemin Mahmud Kemal İnal tarafından *Gülzâr-ı Nezâir* adı altında toplanmıştır. Ali Emîrî'nin bu sayıda, *Gülzâr-ı Nezâir* adlı eserdeki şiirleri de yayımlayıp İbnülemin'den söz etmemesi, İbnülemin tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepki, çeşitli konularda süregelen Ali Emîrî-İbnülemin tartışmasına yeni boyutlar kazandırmıştır.

“Olmuşsun” redifli gazeller Tâhir Selâm'dan önce tespit edilebilen 5 şair tarafından (6 nazîre) kaleme alınmıştır. Bu yönüyle Tâhir Selâm, kendisinden önce Necâtî ile başlayan bir nazîre zincirine eklenmiştir. Tâhir Selâm'ı ise *Gülzâr-ı Nezâir* adlı eserde yer alan 22 nazîre ve *Gülzâr-ı Nezâir*'de yer almayan *Âmid-i Sevdâ* adlı gazetede yer alan 4 nazîre takip etmiştir. Bu açıdan bakıldığında XV. yüzyılda Necâtî ile başlayıp XX. yüzyılda yazıldığı birlikte bilinen gazellerin de eklenmesiyle 32 gazellik bir nazîre zinciri ortaya çıkmaktadır. Necâtî ile başlayıp *Âmid-i Sevdâ*'daki şiirler ile son bulan bu zincirde tematik meydana gelen değişiklikler ortaya konulmuştur. Bulunabilecek yeni nazîrelerle bu sayı artırılabilir.

Kaynakça

- Aksoyak, İ. H. (2017), *Müşterek Şiirler Divanı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Akün, Ö. F. (2000), “İbnülemin Mahmud Kemal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.21, s.249-262.
- Âmid-i Sevdâ gazetesi, Hakkı Tarık Us Arşivi
<http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/data/HTU0102/index.djvu>,
(Erişim Tarihi, 10.09.2019).
- Anar, T. (2012). *Mekândan Taşan Edebiyat*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul.
- Erdoğan Çeltik, S. (2013), “Ali Emîrî'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 8/1, Winter, s.237-247.
- _____. (2014), “Ali Emîrî Efendi'nin Âmid-i Sevdâ Mecmuası”, *Ali Emîrî Hatırasına Uluslararası VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, s.97-110.
- Gıynaş, K. A., Pervâne Bey Mecmuası,
<http://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0>,
(Erişim Tarihi: 10.01.2020).
- Gür, N. (2018), “Son Dönem Osmanlı Edebiyatının Nazire Derleyicisi: İbnülemin Kemal İnat ve Gülzâr-ı Nezâir Adlı Mecmuası”, *Bilig*, Sayı:84, s.123-157.

- Gürlek, D. (2017), İbnülemin Mahmud Kemal İnal –Cumhûriyet Devrinde Bir Osmanlı Efendisi-, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, Gülzâr-ı Nezâir, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Kitaplığı, nr. 3453.
- _____. (1982), Son Sadrazamlar IV, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- _____. (1999), Son Asır Türk Şairleri (Kemâlû’ş-Şuarâ), C.I, haz. Müjgân Cunbur, AKM Yayınları, Ankara.
- _____. (2002), Son Asır Türk Şairleri (Kemâlû’ş-Şuarâ), C.IV, haz. İbrahim Baştuğ, AKM Yayınları, Ankara.
- _____. (2013), Son Asır Türk Şairleri (Kemâlû’ş-Şuarâ), C.V, haz. Ayşegül Celepoğlu, AKM Yayınları, Ankara.
- İpekten, H. (1996). Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, MEB Yayınları, İstanbul.
- İz, M. (2013), Yılların İzi, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Karaalioğlu, S. K. (1978), Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- Köksal, M. F., Edirneli Nazmî Mecma’u’n-Nezâir (inceleme-Tenkitli metin), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057.mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 10.01.2020).
- Köprülü, M. F. (2006), Divan Edebiyatı Antolojisi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Okay, O. (2017), Silik Fotoğraflar –Portreler-, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Oktay, A. (2018a), Gazelden Gazeteye: Âmid-i Sevdâ (İnceleme-Metin), Sonçağ Yayınları, Ankara.
- _____. (2018b), “Âmid-i Sevdâ Gazetesindeki Eski Türk Edebiyatı İzleri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 58, Ağustos, s.166-172
- _____. (2018c), “Âmid-i Sevdâ Gazetesindeki Şiirlerde Tematik Bir İnceleme”, Turkish Studies Language/Literature, Volume 13/12, Spring, s.289-326.
- Özdemir, Ş. (2019), “Süleyman Nazif’ten Ali Emirî Hakkında İbnülemin’e Bir Mektup”, Türk Edebiyatı (Aylık Fikir ve Sanat Dergisi), Sayı: 543, Ocak, s.34-38.
- Özgül, K. (2012), XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuarâ, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara.
- Öztürkçü, İ. (2018), İbnülemin’in Rüyalari, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Polat, N. H., (2007),“Osmanlı Târih ve Edebiyat Mecmuası”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 33, s.482-483.

- _____. (2018), Ömer Seyfettin Bütün Nesirleri (Fıkralar, Makaleler, Mektuplar ve Çeviriler), Türk Dili Kurumu, Ankara.
- Tanç, N. (2017), “Klasik Osmanlı Şiirinin Son Temsilcilerinden Kürkçüzade Osman Remzi ve Ali Emîrî'ye Nazireleri”, *Söylem Filoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, s.68-85.
- Tevfikoğlu, M. (1989), Ali Emîrî Efendi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Vassaf, H. (2012), Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemâl (Kemâl'ül-Kemâl), haz. Fatih M. Şeker, İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Ek

Der-bahr-i Haffif

Taktî'eş: Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

Ez-ân-ı Necâtî

Düstüm serv-kâmet olmuşsın
Turduguñla kıyâmet olmuşsın
Gamze vü hatt u hâl ü zülf ü 'izâr
Bire zâlim ne âfet olmuşsın
Kanuma aş yirerdi gamzelerün
Hele ey düst râhat olmuşsın
Leb-i la'l-i şeker-feşânuñla
Yine kân-ı melâhat olmuşsın
Ey Necâtî selâmet ehli idüñ
Ne 'acâyib melâmet olmuşsın¹²

Nazîre-i Revânî

Göñül ehl-i selâmet olmuşsın
Işk ile çün melâmet olmuşsın
Leblerün Kevser ü yüzün cennet
Be hey âfet kıyâmet olmuşsın

¹² M. Fatih Köksal, Edirneli Nazmî Mecma'u'n-Nezâir (İnceleme-Tenkitli Metin), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, e-kitap, 2012, s. 2100./ Kamil Ali Gynaş, Pervâne Bey Mecmuası, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, e-kitap, 2017, s.1991-1992.

Halkı gamze ile hep helâk itdün
Allah Allah ne âfet olmuşsın
Dâyimâ sendedür müsâfir-i gam
Beñzer ey dil ‘imâret olmuşsın
Yârı kodum didün Revânî hele
Gerçek ise râhat olmuşsın¹³

Nazîre-i Muhibbî

Serverâ serv-kâmet olmuşsın
Togrısı bu kıyâmet olmuşsın
Gamzelerle cihâna fitne iken
İki zülf ile âfet olmuşsın
Tîg-ı hecr ile yine haste gönül
Şerha şerha cerâhat olmuşsın
İtme zâhid melâmet ehline ta’n
Saña yiter selâmet olmuşsın
İçeliden şarâb-ı ‘ışkı ezel
Ey Muhibbî melâmet olmuşsın¹⁴

Nazîre-i Gedâyî

Be güzel pür-melâhat olmuşsın
Allah Allah ne âfet olmuşsın
Mahşer-i hüsne cem’ idüp diller
Be hey âfet kıyâmet olmuşsın
Bir nazarda gönül vilâyetini
Alduñn ehl-i vilâyet olmuşsın
Bâde-i yâr ile huzûruñ var
Hayf ey dil ki râhat olmuşsın
Fahruñ artsun Gedâyî ‘âlemde

¹³ M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 2100-2101. /Kamil Ali Gıynaş, a.g.e., s.1992.

¹⁴ M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 2101./Kamil Ali Gıynaş, a.g.e., s.1992.

‘Işk elinden melâmet olmuşsın¹⁵

Li-mürettibihi (Edirneli Nazmî)

Gönlüm ehl-i ferâgat olmuşsın

Var huzûr it ki râhat olmuşsın

İ’tibâr-ı cihâna toymışsın

Beñzer ehl-i kanâ’at olmuşsın

Alduñ ey çeşm-i yâr gönlümüzi

Âh kim ‘ayn-ı âfet olmuşsın

Mürde-dil cân bulur visâlûñle

Hak budur kim kıyâmet olmuşsın

Nazmiyâ râh-ı ‘ışka düşmüşsün

Yüri ehl-i sa’âdet olmuşsın¹⁶

Li-mürettibihi (Edirneli Nazmî)

Mâh-ı burc-ı pür-melâhat olmuşsın

Ay efendi ne âfet olmuşsın

Kâmetüñ turduğıyla pür-fitne

Togrusı hoş-kıyâmet olmuşsın

Bâg-ı hüsn içre ey gül-i ra’nâ

Gonçe-leb serv-kâmet olmuşsın

Ey rakîb ol şeker-dehenden ırak

Ne ‘aceb bî-halâvet olmuşsın

Nazmiyâ koçduñ ise dildârı

Şâd idüp rûhı râhat olmuşsın¹⁷

Nazîre

Arak-âlûd-ı haclet olmuşsuñ

Gonca-i pür-tarâvet olmuşsuñ

¹⁵M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 2101-2102./ Kamil Ali Gıynaş, a.g.e., s.1992-1993.

¹⁶ M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 2102./Kamil Ali Gıynaş, a.g.e., s.1993.

¹⁷ M. Fatih Köksal, a.g.e., s.2102.

Mest-i râh-ı sabûhsuñ güzelim
Rûh-ı cism-i sabâhat olmuşsuñ
Pâyıña düşmek isteyince niyâz
Hande-fermâ-yı ruhsat olmuşsuñ
Kâmetiñ doğru hatveler mevzûn
Gülben-i istikâmet olmuşsuñ
Bakamam ruyûña yanar nazarım
Âh bilseñ ne âfet olmuşsuñ
Beni ‘aşka esîr edip soñra
Düşmen-i ‘aşkıyyet olmuşsuñ
Bilmiyorsuñ yazık ki kıymetimi
Çarh ile yek tabî’at olmuşsuñ
Görmedeñ bâr-ı lutfuñu ne biter?
Tutalım serv kâmet olmuşsuñ
Gayra tâbiş-nümâ-yı mînûsuñ
Baña lakin kıyâmet olmuşsuñ
Hâ’iz-i şevk u neşvesiñ (İhyâ)
Mey gibi vakf-ı hürmet olmuşsuñ

Ö. İhyâü’ d-dîn¹⁸

İşve-bâzım ne âfet olmuşsuñ
Allah Allah kıyâmet olmuşsuñ
Penbe rûhlarla bezm-i ‘işrette
Câme-zîb-i letâfet olmuşsuñ
Bu tarâvet bu ân ile meleğim
Âb u tâb-ı melâhat olmuşsuñ
Vechiñe mün’atıf-ı dil-i ‘uşşâk

¹⁸Âmid-i Sevdâ gazetesini 3. Sayı s.44, Hakkı Tarık Us Arşivi <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/data/HTU0102/index.djvu>. / Adnan Oktay, Gazelden Gazeteye Âmid-i Sevdâ İnceleme-Metin, Sonçağ Yayınları, Ankara 2018, s.194-195.

Mushaf-ı hüsne âyet olmuşsuñ
Keşf edersin cihâna râz-ı dili
Ayn-ı sâhib-kerâmet olmuşsuñ
(Zihnî)-i zâr u haste-i 'aşka
Rûh-bahş-ı 'inâyet olmuşsuñ
Zihnî-i Âmidî¹⁹

Nazîre

Nûr-ı Hallâka hey'et olmuşsuñ
Mihr-i nâz-ı muhabbet olmuşsuñ
Müte'ali, yetime, pür-tal'at
Bir tulû'-ı melâhat olmuşsuñ
Titriyor nâsiyeñde 'ulviyyet
Dil gibi nûr-ı kudret olmuşsuñ
Saçların baht-ı muzlim mi desem
Çünkü mestûr-ı zulmet olmuşsuñ
Ben mücessem bir âh u girye isem
Sende sûrî-i rikkat olmuşsuñ
Her ümidim seniñledir ey yâr
Baña mihrâb-ı hayret olmuşsuñ
Bir nigâhında biñ kıyâmet var
Sen kaderden de âfet olmuşsuñ
Hiç kusûruñ yok âh hayfâ ki
Zill-ı fânî-i hilkat olmuşsuñ
Onu yârab niçin edip Hâkî
Kûyına gizli hasret olmuşsuñ
Yahyâ Hâkî²⁰

Nazîre

¹⁹ Âmid-i Sevdâ gazetesi, 3. sayı, s. 46. /Adnan Oktay, a.g.e., s.199.

²⁰ Âmid-i Sevdâ gazetesi, 3. sayı, s. 47-48. /Adnan Oktay, a.g.e., s.202-203.

Bülbüle meşk-i hayret olmuşsuñ
Bâğa zîb-i tardet olmuşsuñ
Vechiñe ay mı, gün mi söylesem âh
Ben de bilmem ne âfet olmuşsuñ
Çok zamandır ki görmedimdi seni
Âfitâb-ı melâhat olmuşsuñ
Gonca leblerle gül yanaklarla
Nev-nihâl-i zerâfet olmuşsuñ
Rukabâdan kalınca vâreste
Âşinâ-yı sadâkat olmuşsuñ
Çeşm-i dilberden añladım (Şükrî)
Hasta-i bî-ifâkat olmuşsuñ

Şükrî-i Âmidî²¹

²¹ Âmid-i Sevdâ gazetesi, 3. sayı, s. 48. /Adnan Oktay, a.g.e., s.203.

Rusya'nın Büyük Güç Siyasetinde Test Alanı Olarak Libya

Güner ÖZKAN¹, Elif ŞİMŞEK ÖZKAN²

Öz

Araştırma Makalesi

Bu çalışma Rusya'nın büyük güç olup olmadığını devletin Libya krizindeki siyaseti üzerinde incelemeyi hedeflemiştir. Klasik Realizmi ve Neo-realizmi benimseyen çalışmaların analiz hususunda devlet ya da yapı düzeylerinden birisini kullanmalarına bağlı sınırlarından özgürleştirilebilmek amacıyla bu çalışmada, Rusya'nın büyük güç olup olmadığı Neo-klasik Realist çerçeveye için olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Realizm kökenli kuramların bir büyük güçte olması gereken unsurlara dair çözümlene setlerinin saptanarak, Rusya'nın Libya siyasetinin ve buradaki *de facto* varlığının, bu setlerin işaret ettiği kavramsal çerçeveye için olarak anlamlandırılması ve açıklanması hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışma, Rusya'nın NATO müdahalesi sonrasındaki Libya siyasetinin, devletin düşünsel ve maddi kaynaklarıyla beslenen büyük güç anlayışıyla şekillendiğini savunmakta ve büyük güç anlayışının en temel itici güç olduğunu iddia etmektedir. İçerik analizine dayanan nitel araştırma yöntemine sadık kalan bu çalışma, Rusya'nın Libya'da ve bu ülkeye yönelik uluslararası düzeyde izlenmiş olduğu siyasetin büyük ölçüde kendi büyük güç statüsünü korumak ve daha da öteye taşımak amacını taşıdığı bulgusuna ulaşmış, bunu da en etkin şekilde Neo-klasik Realist teorik yaklaşımın öngörülerinin açıkladığı sonucuna varmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Büyük Güç, Libya, Orta Doğu, Neo-klasik Realizm.

Libya as a Testing Ground in the Great Power Politics of Russia

Abstract

Research Paper

The objective of this article is to investigate whether Russia is really a great power in the context of the policies that it has pursued in the crisis in Libya. In order to avoid the limitations of the Classical Realism and Neo-realism prioritising state or international system in their level of analyses, the study examines the question of if Russian great power status is relevant within the framework of the presumptions falling into the Neo-classical Realist thinking in international politics. Having defined the necessary elements determining the great power status of states in the sets of the realist theoretical analyses, the work intends to explain the extent to which Russia's policies and *de facto* presence in Libya are part of those conceptual settings. In line with these objectives, the article argues that Russia's policy in Libya, after the interference of NATO to the country, has been largely shaped by the acceptance of being a great power, as being the main driving force, fed by the ideational and material sources of the Russian state. Having used the method of qualitative content analysis, the article has proved that the policies of Russia in Libya and towards the same country in international level are to a large extent related to maintain and further expand the Russian great power status and could be best explained by the assumptions that the Neo-classical Realist theory contains in international politics.

Key Words: Russia, Great Power, Libya, Middle East, Neo-classical Realism.

Article Info / Makale Bilgileri

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, gunerozkan005@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-1931-5910>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-2742-5263>.

Received / Alındığı Tarih 12.11.2020

Accepted / Kabul tarihi 15.12.2020

Giriş

Bir devleti anlamlandırmak, nitelendirmek ya da onun çıkarını veya saiklerini ya da nihai amacını betimlemek için başvurulan *güç* (power) Uluslararası İlişkiler'de³ en fazla kullanılan kavramlar arasında yer almaktadır. Güç, Tukidides'ten günümüze değin uluslararası politika tartışmalarında önemi indirgenemez bir yere sahiptir (Baldwin, 2013: 273-297). Doğrudan uluslararası politikanın içinde yer alan birçok tanımın ve kavramın, güç terimine bir şekilde değinmeden analiz edilmesi çok zordur. Bu durum güç kavramının uluslararası politikanın içinde uzlaşmış bir tanımının olduğunu ya da güçlü ya da güce sahip devletin tam olarak ne olduğu üzerinde oydaşmış bir açıklamanın varlığını işaret etmemekte, fakat Uluslararası İlişkiler kuramları tarafından aktör ya da amil olarak tanımlanan devletlerin, bölgesel güç, stratejik güç, süper güç gibi birçok farklı şekillerde nitelendirilmelerinin de önüne geçmemektedir. Coğrafi konum ya da işlevsellik gibi farklı niteliklere dayanan ve çoğaltılabilen bu örneklerin yanında, *büyük güç* (great power) üzerinde en fazla tartışılan hususlar arasında yer almaktadır. Ancak buna rağmen tıpkı güç ve gücün doğası gibi üzerinde uzlaşmış bir tanım söz konusu olmamaktadır.

Büyük gücün ne olduğu ya da büyük güç olarak kabul edilen devletlerin hangi özelliklere sahip olmaları gerektiği, Uluslararası İlişkiler'de özellikle Realizm kökenli kuramlar tarafından tartışılmaktadır. Kenneth N. Waltz'a göre bir devletin büyük güç olabilmesi için bazı kriterleri yerine getirmesi gerekir. Waltz için bu kriterler, "nüfusunun ve topraklarının büyüklüğü, kaynak donanımı, ekonomik kapasitesi, askeri güç, siyasal istikrar ve ehliyet alanlarının hepsinde hangi seviyede oldukları"dır (Waltz, 1979: 131). Ancak bu verilere dayanan çalışmaların bir bölümü dahi, bazı devletler hususunda net bir tanım yapmaktan imtina etmektedir. Rusya da anılan bu devletler arasında yer almaktadır.

Literatürde Rusya'nın nasıl bir güç olduğuna dair tartışmalar güncelliğini korumaktadır. Çoğunlukla İnşacı (constructivist) ya da Post-Yapısalcı (Post-structuralist) Uluslararası İlişkiler literatüründe devam eden bu tartışmalarda "büyük güç" Rusya'nın devlet kimliği olarak anlamlandırılmaktadır. Eleştirel birim düzeyindeki İnşacı çalışmalarda Rusya'nın kudretli/güçlü/derjava devlet kimliğinin çıkarını belirlediği savunulmaktadır (Hopf, 2002). Geleneksel birim düzeyindeki İnşacı çalışmalarda güçlü devlet siyasetinin altı çizilmekte (Tsygankov, 2006; Tsygankov & Tarver-Wahlquis, 2009: 307-326), Post-Yapısalcı çalışmalarda ise ya Çarlık'tan itibaren Rusya'nın Avrupa'nın "ötekisi" olarak büyük güç anlamını taşıdığı (Neumann, 1998: 26-73; Neumann, 2008: 128-151; Neumann & Welsh,

³ Bu eserde, akademik bir çalışma alanı olan Uluslararası İlişkiler ile ulusların aralarındaki ilişkiler arasındaki farkı işaret etmek için ilk anlamdaki kullanımlarda ilk harfler büyük olarak yazılmıştır.

1991: 327-348) ya da uzam (space) açısından büyük güç söylemi ve özellikleri tartışılmaktadır (Medvedev, 1999: 15-55).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla müstakil devlet haline gelen Rusya Federasyonu'nun "büyük güç" söyleminden vazgeçmeden kurduğu dünya siyaseti, James Headley'e göre 1991 ile 1992 arasında Liberal Uluslararası (Headley, 2008: 30), Andrei P. Tsygankov'a göre 1991-1994 arasında Liberal (Tsygankov, 2006: 8-13) ve Christian Throun'a göre de 1992'den 1993 sonuna kadar Liberal olarak anlandırılmaktadır (Thorun, 2009: 39). Anılan kısa erimli dönem üzerine tartışmalar haricinde Rusya'nın realist bir dış politika izlendiği üzerinde literatürde bir oydaşı söz konusudur (Headley,2008; Tsygankov, 2006; Thorun, 2009). Ancak dış politikasını realist bakış açısına göre şekillendirdiği kabul edilen Rusya'nın "büyük güç siyaseti" üzerine literatürdeki tartışmalar da devam etmektedir. Bu tartışmalar ise devletin gerçekten bir büyük güç olup olmadığını sorgulanır hale getirmektedir.

Rusya'nın da aralarında yer aldığı büyük güç veya büyük güçler tarihte ilk kez Napolyon Savaşları ertesinde toplanan Viyana Kongresinde tanımlanmıştır (Fueter, 1922: 25–28, 36–44). II. Dünya Savaşı esnasında, savaş sonrası düzeni düzenlemek maksadıyla gerçekleştirilen konferanslarda Birleşmiş Milletler (BM) ve bu örgüt aracılığıyla dünya siyasetinin idaresi için kurulan, Rusya'nın da aralarında yer aldığı, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) ayrıcalıklı olarak yer alan beş daimî üye büyük gücün tanımına dair Soğuk Savaş süreci ve sonrasındaki tartışmalara kaynaklık etmiştir. Bu tartışmalar etrafında Rusya'nın büyük güç siyasetini realist açıdan çözümlenmeyi hedefleyen çalışmalar incelendiğinde bu çalışmaların Ortadoğu ya da Kuzey Afrika'ya yönelik bağlamda fazla yoğunlaştığından bahsetmek kolay değildir. Diğer taraftan Rusya'nın Libya siyasetiyle ilgili hâlihazırdaki akademik çalışmaların, teorik analitik incelemelerden ziyade devletin genel Ortadoğu ve/veya Kuzey Afrika siyaseti bağlamında Libya politikasına değinen çıkarımlarla sınırlı kalmıştır: Walter Z. Laquaer'in (1969), Orta Doğu için Mücadele: Akdeniz'de Sovyetler Birliği (The Struggle for the Middle East: The Soviet Union in the Meditterrianean (1958-1968) başlıklı kitabında Libya'ya sadece altı defa değinilmiş ve bunların hepsi de bu ülke ile Batılı ülkeler arasındaki enerji ilişkileri konusunu içermiştir.

SSCB'nin çözülmesinden sonra yeni kurulan Rusya'nın Libya siyaseti devletin genel olarak Ortadoğu ve/veya Kuzey Afrika siyasetinin bir parçası olarak ele alınmıştır: Roger E. Kanet and Alexander V. Kozhemiakin (1997) Libya'yı Rus Dış Politikasının sınırlı bir parçası olarak ele almıştır. Jakob Hedenskog (2005) ise Putin yönetimindeki bir büyük güç olarak Rusya'nın sadece eski Sovyet uzamına yönelik siyaseti açısından ele almış, incelemesinde Ortadoğu ve/veya Libya'ya yer ayırmamıştır. Benzer şekilde Jeffrey Mankoff (2009) da Rusya'nın dış politikasını "büyük güç siyasetinin geri dönüşü" olarak değerlendirdiği çalışmasında Orta Doğu'yu ve Kuzey Afrika'yı, dolayısıyla, Libya'yı dışarıda bırakmıştır. Dmitri

Trenin (July 2018) ise Rusya'nın Ortadoğu'ya dönüşünün en önemli sebebini Moskova'nın bir büyük güç olarak küresel jeopolitik satranç tahtasında yer alma çabasıyla ilişkilendirmiştir. Trenin bu argümanını, Arap Baharı süreci ve sonrasında Suriye, Türkiye, NATO, İsrail ve Körfez ülkeleri bağlamında ele alırken Libya'yı dışarıda bırakmıştır. Benzer şekilde Rusya'nın Kuzey Afrika siyasetini analiz eden Dalia G. Yazbeck ve Vasily Kuznetsov (July 2018) Yoldaşlar Kuzey Afrika'da başlığıyla yayımladıkları makalelerinde önem sırasına göre Mısır, Cezayir, Fas ve Tunus'a ayrı başlıklarda yer ayırırken, Libya'yı çalışma kapsamı içine almamışlardır. Bu çalışma ise ilgili literatürdeki bu alanda oluşturan boşluğu doldurmayı amaçlayarak, Rusya'nın büyük güç olup olmadığını devletin Libya krizindeki siyaseti üzerinde incelemeyi hedeflemiştir. Klasik Realizmi ve Neorealizmi benimseyen çalışmaların analiz hususunda devlet ya da yapı düzeylerinden birisini kullanmalarına bağlı sınırlarından özgürleştirebilmek amacıyla bu çalışmada, Rusya'nın büyük güç olup olmadığı Neo-klasik Realist çerçeveye içkin olarak incelenmesi amaçlanmıştır.

Uluslararası İlişkiler literatüründe Rusya'nın NATO müdahalesi neticesinde Muammer Kaddafi sonrası Libya siyasetinin ve bu ülkede devam eden *de facto* varlığını, Kremlin'in izlediği büyük güç siyaseti açısından ele alan bir çözümlenmeye henüz rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Realizm kökenli kuramların bir büyük güçte olması gereken unsurlara dair çözümlenme setlerinin saptanarak, Rusya'nın Libya siyasetinin ve buradaki *de facto* varlığının, bu setlerin işaret ettiği kavramsal çerçeveye içkin olarak anlamlandırılması ve açıklanması hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışma, Rusya'nın NATO müdahalesi sonrasındaki Libya siyasetinin, devletin düşünsel ve maddi kaynaklarıyla beslenen büyük güç anlayışıyla şekillendiğini savunmakta ve büyük güç anlayışının en temel itici güç olduğunu iddia etmektedir. İçerik analizine dayanan nitel araştırma yöntemine sadık kalan bu çalışma, ilk olarak Realist Uluslararası İlişkiler anlayışına odaklanarak Rusya'nın büyük güç iddiasının kaynaklarını ve devletin bir büyük güç olarak olası konumunu belirlemeye çalışacaktır. Bu bölümde saptananlar ışığında çalışma ikinci olarak Rusya'nın büyük güç konumunun tarihsel kökenlerini inceleyecektir. Üçüncü kısmında ise çalışma, Rusya'nın büyük güç anlayışında bir test alanı olarak Libya siyasetini analiz edecektir. Sonuç kısmı ise saptanan bulguları bir araya getirecektir.

1. Realist Uluslararası İlişkiler Anlayışında Büyük Güç

Uluslararası İlişkiler'de güç ve büyük güç kavramlarına yönelik en fazla ilgi bu kavramlara kendi kavramsal çerçevelerinde kurucu önem atfeden Realizm kökenli kuramlar tarafından gösterilmektedir. Ancak her ne kadar uluslararası politikada güç ve diğerleri karşısında görece olarak daha güçlü olma durumunu işaret eden büyük güç kavramına kurucu önem atfetmeler de, bu kuramların; kendi içinde anılan kavramın ne olduğuna dair tartışmasız bir tanımlama üzerinde uzlaşısı söz konusu olmamaktadır. Ancak, Realizm kökenli kuramlar arasında devletleri birbirinden

ayıran bir özellik olarak kullanılan büyük güç kavramının, bir terim olarak net tanımının olmaması, literatürde büyük güçlerin ne gibi özellikleri olması gerektiği hususunda genelleştirilmiş uzlaşıları da engellemektedir.

Realizm kökenli bakış açıları, büyük güç nedir sorusuna öncelikli olarak “askeri güce” dayalı yanıtlar aramıştır. Bunların arasında yer alan Klasik Realizm, bir devletin büyük güç olarak nitelendirilebilmesi için “savaşa başvurma kabiliyetine, büyük bir savaşı idare etme becerisine veya sık sık savaşa başvurma yeteneğine ve bunların çoğunu kazanma becerisi ile kendisini diğer bütün devletlere veya devletler koalisyonuna karşı koruyabilme” iradesine önem atfetmiştir (Levy, 1983: 11). Bu, bir anlamda “büyük gücün, savaştaki güç olduğunu işaret etmiş, devletin gücünü savaştaki başarısı ile değerlendiren” realist bir çıkarımda bulunmuştur (Taylor, 1954: xxiv). Böylece devletin hayatta kalabilmek için, ulusal ve uluslararası güvenlik meselelerini işaret eden yüksek politikaya (high politics) odaklanmış ve geriye kalan alanları aşağı politika (low politics) olarak nitelendirerek dışarıda bırakmıştır. Bu da Klasik Realizmin devlet analiz düzeyinde saptamaya çalıştığı büyük güç olabilme kriterini devletin güvenliğini sağlayacak askeri güç ile sınırlandırmıştır. Klasik Realizmden farklı olarak Neo-realistler kendi analiz düzeylerini devlete değil, uluslararası yapı olarak belirledikleri için, “bir veya birçok savaşta zafer kazanan devlet veya devletler tarafından kurulan uluslararası düzen” içindeki büyük güç veya büyük güçleri; “uluslararası sistemin yapısını, temel süreçlerini ve genel evrimini belirleyen güçler” olarak tanımlamıştır (Levy, 1983: 8).

Neo-realizmin kurucusu Waltz, büyük güçlerin sahip oldukları özellikleri, beş gösterge dizisine atıfla anlamlandırmaktadır: Waltz’a göre bunlardan ilkinin beşerî güç olan nüfus ve coğrafi konuma işaret eden “bölge” oluşturmaktadır. İkinci sırada devletin sahip olduğu “kaynaklar ve kaynak donanımı” yer alırken, Waltz üçüncü olarak devletin “iktisadi kapasitesinin” önemini vurgulamaktadır. Dördüncü sırada devletin “siyasi istikrarı ve kendine yeterliğinin,” büyük güç olabilme açısından önemine işaret eden Waltz, beşinci ve son olarak “askeri güç” hususunun değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Waltz, 1993). Ancak Iver B. Neumann’ın da ifade ettiği gibi bu kriterler baz alındığında büyük güç olarak nitelendirilen bir devletin bu şekilde anlamlandırılması için “kendi etkisini küresel ölçekte uygulama becerisine ve uzmanlığına sahip olması” gerekmektedir (Neumann, 2008). Anılan beceri ve uzmanlığa sahip olan bir devletin bunları gerçekleştirecek iradeyi de göstermesi beklenmektedir. Bu beklenti ise ilgili devletin prestijinin, büyük gücün ne olduğuna dair tartışmada bir yer alması gerektiğine işaret etmektedir.

Max Weber (1948) “büyük güçlerin” devletlerin güç prestijine sahip olduklarını işaret eden siyasetlerine atıfla anlamlandırılması gerektiğini savunmakta, prestiji, büyük güç iddiasına sahip olan bir devletin küresel siyasete bakış açısında bulunması gereken bir unsur olarak değerlendirmektedir (akt. Neumann, 2008: 128-151). Ekonomik ve askeri bileşenlerin prestij ile yakın ilişkisi olduğunu savunan Weber’e (1948) göre, görece üstün kuvvet ve karşılıklı olarak etki alanlarının

tanınması büyük güçlerin niteliklerinin içini doldurmaktadır. Bu bağlamda büyük güç iradesinin devlet tarafından gösterilmesi ve bu devletin dünya siyasetini büyük güç prestijini sürdürmeyi hedefleyerek dizayn etmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ancak devletlerin bu önceliği, Neo-realizmin “büyük güç” söylemi olan bir devleti, kara kutu (black box) olarak ele alma eğilimine bağlı olarak inceleme dışında kalmakta, devletin kendi iç dinamikleri ile anılan devletin büyük güç olarak nitelendirilmesi arasındaki illiyeti kabul etmemektedir. Bu durumda uluslararası politikayı, “gelişmelerin belirsiz olduğu düşünülen bir dünyada maddi güç ve güvenlik amacı taşıyan ancak kıt kaynaklara sahip olan devletlerin aralarında süren bir güç mücadelesi” olarak anlamlandıran Neo-klasik Realizm, anarşik uluslararası yapıda, devletler ve onların beşerî toplumları arasındaki ilişki biçimlerini göz ardı etmeyen bir çözümlene biçimi önermektedir (Taliaferro & Lobell & Ripsman, 2009: 1-41). Neo-klasik Realizm, özellikle dış politika analizlerine uluslararası sistemin yapısının yanında, ulus-altı etkenler ve karar alıcıların rollerine de değinerek bütüncül bir analiz önermektedir. Böylece Neo-klasik Realizm hem devletlerin dış politikalarındaki değişimleri hem de farklı devletlerin olası benzer siyasetlerini açıklayabilmekte hem de devletlerin temel amaçlarının yanında bunlara ilave yardımcı hedefleri ve bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için sahip oldukları araçları birlikte analiz edebilmektedir.

Büyük güçler kendi güvenliklerini ve uluslararası politikadaki hedeflerini yerine getirebilecek kaynağa ve potansiyele sahiptir: Büyük güçler bölgesel ya da küresel çıkarları hedefleyebilirler, iktisadi gücü artırmaya yönelik yayılmacı bir amaca hizmet edebilir, tarihsel veya kültürel bağlara dayanan devlet çıkarları dizini oluşturabilir ya da etik kaygılar ve siyasi fikirler etrafında devlet davranışlarını dizayn edebilirler (Kitchen, 2012: 78-95). Büyük güç fikrinin kavramsallaştırılması (idealisation) ve devletin davranışlarına yön veren düşünceler bütünü (ideoloji) ile hedefler ve yardımcı hedeflerin seçimi ile bu hususta hangi kaynakların aktive edileceği ve hangi araçlardan faydalanılacağı hususları hemen her zaman devletin kendi içindeki fikrinsel tartışmalarının sonucu olacaktır (Kitchen, 2012: 91). Neticeyle, devletin ön plana aldığı idea ve ideolojinin dış politikasının şekillenmesinde önem taşıdığını ve devletlerin büyük güç siyasetlerinin düşünce (idea) temelli dış politika yapım süreçlerinde önemli olduğunu savunan Neo-klasik Realizm, Neo-realizmin ve Klasik Realizmin büyük güç kavramsallaştırmasına, sadece iç siyaset ile ilişkili ulus içi dinamikleri değil, fikir ve düşünsel temellerin önemini de eklemektedir. Böylece devlet hedeflerinin düşünsel (ideolojik) temel olarak da belirlenebileceğini işaret etmektedir (Kitchen, 2012: 92).

Son olarak bu şartları yerine getiren bir büyük gücü, orta ya da bölgesel güç gibi diğer güçlü devletlerle karıştırılmaması için onlardan ayıran özelliklerin belirlenmesi gerekmektedir. Tamamının aynı anda ve yan yana var olması gereken bu özellikler arasında “yüksek askeri kapasite” ilk sıralarda yer almaktadır: Bu bağlamda bölgesel bir güçten farklı olarak bir büyük güç, askeri güvenlik konusunda kendi kendine yeterli, askeri güvenliğine yönelik sadece diğer büyük güçlerden tehdit

algılayan ve büyük güç dışındaki bütün güçlere karşı tam korunaklı güç olarak tanımlanmaktadır (Levy, 1983: 16-19). Büyük güçler, diğer devletlerden farklı olarak kendi çıkar ve hedeflerini yerel veya bölgesel değil; kıtasal veya küresel ve uluslararası olarak tanımlamaktadır (Levy, 1983: 16-19). Ancak bu büyük güçlerin genel davranışlarının tek tip olduğu anlamına gelmemekte, büyük güçlerin davranışları birbirinden farklılıklar gösterebilmektedir: Büyük güçler kendi çıkarlarını sadece güç kullanarak değil, aynı zamanda güç kullanma tehdidinin de içinde yer aldığı birçok farklı araçları münhasıran ya da birlikte devreye sokarak savunabilmektedir (Levy, 1983: 16-19). Bu durumda büyük güçler açısından kendi iradesini gerçekleştirme yeteneği sadece güç kullanma tehdidi değil ekonomik ambargo gibi farklı araçlarla da çeşitlenmekte ve diğer devletleri de benzer önlemlerde birleştirebilecek dönüştürücülük kapasiteleri söz konusu olmaktadır. Dördüncü olarak büyük güçler birbirleriyle sık sık iletişim ve etkileşim içinde yer almakta ve birbirlerini; dikkate alma, saygı gösterme, protokol kurallarının uygulanması, müzakere ve diğer konu ve alanlarda eşit olarak görmektedirler (Levy, 1983: 16-19). Bu eşitlik, kendi aralarındaki ilişki biçiminin dünyanın diğer devletleriyle olan ilişkilerinden farklılık göstermektedir. Buna paralel biçimde beşinci ve son olarak büyük güçler, bir konferans, kongre, örgüt veya antlaşma ile özdeşleştirilebilmekte, bunlardan birinin ya da birinde alınan kararların garantörü sayılabilmekte veya bir antlaşma ya da uluslararası örgüt tarafından işaret edilen bir platformda veya alanda daimî üyelik veya veto yetkisine sahip olabilmektedirler (Levy, 1983: 16-19). Bölgesel güçler bu kriterlerin sadece bir kısmını ve sınırlı ölçekte gerçekleştirebilecek aktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

Netice itibarıyla Neo-klasik Realizm açısından bir devletin büyük güç olarak kabul edilebilmesi için öncelikli olarak yeterli kaynak ve kaynak donanımına sahip olması gerekmektedir. İkinci olarak bu kaynak ve kaynak donanımını uygun şekilde yönlendirebilmek için devletin coğrafi olarak uygun bir bölgede yer alması ve bu devletin beşerî sermayesinin de bu söylemi sürdürebilmesi için yeterli niteliğe sahip olması önem taşımaktadır. Buna ilaveten belirli bir askeri güce ve bunu destekleyecek iktisadi kapasitesi olması şartını karşılaması gereken devletin siyasi istikrarının sürdürülebilir olması ve kendi kendisine yeterli olması beklenmektedir. Devletin sahip olduğu bu yetenek ve kabiliyetlerini, kendi küresel hedeflerini belirleyecek vizyonuna uygun olarak yönlendirme kabiliyeti önem taşımaktadır. Bunlara ilaveten devletin büyük güç idealini savunacak fikri birikimi ile bununla belirlediği küresel siyaseti ve bu siyaseti izleyecek prestiji ile etkisini sadece kendi bölgesinde değil, küresel ölçekte uygulama becerisine sahip olması gerekmektedir. Bu gereklilik ve beklenti setlerini karşılayan bir büyük gücün, son olarak diğer devletlerden ve bölgesel güçlerden ayıran belirlenmiş unsurların tamamını aynı anda yerine getirmesi gerekmektedir. Bu unsurlar yüksek askeri kapasite, küresel olarak tanımlanmış çıkarlar, devletin kendi iradesini saldırgan ya da saldırgan olmayan araçlarla gerçekleştirme yeteneği ve diğer büyük güçler ile iletişim ve etkileşimi

sürdürebilirken, büyük güçleri tanımlayan kurum ya da kuruluşlarda yer alabilme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır.

Neticeyle bir devletin büyük güç statüsünü sürdürmesi için ulusal çıkarlarını küresel olarak belirlemeli ve bunu gerçekleştirme iradesi ve yeteneğine sahip olması gerekmektedir. Bu tanıma göre bir devlet, askeri ya da askeri olmayan araçlarla büyük güç statüsünü küresel düzeyde devam ettirdiği sürece bir büyük güç olarak değerlendirilecektir. Ancak buradaki askeri ve askeri olmayan araçların meşruluğu ya da büyük güç statüsündeki bir devletin küresel çıkarlarını gerçekleştirirken bu araçlar ile illiyeti, sorgulamanın içinde yer almamaktadır.

Libya'da çatışmanın tarafları ve onların destekçileri açısından paralı askerlerin istihdamı; hem çatışmaların kendi lehlerine çevrilmesi için anlamlı bir fırsat yaratmakta hem de BMGK'nın silah ambargosunun etrafında dolaşılmasına olanak sağlamaktadır. İlgili hükümetlerin olası insan hakları ihlalleri ve suiistimallerden ötürü sorumlu tutulmamasını beraberinde getirmektedir.

2. Rusya'nın Büyük Güç Statüsünün Tarihsel Kökenleri

Rus Çarlığı'nın dünya düzenini düzenleyen büyük güçler arasında bir yere sahip olduğu, diğer büyük güçler tarafından en erken XVIII yüzyılın başı, en geç XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren teyit edilmiştir. Ancak XX. yüzyılın başında 1917'de gerçekleşen Bolşevik Devrimi ertesinde kırılan Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (RSFSC) kurulması diğer büyük güçler tarafından memnuniyetle karşılanmamıştır. SSCB'nin 1 Ocak 1923'teki kuruluş ilanı ertesinde devletin kırılğanlığı uluslararası sistemdeki değişime bağlı olarak beklenildiği kadar uzun sürmemiştir. II. Dünya Savaşı ertesinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile düşman iki kampa liderlik etmeye başlamıştır: Soğuk Savaş sürecine tükenmiş bir kamp lideri olarak giriş yapması, SSCB'nin bu dönemde bir süper güç olmasının önüne geçememiştir.

SSCB, II. Dünya Savaşı'nın Doğu Cephesi'nde, kendi endüstrisinde, insan sermayesinde, refahında geri döndürülmesi güç yıkımlar pahasına, neredeyse tek başına zafer kazanmıştır. Savaşın sonunda SSCB'de 26 milyonu aşkın sayıda sivil ve asker hayatını kaybetmiş, 3000 şehir tahrip olmuş, 17 bin civarında şehir dışı yerleşim yeri harabeye dönmüştür. Devlet; sahip olduğu toplam refahı ve varlığının neredeyse üçte birini yitirmiştir, beşeri sermayesinde, ABD'nin savaştaki toplam kaybının yaklaşık 60 katı kadar kayba uğramış (Hays, 2008) ve sahip olduğu bütün sermaye kaynaklarının dörtte birini kaybetmiştir (Zickel, 1989). Soğuk Savaş boyunca bir kutup lideri ve "süper güç" olarak tanımlanan SSCB ile ABD arasında en bilineni uzayda soğuk savaş rekabeti olmak üzere askeri alanda ve bunlarla sınırlı kalmayacak şekilde spor, sanat, eğitim, yaşam şartları, gibi hemen her alanda bir yarış söz konusu olmuştur.

SSCB'nin dağılmasının ardından birliğin diğer on dört cumhuriyeti gibi bağımsızlığını ilan eden Rusya Federasyonu, 1 Ocak 1992'den itibaren devletin

BMGK'deki sandalyesinde ardıl (halef) devlet sıfatıyla yer almaya başlamıştır. Soğuk Savaş'taki düzeni düzenleyen bu kurumdaki varlığı, büyük güç olma şartları arasında yer alıyor olsa da devletin SSCB'nin ardılı olarak BMGK'daki varlığını koruması, Rusya'nın bir büyük güç olmadığına dair tartışmaları engellemeye yetmemiştir. Kısa süre içinde ABD'nin SSCB'nin dağılmasını destekleyen "Önce Rusya" (Russia First) siyaseti sona ermiş, siyasi ve ekonomik dönüşümün zorluklarının da etkisiyle özellikle 1990'larda Rusya'nın dış politikası ve devletin niteliği üzerine tartışmalar dinmemiştir. Bu dönemde Aleksandr Rutskoj'un (1992) özetlediği üzere Rusya'nın kendisinin "muz cumhuriyeti" olmadığı ve devletin küçük bir güç olmasının imkansızlığı, bu tartışmaların damga vurduğu siyasi gündemde ısrarla kullanılan söylemlerin başını çekmiştir. Kısa süren Atlantikçi dış politika ertesinde de hem başlayan yakın çevre (blijniye zarubejje/near abroad) ile Avrasyacılık hem de bunu izleyen Putin'in üçüncü yol siyaseti, Kremlin'in büyük güç statüsündeki ısrarlı söylemlerinde düşünsel olarak büyük güç kavramının içini dolduracak devlet davranışlarının dışına çıkmamıştır. Netice itibarıyla Rusya'nın ne olduğuna ve ne olması gerektiğine dair tartışmalar 2000'lerin ilk beş yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

Rusya'nın ideolojik olarak da savunduğu büyük güç söylemi, devletin maddi kaynakları ve kaynak yönetimi tarafından da desteklenmekte, devlet kendi bölgesel konumu ve sahip olduğu doğal zenginlikler ile diğer orta ve büyük güçlerle kurduğu enerji bağımlılığı ile nükleer enerji ve konvansiyonel silah ticaretindeki varlığıyla tamamlanmaktadır. SSCB'den ayrılmasına rağmen coğrafi olarak hala dünyanın en geniş ülkesi olan Rusya'nın topraklarında Sovyet petrolünün neredeyse yüzde 90'ı, doğal gazının yaklaşık yüzde 80'i, altın madenlerinin ise yüzde 70'i bulunmaktadır. Eski SSCB'yi besleyen elektrik üretiminin yüzde 62'si de Rusya'da gerçekleştirilmektedir (Şimşek-Özkan, 2017: 286).

ABD'ye tehdit oluşturabilecek en büyük nükleer güç olmaya devam eden Rusya, nükleer silahların küresel dağılımı açısından dünyada sıralamasında birinci konumda yer almaktadır (SIPRI, 2020). Nükleer ve geriye kalan konvansiyonel askeri gücü sayesinde bir tür dokunulmazlığa sahip olan Rusya sadece kendisine benzer nükleer güçlerden tehdit algılamaktadır. Rusya, petrol rezervleri açısından dünyadaki ilk beş devlet arasında yer almazken, ham petrol üretimi açısından dünyada ABD'nin ardından ikinci sırada yer almaktadır (Enerdata, 2020a). Doğalgaz üretiminde yine dünya sıralamasında ABD'yi izleyerek ikinciliği elinde tutan devlet, kömür üretiminde ise altıncı sırada yer almaktadır (Enerdata, 2020b).

Rusya'nın 2019 itibarıyla küresel ihracatının yarısından fazlası petrol ve mineral yakıtlar oluşturmakta ve devletin toplam ihracatının yarısından fazlası Avrupa ile gerçekleşmektedir (Workman, 2020). Bu sayede bu devletlerle bir tür bağımlılık ilişkisi kurmaktadır. Son olarak resmi rakamlar paylaşılmamakla birlikte silah ticaretinin de devletin ihracat gelirleri arasında ciddi bir payı olduğundan söz edilmektedir. İktisadi coğrafi ve askeri rakamlar, Rusya'nın büyük güçler arasında

yer almak için gerekli maddi şartları karşıladığını işaret ediyor olsa da devletin dünyada ekonomisi en gelişmiş ve en etkin devletler arasındaki konumu hususunda net bir oydaşı söz konusu olmamaktadır.

İktisadi kalkınma açısından incelendiğinde dünya ekonomisinin en gelişmiş ve etkinlik düzeyi en fazla olan devletler G-7'yi, en büyük ve orta büyüklükteki güçler ise G-20'yi oluşturmaktadır. Rusya, iktisadi gelişmişlik düzeyi açısından geri kalan devletlerden, daha alt seviyede yer almasına rağmen 1998'de G-7'nin 8'inci üyesi olarak kabul edilmiş ancak 2014'te devletin Kırım'ı ilhak etmesiyle bu üyeliği askıya alınmıştır. Ancak incelendiğinde 1998'den 2014'e kadar geçen süre zarfında devletin ekonomik veriler açısından dünyanın en gelişmiş 10 ekonomisi içinde yer aldığından bahsedilememektedir (World Bank, 2019). Bu durum büyük güç statüsünü işaret eden örgüt üyeliklerinin, farklı nedenlerle değişebilir niteliğe sahip olduğunu ve Rusya gibi devletlerin büyük güç statüsünün, aynı konumdaki devletlere nazaran daha tartışılabilir bir kırılmalığa sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Rusya'nın büyük güç statüsünü tartışılabilir kılan iktisadi göstergeler, devletin, büyük güç değilse dahi çok önemli bir bölgesel güç olmasının önünde bir engel teşkil etmemektedir.

Gerçekten de bir büyük gücün işlevlerini yerine getiremeyen bölgesel güçler veya diğer küçük güçlerin kendi etki alanları ya da bölgesel sınırları dışında askeri faaliyetleri söz konusu olabilmektedir (Levy, 1983: 14). Fakat Rusya'nın, diğer bölgesel güçler göz önüne alındığında bir bölgesel güçten fazlasına tekabül ettiği aşıkardır: SSCB'nin dağılmasından XXI. yüzyılın ilk on yılına kadar bu durumdan pek bahsedilmese de Rusya'nın da tedrici olarak diğer büyük güçler gibi karakteristik olarak askeri ve iktisadi güce sahip olmasının yanında diplomatik ve yumuşak güç (soft power) ile kendi iradesini kabul ettirme yeteneğini ortaya koymaktan imtina etmediğinden bahsedilebilmektedir.

Diğer büyük güçler tarafından Rusya'nın bir büyük güç olarak varlığı, her zaman sarahaten işaret edilmiyor olsa da Rusya sadece orta ve küçük seviyedeki devletler tarafından değil bölgesel güçler tarafından da devletlerin eylem planları hazırlanırken "bir büyük güç olarak dikkate alınmaktadır" (Neumann, 2008: 128-151). Ancak bu durum da Rusya'nın büyük güç yerine çok güçlü bir bölgesel güç olup olmadığı tartışmasını büyük güç lehine neticelendirmemekte, bilakis bölgesel güç olup olmadığı hususunu daha da tartışılır hale getirmektedir: Bölgesel güçler, literatürde, "büyük güçlerin faaliyetleriyle karşılaştırıldığında, görece olarak kendisine daha yakın bir coğrafyada, daha kısa süreli ve sistemik güç dağılımını etkileyemeyecek nitelikte askeri faaliyetlere sahip devletler" olarak tanımlanmaktadır (Levy, 1983: 14). Diğer taraftan büyük güçler ile orta ve küçük ölçekte ya da bölgesel güçler arasındaki farklar, büyük güçlerin kendi aralarındaki farklılıklardan daha büyük ve anlamlı olabilmektedir. Bu da büyük güçler arasında kıyaslanma ya da ortak özelliklerin belirlenmesine yönelik zorlukları beraberinde getirmektedir. Keza bütün büyük güçlerin kendi güç projeksiyonları ve sınır dışı

askeri faaliyet kapasitelerinin aynı ya da eş değer olduğundan da bahsedilememektedir (Levy, 1983: 14).

Büyük güçler, uluslararası sistemde yetenekleri, varlıkları, kapasiteleri ve iradeleri ile kendilerine atanan bu statülerini büyük ölçüde belirleyen devletlerdir. Erişebildikleri coğrafyalar, güç yetenekleri ve dönüştürme kapasiteleri açısından birbirinden farklılaşmakta ve bu özelliklere göre sınıflandırılabilir ya da kendi aralarında sıralanabilmektedir (Neumann, 2008: 128-151). Mesela ABD; Rusya'dan ve diğer büyük güçlerden hem güç kapasitesi ve hem kabiliyetleri bakımından daha yetenekli bir konumda yer aldığı için dünyanın hemen her yerinde askeri güce başvurabilen bir büyük güç olarak anlandırılmaktadır. Fakat aralarında değişik kriterler göz önüne alınarak yapılan sıralamalara rağmen, büyük güç statüsünü işgal eden bütün devletler, bu konuma yönelik kendi iradi talepleri ve bu taleplerinin maddi kaynaklar ile kaynakların rasyonel kullanımı hususlarında birleşmektedirler. Neticeyle devletlerin fikirsel olarak büyük güç siyasetini izlemeleri ve bunu destekleyecek yeterli maddi kaynak ile kaynak kullanımlarının olması anılan devletlerin güçlü devlet statüsüne sahip olabilmelerini beraberinde getirmektedir. Son olarak, bu söylemin uluslararası toplumda ne ölçüde ve ne şekilde kabul gördüğü ve anlandırıldığı bir ölçüt olarak kıymetlendirilmediği için, Neo-klasik Realizm açısından değinilen iki unsur ve bunun için dolduran ölçüt setleri büyük güç olmanın şartlarını ifade etmektedir. Bu da Rusya'nın büyük güç olarak tanınırlığını tartışmanın dışına itmekte, Neo-Klasik Realist çerçevede devletin dünya siyasetini şekillendiren kendi düşünsel birikimi ve kaynaklarına ve son olarak devletin iradesinin ne kadarını gerçekleştirip gerçekleştirmediğine odaklanılmaktadır. Bu bağlamda tarihsel olarak incelendiğinde Rus Çarlığı ve SSCB'nin kendi dönemlerinde birer büyük güç oldukları hususunda uluslararası toplumda bir tereddüt söz konusu olmamaktadır. Ancak Rusya'nın statüsü Waltz'tan hareket eden Nicholas Kitchen ile Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro'nun ortak çalışmalarında işaret edilen Neo-klasik Realist kavramsal çerçeveye içkin olarak, ekonomik göstergeler açısından dünyanın en güçlü on birinci ekonomisi olan Rusya'nın daha iyi bir ekonomik performans sergileyerek kuvvetlendirebileceği güçlü devlet siyasetinin önünde çok ciddi bir engel olmadığını gösterse de (World Bank, 2020), devletin bir büyük güç olarak coğrafi erişim alanı hususunda ek bir çalışma gereksinimi söz konusu olmaktadır.

Rusya, 1990'lardan en geç 2015'te Suriye'ye yönelik askeri müdahale gerçekleştirmesine kadar, kendi ilgi alanını yakın çevre olarak tanımladığı kıtasal çerçeveye içkin olarak anlamlandırmıştır. Yakın çevre ile kastedilen Rusya'nın ortak sınırı olan ya da olmayan eski Sovyet Cumhuriyetleri ile Finlandiya ve Polonya'dan Çin Halk Cumhuriyeti'ne (ÇHC) kadar uzatılabilen bir kıtasal uzam olagelmıştır. NATO ve AB'nin 2004'teki ikiz genişlemesi ertesinde Baltıklar'ın bu tanımın dışında bırakılmasının da işaret edildiği üzere yakın çevre, coğrafi olmaktan ziyade kültürel, tarihi ve siyasi bir terimdir.

Rusya, 2000'lere gelindiğinde dış siyasetinde yakın çevre söylemine ilaveten ve hatta bu söylemden çok daha fazla sıklıkla, çok kutupluluk, egemen demokrasi, ulusal egemenlik ile iç işlerine karışmama ve uluslararası terörle mücadele söylemlerine yer vermeye başlamıştır. Fakat bu tarihlerden de önce Rusya 1990'lerden itibaren ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için askeri güce sıklıkla başvurmaktan çekinmemiştir. Rusya, son otuz yıldır temel uluslararası güvenlik sorunlarına yönelik çözüm süreçleri ve bunlara yönelik müzakereler için oluşturulan gruplar ve ekiplerdeki varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak bu, özellikle yakın çevre haricindeki coğrafyalarda Rusya'ya rağmen gelişmelerin engellenmesine yetememiş ve devletin kendi söylemlerindeki büyük güç olup olmadığı hususunu tartışmaya açmıştır: ABD'nin önderliğindeki Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Rusya'nın tarihsel olarak ilgi altına giren Balkan coğrafyasında Kremlin'i iknaya zorlayarak 1995'te Bosna-Hersek'e operasyon düzenlemiştir. Operasyonun ardından Rusya, Dayton sürecinde yeterince varlık gösterememiştir (Şimşek-Özkan, 2015: 547.) ABD önderliğinde NATO, Rusya'yı ve üyesi olduğu BMGK ve uluslararası hukukun o dönem geçerli olan kural ve normlarına aykırı, ancak meşru olarak değerlendirilen biçimde, 1999'da Kosova'ya askeri müdahalede bulunmuştur. Rusya büyük bir problemi beraberinde getiren bu operasyon ertesinde uluslararası alanda ciddi bir tepki vermiştir.

Rusya, ABD'nin 9/11 ertesinde başladığı Afganistan operasyonuna destek vermesine rağmen, aynı ülkenin 2003'de Irak'ı işgalini kaygı ile izlenmiştir. 2008'de Kosova'nın Rusya'nın itirazlarına rağmen bağımsızlık ilanından yaklaşık altı ay sonra Rusya, NATO'nun 1999'daki operasyonunu modelleyerek Gürcistan'a askeri müdahalede bulunmuş ve hemen ardından Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsız siyasi varlıklarını destekleyerek Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tartışmalı hale getirmiştir. Ukrayna'da Kasım 2004 ile Ocak 2005 arasında gerçekleşen Turuncu Devrim'i yakinen takip eden Rusya, Kasım 2013 ve Şubat 2014'teki Maydan Olayları ertesinde Kırım'ı ilhak ederek bu sefer de Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü tartışmalı hale getirmiştir.

Yakın çevresinde düzeni düzenleyen Rusya'nın NATO ile olası üyelik projeksiyonu taşıyan bir ilişki biçimi kuran Gürcistan ve hem Avrupa Birliği (AB) hem de NATO ile olası üyelik projeksiyonu taşıyan angajmanları gündemine alan Ukrayna'ya yönelik askeri araçlara başvurmaktan çekinmeyen siyaseti, bir bölgesel gücün siyaseti ile benzerlik taşımaktadır. Rusya'nın kendi yakın çevresi olarak kabul edilen ilgi alanında, diğer devletlerin kendisine rağmen kendisini dışarıda bırakacak bir siyasi gündem izlemelerini engelleyebildiğini göstermektedir. Neticeyle Rusya'nın yakın çevre siyaseti ve bu uzamdaki askeri müdahaleler içeren tasarruflarıyla hem AB ve NATO'nun erişim uzamlarını sınırlandırmayı ve Batılı kurumların kendi sınırlarına kadar genişlemesini engellemeyi hem de kendi yakın çevresinde devletlerde Batı yanlısı iktidarların güçlerinin sınırlandırılmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda Rusya'nın anılan askeri müdahaleleri her ne kadar Batı'ya karşı sistemik bir meydan okuma anlamına gelse de, bu aynı zamanda

devletin bir bölgesel güç ile benzer reflekslere sahip olduğunu ve devletin yakın çevresinde kendisinin çıkarları açısından kabul edilemeyecek eylemlere izin vermediğini de göstermektedir.

Rusya'nın yakın çevresinde rekabete açık olmayan varlığını en geç 2015 itibarıyla yakın çevresi dışındaki uzamlarda da askeri araçlarla desteklediği etkin bir siyaset ile sürdürmeye başlaması, devletin bölgesel bir güç olarak nitelendirilmesinin eksik bir değerlendirme olacağına sinyallerini vermeye başlamıştır.

Rusya, 2015'ten itibaren Suriye'de de jure ve ardından Libya'da de facto biçimde varlık göstererek, SSCB'nin çözülmesinin ardından ilk kez BM bünyesi dışında askeri araçlarla desteklediği şahin siyaset ile yakın çevresinin dışına çıkmıştır: Bilindiği üzere Soğuk Savaş döneminin en bilindik krizleri arasında yer alan Kore'de de jure olarak varlık gösteren ABD askeri güçleri karşısında de facto olarak Kuzey'e, yine İkinci Çinli Savaşı içindeki Vietnam Savaşı'nda yer alan ABD'nin askeri güçleri karşısındaki Kuzey'e de facto destek sunmuştur. SSCB yine Soğuk Savaş'ta Paraguay İç Savaşından; Arap İsrail Çatışmalarına, Kongo Krizinden; Batı Sahra Savaşına kadar dünyanın hemen her yerindeki birçok çatışmada ABD karşıtı tarafları desteklemiş ve hemen her çatışmada bir anlamda karşı tarafın limitlerinin sınırlarını da test etme imkânı bulmuştur.

Rusya, Soğuk Savaş ertesinde ilan ettiği yakın çevre doktrini ile hem Sovyet sonrası coğrafyayı düzenlemiş hem de askeri araçlarla desteklediği siyaseti ile gerek ABD ve ABD'nin liderliğindeki NATO gerek AB ve AB üyeleri arasındaki büyük güçlerin bu çevreye yönelik eğilimlerini test etmiştir. Bu imtihandan aldığı derslerle, SSCB döneminden itibaren askeri donanma üssü bulunan ve hemen her alanda yakın ilişkiler sürdürdüğü Suriye'de devam eden iç savaşa asker göndererek, müdahil olmuştur. Suriye'ye askeri müdahale hususunda fazla zorlanmayan Rusya, 2015'te başlattığı bu operasyon ile kendisinin sadece yakın çevresinde değil, Ortadoğu'da hem fikişel hem de askeri olarak büyük güç siyaseti izlediğini göstermiş ve böylece kendisinin bölgesel bir güç tartışmalarının odağından sıyrarak, büyük güç statüsüne taşımıştır.

Moskova'nın Suriye siyaseti Tartus Limanındaki askeri üsse bağlı olarak, devletin Akdeniz'deki varlığı için bir zorunluluğu işaret etmekle birlikte, daha önce benzer ilişki biçiminde olmadığı Libya Rusya açısından tarihsel olarak daha az ilgilendiği uzak bir coğrafyayı ifade etmektedir. Suriye ile karşılaştırıldığında Libya, AB'nin yanı başında, Akdeniz'in ortasında ve Afrika kıtasına açılan kapı niteliğinde bir coğrafi konuma ve enerji kaynakları bakımından oldukça büyük bir zenginliğe sahiptir. Bu anlamda eğer Rusya için Suriye büyük güç statüsünü tekrar sergilemesi bakımından önemli bir yere sahip ise, Suriye'den farklı olarak tarihsel ilgisi sınırlı olan Libya, bu statünün tartışmasız sürdürülebilirliği açısından çok daha fazla önem taşımaktadır: Çünkü Rusya, bir büyük güç olarak, Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin liderliğindeki tek kutuplu yeni dünya düzeni karşısında kendisinin de liderlerinden birisi olduğu "çok kutuplu dünya düzeni" hedefini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır

(Dugin, 2009) ve Libya Rusya'nın büyük güç söylemi açısından bir test uzamı oluşturmaktadır.

3. Büyük Güç Olarak Rusya'nın Libya Politikasını Anlamak

“Bir büyük güç” olarak Rusya'nın Libya'ya gösterdiği ilgi, sadece enerji, ekonomi ve güvenlik gibi etkenlerden kaynaklanmamakta, devletin prestiji ve tarihsel bağları açısından da Libya'ya önem atfedilmektedir. Enerji, ekonomi ve güvenlik hususlarındaki öncelikler ve devlet prestijinin yanında, bu etkenlerden daha alt seviyede olmamak üzere, devletin küresel krizlere müdahale açısında bir büyük güç olarak varlık gösterebilme iradesi ve kapasitesi de Kremlin'in Libya siyasetini belirleyen dinamikler arasında yer almazdır.

Libya öncelikli olarak Rusya'nın SSCB'nin sadece BMGK'daki yerinin değil, uluslararası alanda sahip olduğu prestijinin de mirasçısı olma hedefinin bir parçasını oluşturmaktadır. SSCB döneminde, Arap Milliyetçiliği ve Arap Sosyalizmi iddialarıyla gerçekleştirilen 1969 Darbesi ertesinde Libya, tıpkı Suriye, Yemen ve Mısır gibi Arap Devletleriyle benzer şekilde, Moskova açısından önem atfedilen devletler arasında yer almaya başlamıştır. Kaddafi'nin iktidara gelmesinin ardından kendine özgü bir sosyalist rejim ihdas etmiş olan Libya ile SSCB'nin ilişkilerinin kötü olmadığı aşikâr olmakla birlikte, Kaddafi'nin özgün sosyalizmi ile SSCB arasında ikincisinin rejiminin din karşıtı duruşuna bağlı olarak belirli bir mesafe her zaman söz konusu olagelmıştır (Ömer el-Kihya, 2011: 235-236). Buna bağlı olarak darbe ertesinde iktidara gelen Kaddafi ile resmi bir ittifaka girilmemişse de Libya ve SSCB ilişkileri, sömürgecilik ve emperyalizm karşıtlığı üzerinden geliştirilmiştir. Moskova'nın silah sattığı ve çeşitli danışmanlar gönderdiği devlet, Akdeniz'de bir ileri karakol olarak anlandırılmıştır. Libya ve SSCB ilişkilerinin lokomotifini esas itibarıyla ABD'nin Orta Doğu'da ulusal çıkarlarıyla örtüşmeyen varlığı olmuştur.

Diğer Arap devletlerinden farklı olarak Libya'da Soğuk Savaş sürecinde tesis edilmiş olan özgün sosyalist rejim ve devletin Batı'ya meydan okuyan dış politikası, Sovyet kamuoyunda devlete yönelik bir sempatiyi de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde SSCB'den birçok uzman Libya'ya gönderilirken, Libya'dan da aralarında Mareşal Halife Belkasım Hafter'in de yer aldığı birçok görevli, Rusya'da eğitim almıştır. Ancak Yeni Düşünce'nin (Novoye Mışleniye/New Thinking) ilan edildiği Mikhail Gorbaçov döneminde Libya'ya yönelik ilgi ekonomik sorunlara da bağlı olarak azalmış: Libya'nın SSCB'ye ödenmeyen borçları gibi sorunların, ikili ilişkilerin problemleri halini almıştır. (Ömer el-Kihya, 2011: 237-248). Dağılıma sonrasında ABD ile arasındaki gerginlikten ötürü SSCB'ye en azından askeri açıdan bağımlı olan Libya, tıpkı diğer Afrika devletleri gibi, SSCB'nin dağılmasının ardından kurulan Rusya Federasyonu'nun dış politika öncelikleri arasında yer alamamıştır. Yeni kurulan federasyonun ilk devlet başkanı Boris Yeltsin döneminde devletin ekonomik sorunlarını aşabilmek için finansal destek ihtiyacı ve SSCB'nin ardından oluşan güç kaybı, Libya'ya olan ilgiyi azaltmış ve buna bağlı olarak Rusya, Libya'ya karşı BMGK'da Batı öncülüğünde alınan ve Libya'ya karşı silah

ambargosunu da içeren 748 sayılı kararla Mart 1992’de başlatılan ambargo kararına katılmıştır (S/RES/748 [1992]). Yevgeni Primakov’un 1996’da dışişleri bakanlığına gelmesinin ardından Rusya, uluslararası sistemde “güçlü bir aktör olabilmek için sadece yakın çevre ve Batı’yla olan ilişkilerin yeterli olamayacağını aynı zamanda da üçüncü dünya ülkeleriyle de yakın ilişkiler ve iş birlikleri kurulması gerekliliğine” vurgu yapmaya başlamıştır. (Tellal, 2010: 189-236). Böylece “büyük güç” siyasetini bırakmadığını işaret eden Rusya, bir büyük güç olmak için sadece yakın çevresindeki düzenleyiciliğinin değil, kritik coğrafyalardaki varlığının da unutulmaması gerektiğinin sinyallerini vermeye başlamıştır.

Vladimir Putin 1 Ocak 2000’den itibaren vekaleten, 26 Mart’tan itibaren ise asaleten devlet başkanlığı görevini sürdürmeye başlamış ve bu makamdaki ilk dönemini daha çok Federasyon’un iç sorunlarını çözmeye hasretmiştir. Bu dönemde Kaddafi, 2003’te nükleer silah programını gündeminden kaldırdığını ilan etmiş ve bunun ardından Batılı petrol şirketleri ülkede çeşitli yatırımlar yapmaya başlarken, Libya, Avrupa ile yavaş yavaş silah ticaretine başlamıştır (Hurriyet, 2008). Ancak Putin de başkanlıktaki ikinci döneminden itibaren tedrici olarak iktisadi iş birliğini ön plana alan yeni Afrika açılımına başlamış, hatta devlet Soğuk Savaş’ta SSCB’nin bu bölgede ABD ile sürdürdüğü ideolojik rekabetini iktisadi alana taşımıştır. Rusya’nın “Dünya’nın çok kutuplu olması” gerektiği söylemiyle meşrulaştırdığı “büyük güç siyaseti” ile Afrika hem ciddi hammadde ve enerji kaynağı hem altyapı inşası ve silah ticareti açısından önemli ve kaybedilmemesi gereken bir pazar olarak değerlendirilmeye başlanmış ve tedrici olarak Afrika’nın en fazla silah tedarik ettiği devletler arasında yer almaya başlamıştır. Kuzey Afrika’daki devletler arasında yer alan Libya’nın özellikle Akdeniz’deki stratejik konumu, Rusya’nın bu devlete daha fazla ilgi göstermesini de beraberinde getirmiştir.

Putin 2008’de Trablus’ta Kaddafi ile yaptığı bir görüşmede, bir taraftan Libya’nın SSCB’den kalma 4,5 milyar ABD Doları borcunu silmiş diğer taraftan da rejim ile enerji ve silah hususlarında sırasıyla 3,5 milyar ve 3 milyar ABD Doları değerinde satış antlaşmaları imzalamıştır. Buna ilaveten Putin aynı görüşmede Libya ile Sirte-Bingazi arasında 2,6 milyar ABD Doları tutarındaki demiryolu inşası ve diğer altyapı projelerini içeren toplam 150 milyon ABD Doları değerinde antlaşmalar da yapmıştır (Souleimanov, Summer 2019; Chubakha, 2011). Aynı yıl Ekim’de Kaddafi, 1985’ten itibaren ilk kez Moskova’ya resmi bir ziyarette bulunarak Dmitriy Medvedev ile yaptığı bir görüşme neticesinde yaklaşık bir buçuk milyar ABD Dolarından fazla bir tutarda silah alımı ve nükleer enerji alanında iş birliği hususlarında bir görüşme gerçekleştirmiş, diğer taraftan bu ziyarette, Rusya’ya Bingazi limanında daimî statüde bir deniz üssü önerisi gündeme gelmiştir (Parfitt, 2008). Fakat Rusya açısından bu antlaşmaların ekonomik ve askeri faydaları çok uzun erimli bir çıkarı beraberinde getirmemiş, Arap Baharı’nın Mısır’a sıçramasıyla Libya’da iç savaş başlamıştır.

Libya krizini ilk etapta temkinli biçimde takip eden Rusya, Kuzey Afrika'daki Arap Baharı karşısında tarafsız bir siyaset benimsemiş, hatta Batı'nın demokrasi ihracı çabalarına şiddetle karşı çıkmasına ve bu direncini kendi yakın çevresindeki benzeri gelişmeler karşısında askeri güç kullanmaktan çekinmeyerek göstermesine rağmen; BMGK'da uluslararası topluma Libya'ya silahlı müdahale yetkisi veren 1973 sayılı kararın alınması esnasında veto yetkisine başvurmamış, bunun yerine çekimser kalmıştır (S/RES/1973[2011]). NATO BMGK'nın 1973 sayılı kararı uyarınca Ekim 2011'de Libya'ya yönelik "Birleşik Koruyucu Operasyon" başlatarak, Kaddafi yönetiminin sonunu getirmiştir. ABD ve Batı'nın muhalefeti desteklediği çatışmalar esnasında Kaddafi'nin hayatını kaybetmesinin ardından Rusya ile Libya ilişkileri donma noktasına gelmiştir. Rusya karar esnasında çekimser kalarak NATO'nun Libya'ya yönelik operasyonunun önünü açarken, diğer taraftan da uluslararası kamuoyunda NATO'nun "Birleşik Koruyucu Operasyon" ile BMGK'nın 1973 sayılı kararında belirtilen yetki alanının dışına çıktığı söylemini yüksek sesle ifade etmeye başlamıştır. Karar esnasında çekimser kalan Rusya'nın kararın uygulanması esnasında NATO'nun uluslararası hukukun dışına çıktığına dair söylemi arasındaki çelişki, Putin döneminde bir büyük güç olarak realist bir siyaset izleyen Rusya'nın BMGK kararının alındığı esnada taktiksel bir hata mı yoksa planlı bir stratejinin parçası olarak mı çekimser kaldığının sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir.

Libya'da oluşan güç boşluğu ve NATO operasyonu hem ülke içindeki aşiretler hem bölgesel dinamikler hem de küresel aktörlerin ulusal çıkarlarının eşanlı biçimde yan yana veya karşı karşıya olmalarıyla ilişkili yeni bir süreci beraberinde getirmiştir. Libya'da 2012'de düzenlenen parlamento seçimleriyle bir Genel Ulusal Kongre (General National Congress) oluşturulmuştur. Ancak görev süresinin sona ermesine rağmen kongrenin seçimlere yanaşmaması üzerine ülkede Şubat 2014'te kongre karşıtı protesto gösterileri başlamıştır (Gartenstein-Ross & Barr, 2015). Gösterilerin başlamasından yaklaşık üç ay sonra, zamanında Kaddafi ile yolları bir şekilde ayrıldıktan sonra belirli bir süre ABD'de kalan Mareşal Halife Belkasım Hafter liderliğindeki askeri kuvvetler, 'radikal İslamcı' militanlara ve Müslüman Kardeşler'e yönelik "Onur Operasyonu"na başladıklarını duyurmuş ve böylece Libya'da ikinci iç savaş başlamıştır. Ağustos'a gelindiğinde Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Mısır'daki üsleri kullanarak Hafter lehine çatışmalara müdahil olmaya başlamıştır. Böylece Kaddafi karşıtı gösteriler esnasında muhalefeti birlikte destekledikleri Katar ile BAE, krizde karşı karşıya kalmıştır. Son olarak Genel Ulusal Kongre ile Hafter arasında çatışmalar devam ederken 'radikal İslamcı' gruplar, üçüncü bir cephede yer almış ve neticede Genel Ulusal Kongre feshedilerek seçimlere gidilmiştir. Ancak bu da aralarında bir uzlaşmayı beraberinde getirmemiş, kendi ordularına sahip taraflar, Tobruk ve Trablus'ta iki farklı parlamento oluşturarak kendi hükümetlerini kurmuştur. (Gartenstein-Ross & Barr, 2015). Bu süreçte ikinci iç savaş, "bölgedeki konjonktürel trendi de yansıtmıştır: Türkiye, Katar ile bir yere

kadar Müslüman Kardeşler, Trablus’u; BAE, Suudi Arabistan ve Mısır ise Tobruk’taki meclisi desteklemeye başlamıştır” (Semenov, 2020b).

Nasır’dan itibaren seküler Arap liderlerle çalışan ve kendi yakın çevresinde de Orta Doğu ve Afrika’da da ‘radikal İslam’ın yayılmasının karşısında yer alan Rusya, giderek Libya’nın büyük bir kısmı üzerinde hakimiyet sağlayan Hafter’e bağlı Libya Ulusal Ordusu’na (LUO) de facto destek vermeye başlamıştır. LUO, isim itibariyle bir devletin resmi ordusunu çağrıştırıyor olsa da Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi’ne bağlı aralarında milis kuvvetlerin, Libya’nın eski düzenli ordusundan geriye kalanlardan bir bölümünün ve Sudanlı isyancıların oluşturduğu birliklerin toplamından oluşmuştur (Mepanews, 2020). Rusya, Mısır, BAE ve Suudi Arabistan ile birlikte LUO’nun Onur Operasyonu’na destek sağlamakla kalmamış (Semenov, 2020b), 2015’in başında Kahire’ye düzenlenen bir resmi ziyarette devletin Libya sorunuyla artık doğrudan ilgileneceğine dair mesajı dünya kamuoyu ile paylaşmıştır (ICCT, 2015). Böylece 2015’teki bu ziyaret Rusya’nın Libya’daki krize yönelik siyaseti açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Rusya’nın NATO operasyonu sonrasında dinmeyen ve artan iç karışıklarla Suriye ve Yemen’in ardında Arap Baharı’nın yıkıcı etkilerini en fazla deneyimleyen devlet haline gelen Libya siyasetindeki değişim, öncelikli olarak devletin NATO’nun Libya operasyonundan somut biçimde etkilenen devletler arasında ilk sıralarda yer almasıyla ilişkilidir. İkinci olarak operasyon sonrasında Libya ile Rusya arasındaki siyasi ve askeri ilişkiler donma noktasına gelmiş ve bu Rusya’nın ekonomik zararını daha da artırmıştır: Libya ve Rusya’nın daha önce karşılıklı olarak imzaladıkları bütün ekonomik antlaşmalar ve projeler ya kâğıt üzerinde kalmış ya askıya alınmış ya da iptal edilmiştir. İmzalandıkları halde hayata geçmeyen antlaşmalar düşünüldüğünde, Rusya’nın savunma sanayisi, petrol şirketleri ve diğer ticari unsurları bu süreçte en az 10 milyar ABD Doları zarara uğramıştır. Ekonomin yanı sıra Libya’daki karışıklıklarda bölgesel ve küresel aktörlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirme eğilimleri, Rusya’nın bir büyük güç olarak bölgede varlık göstermesinin önünü kapatma potansiyeli taşımaya başlamıştır. Böylece kendisinin aleyhindeki stratejik, askeri ve iktisadi gelişmeleri göz önüne alan Putin, “Kaddafi’nin iktidardan gönderilmesindeki pasif tutumunu, son yirmi yıldır Kremlin’in yaptığı en korkunç hatalardan biri” olarak nitelendirmiştir (Warsaw Institute, 2019: 2). Ancak bu sadece Tobruk ile teması olduğu anlamına gelmemiş, Rusya hala ulusal düzeyde güçler dengesini oluşturamayan Libya’da, petrol hilalini elinde bulunduran Tobruk yönetimine desteğini hızlı biçimde artırırken, Trablus ile temasını da tamamen kesmemiştir. Böylece devlet bir taraftan Batı’nın tek taraflı uluslararası hukuka aykırı müdahalesinin Libya’da felakete yol açtığının altını çizmiş (Hille & Saleh & Politi, 2017; Russia Today, 2011), diğer taraftan da aynı ülkeye ilişkin sorunda kendisinin dürüst bir arabulucu olduğunu vurgulamaya devam etmiştir (Semenov, 2020a; Semenov 2020b).

Tobruk'taki Temsilciler Meclisi, Aralık 2015'te Trablus ve diğer küçük birimlerle Ulusal Mutabakat Hükûmeti (UMH) çatısı altında birleşmeyi kabul etmiş ve 30 Mart 2016 itibariyle UMH, Genel Ulusal Kongre'nin muhalefetine rağmen, Trablus ile çalışmaya başlamış (Stephen, 2016) ve BM, UMH'yi Libya'daki tek meşru hükümet olarak tanımıştır. Ancak bu gelişmeler LUO'nun silah bırakmasını beraberinde getirmemiştir. Moskova da BM'nin tanıdığı tek meşru hükümet olan UMH ile temaslarını sürdürmeye devam etse de LUO'yu desteklemekten vazgeçmemiş ve 2017'den itibaren Libya'daki çözüm sürecinde giderek daha aktif varlık göstermeye devam etmiştir. Libya'daki çatışmalarda ilerleyen süreçte savaş suçu işlediği iddia edilen Hafter (Human Rights Watch, 2020; France 24, 2020), çeşitli Moskova ziyaretleriyle, Rusya'nın kendisine yönelik desteğini artırmıştır. Hafter'in hatta elindeki limanlardan birine yönelik bir Rus uçak gemisini ziyareti ertesinde, her ne kadar Rusya tarafından resmi biçimde teyit edilmese de Rusya ile Hafter arasında Tobruk ve Bingazi yakınlarında iki askeri üssün inşa edilmesi hususunda bir antlaşma imzaladıkları iddia edilmektedir (Bibbo, 2017).

Rusya'nın LUO'yu desteklemesi bu hareketin sadece güçlenmesini değil, Trablus'ta uluslararası camia tarafından meşru olarak tanınan hükümetin başarısızlığının perçinlenmesini de beraberinde getirmiş ve uluslararası kamuoyunda Hafter'i bir alternatif olarak daha başarılı bir konuma taşımıştır. Bu durum karşısında Birleşik Krallık'ta dönemin Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Boris Johnson, Hafter'nin Trablus merkezli ve BM destekli hükümete nasıl entegre edileceği sorusunun ivedilikle çözülmesine yönelik bir çağrıda bulunmuştur (Balzan, 2017). Johnson'un çağrısı ardından Rusya da Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un ağzından, kendilerinin Libya'da "içinde bulunduğu durumu aşabilmesi için, bütün taraflarla iletişimi de içine alan bir çözümün" gerçekleştirilmesine yönelik bir ilgileri olduğunu açıklamıştır (TASS, 2017).

Hafter'e bağlı güçler "Trablus'a erişebilmek için 2017, 2018 ve 2019'da Cufra, petrol hilali ve Fizan'a yönelik saldırılarına devam etmiş ve Trablus'a yönelik bir operasyon başlatmıştır. Fransa'nın da siyasi çözüm adına Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi'ni muhatap olarak kabul etmesiyle, Hafter'in uluslararası arenada destekçileri çoğalmıştır. Buna ilaveten Hafter, bir süre ikamet ederek vatandaşlık aldığı ABD'nin de karşısında yer almamış (Kekili, 2020: 9) ve Washington'un olası desteğine yeşil ışık yakmıştır (Semenov, 2020b). Tedrici olarak Hafter liderliğindeki yönetimin ve ordunun karşısında yer almayan ABD ise, Rusya'nın Hafter'e hem doğrudan hem de kendisiyle ilişkili olduğu bilinen ancak resmi olarak kanıtlanmayan paralı askerler vesilesiyle de facto biçimde desteğinin artmasıyla, Hafter'den uzaklaşmaya başlamıştır.

ABD'nin temkinli siyasetine benzer şekilde Libya krizine ilgi gösteren küresel aktörlerin, tıpkı Trablus'taki oluşuma destek veren İtalya'nın ilerleyen süreçte iki taraf arasında dengede kalarak Tobruk ile Trablus arasında köprü kurma siyasetine kayışı örneğindeki gibi, krizin herhangi bir tarafına istikrarlı bir destek sağlaması söz

konusu olmamıştır (Poletti, 2020). BM tarafından tanınan Trablus'taki meşru hükümet karşısında yer alan LUO, Libya topraklarının ve petrol yataklarının çok büyük bölümünü kontrol etmeye başlarken, Türkiye'nin de destekçileri arasında yer aldığı Trablus Hükümeti karşısında, BAE, Suudi Arabistan ve Mısır'ın yanında Rusya da de facto biçimde Hafter'e desteğini artırmıştır. Libya krizi hususunda bütüncül bir duruş sergilemeyen AB üyeleri de krizde farklı tutumlar belirlemiş, İtalya'dan farklı olarak Fransa, Rusya ile aynı tarafta yer almıştır. Rusya bir taraftan krizde Hafter'e bağlı LUO'yu desteklerken diğer taraftan büyük güç siyasetini gerçekleştirmenin önündeki olası yol kazaları karşısında başta Trablus hükümeti olmak üzere krizin taraflarıyla daha alt seviyedeki iletişimini kopartmamıştır. Rusya'nın Libya'daki de facto varlığı, LUO'nun Trablus'u ele geçirmek üzere başlattığı operasyonda, Gıryan'da, ağır yenilgiye uğramasının ardından belirginleşmiştir (Canlı, 2019). BAE tarafından finanse edildiği ileri sürülen Rus özel askeri şirketi olan Wagner Grubu'na (Çastnaya Vayennaya Kompaniya Vagnera: ÇVK Wagnera) bağlı paralı askerler (Ramani, 2020b) bu yenilginin hemen ardından geri çekildikleri Sirte ve Cufra hattında halihazırda destekledikleri Hafter saflarında daha da belirgin şekilde varlık göstermeye başlamıştır.

Rusya'nın yakın çevresini düzenlemek için gerçekleştirdiği Ukrayna ve ardından Suriye'de varlık gösteren Wagner Grubu, Rusya'nın Libya'da ulaşılabilecek bir çözümde kendi desteklediği siyasetçinin başarılı olması için bir kere daha görev yapmaktadır. Rusya, bu sayede, Libya'da ve Libya üzerinden birçok amacı hayata geçirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçlardan birincisi olarak, her şeyden önce Hafter'e desteği ve genel olarak Libya'daki varlığı ile Rusya, bir büyük güç olarak, bölgedeki dengelere müdahale etmeyi hedeflemektedir denebilir. Bu çerçevede Rusya, Türkiye destekli UMH'nin karşısındaki konumu ile Mısır, BAE ve Suudi Arabistan'a yakınlaşmıştır. Rusya'nın bahsedilen Arap ülkeleriyle Libya üzerinden yakın ilişkilerini sürdürmesi Moskova'ya Ortadoğu'da hem jeopolitik ortaklıklar yaratma ve silah pazarını genişletme hem de nükleer santral inşası gibi ekonomik fayda kazanma imkânı sağlamaktadır. Genel olarak Arap Baharı öncesi ve Arap Baharı süreci boyunca ve özel olarak da Suriye iç savaşı esnasında Rusya, Körfez Ülkeleri, Mısır ve Kuzey Afrika ülkeleri ile çok sayıda ticari antlaşmalar yapmıştır (Özkan, 2019: 228-233). Zaten bu Arap Devletleri, Rusya'nın Libya'da Hafter'i, Suriye'de Esad'ı ve genel olarak da İran'ı ve son olarak Yemen'de de Huti'leri başarılı biçimde destekleyerek buralardaki etkisini gözlemlemekte ve bu sayede Rusya'nın gerektiğinde iş birliği yapılabilecek en güvenilir aktör olduğu kanaatini süreç içinde edinmişlerdir (Ramani, 2019). İkinci olarak Rusya için, Suriye'de Esad'a sağladığı destek, diğer faydaları yanında, Akdeniz'deki varlığının garantisini sağlarken, bölünmüş haliyle Libya da aynı jeopolitik ve ekonomik havzada fayda sağlanabilecek bir uzam olarak kalmayı sürdürecektir.

Libya'nın Avrupa ve Afrika'nın arasında coğrafi konumu Rusya'nın büyük güç siyasetini sürdürebilmesi için son derece stratejik bir öneme sahiptir. Bu önem realist açıdan değerlendirildiğinde, Rusya'nın orta ve uzun vadeli bölgesel ve küresel

hedefleri ile Rusya'nın karşısındaki Batılı büyük güçlerin orta ve uzun vadeli ulusal ve küresel hedefleriyle ilişkilidir. Rusya öncelikle orta vadede tıpkı ÇHC ve ABD gibi Afrika'da daha fazla siyasi, ekonomik ve stratejik varlık göstermeye yönelik bir hedefe sahiptir. Bu uğurda 2014'de daha Ukrayna sorunu devam ederken, aralarında Madagaskar, Angola, Orta Afrika Cumhuriyeti, Nijerya, Siera Leone, Zimbabve ve Tanzanya'nın da yer aldığı yirmiye aşkın Afrika ülkesi ile iş birliği antlaşmaları imzalamıştır. Bundan altı yıl sonra Ağustos 2020'de altı Afrika devleti ile (Orta Afrika Cumhuriyeti, Mısır, Eritre, Madagaskar, Mozambik ve Sudan) Rus askeri üslerinin inşasını içeren antlaşmalar imzalamıştır. Bu antlaşmalar Avrupa'da, Afrikalı otoriter rejimlerin, Çin gibi, kendi iç işlerine karışmayan ve rejimin niteliğine bakmayan Rusya'nın paralı askeri şirketi olan Wagner Grubunu iktidara gelmek ve iktidarda kalmak için kullanmakta oldukça istekli oldukları biçiminde tartışılmaya başlanmıştır. Rusya'nın Sudan'da 2019'da askeri yönetimin iktidarı ele almasına karşı BMGK'da alınmaya çalışılan açıklama niteliğindeki kararı engellemek için örgütün Afrikalı üyeleri ile ortak bir tavır sergilemesi, Moskova'nın kitada benzer durumlar karşısında Batı'nın iradesinin karşısında güçlü biçimde yer alma ihtimalinin varlığı biçiminde değerlendirilmektedir (Nemtsova, 2020).

Diğer taraftan Rusya Ekim 2019'da Soçi'de Afrikalı 54 devletin yaklaşık on bine yakın delegenin katıldığı bir Afrika Zirvesi düzenlemiş ve burada Afrika'nın çeşitli devletleri ile nükleer santral, füze savunma sistemleri ve savaş uçağı satışlarını içeren ve toplamda 12,5 milyar ABD Doları değerini bulan antlaşmalar yapmıştır. İkinci olarak yine bu zirvede, Rusya ile birçok katılımcı devletin istihbarat servisleri elemanlarının ve ordu mensuplarının eğitimleri hususundaki iş birliklerinin devamına yönelik bir iradenin oluşması da söz konusu olmuştur (Nemtsova, 2020). Rusya, Afrika devletleri ile yaptığı antlaşmalar neticesinde bir yandan ekonomik kazanımlar sağlarken, diğer yandan Sahra altı, Kuzey Afrika ve Avrupa ekseninin tam ortasında yer alan Libya sorununun çözüm ya da çözümsüzlüğündeki aktif varlığı ile kendisine hem Akdeniz hem de Afrika siyasetinde stratejik nitelikte büyük yararlar sağlamayı hedeflemiştir.

Rusya'nın Libya siyaseti ile Afrika'ya yönelik hedeflerine ulaşma iradesi, kıta ile ilgilenen diğer büyük güçlerin kıtaya yönelik çıkarları ile uyuşmamaktadır. Dolayısıyla ikinci olarak realist açıdan değerlendirildiğinde, Rusya için, AB ve ABD'nin bölgeye yönelik ulusal çıkarlarının birisinin gerçekleşmesi kendisi için gerçekleşmemesi anlamına gelmektedir. Uluslararası politika, bu şekilde sonu "sıfır toplamlı bir oyun" (zero-sum game) olarak ele alındığında, Rusya'nın ve Rusya gibi bölgeye yönelik büyük güç siyaseti izleyen diğer devletlerin bölgesel siyasetlerinde birbirleriyle yaptıkları ittifaklar da geçici nitelik taşıyacaktır. Dolayısıyla Rusya'nın kendi çıkarlarına uygun olarak Sahra altı Afrika devletlerindeki otoriter rejimler ve/veya Batı'nın desteklediği rejimlere muhalif yapıları desteklemesi, bu ülkelerdeki çatışmaların sürmesi veya daha da çözümsüz hale gelmelerine yol açacaktır. Bu çözümsüzlük ya da uzatılmış çatışma hali ise Rusya'ya, tıpkı Ukrayna ve Suriye örneklerindeki gibi, taraflardan birini destekleme veya Libya'da olduğu gibi hem

arabulucu hem de çatışmanın bir tarafı olma konforuna sahip olma imkânı verebilecektir. Diğer taraftan Afrika'daki sorunların devam etmesi ya da daha da kötüleşmesi Sahra Altı Afrika devletlerinden Kuzey Afrika'ya, buradan da Avrupa'ya mülteci akınının artarak devam etmesini de beraberinde getirecektir. Suriye krizinde deneyimlendiği üzere, Afrika'da yeni bir krizin oluşması ya da halihazırdaki sorunların daha da kötüye gitmesi, Avrupa'da mülteci krizinin Avrupalı kamuoyu nezdinde daha fazla tartışılmasına yol açacaktır. Güncel siyasette en önemli sorunlarının başında yer alan mülteci akımı ise, AB üyesi devletlerde aşırı sağın iktidarlarda daha fazla varlık göstermesini beraberinde getirecektir.

Aşırı sağ eğilimlerin iktidardaki varlığının artması, nihayetinde bir çözülmeye varmasa dahi, AB'nin kendi içinde ve özellikle dış ve güvenlik politikalarında daha fazla ayrışmayı beraberinde getirecek ve aynı zamanda da NATO içinde de benzer bir ayrışmayı körükleyebilecektir. Dolayısıyla, Libya, bir büyük güç olarak Rusya için “kutuplarından birisini kendisinin oluşturduğu çok kutuplu dünya düzenini” savunarak Batı karşısında varlığını sürdürebilmesi ve ağırlığını daha da artırabilmesi yönünde önem taşımaktadır. Diğer taraftan Rusya'nın Libya siyaseti ile pekiştireceği böylesi bir kazanım, ABD ve AB'nin de bu bölgedeki güçlerinin Rusya'nın kazanımları oranında azalmasını da beraberinde getirecektir. Bu bağlamda ABD ve AB, dolaylı şekilde ve nihai olarak Rusya ile karşı karşıya kalacaktır.

Üçüncü ve son olarak Rusya, 2004'ten itibaren resmi dünya siyaseti söylemlerini uzun vadede “çok kutuplu dünya düzeni”ne olan gereksinim etrafında inşa etmiştir (Şimşek-Özkan, 2015: 557). Rusya için bu bağlamda, Kaddafi'nin son döneminde oldukça güçlü biçimde bir varlık gösterme aşamasında olduğu, ancak başlayan iç karışıklıklar yüzünden resmi bir askeri varlığı söz konusu olmayan, Libya'da varlık göstermek büyük bir önem taşımaktadır. Moskova, Libya'da varlığını Sirte Limanında, deniz ve Cufra'da ise bir hava üssü ile somutlaştırabilirse, stratejik açıdan büyük bir avantaja sahip olacaktır. Bu üsler vesilesiyle Rusya, Libya'nın enerji kaynaklarının ve taşıma sistemlerinin yaklaşık yüzde 60'ının yer aldığı doğu kesimi üzerinde ve bunlar ile ilgilenen dünya devletleri üzerinde önemli bir dönüştürücü etkiye sahip olma olanağına kavuşacaktır. Libya'da sahip olacağı askeri üslerle Rusya, en son Suriye'de elde ettiği askeri üstlerle birlikte düşünüldüğünde, Washington ile Akdeniz'in en önemli iki gücünden birisi haline gelerek, Akdeniz-Avrupa-Ortadoğu ekseninde hem güvenlik hem de ekonomik hususlar açısından en önemli aktörlerden birine dönüşüreceklerdir.

Rusya, her büyük güç gibi hem özelinde Libya hem de Libya'dan yola çıkıldığında Afrika siyasetindeki hedeflerine askeri ve askeri olmayan araçları kombine biçimde kullanarak ulaşmayı planlamaktadır. Buralarda Rusya kendisiyle ilişkilendirilen Wagner Grubu'nun eylemleriyle hem askeri araçların kullanımının uluslararası hukuk açısından oluşturabileceği sorunların etrafından dolaşmakta hem de Batı'nın insan hakları, koruma sorumluluğuna dayalı insani müdahale ya da

demokrasi gibi değer ve söylemleri karşısında savunduğu iç işlerine karışmama ilkesi ile tezat düşmemektedir.

Kırım'da 2014'te ilk kez "küçük yeşil adamlar" şeklindeki varlıkları tespit edilen Wagner Grubu'nun, hala Ukrayna ve Suriye'de silahlı ve silahsız güçler biçiminde varlıklarına devam ettiği ve aynı gruba ait unsurların, Sudan gibi çeşitli Afrika ülkeleri yanında, Libya'da varlık gösterdiği her geçen gün daha fazla kaynak tarafından teyit edilmektedir. Rusya bu güçleri, Rusya adına tescilli şirketlerden ziyade, aralarında çok iyi ilişkiler olan Belarus Cumhuriyeti gibi komşu devletlerde kayıtlı aracı şirketler üzerinden gerçekleştirdiği iddia edilmektedir (Akhiyadov, 2020). Haklarında resmi bir iz olmamasına rağmen, Rusya'nın 2017'den bu yana Libya'ya Wagner Grubuna ait ve sayıları 1000 ile 2000 civarında özel silahlı insan gücünü konuşlandırdığı iddia edilmektedir (Ramani, 2020a). Çeşitli Rus muhalif kaynaklara göre, Wagner Grubu Kremlin'e yakın bir iş adamı olan Yevgeny Prigozhin tarafından yönetilmekte ve yönlendirilmekte, bu grup ile Rus Savunma Bakanlığı arasındaki kontağı da, Moskova'nın inkar etmesine rağmen, sahil kenti Bingazi'de konuşlu Rus hava indirme birliği komutan yardımcısı Andrei Kholzakov tarafından yapılmaktadır (Mardasov & Semenov, 2019; Badanin & Churakova, 2019). Yine, Rusya'da iktidar muhalifi bir kaynak, Rusya'nın Libya'da Wagner Grubu ile çalışmakta olan muhtelif sayıda ön cephede savaşarak Hafter'a destek veren askeri üssünün bulunduğunu belirtmektedir (Mardasov & Semenov, 2019).

Uluslararası kamuoyunda ve basında giderek fazla yer bulan bu iddiaların ardından BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi özel raportörlerinin bölgede yaptıkları incelemelerde de benzeri sonuçlara varılmıştır (UNHRO, 2020). Wagner Grubu'na bağlı paralı askerlerin cepheye intikal etmelerinden yaklaşık bir ay kadar sonra LUO'nun Nisan 2019'da Trablus'u ele geçirmek için başlattığı saldırıyla birlikte, Libya'daki paralı askerlerin durumuna daha fazla yer verilmeye başlanmıştır. Raporlarda "paralı askerlerin Libya'daki varlıklarının hem çatışmaları tırmandırdığı hem de olası barışçıl çözümlerin önünü kapattığına" değinilmiştir (UNHRO, 2020). Ayrıca anılan raporlarda "Wagner Şirketi ile doğrudan ilişkili oldukları kesinleşen Rus özel personelinin Eylül 2019'dan; bu raporların hazırlandığı Mayıs 2020'e kadar geçen süre zarfında, topçu ateşini yönlendirecek keskin nişancılar olarak LUO'nun Trablus Cephesinde konuşlandırıldığı" hususu da yer almıştır (UNHRO, 2020). Wagner Grubu'na bağlı paralı askerlerin Libya'daki varlığından duyulan endişenin, uluslararası hukuk açısından her ne kadar sorumlu tutulamayacak olsa da Rusya'ya da gayri resmi biçimde iletildiği yine aynı raporda belirtilmiştir (UNHRO, 2020).

BM'ye sunulan raporlarla örtüşen şekilde birçok farklı resmi ve resmi olmayan kaynak, Rusya'nın Libya'ya, aralarında İlyuşin-76 askeri kargo uçaklarını da kullanarak, her türlü askeri personel ve silahı Hafter kontrolündeki ülkenin doğusuna gönderdiğini iddia etmektedirler (Aljazeera, 2019). Anılan uçuşlar, Hafter'i destekleyen Rusya, BAE, Mısır, Suudi Arabistan veya başka ülkelerden askeri kargo taşıyor olabileceğinin altı çizilmektedir. ABD'nin Afrika Kuvvetleri Komutanlığı

AFRICOM'un 26 Mayıs 2020'de Rusya'nın Libya'ya son birkaç gün içinde 14 MİG-29 ve SU-24 savaş uçağı ile varlığını kabul etmedikleri Wagner Grubuna hava desteğı sağlamak için gönderdiğini açıklayarak bunlara destek vermiştir (Aljazeera, 2020; AFRICOM, 2020).

Rusya'nın kendisiyle de jure olarak ilişkilendirilemeyen Wagner Grubu'na bağı askerlerin desteğı dolayımında Libya'da sahip olduğı askeri dönüştürücülüğü doğrudan kabul etmemekle birlikte, buna yönelik sorulara dolaylı cevaplar vererek, bu büyük güç konforunu, inkâr etmemektedir. Konuyla ilgili olarak Rusya Dışışleri Bakanı Lavrov, Roma'da 6 Aralık 2019'da düzenlenen 5. Akdeniz Diyaloğı Uluslararası Konferansı sırasında kendisine sorulan bir soruyu bu eğilimi sürdürerek cevap vermiştir (Suchkov, 2019):

“...Her nasılsa kimse davet edilmediğı halde dünyanın her yerinde boy gösteren NATO askerlerini sormuyor. Bu konuda Akdeniz ile ilgili konuşacaksak, Suriye örneğine bakın. NATO [üyeyi devletlerin] askerlerinin Suriye'de olması meşru ve onların haklarıymış gibi görülüyor. Ancak, bir yerlerde bir şeyler olunca, hemen Bellingcat ve diğey benzer hükümet dışı örgütler bazı materyaller uydurarak yine Rusya bir yerlerde bir şeyleri karıştııyor diyorlar...Gizlemeye gerek yok, burada gayet akıllı insanlar var. Herkes Libya'da çatışan taraflar arasında kimin gerçekten kimi desteklediğini biliyor. Bunu unutmayalım; işimize odaklanalım, sansasyon aramaya gerek yok!”

Lavrov'un yukarıda değinilen cevabı, Rusya'nın resmi olarak kendi varlığını inkâr etmemekle birlikte, kendileri yerine NATO'nun NATO coğrafyası dışındaki varlığının neden sorgulanmadığına odaklanmaktadır. Netice ile bu yanıt hem 25 Mart 1999'da ilk kez Yeltsin (2001) tarafından “dünya jandarması” olarak itham edilen NATO'nun 2011'deki Libya müdahalesini ülkedeki sorunların nedeni olarak takdim etmekte hem Rusya'ya karşı çifte standartların olduğuna işaret etmekte hem de konuyla ilgili veriler Büyük Britanya kaynaklı bir site ile ilişkilendirilerek, kaynak güvenliği hususunda bir güvensizliği oluşturmaktadır. Neticeyle askeri olarak Libya'daki desteğini açıkça inkâr etmeyen Rusya, aynı zamanda vurguladığı arabuluculuk görevini yerine getirmek için Türkiye'nin de katılımıyla 13 Ocak 2020'de düzenlenen Libya Zirvesi'nde Hafter'in kendisine önerilen ateşkes antlaşmasını imzalamaktan son anda vazgeçmesiyle göstermiştir (Gazete Duvar, 2020). Hafter liderliğindeki Tobruk Yönetimi'nin bu ısrarı, Libya'da Batı tarzı demokrasi ilkeleriyle yönetilecek bir sistemin kurulmasını tercih etmeyen Rusya açısından önemli bir durum ortaya çıkarmıştır. Rusya, Hafter gibi, kendi istediğini verebileceğinden emin olmayan bir tarafı desteklemekten uzaklaştığı görüntüsü altında siyasi çözüm önerilerine destek sağlamaya devam etse de, alternatif siyasetçileri ön plana çıkarma çabasına başvurmayı da ihmal etmemiştir.

Moskova'daki zirveden bir gün önce 12 Ocak itibariyle ilan edilmesine rağmen bozulan ateşkesin yeniden ve kalıcı biçimde tesisi maksadıyla 19 Ocak 2020'de Berlin'de bir konferans daha düzenlenmiştir. Berlin Barış Konferansı olarak

bilinen toplantıya Trablus yönetimi ve Hafter'in yanında aralarında AB, Afrika Birliği ile Arap Birliği ile BM adına Genel Sekreter Antonio Guterres'in gözlemci statüsüyle içinde yer aldığı 4 uluslararası örgüt temsilcisi ve toplamda 16 devlet katılım sağlamıştır. Almanya hedeflerini “uluslararası aktörlerin cephedeki etkilerinin azaltılması” olarak tarif etmiş (Deutsche Welle, 2020c) ve savaşan taraflara verilen askeri desteğin durdurulmasıyla, tarafların anlaşmaya yöneltileceği düşünülen bir uzlaşma belgesi oluşturulmuştur (Deutsche Welle, 2020a). Bu belgede taraflara “ateşkes”, “silah ambargosu”, “siyasi sürece dönüş”, “güvenlik alanında reform”, “iktisadi ve mali reformlar” ile “uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları” başlıklarında 55 maddeyi kapsayan, aynı zamanda ateşkesle askeri faaliyetlerin sona erdirilmesini öngören ve BMGK'nın 2011 tarihli 1970 sayılı kararına ve buna müteakip silah ambargosu kararlarına riayet edilmesine yönelik çağrıda bulunulmuştur (Kahraman, 2020). Fakat Almanya'nın çabasına rağmen burada sürdürülebilir ve tatmin edici bir çözüme ulaşılamamıştır (Deutsche Welle, 2020c).

Berlin'deki barış konferansından iki buçuk ay sonra Nisan'da Türkiye'nin teknolojik ve taktik destek verdiği Trablus'taki UMH'ye bağlı birlikler, LUO'nun ilerleyişini sadece durdurmakla kalmamış geriye çevirmeye başlayarak, Tunus sınıрыyla Trablus arasındaki Batı sahil şeridi üzerinde yeniden kontrolü sağlamaya başlamıştır. LOU'nun ikmal sorunlarının yanında havadan saldırı kabiliyetinin de devre dışı kalmasıyla, Libya'daki güç dengesinde bir değişim meydana gelmeye başlamış ve bu gelişmeler hem uluslararası toplum hem de BM tarafından tekrarlanan silah ambargosuna uyulmasına yönelik çağrılar da yanıtız kalmasını beraberinde getirmiş, Libya'da “yavaş ve yıpratıcı” yeni bir çatışma dönemi başlamıştır (Allinson, 2020).

Libya'daki durumun değişmesi üzerine Mısır'ın girişimiyle; 6 Haziran'da Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi, çatışmaların durması, ateşkes ilan edilmesi ve BM himayesinde siyasi sürecin yeniden başlatılması için, her iki taraftan da beşer temsilcinin bir araya gelmesiyle bir 5+5 Libya Ortak Askeri Komitesi oluşturulmasını öngören “Kahire Bildirgesi”ni yayınlamıştır. Trablus yönetiminin reddettiği bu teklif, Fransa, BAE, Suudi Arabistan ile Fransa, ABD ve Ürdün ile Arap Birliği tarafından desteklenmiştir (Varlı, 2020).

Kahire Bildirgesi'nden bir ay, LUO'nun geri çekilmeye başlamasından yaklaşık üç ay, Wagner'in Libya'daki faaliyetleri üzerine BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından Mayıs 2020'de uluslararası kamuoyu ile bilgi paylaşımı yapılmasından yaklaşık iki ay kadar sonra Temmuz 2020'de, BM tarafından ve Almanya'nın başkanlığında 30'dan fazla konuşmacının katılımıyla bir toplantı daha düzenlenmiştir. Katılımcılar tarafından BMGK'nın 2011'de 1970 sayılı kararla aldığı silah ambargosunun teyit edildiği toplantıda Libya'daki barış sürecinin desteklendiğinin altı bir kere daha çizilmiş ve burada söz alan Birleşik Krallık ile ABD temsilcileri başta Wagner Grup olmak üzere ülkedeki paralı askerlerin sınır dışına çıkartılmasının önemine değinmiştir (SC/14243 [8 July 2020]). 3 Temmuz

2020’de Lavrov’un geçici olarak Tunus’da kalacak olmasına rağmen, Libya’da yeniden büyükelçilik açılacağını duyurmasından kısa bir süre sonra Kremlin Sözcüsü Dimitri Peskov, 30 Temmuz 2020’de Belarus Cumhuriyeti’nde tutuklu bulunan Wagner Grubunun 30 mensubunun durumuyla ilgili soruya önce Wagner özel şirketinin ne olduğunu sorarak bir soruyla cevap vermiş, sonra da Rusya’da özel askeri şirketlerin olmadığını ifade etmiştir (Deutsche Welle, 2020b). Peskov’un Lavrov’un 2019 sonundaki konuşmasından daha farklı bir üslup benimsemesi, gerçekte arada geçen süre zarfında Rusya’nın LUO’ya verdiği desteğin nitel ya da nicel değişimi üzerine net bir bilgi sunmamıştır. Ancak Hafter’in Moskova’daki Ateşkes Antlaşmasını imzalamaması üzerine Rusya’nın açıkça Hafter’i dışlamadan, Libya veya en azından Tobruk yönetimi için güçlü olduğunu düşündüğü alternatif Libya’lı siyasetçiler ile dirsek teması söz konusu olmuştur. Trablus merkezli Türkiye destekli UMH ile halihazırda iletişimi devam eden Rusya, Hafter’in yerine sarahaten Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi Başkanı Akile Salih’i öne çıkardığı bilinmektedir. Daha da önemlisi Rusya’nın Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından aranan, Kaddafi’nin oğlu Seyfülislam Kaddafi ile iletişimini sürdürdüğü iddia edilmektedir. Bu amaç için Rusya’nın Wagner Grubunu üzerinden Kaddafi’nin propaganda TV kanalı Cemahiriye’nin borçlarını ödeyerek, Seyfülislam Kaddafi’nin kamuoyu imajını düzeltmeye çalıştığı ve sosyal medyayı etkin şekilde kullandığı belirtilmektedir (Weiss & Vaux, 2019). Böylece Rusya, kendisini Libya’da bütün taraflara eşit mesafede davranan bir arabulucu olarak takdim ederken diğer taraftan da resmi askeri güçlerini açıkça kullanarak gerçekleştiremeyeceği hedeflerini, Wagner Grubunu üzerinden hayata geçirmeye çalışarak iki şekilde de Libya’da olası çözümün ya da çözümsüzlüğün dönüştürücü aktörlerinin başında yer almayı hedeflemiştir.

Realist anlayışta devletlerin ezeli dostları ve düşmanları olmayacağı varsayımından hareketle, Rusya’nın Libya’daki büyük güç siyaseti, Libya’daki gelişmeler üzerine üç farklı senaryoya dayandırılmıştır. Bunlarından birincisi LUO’nun bütün Libya’yı kontrol altına alması olasılığı için planlanmıştır. Bu durumda her ne kadar deniz ve hava üssü gibi stratejik kazanımlarının yanında enerjiyle ilişkili ekonomik getiri söz konusu olsa da Moskova orta ve uzun vadede, inisiyatif ABD’nin etkisindeki Mısır ve Körfez Devletlerinden alamayacağı endişesiyle, nihai kazanımlarının beklentilerinin altında gerçekleşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu yüzden bu olasılıkta, büyük güç olarak ulusal çıkarını maksimize edebilmek için inisiyatif eline alması gerekmektedir.

Hafter’in Moskova’daki görüşmelerde ateşkes metnini imzalaması ve bundan yaklaşık beş ay kadar sonra Mayıs 2020’de Türkiye destekli UMH’nın LUO’ya karşı saldırı başlatmasıyla, LUO ve Wagner Grubunun Sirte ve Cufra’ya kadar geri çekilmeleriyle ikinci senaryonun gerçekleşme ihtimali gündeme gelmiştir. Krizin başından beri Hafter’e yönelik desteğinin hem Hafter’in ABD ile iş birliği ihtimali hem de arabuluculuk söylemine bağlı olarak sınırlı tutan Rusya, Hafter’e sunduğu desteği başka bir yerel lidere yönlendirme imkanından vazgeçmemeyi hedeflemiştir.

Son olarak geri çekilen LUO'nun, Hafter ya da başka bir lider ile ülkenin enerji kaynakları açısından en zengin kısmı olan Sirte-Cufra hattının doğusundan Mısır sınırına kadarki bölümü üzerindeki kontrolüne Rusya'nın yardımıyla devam etmesi, Rusya'ya burada; Mısır, BAE ve Suudi Arabistan nezdinde de ihtiyaç duyulan bir devlet olarak varlığının devam etmesini sağlayacaktır. Bu durum Moskova'nın askeri üs elde etmesini, enerji ve altyapı projelerinden tatmin edici paylar almasını kolaylaştırılmış olur (Ramani, 2020a). Rusya'nın güncel siyasetinin son senaryoya daha fazla uygun olduğu düşünülebilir, çünkü Moskova bütün güçlerini Trablus'un hemen dışından Libya'daki Sirte-Cufra hattına kadar çekmiş, oradan doğuya hareket etmeyerek bu hattı UMH güçlerine karşı kırmızı çizgi olarak ilan etmiştir. Neticeyle Rusya, çözüm ya da çözümsüzlük seçeneklerinin hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin, siyasi tercihlerini, Libya'nın bir büyük güç olarak Rusya'sız bir geleceğinin olmamasına yönelik belirlemektedir.

Bir büyük güç olarak Rusya, Libya'daki krizi kendi desteklediği tarafın lehine çözebilirse, "Doğu Akdeniz'de mevcut durumu ve özelinde enerji güvenliğinde, bir Rus halkası" oluşturmak suretiyle radikal bir değişimi başarmış olacaktır (Akhivadov, 2020). Bu başarı ise, devletin büyük güç siyasetini, Suriye'den daha anlamlı bir başarıyla destekleyecektir. Buradan Rusya'nın sadece kendi yakın çevresindeki düzeni düzenleyen bir bölgesel güç değil, Suriye'nin de ötesinde Libya'daki düzeni, kendi küresel çıkarlarını gerçekleştirecek şekilde askeri ve askeri olmayan araçları kullanarak gerçekleştirmeyi başarmış olacaktır.

Neticeyle Rusya'nın Soğuk Savaş siyasetiyle benzerlik gösteren Libya'ya yaklaşımı, Kremlin'in kendisine coğrafi olarak oldukça uzak bir yere ilişkin çıkar iddiasında bulunabilen küresel büyük güç siyaseti izlediğini işaret etmektedir. Bununla paralel biçimde Moskova'nın Libya'daki varlığı, Emil A. Souleimanov'un tabiriyle her şeyden önce "bir prestij" ya da diğer bir ifade ile büyük güç gösterisi meselesi halini almaktadır. (Souleimanov, Summer 2019). Souleimanov ile benzer şekilde Nikolay Kozhanov da Rusya'nın Libya'daki varlığını, devletin Batı ile girdiği büyük güç mücadelesinin bir parçası olduğuna işaret ederek, Moskova'nın Libya siyaseti ile aslında rakipleri olan ABD ve Avrupa'ya kendisinin sadece yakın çevreye sıkıştırılmayacağını ve Suriye'de elde ettiği başarının da tesadüfi olmadığını mesajını vermektedir (Kozhanov, 2017). Rusya'nın Libya'daki önemli rolü ve varlığı kendisine Batı ile bir yandan başka ilgisiz alanlarda pazarlık etme imkânı ve fırsatı tanımakta diğer yandan da yine Batı'yı, Rusya'yı Kuzey Afrika'da ve dolayısıyla global ölçekte anahtar bir aktör olarak tanımaya ikna etme veya zorlama olanağı sunmaktadır (Souleimanov, Summer 2019). Son olarak Rusya kendisini Libya'daki en önemli küresel aktörlerden birisi haline getirerek; Batı'nın Moskova'yı Ukrayna'da yürüttüğü hibrit savaş ve Kırım'ı ilhakı nedeniyle izole etme çabasını bilinçli bir cevap ile boşa çıkarmış olmaktadır (Souleimanov, Summer 2019).

Sonuç

Bir devletin Neo-klasik Realist çerçevede bir büyük güç olarak kabul edilebilmesi için yeterli kaynak ve onları işleyecek donanımına sahip olması, coğrafi olarak uygun bir konuma sahip olması ve nitel ve nicelik açılarından bu konumu destekler bir nüfusunun olması gerekmektedir. Coğrafi konumu ve doğal zenginlikleri ile nitelikli beşerî kapasitesi söz konusu olduğunda Rusya'nın bu şartları yerine getirdiği aşîkârdır. Bir büyük güç olarak kabul edilmek için yine bir devletin küresel hedefleri ve bunları gerçekleştirecek bir askeri kuvvetiyle anılan devletin bu kuvveti destekleyecek ve gerekli durumlarda takviye edebilecek bir ekonomik kalkınmışlık düzeyine sahip olması beklenmektedir. SSCB'nin BMGK'daki halefi olan Rusya'nın ABD ile askeri teçhizat açısından dünyada yarışabilecek nadir devletlerden biri olduğu ekonomi hususunda ise dünyanın iki süper gücünden biri olan SSCB'den daha alt seviyede olmadığı fark edilmektedir.

Neo-klasik Realizm açısından, bir devletin askeri, iktisadi ve beşerî hususlardaki kapasitesi büyük güç olarak kabul edilmek için gerekli, ancak bu haliyle yeterli olmamaktadır. Bu bağlamda Rusya, SSCB'nin dağılmasının ardından kendi küresel vizyonunu hayata geçirmek için bir büyük güç siyaseti izlemeye başlayarak buna uygun bir fikri birikimi olduğunu göstermiştir. Ancak Rusya'nın bir büyük güç olarak varlık gösterdiği hususlar; bir büyük gücün, başka bir büyük güçten çok bir bölgesel güç ile ortak noktalarının olmasından hareketle, birçok çalışmada devletin bölgesel güç olarak değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir.

Rusya'nın büyük güç siyaseti, Moskova'nın dönüştürücü rolünü imkânlı kılan büyük güç statüsüyle rekabet eden diğer büyük güçlerin karşısında yer almaktadır. Batı'nın kendisine münhasır “batı tipi demokrasi”, “insan hakları” ve “insani müdahale” gibi söylemlerinin karşısında “iç işlerine karışmama ve egemenlik” haklarını savunan Rusya dünya siyasetiyle, bir büyük güç olarak, Batı'ya hem siyasal hem de ideolojik bir alternatif oluşturmayı hedeflemektedir. Rusya, 2004'ten itibaren savunduğu resmi olarak dünyanın “çok kutuplu” biçimde düzenlenmesi gerektiğine dair söylemiyle, küresel krizlere; kendisinin bu kutuplardan birisi olduğunu gösterecek biçimde ilgi göstermeye başlamıştır. SSCB'nin dağılmasının ardından önce eski Sovyet coğrafyasına ilgi gösteren Rusya, Kaddafi sonrası Libya'daki krize yönelik siyaseti, devletin bu krizdeki varlığı ile Libya'da Kaddafi sonrası süreci düzenleyen temel güçler arasında yer alma iradesini göstermiştir.

Diğer küresel aktörlerden farklı olarak krize sonradan müdahil olan Rusya'nın bu siyaset değişikliğinin çeşitli nedenleri söz konusudur. Bununla birlikte, bunların arasında devletin bir büyük güç olarak kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirme iradesi ve diğer hedeflerini de kapsayıcı niteliğiyle askeri, ekonomik, tarihi ve benzeri bütün diğer hedeflerinden daha öncelikli bir konumda yer almıştır: Rusya, Libya siyaseti ile tıpkı Ukrayna ve Suriye siyaseti gibi, devletin bir büyük güç olarak ulusal çıkarlarını gerçekleştirmesinin önündeki engelleri ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Rusya, Libya'da Kaddafi döneminin ardından ülkede başlayan iç

savaşa dâhil olan diğer yabancı devletlerin aksine, bir süre temkinli şekilde bekle ve gör siyaseti izledikten sonra realist bir siyasete içkin olarak krize de facto şekilde müdahil olmuştur. Devletin krize bağlı ekonomik kaybı, bu ilginin nedenleri arasında yer almakla birlikte bu ilginin asıl motivasyonunu, Rusya'nın hem Libya'daki yeni düzen hem devletin Afrika'daki konumu hem de dünya siyasetinde kendisinin bir büyük güç olarak varlığı oluşturmuştur.

Rusya, bir devlet olarak kendisiyle ilişkilendirilen Wagner Grubu gibi araçlarla Libya'da tedrici olarak çok güçlü bir konuma gelmiş ve "bir büyük güç" olarak Libya'daki yeni düzenin düzenlenmesine müdahil olmuştur. Dolayısıyla, Rusya, Libya'ya yönelik NATO'nun müdahalesi sonucu oluşan siyasi ve güvenlik boşluğunu, özellikle Doğu Akdeniz ve Suriye'deki jeopolitik mücadele devam ederken, kendisinin "bir büyük güç" olduğunun altını çizerek bir fırsata çevirmeyi çalışmıştır. Rusya'nın bir büyük güç olarak Libya'daki düzeni düzenlemeye yönelik ilgisi, devletin doğrudan kendisiyle ilişkilendirilemeyen Wagner Grubu'nun Libya'da Hafter saflarındaki varlığını giderek artırmasını beraberinde getirmiştir. Libya'da çatışmanın tarafları ve onların destekçileri açısından paralı askerlerin istihdamı; hem çatışmaların kendi lehlerine çevrilmesi için anlamı bir fırsat yaratmakta hem de BMGK'nın silah ambargosunun etrafından dolaşılmasına olanak sağlamakta ve ilgili hükümetlerin olası insan hakları ihlalleri ve suistimallerden ötürü sorumlu tutulmamasını da beraberinde getirmektedir. Rusya, Libya'daki dolaylı varlığıyla ve diplomasi yöntemiyle Batılı askeri ve siyasal kurumları olabildiğinde bu ülkeden uzak tutmayı şimdiye kadar başarmış, böylece kendisini rakip gördüğü Batılı büyük güçler tarafından doğrudan muhatap alınması gereken en önemli dış aktör konumuna getirerek büyük güç statüsünü sağlamlaştırmayı amaçlamıştır.

Kaynakça

- AFRICOM (2020). New evidence of Russian aircraft active in Libyan airspace. 18.06.2020. <https://www.africom.mil/pressrelease/32941/new-evidence-of-russian-aircraft-active-in-li> (Erişim tarihi: 21.07.2020).
- Akhiyadov, M. (2020). Russia's Strategy in Libya. 08.07.2020, https://insamer.com/en/russias-strategy-in-libya_3078.html (Erişim tarihi: 21.07.2020).
- Aljazeera (2019). Libya: Flight data places mysterious planes in Haftar territory. 28.05.2019. <https://www.aljazeera.com/news/2019/05/libya-flight-data-places-mysterious-planes-haftar-territory-190527205819893.html> (Erişim tarihi: 21.07.2020).

- Aljazeera (2020). Russia flew 14 MiG 29s and Su-24s to Libya: US army. 28.05.2020. <https://www.aljazeera.com/news/2020/05/russia-flew-14-mig-29s-su-24s-libya-army-200527200442656.html> (Erişim tarihi: 21.07.2020).
- Allinson, T. (2020). Türkiye Libya'da güç dengelerini değiştirdi. 08.05.2020. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-libyada-g%C3%BCA7-dengelerini-de%C4%9Fi%C5%9Ftirdi/a-53372855> (Erişim tarihi: 06.10.2020).
- Badanin, R. & Churakova, O. (2019). The investigation of that as Russia is involved in the civil war in Libya. 12.09.2019. <https://www.proekt.media/investigation/prigozhin-libya/> (Erişim tarihi: 15.08.2020).
- Baldwin, D. (2013). Power and International Relations. Handbook of International Relations, 2nd edition. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Balzan, J. (2017). Europe courts Libyan strongman as Russia closes in. Maltatoday. 09.02.2017. https://www.maltatoday.com.mt/news/world/74246/europe_courts_libyan_strongman_as_russia_closes_in#.X5rie4gzZEa (Erişim tarihi: 23.11.2019).
- Bibbo, B. (2017). What is Russia's endgame in Libya? 22.01.2017. <https://www.aljazeera.com/features/2017/1/22/what-is-russias-endgame-in-libya> (Erişim tarihi: 04.11.2020).
- Canlı, E. (2019). Libya'da UMH güçleri kritik Giryan kentini ele geçirdi. 26.06.2019. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-umh-gucleri-kritik-giryan-kentini-ele-gecirdi-/1516709#:~:text=Canl%C4%B1%20%7C%2026.06.2019-,Trablus,Giryan%20kentini%20ele%20ge%C3%A7irdiklerini%20a%C3%A7%C4%B1klad%C4%B1.> (Erişim tarihi: 04.11.2020).
- Chubakha, I. (2011). How much Russia will lose in Libya. 06.09.2011. <https://www.rosbalt.ru/business/2011/09/06/886817.html> (Erişim tarihi: 13.09.2020).
- Deutsche Welle (2020a). Berlin: Libya peace summit agrees on commitment to UN arms embargo. 19.01.2020. <https://www.dw.com/en/berlin-libya-peace-summit-agrees-on-commitment-to-un-arms-embargo/a-52058307> (Erişim tarihi: 13.09.2020).
- Deutsche Welle (2020b). Kremlin denies 'insinuations' on Russian mercenaries detained in Belarus. 30.07.2020. <https://www.dw.com/en/kremlin-denies-insinuations-on-russian-mercenaries-detained-in-belarus/a-54380995> (Erişim tarihi: 13.09.2020).

- Deutsche Welle (2020c). Berlin Libya conference: A first step toward peace? 19.01.2020. <https://www.dw.com/en/berlin-libya-conference-a-first-step-toward-peace/a-52051027> (Erişim tarihi: 06.11.2020)
- Dugin, A. (2009). Çetvyortaya Politiceskaya Teoriya: Rossiya i Politiceskiye İden XXI Veka. <http://www.4pt.su/ru/content/chetvyortaya-politicheskaya-teoriya> (Erişim tarihi: 22.04.2017).
- Enerdata (2020a). Global Energy Statistical Yearbook 2020. Cude Oil. <https://yearbook.enerdata.net/crude-oil/world-production-statistics.html> (Erişim tarihi: 15.09.2020).
- Enerdata (2020b). Global Energy Statistical Yearbook 2020. <https://yearbook.enerdata.net/coal-lignite/coal-production-data.html> (Erişim tarihi: 15.09.2020).
- France 24 (2020). HRW calls on Libya's Haftar to probe alleged war crimes by his men. 16.06.2020. <https://www.france24.com/en/20200616-hrw-calls-on-libya-s-haftar-to-probe-alleged-war-crimes-by-his-men> (Erişim tarihi: 05.11.2020).
- Fueter, E. (1922). *World History, 1815–1930*. United States: Harcourt, Brace and Company.
- Gartenstein-Ross, D. & Barr, B. (2015). Dignity and Dawn: Libya's Escalating Civil War. ICCT Research Paper. The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague (ICCT). February 2015. <https://www.icct.nl/download/file/ICCT-Gartenstein-Ross-Barr-Dignity-and-Dawn-Libyas-Escalating-Civil-War-February2015.pdf> (Erişim tarihi: 07.09.2020).
- Gazete Duvar (2020). Moskova'daki Libya Zirvesi Bitti. 13.01.2020. <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2020/01/13/libyada-kalici-ateskes-icin-moskova-zirvesi-basladi> (Erişim tarihi: 05.11.2020).
- Hays, J. (2008). Word War II and The Soviet Union. May 2016. http://factsanddetails.com/russia/History/sub9_1e/entry-4971.html (Erişim tarihi: 29.06.2017).
- Headley, J. (2008). *Russia and the Balkans Foreign Policy from Yeltsin to Putin*. New York: Colombia University Press.
- Hedenskog, J. (et.al. 2005). *Russia as a Great Power: Dimensions of Security under Putin*. London: Routledge.
- Hille, K., Saleh, H. & Politi, J. (2017). Libyan PM visits Moscow as Russian Mideast ambitions grow. 02.03.2017. <https://www.ft.com/content/2b9b91e8-fe9b-11e6-96f8-3700c5664d30> (Erişim tarihi: 03.05.2020).
- Hopf, T. (2002). *Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies*. Moscow, 1955 and 1999. New York: Cornell University Press.

- Human Rights Watch (2020). Libya: Apparent War Crimes in Tripoli. 16.06.2020. <https://www.hrw.org/news/2020/06/16/libya-apparent-war-crimes-tripoli> (Erişim tarihi: 05.11.2020).
- Hürriyet (2008). Gaddafi visits Moscow for energy, military talks. 31.10.2008. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gaddafi-visits-moscow-for-energy-military-talks-10254668> (Erişim tarihi: 05.11.2020).
- Kahraman, F.A. (2020). Son dakika haberi: Berlin Konferansı'nda dikkat çeken Hafter ve Sarrac detayı. 20.01.2020. <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-haberi-berlin-konferansi-turkiyenin-kilit-rolunu-ortaya-cikardi-41423774/1> (Erişim tarihi: 05.11.2020).
- Kanet, R.E. & Kozhemiakin, A.V. (1997). The Foreign Policy of the Russian Federation. London: Macmillan Press.
- Kekili, E. (2020). BERLİN Kongresi ve Libya Krizinin Geleceği. SETA.
- Kitchen, N. (2012). Ideas of Power and the Power of Ideas. İçinde Asle Toje ve Barbara Kunz (der.). Neoclassical Realism in European Politics: Bringing Power Back. Manchester: University Press Manchester: 78-95.
- Kozhanov, N. (2017). Moscow's Presence in Libya Is a New Challenge for the West. 30.05.2017. <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/moscow-s-presence-libya-new-challenge-west> (Erişim tarihi: 03.05.2020).
- Laquaer, W. (1969). The Struggle for the Middle East: The Soviet Union in the Mediterrianean (1958-1968). Washington, D.C.: The Macmillan Company.
- Levy, J. S. (1983). War in the Modern Great Power System, Kentucky: The University Press of Kentucky.
- Mankoff, J. (2009), Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics. New York: Rowman & Littlefield.
- Mardasov, A. & Semenov, K. (2019). Return to Libya with or without Haftar. 20.12.2019. <https://www.ridl.io/ru/vernutsja-v-liviju-s-haftarom-ili-bez/> (Erişim tarihi: 07.01.2020).
- Medvedev, S. (1999). Power Space and Russian Foreign Policy. Ted Hopf (der.). Understandings of Russian Foreign Policy. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press. 15-55.
- Mepanews (2020). Hafife Hafter'in Libya Ulusal Ordusu Kimlerden Oluşuyor? 26.06.2020. <https://www.mepanews.com/halife-hafterin-libya-ulusal-ordusu-kimlerden-olusuyor-26057h.htm> (Erişim tarihi: 05.11.2020).
- Nemtsova, A. (2020). Russia Looks to Africa to Extend Its Military Might. 08.08.2020. <https://www.thedailybeast.com/putin-looks-to-africa-to-extend-his-military-might?ref=scroll> (Erişim tarihi: 07.09.2020).

- Neumann, I.B. & Welsh, M.J. (1991). The Other in European Self-definition: An Addendum to The Literature on International Society. *Review of International Studies*, 17 (4): 327-348.
- Neumann, I.B. (1998). Russia as Europe's Other. *Journal of Area Studies: Special Issue. Borders and Boundaries*, 6 (12): 26-73.
- Neumann, I.B. (2008). Russia as a Great Power: 1815-2007. *Journal of International Relations and Development*, 11 (2): 128-151.
- Ömer el-Kihya, M. (2011). *Libya'nın Kaddafi'si*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Özkan, G. (2019). Arap Baharı ve Sonrasında Ortadoğu'ya Yönelik Rusya'nın Dış Politikası, Arap Baharı Sonrası Ortadoğu; Kuram ve Siyaset, Orhan Battır ve Cüneyt Özşahin (der.), Ankara: Nobel. 207-242.
- Parfitt, T. (2008). Gaddafi offers Russia a naval base in Libya. *The Guardian*. 01.11.2008. <https://www.theguardian.com/world/2008/nov/01/libya-russia-gadafy-united-states> (Erişim tarihi: 17.08.2019).
- Poletti, A. (2020). Libya: Italy refuses to choose between Tripoli and Haftar. *The Africa Report*. 11.08.2020. <https://www.theafricareport.com/37172/libya-italy-refuses-to-choose-between-tripoli-and-haftar/> (Erişim tarihi: 05.11.2020).
- Ramani, R. (2020a). Russia's Strategy in Libya. 07.04.2020. <https://rusi.org/commentary/russias-strategy-libya> (Erişim tarihi: 06.08.2020).
- Ramani, S. (2019). Is Russia warming up to the Houthis?. 16.01.2019. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/01/russia-yemen-houthis-mediation.html> (Erişim tarihi: 06.08.2020).
- Ramani, S. (2020b). Putin, Mohamed bin Zayed seek to reclaim common ground on Libya. 15.07.2020. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/07/russia-uae-libya-policy-hifter-egypt.html> (Erişim tarihi: 05.11.2020).
- Russia Today (2011). NATO interference in Libya caused more casualties – Lavrov. 06.10.2011. <https://www.rt.com/russia/lavrov-nato-libya-victims-201/> (Erişim tarihi: 06.08.2020).
- Rutskoy, A. (1992). *Komsomolskaya Pravda*. 17.01.1992. İçinde Iver B. Neumann. Russia as a Great Power: 1815-2007. *Journal of International Relations and Development*, 11 (2): 128-151.
- S/RES/1973 (2011). <https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1973-%282011%29> (Erişim tarihi: 07.09.2020).
- S/RES/748(1992). <https://digitallibrary.un.org/record/196976> (Erişim tarihi: 07.09.2020).

- SC/14243 [8 JULY 2020]). United Nations Press Release. Security Council. As Foreign Interference in Libya Reaches Unprecedented Levels, Secretary-General Warns Security Council ‘Time Is Not on Our Side’, Urges End to Stalemate. <https://www.un.org/press/en/2020/sc14243.doc.htm> (Erişim tarihi: 05.11.2020).
- Semenov, K. (2020a). What to expect from entente between Moscow, Ankara in Libya. 05.06.2020. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/06/moscow-ankara-russia-turkey-libya-war-hifter-africom.html> (Erişim tarihi: 06.08.2020).
- Semenov, K. (2020b). Russia’s Game on the Libyan Field: From Gaddafi to Haftar. Russian International Affairs Council (RIAC). 12.08.2020. <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/russia-s-game-on-the-libyan-field-from-gaddafi-to-haftar/> (Erişim tarihi: 05.11.2020).
- SIPRI (2020), Stockholm International Peace Research Institute. Nuclear Weapon Modernization Continues but the Outlook for Arms Control is Bleak. 14.06.2020. <https://www.sipri.org/media/press-release/2020/nuclear-weapon-modernization-continues-outlook-arms-control-bleak-new-sipri-yearbook-out-now> (Erişim tarihi: 08.09.2020).
- Souleimanov, E. A. (Summer 2019). Russia’s Policy in the Libyan Civil War: A Cautious Engagement. Volume XXVI. Number 2. <https://mepc.org/journal/russias-policy-libyan-civil-war-cautious-engagement> (Erişim tarihi: 06.08.2020).
- Stephen, C. (2016). Chief of Libya's new UN-backed government arrives in Tripoli. The Guardian. 30.03.2016. <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/30/chief-libyas-un-backed-government-fayez-sarraj-arrives-tripoli> (Erişim tarihi: 07.09.2020).
- Suchkov, M. A. (2019). Russia’s ‘multilayered pie’ policy on Libya. 09.12.2019. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/12/russia-libya-mercenaries-mfa.html> (Erişim tarihi: 01.09.2020).
- Şimşek-Özkan, E. (2015), Kimlik ve Dış Politika: Rusya Federasyonu’nun Bosna Hersek ve Kosova siyasetinde Kimliğin Rolü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Şimşek-Özkan, E. (2017). Türkiye-Rusya İlişkileri. İçinde Sertif Demir, Poyraz Gürson ve Ayça Eminoğlu (der.). Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler. Ankara: Barış Kitap: 282-331.
- Taliaferro, J.W. & Lobell, S.E. & Ripsman, N.M. (2009). Introduction: Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy. İçinde Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro (der.). Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy. Cambridge: Cambridge University Press.

- TASS (2017). Russia interested in restoring full-fledged relations with Libya-Lavrov. 02.03.2017. <https://tass.com/politics/933723> (Erişim tarihi: 12.09.2019).
- Taylor, A. J.P. (1954). The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918. Oxford: Clarendon.
- Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 65, Sayı: 3: 189-236.
- Thorun, C. (2009). Explaining Change in Russian Foreign Policy: The Role of Ideas in Post-Soviet Russia's Conduct Towards the West. New York: Palgrave, Macmillan.
- Trenin, D. (July 2018). What drives Russia's Policy in the Middle East? İçinde Nicu Popescu ve Stanislav Secieru (der.). Russia's Return to the Middle East: Building Sandcastles?. Chaillot Papers, No: 146. Paris: European Union Institute for Security Studies. 21-27. <https://www.iss.europa.eu/content/russia%E2%80%99s-return-middle-east-building-sandcastles> (Erişim tarihi: 19.01.2019).
- Tsygankov, A.P. & Tarver-Wahlquis, M. (2009). Dueling Honors: Power, Identity and the Russia-Georgia Divide. Foreign Policy Analysis, 5 (4): 307-326.
- Tsygankov, A.P. (2006). Russia's Foreign Policy: Change Continuity in National Identity. Lanham: Rowman and Littlefield.
- UNHRO (2020). United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. Libya: Violations related to mercenary activities must be investigated – UN experts. 17.06.2020. <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25970&LangID=E>(Erişim tarihi: 05.11.2020).
- Varlı, İ. (2020). Kahire Bildirgesi'ni Ankara mı reddetti? Birgün. 06.09.2020. <https://www.birgun.net/haber/kahire-bildirgesi-ni-ankara-mi-reddetti-303829> (Erişim tarihi: 05.11.2020).
- Waltz, K. N. (1979). Theory of International Politics. London: Addison-Wesley.
- Waltz, K. N. (1993). The Emerging Structure of International Politics. International Security. 18 (2): 50.
- Warsaw Institute (2019), Civil War in Libya Russian Goals and Policy. 30.04.2019. <https://warsawinstitute.org/wp-content/uploads/2019/04/Civil-War-in-Libia-Russian-Goals-and-Policy-Special-Report-Warsaw-Institute.pdf> (Erişim tarihi: 07.09.2020).
- Weiss, M. & Vaux, P. (2019). Russia's Wagner Mercenaries Have Moved into Libya. Good Luck with That. 28.09.2019.

<https://www.thedailybeast.com/russias-wagner-mercenaries-have-moved-into-libya-good-luck-with-that?ref=scroll> (Erişim tarihi: 07.09.2020).

Workman, D. (2020). Russia's Top 10 Exports. 15.09.2020.
<http://www.worldstopexports.com/russias-top-10-exports/> (Erişim tarihi: 20.10.2020).

World Bank (2019). Gross Domestic Product 1991-2018.
<http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf> (Erişim tarihi: 21.10.2020).

World Bank (2020) Databank: List of Economies,
<https://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf> (Erişim tarihi: 05.11.2020).

Yazbeck, D.G. & Kuznetsov, V. (July 2018). The 'Comrades' in North Africa. İçinde Nicu Popescu ve Stanislav Secieru (der.). Russia's Return to the Middle East: Building Sandcastles?. Chaillot Papers, No: 146. Paris: European Union Institute for Security Studies. 73-81.
<https://www.iss.europa.eu/content/russia%E2%80%99s-return-middle-east-building-sandcastles> (Erişim tarihi: 19.01.2019).

Yeltsin, B. (2001), Geceyarısı Günlükleri. Ahmet Fethi (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Zickel, R.E. (1989). The Soviet Union-A Country Study. Washington D. C: Federal Research Division of the Library of Congress.
https://www.shsu.edu/~his_ncp/Soviet2.html. (Erişim tarihi: 29.06.2017).

Kıbrıs Muhassılı Silahdar Osman Ağa'nın Muhallefatı (1764)

Erdoğan KELEŞ¹

Öz

Araştırma Makalesi

Kıbrıs, II. Selim zamanında fethedilerek Osmanlı Devleti'nin idaresine girmiştir. Fetih sonrası yapılan düzenlemelerle adada yaşayan reyanın huzur ve güvenliğinin sağlanmasına özen gösterildi. İlk başta beylerbeyinin idaresine bırakılan Kıbrıs, 1670 senesinde ise Kaptanpaşalık'a bağlandı. Ancak adada beklenen huzur ve düzen sağlanmadığı için 1703 senesinde yeni bir düzenlemeyle sadrazam hasları arasında alınarak muhassıl adı verilen kimselerin idaresine verildi. Bu tarihten itibaren muhasıllar bir yıllık süreyle adanın idari ve mali yönetimine hâkim oldular. Silahdar Osman Ağa, 1 Temmuz 1764 tarihinden itibaren bir yıl süreyle tayin edildiği Kıbrıs Muhassıllığı görevi sırasında vergi meselesinden dolayı çıkan isyan sırasında adamlarıyla birlikte katledildi. Reyanın, cizye ve diğer vergilerin ağırlığı ile muhassılın kendilerinden haksız şekilde para tahsil ettiği şeklindeki şikâyetleri isyanın çıkmasında etkili olmuştur. İsyamı nakleden bazı tarihi kaynaklar muhassılın açgözlülüğü ve haksız uygulamalarının katledilmesine giden süreçte etkili olduğuna vurgu yapmıştır. Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın malı ve servetinin tamamı isyan sırasında yağmalanmıştı. Ancak muhallefatının ele geçirilebilen kısmı varislerine teslim edilebilmiştir. Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın varislerine teslim edilen muhallefatında atları, at takımları, silahları, giyim ve kuşam eşyaları mevcuttu.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Muhassıl, Silahdar Osman Ağa, isyan, muhallefat.

The Heritage of the Cyprus Tax Collector Silahdar Osman Aga (1764)

Abstract

Research Paper

Cyprus was conquered by Selim II and entered into the reign of the Ottoman Empire. With the regulations made after the conquest, care was taken to ensure the peace and security of the inhabitants living on the island. Cyprus, which was initially left to the administration of the governor, was tied to Kaptanpaşalık in 1670. However, since the peace and order expected on the island could not be achieved, in 1703, she was included in the possessions of the grand vizier with a new regulation and was given to the administration of the people responsible for tax collection. As of this date, the tax collectors had the island's administrative and financial management for a year. The Silahdar Osman Aga was murdered together with his men during the rebellion due to the tax issue during his Cyprus tax collection mission he was appointed for one year from 1 July 1764. The complaints of non-muslim (reaya) that the taxes were charged unfairly by the tax collector and that the taxes were heavy were effective in the rebellion. Some historical sources that give the account of the rebellion have emphasized that his greed and unfair practices were the factors leading to his murder. The property and wealth of the Tax Collector Silahdar Osman Aga were looted during the rebellion. However, the remaining part of his property could be delivered to his heirs. Among the properties of the Tax Collector Silahdar Osman Aga delivered to his heirs were there horses, harnesses, weapons and clothing.

Key Words: Cyprus, Tax Collector, Silahdar Osman Aga, rebellion, heritage.

¹ Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla, ekeles@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7260-2815>.

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 11.09.2020

Accepted / Kabul tarihi 09.12.2020

Giriş

Kıbrıs, 1571'de II. Selim zamanında fethedildi. Adanın hukuken Osmanlı idaresine girmesi ise 7 Mart 1573 tarihli Osmanlı-Venedik antlaşmasıyla mümkün oldu. Bu antlaşmayla Venedik, adayı Osmanlı Devleti'ne terk etmeyi ve 300.000 duka tazminat ödemeyi kabul etmiştir (Çiçek, 2002). II. Selim, fetih hazırlıkları sırasında İçil valisine gönderdiği fermanla Venedik egemenliğinde yaşayan Rum/Ortodoks ahalinin gönlünün kazanılmasını emretmişti. Yine bu bağlamda 7 Mayıs 1572 tarihli fermanla ada halkına adaletli davranılmasını, kimseye ızdırap çektirilmemesini, herkesin can, mal ve ırzından emin şekilde işlerine güçlerine bakmalarının temin edilmesini istemişti. Adanın fethinden sonra Ortodoks kilisesinin diğer Hıristiyan topluluklar üzerindeki üstünlüğü kabul edilerek, Ortodoks Başpiskoposluğu yeni baştan tesis edildi. Ayrıca adada nüfus sayımı yapılmış ve 150.000 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Lefkoşe merkez olmak üzere Kıbrıs'a Beylerbeyilik statüsü verilerek Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa, Beylerbeyi tayin edildi. Bu tarihten 1640 yılına kadar Kıbrıs bu statüde idare edildi. Ancak fetihden sonraki yıllarda yaşanan kıtlık, kuraklık ve salgınlar nedeniyle adadan göç artmış ve nüfus azalmıştır. Bu tarihte yapılan sayımda 25.000 kişinin vergi yükümlüsü olduğu anlaşıldı. Bu nedenle adanın fethinden sonra sancak haline getirilen Baf, Magosa ve Girne'nin statüleri lağvedilerek hem masraflar düşürülmüş hem de toplanan verginin miktarı azaltılarak reyanın huzuru temin edilmiştir. Fakat adayı yöneten paşaların keyfi idaresi, kuraklık ve çekirge istilası nedeniyle artan kıtlık sonucu ahali 1670'de isyan etti. Hem bu isyan hem de halkın yıllık vergiyi ödeyemeyecek duruma gelmiş olmasından dolayı bu tarihte Kıbrıs, Beylerbeyinin idaresinden alınarak Kaptanpaşa'nın idaresine verildi. Adayı Kaptanpaşa adına *müsellim/mütesellimler* idare etmeye başladı. Fakat ağaların rekabeti ve vergilerin ağırlığı nedeniyle 1685'de çıkan Boyacıoğlu isyanı 1687 senesinde bastırılabilirdi. Bu tarihten sonra mütesellimlerin başarısız olduğu ve otorite boşluğu doğurduğu gerekçesiyle 1703'de adanın statüsü bir kez daha değiştirilerek sadrazam hassı olarak *muhassılların* idaresine bırakıldı. 1745-1748 seneleri arasında üç tuğlu paşalık statüsünde idare edilse de bu tarihte yeniden sadrazam hasları arasına alınan Kıbrıs, 1785 senesinde bu özelliğini de kaybederek Divan-ı Hümayun'a bağlı olarak muhassıl tarafından Padişah adına yönetilmeye başlandı. Muhassıllar mali ve idari işleri iltizam usulüyle almaya başladılar. 1785'ten 1839 senesine kadar Kıbrıs, Divan-ı Hümayun'a bağlı olarak yönetildi².

² Kıbrıs'ın fethi ve idari statüsü ile ilgili olarak bkz. (Mustafa Nuri Paşa, 1992, s.110, 140; Önalp, 2010, s.49-54; Özkul, 2010, s.36-48; *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, 2000, s.17-20; Alasya, 1937, s.96-104; Alasya, 1988, s.62-73; Hill, 2016, s.61-69; Hakeri, 1993, s.242-243, 256-257, 261; Gazioğlu, 1994, s.326-329; Çevikel, 2006, s.140-145).

1748 senesinden itibaren sadrazam hassı olarak muhassıllar tarafından idare edilmeye başlanmış olan Kıbrıs, 1764 senesinde halen bu özelliğini koruyordu. Esasında muhassıl, Arapça kökenli “tahsil” kelimesinden türetilmiş “*tahsil edici*” anlamında olup, Osmanlı Devleti’nde cizye, aşar, adet-i ağnam, imdad-ı seferiyye ve hazariye, salariye, mukabele, bedel-i nüzul, avarız ve ispençe gibi adlarla anılan vergilerin tarh ve tahsilinde görev yapan kimseler için kullanılmıştır. Fakat muhassıl unvan ve yetkileri dönemlere göre değişiklik göstermiş, vergi toplamanın yanında idari görevler de üstlenmişlerdir. Klasik dönemde genellikle mahalli unsurlardan seçilen muhassıllar, zaman içinde kendi bölgelerinde nüfuzlu şahıslar haline gelmişlerdir. 17. Yüzyıldan itibaren muhassıllığın farklı bir mahiyete bürünmesiyle idarî yetkilerle donatıldılar. Yine 17. Yüzyılın başlarından itibaren timar ve zeametlerde yapılan değişikliklerle bir kısmının malikâne haline konulması üzerine Anadolu ve Rumeli’de bazı sancakların gelirlerini toplamakla görevli memurlar muhassıl unvanıyla adlandırılmış, aynı zamanda buraların yönetiminde de sorumlu tutulmuştur (Özkaya-Akyıldız, 2006, s.18-20). Merkezi devletin mahalli yöneticilerin lehine eski gücünü yitirmeye başlaması üzerine kendi bölgelerindeki nüfuzlu aileler içinden seçilen muhassıllar, devlet adına vergi toplamanın yanında eyalet ve sancakların idari yönetimlerinden de sorumlu tutulmuşlardı. Muhassılların en önemli görevi kendi bölgesinde bulunan miri mukataaalardan iltizam ve malikâne usulüne göre elde edilecek geliri ve bu gelirden bakaya kalan miktarı toplayıp hazineye göndermektir. Yine muhassıllığa bağlanmış olan bazı vergileri ve bunlardan bakaya kalanlarının tahsil edilip merkeze gönderilmesinden de sorumlu tutulmuşlardı (Demir-Çelik, 2019, s.80). İşte bu uygulamanın bir sonucu olarak 1703 senesinden itibaren Kıbrıs, görev süreleri bir yıl olmak üzere muhassılların idaresine verilmeye başlanmıştır (Özdeğer, 2007, s.53). Kıbrıs, Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra belli bir süre hariç genellikle sadrazam hasları arasında olduğundan yukarıda da ifade edildiği gibi yıllık belli bir miktar para karşılığında iltizamı alan muhassıllar tarafından yönetilmiştir. Kıbrıs’ı iltizam yoluyla alan muhassıllar, aynı zamanda buradaki mal defterdarlığı, yeniçeri ağalığı ve alay beyliği gelirlerini de üzerlerine almaktaydılar. Bu imtiyazların karşılığında ise sadrazama, 94.000 kuruş maaş-ı mal ve 12.500 kuruş kalemiye ödemekle mükelleftiler. Bu süreç içerisinde Kıbrıs ahali genel itibarıyla muhassılların idaresinden memnun olsalar da zaman zaman İstanbul’a şikâyet dilekçeleri göndermişlerdir (Özkul, 2010, s.48-52).

1764 senesinde Lefkoşe merkez olmak üzere muhassıl tarafından idare edilen Kıbrıs 16 kazadan ibaretti (KŞS.d. 18, s.64; BOA. C. DH., 328/16389). Sadrazam hasları arasında olan Kıbrıs, Sadrazam Köse Bahir Mustafa Paşa zamanında 1 Temmuz 1764’ten 19 Haziran 1765 tarihine kadar iltizam usulüyle Muhassıl Silahdar Osman Ağa’ya verilmişti (BOA. A.DVNS.MHM.d. 164, s.111, hüküm: 439; BOA. A.DVNS. MHM.d. 164, s.113, hüküm: 445; BOA. A.E. SMST. III. 219/17265). Bazı

kaynaklarda silahdar³, silahşör (Çevikel, 2008, s.582) veya Çil Osman⁴ şeklinde ifade edilen muhassılın Kıbrıs'a gelmesiyle reayanın huzursuzluğu artmaya başladı. Aslında Kıbrıs reayasının artan şikâyetleri nedeniyle geçmişte Eylül 1752'de nizam-ı cedid denilen yeni bir düzenleme yapılmıştı. Bu düzenleme ile bazı vergiler kaldırılırken bazıları da azaltılmıştı. Reayanın ödediği cizye vergisinin 10.000 vergi yükümlüsüne tarh edilmesi kararlaştırıldı. Bu düzenleme ile Kıbrıs'ta gureba dışında reayadan bedel-i nüzul (7,5 kuruş), maişet akçesi (7.5 kuruş) ve cizye (5.5 kuruş) olmak üzere kişi başına 20.5 kuruş alınacaktı. Yani muhassıllar yıllık olarak reayadan 205.000 kuruş tahsil edeceklerdi. Ayrıca 52.000 kuruş ise çeşitli adlar altına alınacak olup toplamda ödenecek vergi miktarı 257.000 kuruştur (Özdeğer, 2007, s.56-58). Fakat reayanın şikâyeti son bulmayınca Başpiskopos Philoteos 1754 senesinde İstanbul'a bir heyet göndererek sadrazamdan vergilerin düşürülmesini istemişti. Nihayetinde Padişah fermanı ile haraç, maişet ve nüzul akçesinin kişi başına 21.5 kuruş ve vergi yükümlüsü sayısının ise 10.066 kişi olduğu ilan edildi. Bu miktar vergi adada nüfusun düşmesi ve benzeri hususlardan bağımsız olarak sabit kalacaktı. Ama Kıbrıs'ta yaşanan kıtlık, veba salgını (BOA., AE. SMST. III., 272/21770) ve göçler nedeniyle kısa zamanda cizye vergisi yükümlüsü 7.500 kişiye düşmüştü. Bu ise reayaya düşen miktarın artması yani kişi başına 27.3 kuruş vergi ödenmesi anlamına geliyordu. Tüm bu anlaşmazlıklar sırasında Kıbrıs'a gelmiş olan Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın 1764 senesinde vergi yükümlüsü her bir reayadan 44.5 kuruş Türklerden 21.5 kuruş toplattığı, yine cizye yükümlüsü reayadan kişi başına 47 kuruş aldığı, beş aylık zaman diliminde bazı kişilerden suç isnadıyla 350.000 kuruş toplattığı veya ahaliden belirlenmiş vergiler dışında 232.647 kuruş fazla para tahsil ettiği gibi pek çok iddia ortaya atılmıştır. Yine nizam-ı cedide aykırı olarak vergilere 70.000 kuruş zam yaptığı; bunun dışında mal-ı miri hesabına reayadan 41.5 kuruş tahsil etmeleri için piskoposlara baskı yaptığı, bunlara karşı çıkan reayayı manastırlarını yıkmakla ve para cezası kesmekle tehdit ettiği ileri sürülmüştü. Tüm bu davranışlarının sebebi ise Kıbrıs iltizamını alırken sadrazam tarafından istenen fazla miktardaki parayı bir an önce tahsil ve kâr edebilmek arzusunun bağlanmış olmasıdır (KŞS.d., 18, s.75; Hill, 2016, s.69-72; Gazioğlu, 1994, s.330; Özdeğer, 2007, s.56-62).

Reayanın artan sızlanması üzerine Kıbrıs Başpiskoposu Paisios ve üç nefer piskopos, İstanbul'a şikâyet için üç kişilik bir heyet gönderdiler. Bunların iddiasına göre Muhassıl Silahdar Osman Ağa, adaya geldikten sonra çeşitli hile ve entrikalar ile reayaya zulüm yapmakta, haksız vergiler ve paralar talep etmektedir. Hatta ahaliden kendisinden memnun olduklarına dair mahzar ve hüccetler alarak İstanbul'a göndermiştir. Reaya temsilcilerinin anlattıkları ile "*reayayı himayet ve mal-ı has ve*

³ BOA., *Kamil Kepeci (Muhallefat) (KK.d), no: 7532 tasnifteki kayıt "Kıbrıs Muhassılı Silahdar Osman Ağa'nın terekesine ait defter (Muhallefat, Beytülmal, Muhtelif ve Mütenevvi defterler)"* şeklindedir.

⁴ Çeşmi-zâde Mustafa Reşid, 1959, s.48; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1978, s.105; Ahmed Vâsif Efendi, 1247, s.173; Özdeğer, 2007, s.47; Güngör, 2014, s.1132.

avarız ve mukataat ve aidat-ı saireyi nizam-ı cedid-i şürut muccebince tahsil eyleyüp ziyade akçe ahz eylemedi” şeklindeki mahzar ve hüccetlerin çelişkili olduğu gerekçesiyle durumu yerinde tahkik etmek üzere Çuhadar Hacı Mehmet, Ekim 1764’te mübaşir tayin edilerek adaya gönderildi. Mübaşir Çuhadar Hacı Mehmet’e verilen ferman gereğince reyanın eskiden olduğu gibi 20.5 kuruş, Müslümanların ise bunun yarısı kadar vergi ödemeleri, fazla toplandığı iddia edilen paraların sahiplerine iade edilmesi, muhassıl ve din adamlarının sorgulanarak iddiaların açıklığa kavuşturulması gerekiyordu (KŞS.d., 18, s.75; Hill, 2016, s.72; Gazioğlu, 1994, s.330).

Mübaşir Çuhacı Hacı Mehmet’in elindeki fermanla adaya gelmesi ve ahali huzurunda okutarak ilan etmek istemesi üzerine bir takım olaylar patlak verdi. Kaynakların “Çil Osman vakası” diye ifade ettiği olaylar sırasında muhassıl ve adamları katledilmişti. Olayın İstanbul’da duyulması üzerine Ser-bevvabin-i Dergah-ı ‘Ali Kapıcıbaşı Topçu Sarı Mustafa mübaşir ve müderristen Yemliha Hasan ise molla/mevla tayin edilerek tahkikat için adaya gönderildiler. Bunlara verilen fermanla muhassılın ve adamlarının katledilmesi olayı şu şekilde ifade edilmişti: Mübaşir Çuhadar Hacı Mehmet, Lefkoşe’ye geldikten sonra elindeki fermanı cümle huzurunda okumak için muhassılı mahkemeye davet etmiş ise de Silahdar Osman Ağa gelmediği gibi fermanın diğer gün kendi sarayında okunmasını talep etmiştir. Bu talebi uygun bulunarak ertesi gün muhassıllara mahsus sarayda reaya temsilcileri, din adamları, idareciler, ağalar ve adanın önde gelen kimselerinin hazır olduğu 300 kişinin huzurunda fermanın okunması sırasında toplantı odasının ortası çökmüş ve orada bulunanlar toz toprak altında kalmıştır. Odanın çökmesi sırasında birkaç kişi yaralanmıştır. Toplantının yapıldığı sırada Lefkoşe’de Kasım Panayırı veya Aziz Demetrios günü için on binden fazla kişi toplanmıştır. Panayır için Lefkoşe’ye gelmiş ahali, yaralananları ve toprak altında kalanları kurtarmak için saraya akın ettiler. Bu sırada ahali arasında “Muhassıl Ağa, malımıza kanaat etmeyüp canımıza dahi kasd eyledi” şeklinde söylentiler çıkmıştır. Olayın nasıl meydana geldiğini araştıran kadı, Mübaşir Çuhadar Hacı Mehmet ve diğer görevliler odanın altında bulunan iki temel kirişinin önceden kesildiğini ve ipe bağlandığını tespit ederek olayın muhassıl tarafından yaptırıldığı kanaatine vardılar. Bunun üzerine kadı, muhassılı üç defa mahkemeye çağırmasına rağmen gelmemiştir. Hatta iddiaya göre toplantı öncesi muhassıl Mübaşir Çuhadar Hacı Mehmet’in kahvesine zehir dahi koyarak canına kastetmişti. Muhassılın davetlere icabet etmemesi üzerine iddiaya göre halk istediğini yapmakta serbest bırakılmış ve ahalinin saraya hücum etmesiyle başlayan kargaşa sırasında ilk anda iki kişi silahla öldürülmüş, 10 kişi de yaralanmıştır. Muhassılın saray kapılarını kapattırması ve halkın üstüne adamları tarafından silahla ateş edilmesi üzerine panayır için toplanmış ahali galeyana gelerek sarayı yaktıkları gibi muhassılı ve 18 adamını katletmişlerdir. Ayrıca saray, hazine, muhassılın özel eşyaları ile adamlarının mal ve eşyaları yağmalanmıştır. Mal ve eşyaları yağmalanan kişi sayısı 82 idi. Olaylar birkaç saat içinde kadının çağrısıyla durmuştur. Lefkoşe’de yaşanan hadisenin kadı tarafından İstanbul’a bildirilmesi üzerine Ayan Hafız Seyyid

Mehmet, maktul muhassılın kalan görev süresini tamamlamak (yani 19 Haziran 1765 tarihine kadar) ve bu tarihten sonra muhassıl olmak şartıyla adaya tayin edilmiştir. Muhassıl Hafız Seyyid Mehmet'in görevi isyanın sebeplerini araştırmak, reayanın şikâyetlerini dinleyerek nizam-ı cedidi uygulamak, saraydan ve öldürülen kimselerden yağmalanan mal ve eşyaları alarak sahiplerine iade etme⁵.

1. Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın Muhallefatı

Kıbrıs Muhassılı Silahdar Osman Ağa, vergi meselesinden dolayı Lefkoşe'de çıkan isyanda sarayının basılması sırasında kurşun ile vurularak ölmüştü (Güngör, 2014, s.1132). Lefkoşe'de üç-dört saat süren katliam ve yağmadan sonra kadının çağrısıyla olaylar durulmuş ve halk evlerine çekilmiştir. Bundan sonra yerel güçler olaylara hakim oldukları gibi durumu İstanbul'a bildirdiler. Padişah III. Mustafa, Hafız Seyyid Mehmet'i muhassıl tayin ettiği gibi isyanın sebeplerinin araştırılmasını istemiştir (Hakeri, 1993, s.264). İstanbul'dan görevlendirilen yetkililerin Lefkoşe'ye ulaşmasından sonra ilk iş olarak ölen kimselerin muhallefatlarının yazımı ve tespiti gündeme geldi. Muhallefat, "*geride kalan-geriye bırakılan*" demektir. Ayrıca muhallefat yerine "*tereke ve metruka*" ifadesi de kullanılmaktadır. Osmanlı hukuk sistemine göre ölen kişilerin geride bıraktıkları eşya ve mallarının tespit ve taksimi kadıların görevleri arasındaydı. Kadı, ancak mirasçılarının veya alacaklılarının talebi durumunda yahut mirasçılar arasında küçük çocuklar varsa miras taksimine müdahale ederdi. Bir kişinin ölümü sonrası hemen mal varlığının tespiti yapılırdı. Bu maldan teçhiz ve tekfin masrafları karşılır, ölen kişinin borçları ödenir, vergiler düşülür, varsa vasiyetleri yerine getirilir ve en sonunda kalan miktar varisleri arasında paylaşılırdı. Eğer ölen kişinin mirasçısı yoksa tereke beytül-mala kalırdı (Özcan, 2005, s.406-407). İlmiye, kalemiye ve seyfiye olarak üç kısma ayrılan askeri zümre mensuplarının terekesinin kayıt altına alınması ise zorunluymdu. Çünkü bunların tamamı devlet idaresinde yer alan ve devlet hizmeti yürüten kimselerdi. Askeri sınıfta yer alan idareci zümrenin devlete ve hükümdara karşı hak ve dayanakları yoktu. Öldüklerinde malları müsadere⁶ edilirdi. Bir kimsenin malının ve mülkünün

⁵ Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın ölüm tarihi Jülyen takvimine göre 25 Ekim, Gregoryen takvimine göre 5 Kasım 1764 olarak verilmektedir. (Hill, 2016, s.72-73, 558; Özdeğer, 2007, s.64; Hakeri, 1993, s.263; Alasya, 1988, s.103); Kıbrıs'ta çıkan vergi anlaşmazlığını araştırmak üzere görevlendirilen mübaşir Çuhadar Hacı Mehmet'e verilen fermanın tarihi 26 Ekim 1764'tür. Dolayısıyla ölüm olayının onun Kıbrıs'a gelmesi ve elindeki fermanı okutması sırasında 5 Kasım 1764 tarihinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. (KŞS.d., 18, s.73-75); Ayrıca arşiv belgelerinde 26 Ekim Aziz Demetrios günü yerine Kasım Panayırı ifadesi kullanılmaktadır ki, olayın Kasım ayında gerçekleşmiş olması gerekir. (BOA., C. DH. 313/15642; BOA., A.DVNS.MHM.d. 164, s.127, hüküm 503; KŞS.d., 18, s.73-74; Güngör, 2014, s.1132); Hafız Seyyid Mehmet, Kasım [16-25 Kasım] 1764 tarihinde Kıbrıs Muhassılı tayin edilmiştir. (BOA., A.DVNS.MHM.d. 164, s.111, hüküm: 439; s.113, hüküm: 445; BOA., C. ML., 294/12003; Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1978, s.105-106; Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, 1959, s.48-49; Alasya, 1937, s.113-114; Gazioğlu, 1994, s.331-332).

⁶ Müsadere usulü, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde yalnız devlet malını zimmetine geçirenlere karşı uygulanan bir ceza türü iken zamanla merkezî yönetime siyasî ve iktisadî menfaat sağlamak

müsadere edilebilmesi için çeşitli gerekçelerin olması lazımdı. Bunun birinci sebebi devlete ve topluma karşı suç işlemek, ikinci sebebi ise halka eziyet etmektir. Eğer bu sebeplerden birisi mevcutsa ve bölge halkının şikâyeti üzerine idarecilerin mal ve mülkleri müsadere edilirdi. Ama müsadere de esas olan ölen kişinin zenginlik ve servetiyle tanınıyor olmasıdır. Zaten kişi varissiz olarak ölmüş ise malı ve mülkü devlet malı sayılmaktaydı. Varisleri olsa bile geçmişte bir şekilde devlet ile ilişkisi (miri ile hesabı) olmuş olan kişinin serveti devletçe müsadere olunabilmekteydi. Burada önemli olan merkezi hükümetin ve hükümeti bu konuda bilgilendirenlerin niyetleriydi (Telci, 2007, s.147-149). Bir başka yoruma göre de müsadere güdülen amaç hazineye gelir sağlamaktır (Cezar, 1977, s.50). Ancak Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın katli sonrası gönderilen ferman ve yazılarda muhalefatının müsadere edildiğine dair herhangi bir ifade yoktur. Olayın İstanbul'da duyulması sonrası muhalefatın yazımı ve taksimi işlemlerini yapmak amacıyla Dergah-ı 'Ali Kapıcıbaşı Mübaşir Sarı Topçu Mustafa Ağa, müderrisinden molla Yemliha Hasan, Muhassıl Hafız Seyyid Mehmet ve Lefkoşe kadısı görevlendirilmiştir. Lefkoşe mahkemesinde icra edilen yazım ve taksim işlemlerinde öncelikle Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın varislerinin tespiti ve mallarının yazımı işlemi gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla muhalefatın müsadere edildiğine dair herhangi bir ifadenin bulunmaması, terekenin zapt ve müsadere edilmesine değer bulunmamış olmasından kaynaklanmış olması ihtimalini akla getirmektedir. Çünkü sayım ve yazım işlemi sonucunda devlet bu malları müsadere edebilir veya çok rastlandığı üzere mallar, belli bir bedele bağlanarak varislere bırakılabilir ya da tereke zapt etmeğe değer kıymette değilse herhangi bir bedel istenmeksizin varislere terk edilebilirdi (Telci, 2007, s.160). Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın muhalefatının müsadere edilmediği düşünüldüğünde görevlilerin herhangi bir bedel istemeksizin terekeyi varislere terk ettiği kanaatine varılabilir⁷.

Kıbrıs Muhassılı Silahdar Osman Ağa'nın muhalefatı karısı Ayşe, küçük kızları Rukiye ve Fatma ile birlikte kendisini kölelikten azad eden sabık Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın İsmail Efendi, Mehmet Bey ve Hasan Bey adındaki üç oğluna intikal etmiştir⁸. Muhassıl Silahdar Osman Ağa, Sadrazam Hekimoğlu Ali

amacıyla başvuru halini almıştır. Özellikle 17. Yüzyılın başlarından itibaren devletin ekonomik, idari ve askeri açıdan gittikçe ağırlaşan durumu müsadere yönteminin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Devlet müsadereyi hazineye gelir sağlama işlevi gören bir yapıya dönüştürmüştür. Bu uygulama mal ve canlarını tehlikede gören devlet adamlarınca eleştirilmeye başlanmış ve en nihayetinde 31 Mart 1838 tarihinde Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye'de kaldırılması kararlaştırılmış, 1839 Tanzimat Fermanı ile de kaldırılmıştır. (Öğün, 2006, s.67-68); Müsaderenin sebepleri ve süreci için bkz. (Telci, 2007, s.147-149).

⁷ Mesela Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın 1735 senesinde zapt ve müsadere edilen servetinin maddi değerinin 1.947.616,5 kuruş yani yaklaşık 1900 kise olduğunu düşünürsek 30 yıl sonra bile olsa Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın maddi servetinin kıymetsiz olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. (Telci, 2000, s.218).

⁸ Muhalefat kaydında sadr-ı esbak Ali Paşa ve Ali Paşa'nın oğulları olarak da İsmail Efendi, Mehmet Bey ve Hasan Bey Efendi isimleri geçmektedir. Sadrazam Ali Paşa'nın kimliği ise tereke

Paşa tarafından kölelikten azad yani itâk edilmiştir. İslam hukukuna göre azadlı köle, hür insan ile köle arasında bir statüye sahiptir. Normal olarak hür insanın bütün hak ve hürriyetini haiz olmakla birlikte, kölenin kendisini azad eden efendisi ve bunun çocukları ile hukuki münasebeti devam eder. Buna *vela-yı itâka* denir. Velâ, bağlayıcı, satılamaz ve bağışlanamaz bir haktır. Hatta köle sahibi, velâ hakkı olmamak üzere kölesini azad etse bile velâ hakkı sabit kalır (Ekinci, 2008, s.432). Dolayısıyla Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın ölümü sonrası muhallefatının yazımı sırasında Hekimoğlu Ali Paşa'nın çocukları *velâ* hakkı gereğince "*hisse-i ibn-i mevlâ*" olarak kaydedilmiştir.

Lefkoşe'de vergi meselesinden dolayı başlayan isyan ve fesat olaylarının durulması, yeni bir muhassıl tayin edilmesi ve suçluların bir kısmının cezalandırılmasından sonra sıra Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın terekesinin hak sahiplerine teslimi ve katliam sırasında malları yağmalanmış kimselerin mal ve eşyalarının alınmasına gelmiştir. Bu hususta Mayıs 1765 tarihli fermanla Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın terekesinin yukarıda da ifade edildiği gibi karısı Ayşe, küçük kızları Rukiye ve Fatma ile kendisini kölelikten azad etmiş olan sabık Sadrazam Ali Paşa'nın çocukları İsmail, Mehmet ve Hasan beylere ait olduğu ifade edilmiştir. Mustafa Efendi (Dergah-ı 'Ali Kapıcıbaşı Mustafa Ağa ibn-i Abdullah / BOA., KK.d., 7532, s.8) ise terekeyi teslim almak üzere mübaşir ve vekil tayin edilmiştir. Terekenin tespitinden Kapıcıbaşı Mübaşir Topçu Sarı Mustafa Ağa⁹, molla Yemliha Hasan ve Muhassıl Hafız Seyyid Mehmet'in bizzat sorumlu oldukları ifade edilerek nakli mümkün olanların aynen, nakli mümkün olmayanların ise Lefkoşe'de satılarak bedelinin vekil Mustafa Efendi'ye teslimi istenmiştir. Ayrıca katliam sırasında gasp ve yağma edilen malların da tespit edilerek mevcut olanların aynen, mevcut olmayanların ise bedellerinin alınarak hak sahiplerine teslimi bildirilmiştir. Muhassılın katli nedeniyle suçlulardan dem-i diyet alınması kararlaştırılmıştır. İşte bu ferman gereğince Lefkoşe'de kadı, naip, muhassıl ve

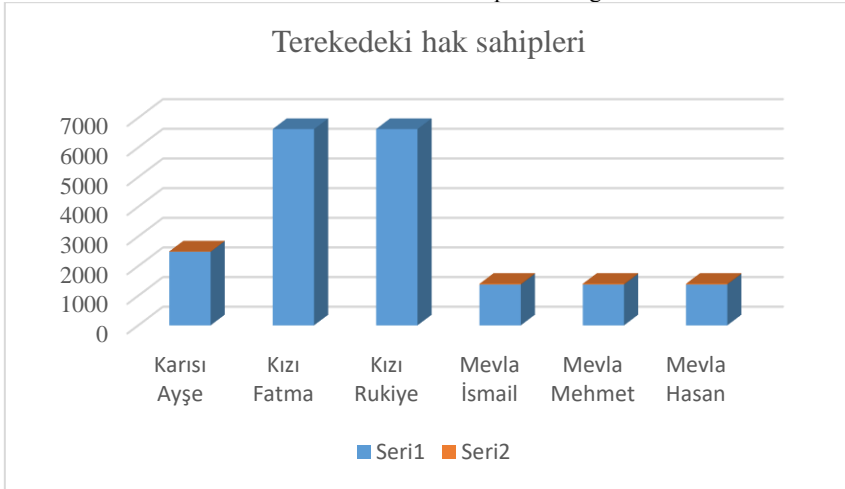
kaydındaki hak sahibi olanlar üzerinden tespit edilebilmiştir. Bu nedenle Muhassıl Silahdar Osman Ağa'yı kölelikten azleden ve bundan dolayı muhallefat üzerinde hak sahibi olan kişi eski sadrazamlardan Hekimoğlu Ali Paşa'dır. Hekimoğlu Ali Paşa, 1689 senesinde İstanbul'da doğmuş ve 1758 senesinde Kütahya'da ölmüştür. Sağlığında Mart 1732-1736; Nisan 1742-Eylül 1743 ve Şubat 1755-Mayıs 1755 tarihleri arasında üç defa sadrazam oldu. Son sadrazamlık görevinden azledildiğinde Kıbrıs ve Rodos'a sürüldü. Hekimoğlu Ali Paşa'nın çocukları arasında M. Münir Aktepe tarafından yazılan biyografide Mehmet Bey yerine Süleyman Bey ismi zikredilmiştir. Bkz. (Aktepe, 2016, s.166-168); Ancak Hekimoğlu Ali Paşa hakkında yapılan bir yüksek lisans çalışmasında bazı evlatlarının 1764 Kıbrıs isyanı öncesi öldükleri tespit edilmiştir. Bunlardan birisi de Süleyman Bey'dir. Ölüm tarihi H. 1173 / M. 1759-1760'dır. Muhallefat listesinde adları geçen Hasan Bey, H. 1184 / M. 1770-1771, Mehmed Bey H. 1182 / M. 1768-1769 ve İsmail Ziyaeddin Bey ise H. 1179 / M. 1765-1766 senelerinde vefat etmişlerdi. Bkz. (Çolak, 1997, s.172-178); Kıbrıs Muhassılı Silahdar Osman Ağa'nın muhallefatı ve hak sahipleri için bkz. (BOA., KK.d., 7532, s.8; KŞS.d., 18, s.76).

⁹ Dergah-ı 'Ali Kapıcıbaşılardan Mübaşir Topçu Sarı Mustafa Ağa, bir süre sonra Kıbrıs ihtilalinde görevini layıkıyla yapmadığı, ihtilal ve fesadın sürmesine neden olduğu gerekçesiyle Aralık 1765 tarihinde Limni adasına sürgün edilmiştir. (BOA., C. DH., 5/203).

vekilin huzurunda yapılan tespitte Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın terekesinin toplamının 20.456, varislerine intikal eden kısmının ise 19.866 kuruş olduğu anlaşılmıştır (BOA., A.E. SMST. III., 73/5403; KŞS.d., 18, s.76). Fakat arşiv belgelerinde Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın malı ve mülkinin net bir rakam verilmeksizin “birkaç yüz keselik kısmının” isyan sırasında yağmalandığı ifade edilmiştir. Yukarıda zikredilen terekesinin yaklaşık 40 kese olduğu düşünüldüğünde, bundan daha fazla bir miktarın isyan sırasında yağmalandığı ve isyan sonrası ele geçirilebilen veya isyancılardan geri alınabilen miktarın ancak bu kadar olduğu sonucuna varmak mümkündür (BOA., C. DH., 141/7022; BOA., A.DVNS.MHM.d., 165, s.3, hüküm: 3).

Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın yağmacılardan kurtarılan ve geri alınabilen terekesi kalem kalem yazılmıştır (BOA., KK.d., 7532, s.8-13). İslam hukukuna göre mirasçılığın sebepleri kan hısımlığı, evlilik ve velâdır. Miras üzerinde hak sahibi olan birinci kademeyi *ashabü'l-feraiiz* denilen muayyen pay sahipleri oluşturur. Bunlar, karı, koca, baba, anne, kız, oğul kızı, öz kız kardeş, baba bir kız kardeş, anne bir kız ve erkek kardeşler, baba tarafından araya kadın girmeyen dedelerle anne ve baba tarafından ninelerdir. *Ashabü'l-feraiiz* için tayin edilen en fazla pay $\frac{2}{3}$, en az pay ise $\frac{1}{8}$ 'dir. Diğer paylar $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ ve $\frac{1}{6}$ şeklindedir. Bu hak sahipleri aynı zamanda *asabe-i nesebiyye* olarak bilinir. Bunların ortak özelliği murise doğrudan veya erkek vasıtasıyla yakınlar olmasıdır. İkinci kademedede “*asabe-i sebebiye*” denilen yakınlar yer alır. *Ashabü'l-feraiiz*den arta kalan miktar ve bunların bulunmaması halinde terekenin tamamı “*asabe*” aittir. *Asabe-i sebebiye* adı verilen “*asabe*” ise murise kan bağıyla değil “*azatlık*” ilişkisiyle bağlıdır. Dolayısıyla İslam'dan önce adet olan muvalat (mevlalık) akdi de Hanefiler'e göre muayyen şartlara bağlı olarak mirasçılık sebebi sayılmıştır (Aktan, 2005, s.143-145). Yukarıda da izah edildiği üzere sabık Sadrazam Ali Paşa'nın çocukları “*asabe-i sebebiye*” yani ikinci kademe mirasçı olarak terekeden pay almışlardı. Aslında terekenin toplamı 20.456 kuruştur. Bu tutardan 511 kuruş resmi kısmet, 57,5 katibiye ve 21,5 kuruş dellaliye vergisi olmak üzere toplam 590 kuruş düşüldükten sonra kalan kısım 19.866 kuruştur. Bu miktarın 2.483 kuruş 10 parası karısına, 6.622'şer kuruştan 13.244 kuruş kızları Rukiye ve Fatma'ya intikal etmiştir. Kalan 4.139 kuruş ise 1.379 kuruş 23'er para olarak sabık Sadrazam Ali Paşa'nın üç oğluna verilmiştir (BOA., KK.d., 7532, s.13).

Grafik 1: Terekenin hak sahiplerine dağılımı

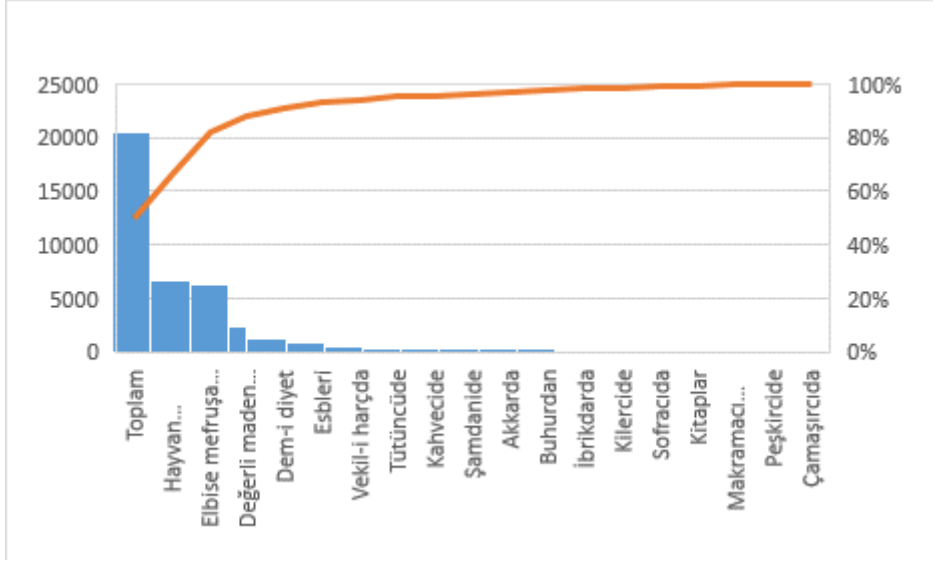

Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın terekesi 18 ayrı başlık halinde kaydedilmiştir. Terekede sırasıyla kitapları, atları, at takımları ve silahları, elbise-mefruşat ve takkeleri yazılmıştır. Daha sonra muhassılın hizmetinde bulunan tütüncüsü, kahvecisi, şamdancısı, buhurdancısı, sofracısı, peşkircisi, berberi, çamaşırcısı, ibrikdarı, kilercisi, vekil-i harcı ve akarın elindeki mal ve eşyalar sıralanmıştır. En sonda ise mücevher ve kıymetli madeni eşyaları ile dem-i diyeti yer almıştır.

Grafik 2: Terekeyi oluşturanların genel dağılımı

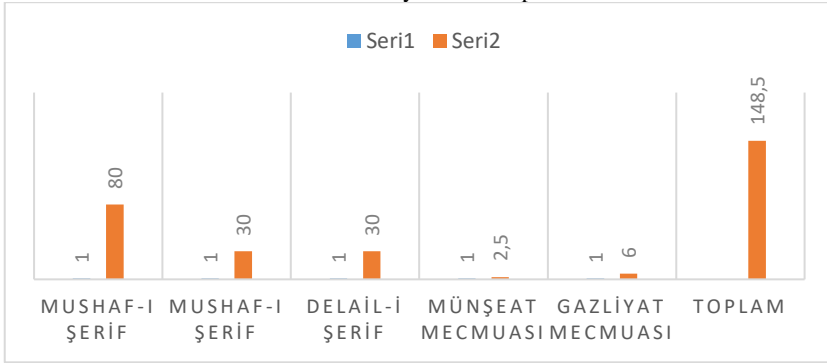
Grafik 3: Terekenin genel toplamının yüzdelerle dağılımı

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi terekenin tamamı 20.456 kuruştur. Bu dağılıma göre terekenin 13.056 kuruşluk yani % 63.7'lik kısmını hayvan takımları ile elbise ve mefruşatları oluşturmaktadır. Yine terekenin 2.437 kuruşluk yani % 11.89'luk kısmı da değerli maden ve mücevherdir. Muhassılın katillerden alınması ferman buyrulmuş dem-i diyet¹⁰ miktarı ise 1.200 kuruş olup terekede % 5.85'lik bir paya sahiptir. Ayrıca terekenin 865 kuruşluk kısmı yani % 4.35'ü de atlardan elde edilen paradır. Dolayısıyla terekenin 17.558 kuruşunu yani % 88.3'nü atları, hayvan takımları, elbise, mefruşat, değerli madenler, mücevher ve diyetten elde edilen para oluşturmaktadır. Geriye kalan 2.308 kuruşluk (% 11.7) kısmı ise Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın hizmetinde bulunan tütüncü, vekil-i harç, kahveci, şamdancı, akar, buhurdancı, ibrikdarı, kilerci, sofracı, berber-makramacı, peşkirici ve çamaşırcı gibi kimselerin elinde bulunan ve görevliler tarafından zapt edilen mal ve eşyalardan ibarettir.

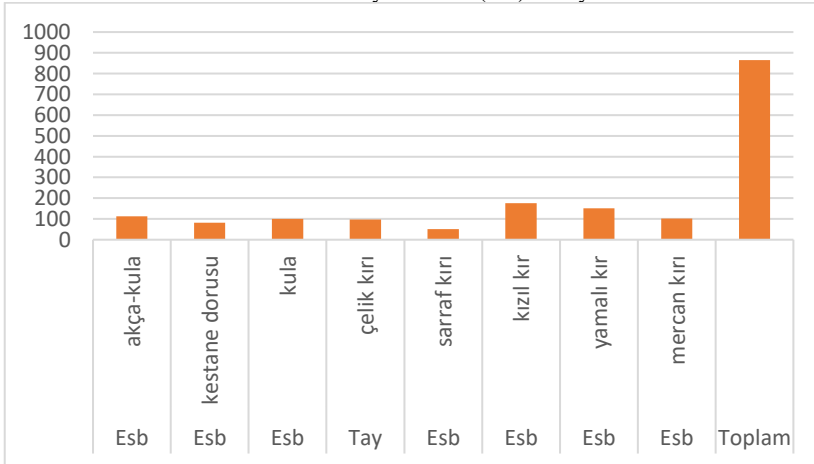
¹⁰ Diyet, birini öldüren veya yaralayandan alınıp ölenin mirasçılara veya yaralanan kişiye verilen para yahut mal, kan parası, kan pahası veya kan akçesidir. Suçlunun şer'an vermesi gereken tazminattır. Suçlu bunu ödemediği takdirde kısas cezası gerekirdi. (Sertoğlu, 1986, s.89; Ayverdi, 2011, s.293; Yakut, 2012, s.26).

Grafik 4: Terekede yer alan kitaplar

Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın terekesinde beş adet kitap (148,5 kuruş) mevcuttur. Bunların ikisi Mushaf-ı Şerif diğerleri ise Delail-i Şerif, Münşeat Mecmuası ve Gazaliyat Mecmuası'dır. Kitapların en kıymetlisi Mushaf-ı Şeriflerden birisi olup 80 kuruş iken Münşeat Mecmuası ise 2,5 kuruşluk değeri ile en ucuz kitaptır.

Grafik 5: Terekede yer alan at (esb) ve tay

Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın terekesinde yer alan 7 adet at ve bir adet tayın kıymeti 865 kuruştur. Atlar terekede akça, kula, kestane dorusu, çelik kır, sarraf kır, kızıl kır, yamalı kır ve mercan kır şeklinde fiziki özellikleriyle yazılmıştır. Atların en kıymetlisi 175 kuruş ile kızıl kır renkli olanı iken en ucuzu ise 81 kuruş ile kestane dorusudur.

Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın terekesinde en önemli kısımlardan birisini eyer ve at takımları ile silah ve silah takımları oluşturmaktadır. Bunların terekedeki tutarı 6.662,5 kuruş 13 paradır. Bu eşyaların başında at sulamaya mahsus kap ve kova olarak bilinen satl¹¹ gelmektedir. Yine atın kaçmasını önlemek için iki ayağını bağlamaya mahsus olan veya boğazına bağlanan süslü zincir denilen köstek¹² bir başka eşyadır. İp ve zincir olarak 20 adet köstek mevcuttur. Ayrıca paybend¹³ ve sekene adı verilen köstek cinsi malzemeden altı adet vardır. Atın üzerine örtülen keçe ve çilenin yanında ayrıca bel heybesi de mevcuttur. Yular ve demirli kayış anlamındaki kefe¹⁴, gem, dizgin, tabkır kolanı¹⁵ ve talim kantarması¹⁶ diğer at takımlarıdır. Ayrıca saman gırası (çuval) ve torba mevcuttur. Terekede en fazla yer tutan at takımları raht¹⁷ denilen eyer takımı ile reşme¹⁸ denilen süslü zincirdir. Raht ve reşme denilen at takımları zincirli, çifte zincirli, piçideli¹⁹, zırhlı enselikli, simli, yaldızlı, esend (işleme) nakkaşlı, meşin, beyaz, ince, kebir, Mısırfı ve Sivasî gibi pek çok özelliğe sahiptir. Bunların en ucuzu 7 kuruş değerindeki meşinden imal edilmiş raht iken en pahalısı ise 338,5 kuruş 7 para ile zincir saçaklı, simli, beyaz, kebir ve Mısırfı denilen raht ve reşme takımıdır. Yine kesme²⁰ denilen at eyeri üstüne örtülen örtü ile at eyeri altına örtülen gaşiye²¹ de at takımları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Kesme takımları da atlas, çuka/çuha²², siyah çuhali, çuha işlemeli, pesend işlemeli, simli, yaldızlı; siyah, mavi, nefli, gülşerbeti renklerinde, köhne ve müstamel gibi özellikleriyle terekede yer almıştır. Kesme denilen örtünün en ucuzu 45 kuruşluk değeri ile köhne iken en pahalısı ise 500 kuruş ile atlastan, simli-yaldızlı ve mavi renklidir. Bir başka at örtüsü ise eyerle atın sırtı arasına konulan haşadır²³. Haşa denilen örtünün de çuha, simli, pesend işlemeli, al ve nefli renkli özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yine at örtüsü olarak at gömleği, yedek puşidesi²⁴, eyer

¹¹ Tas, bakraç, at sulamaya mahsus kova, kap ve leğen demektir. (Ayverdi, 2011, s.1066).

¹² Hayvanın kaçmasını önlemek amacıyla ayağına bağlanan ip veya zincirdir. Yine hayvanların boğazına bağlanan süslü zincir demektir. (Ayverdi, 2011, s.704).

¹³ Pabend veya paybend, at vb. hayvanların yürütmesine engel olmak için bağlanan bağ veya köstektir. (Ayverdi, 2011, s.971).

¹⁴ Çuvaldız veya büyük iğne ile iş görenlerin avuçlarını korumak için ellerine geçirdikleri üzeri demirli kayış. (Ayverdi, 2011, s.650).

¹⁵ Atın eyer ve semerini bağlamak için karnının altından geçirilen, yün, kenevir, kayış ve deriden imal edilen yassı bağ. (Ayverdi, 2011, s.688).

¹⁶ Azılı atları zapt etmek için özellikle su içirmeye götürürken ağızlarına vurulan demir. (Ayverdi, 2011, s.619).

¹⁷ At ve eyer takımı demektir. (Ayverdi, 2011, s.1012).

¹⁸ At başlığında atın alını ve burnu üzerine sallandırılan, üstüne gümüş veya altın yaldızlı süsler takılmış zincir. (Ayverdi, 2011, s.1023).

¹⁹ Piçide, bükülmüş, dolaşmış, kırışmış ve kıvrılmış demektir. (Ayverdi, 2011, s.995).

²⁰ At eyeri üstüne örtülen örtü. (Ayverdi, 2011, s.660).

²¹ At eyerinin altına örtülen sırmalı veya şerit süslemeli, sâhibinin servetine göre kıymetli taşlarla bezenmiş örtü, haşa. (Ayverdi, 2011, s.402).

²² Çuha, Yünden dokunmuş, tüysüz, ince ve sık düz kumaştır. (Ayverdi, 2011, s.243).

²³ Eyerle atın sırtı arasına konan örtü, belleme, gaşiye. (Ayverdi, 2011, s.479).

²⁴ Puşide, örtü demektir. (Ayverdi, 2011, s.1007).

puşidesi, binek puşidesi, post ve kaplan postu mevcuttur. Üzengi takımları ise rikab²⁵ olarak yazılmıştır. Rikabın en değerlisi 238,5 kuruştur. Rikabların özellikleri ise demir, simli, yaldızlı, sade, beyaz renkli, Mısıri ve Karahisarî şeklinde olmalarıdır. En son at takımı olarak sekiz adet eyer yazılmıştır. Eyerler ise simli ve kadifeden imal edilmiştir. Sekiz adet eyerin fiyatı ise 275 kuruştur.

Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın çok sayıda silahı ve silah takımı mevcuttur. Piştov²⁶ denilen kuburi²⁷ cinsinden iki adet tabancası olup bunun bir tanesi 50 kuruş değerinde sim kaplama, diğeri ise telatin kaplama ve bir buçuk kuruştur. Bir adette çuhadan yapılmış piştov kılıfı vardır. Yine topuz ve kılıcın yanında gaddare²⁸ denilen kılıçları mevcuttur. Kılıç, topuz ve gaddareler yaldızlı; tel, yaldızlı ve sim kabzalı; sırmalı; beyaz, siyah, yeşil kemik ve balgamî renklidir. Bunların en pahalısı 112 kuruş değerindeki sim kabzalı kılıçtır. Diğer bir silah çeşidi ise tüfektir. Tüfeğin ise şişhane, kaval, kundaklı, kundaklı kaval, kundaklı kaval lezgi, bilezikli ve kundaklı şişhane gibi çeşitleri mevcuttur. Tüfekler genel olarak altın kakmalı, sim kundaklı, sim kaplamalı, sedefli ve simli süslemelidir. Tüfeklerin en pahalısı 80 kuruş değerindeki sim kaplamalı olanıdır. Ayrıca bir adet barutluk denilen vezne ve silah temizleme çubuğu denilen harbi demiri vardır. Barutluk sim kaplamalı ve sim yaftalı iken harbi demiri ise sim yaftalıdır.

Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın terekesinin 6.393,5 kuruşluk ikinci en büyük kısmını elbise, takke ve ayakkabıdan oluşan giyim takımları oluşturmaktadır. Giyim eşyalarının en başında üste giyilen kürkleri gelmektedir. Kürklerin çeşitleri ise sırt samuru²⁹ biniş³⁰, karsak³¹ boğazı kontoş³², kakum³³, kakum ferace³⁴, kubur kakum³⁵, sincap kubur, samur paçası ferace, hilatlık kubur sincap, samur paçası kontoş, hilatlık ferace sincap, biniş siyah sincap, biniş kakum, samur kuyruğu, samur

²⁵ Rikab, üzengi demektir. (Ayverdi, 2011, s.1027).

²⁶ Piştov, tabanca demektir. (Ayverdi, 2011, s.998).

²⁷ Eski bir tabanca çeşididir. (Ayverdi, 2011, s.707).

²⁸ Gaddare, geniş yüzlü, ağır, iki tarafı da keskin kısa kılıç. (Ayverdi, 2011, s.396).

²⁹ Sibirya'da yaşayan sansar cinsinden bir hayvanın postundan yapılmış kürktür. (Koçu, 1969, s.201-202).

³⁰ Yüksek tabakadan ve özellikle ulemanın giydiği cübbenin adıdır. Bedeni geniş, kolları bol ve uzundur. Yün, keten ve softan imal edilir. (Koçu, 1969, s.39).

³¹ Kısa kulaklı, açık kahve renkli, karnı beyaz küçük tilki ve bunun derisinden yapılan kürk. (Ayverdi, 2011, s.632).

³² Kontoş, yüzü harç işlemeli, dar kollu bir çeşit kürk, üstlük demektir. (Koçu, 1969, s.158; Savaş, 1993, s.287).

³³ Kakum, sansar ve gelinciğe benzer beyaz, boz ve siyah kuyruklu hayvanın postu ve bundan yapılmış kürk. (Koçu, 1969, s.140).

³⁴ Eskiden kadınların sokakta giydikleri, kol, yen ve bedeni bol uzun üst elbisesidir. Yine ulemanın giydiği geniş ve kolları yarık, bol yakalı, samur kürk ile kaplanmış, sırma işlemeli ilmiye ricali giysisidir. (Koçu, 1969, s.107; Savaş, 1993, s.285).

³⁵ Kubur kakum, dar kollu kakum kürk demektir. (Ayverdi, 2011, s.707).

zağara³⁶, samur paçası cübbe, karsak nafesi³⁷ cübbe, vaşak paçası cübbe, kakum cübbe, cübbe kürk, kontoş nafe, ferace kürk, samur, tulum-ı kakum ve tulum-ı sincaptır. Kürklerin en pahalısı samur paçası kontoş kürktür. Yeşil çuha kaplı ve 506 kuruş değerindedir. En ucuz kürk ise 15 kuruş değerindeki biniş kakum kürk olup, köhne ve al germsud³⁸ kaplıdır. Ayrıca bir adet de kontoştan imal edilmiş çuha kürk kabı mevcuttur. Kürkler renklerine ve yapım tarzlarına göre de farklılık göstermektedir. Yeşil çuha kaplı, güvez şaliye³⁹ kaplı, mor sof, turuncu, vişne renkli şaliye kaplı, unnabî⁴⁰ sof kaplı, yeşil sof kaplı, kızıl kanat, germsud kaplı, kahverengi kaplı, beyaz germsud kaplı, kanadiye⁴¹ renkli, unnabî geziye⁴² kaplı, sur-maî germsud kaplı, şeker renkli geziye kaplı, güvez geziye kaplı, gülşerbeti şaliye kaplı ve güvez çuha kaplı kürklerin bazı özellikleridir. Ayrıca bazı kürkler köhne ve müstamel olarak yani kullanılmış olarak kaydedilmiştir.

Giyeceklerinin diğeri cübbe ve üstlük olarak ifade edilen biniş, ferace, kerrâke⁴³, saya⁴⁴ kaput, saya yağmurluk, çuha biniş, şali biniş, kebe⁴⁵, kaftan⁴⁶, entari ve nimten/mintandır. Cübbe ve üstlükler, hilatlık⁴⁷ elvan çuha, hilatlık çuha, hilatlık şali, güvez, güvez sof, harçlı⁴⁸ incili benefşe/menekşe renkli, harçlı incili lacivert, nohudî renkli, sur-maî şali, beyaz, sarı, turuncu, çayır sitilli, kurşunî, pembe, şeker

³⁶ Zağar, bir av köpeği cinsi olup, zağara ise yaka üstüne konulan kürk demektir. (Ayverdi, 2011, s.1374).

³⁷ Nafe, göbek veya göbek çukuru demek olup, postları kürk olan hayvanların göbek tarafı parçaları ile yapılan kürklere nafe kürk denir. Nafe samur kürk, nafe vaşak kürk vb. (Koçu, 1969, s.179).

³⁸ Germsud, kışlık eski bir kumaştır. (Koçu, 1969, s.123).

³⁹ Güvez, mora çalan koyu kırmızı renk demektir. (Ayverdi, 2011, s. 449); Şali ise şal gibi Keşmir keçisi yününden dokunmuş, ince ve makbul bir tür tünlü kumaşın adıdır. (Koçu, 1969, s.214-215).

⁴⁰ Hün nab rengi, hün nab renginden olan bir tür kırmızı. (Ayverdi, 2011, s.524).

⁴¹ Kanadiye pamuklu bir ceket ve bluzun adı olsa da dış kumaşı atlası andırır suni ipekten ve genellikle koyu lacivert, koyu kahverengi, beyaz veya nar çiçeği al düz renklidir. (Koçu, 1969, s.143-144).

⁴² Gezi, ipek ve iplikle karışık bir kumaşın veya sert ve harelî ipekli kumaşın adıdır. Her rengi olup açık renklileri makbuldür. (Koçu, 1969,s.124-125).

⁴³ Kerrâke, ince softan veya yünden yapılan, ilmiyeye mahsus, hafif cübbe veya üstlüktür. (Koçu, 1969, s.154).

⁴⁴ Saya, üste giyilen bir tür giyecektir. Saya kaftan şeklinde kullanılır. (Ayverdi, 2011, s.1068).

⁴⁵ En kalın keçe ve bundan imal edilen üstlüğün adıdır. (Koçu, 1969, s.152).

⁴⁶ Kaftan, en üste giyilen astarsız elbise, erkek entarisi. Ekserisi süslü ve kıymetli kumaştan, boyu diz kapağına veya topuklara kadar inen, önden açık, bazısının kolları yarıya kadar yırtmaçlı ve astarsız hafif üst giyeceğidir. (Koçu, 1969, s.137-138; Ayverdi, 2011, s.603).

⁴⁷ Hil'at, padişahlar ve vezirler tarafından birine iltifat veya mükafat olarak giydirilen, kürklü veya işlemeli kıymetli kaftandır. (Ayverdi, 2011, s.508; Koçu, 1969, s.130).

⁴⁸ Harçlı veya harçlı, elbise, perde vb. üzerine dikilen süsleyici veya tamamlayıcı malzemedir. (Ayverdi, 2011, s.472-473).

renkli, elvan, sarı çubuklu kutni⁴⁹, güvez çubuklu Bursa kutnisi, zeytünî Şam alacası, lacivert çiçeği germsud ve tuti⁵⁰ renklidir. Kürklerin bazıları köhnedir.

Pantolon olarak çakşırı⁵¹ vardır. Bunlar da şali ve çuhadan imal edilen cedit ve müstameldir. Kıyafetlerin üzerine sarılan kuşaklar ise kemerbend kuşak, car⁵² kuşak ve iç kuşağıdır. Kuşaklar da beyaz, unnabî, nebati, tuti yeşil renkli ve sim tokalı şeritlidir.

Üste giyilen bir diğer kıyafet ise tebettül libasıdır. Tebettül, kişinin kalbini her şeyden boşaltıp, insanlardan yüz çevirerek, insanların kalplerini cezbetmek ve Allaha ulaşmak için bir yerde ibadete çekilmesidir⁵³. İşte bu ibadet sırasında giyilen üstlüğe tebettül libası denmekte olup 16 kuruş değerindedir.

Bir diğer kişisel kullanım eşyası başa takılan kavuk, sarık, destar, takke ve başlıktır. Başlıklar güvez Mağribi, telli, sur-bendi, keçeli, çifte şeritli, tuti yeşil çiçekli germsud, laciverdi çiçekli germsud ve beyaz renkli özellikli olup bazıları köhne, cedit ve müstameldir. Ayrıca başlıklar bez ve çitariden⁵⁴ imal edilmişti. Yine baş ve üste giyilen tülbentleri olup, bunlar ise koyun yemenisi ve saray yemenisi tarzındadır.

Atlas⁵⁵ ve çuha tarzındaki kumaşlar ise donluk ve şali olarak yazılmıştır. Kumaşlar güvez, beyaz ve elvan renklidir. Yine kumaşları arasında çadırı şali cinsiden bir parça da vardır. Yine havlu, çamaşır ve elbise gibi eşyaların konulduğu dört köşe kumaş olarak kullanılan bohça vardır. Yağlık bohçası, kürk bohçası ve germsud bohçası şeklinde yazılan bohçalar işlemeli olup atlas, Venedik atlası ve Şam alacasından imal edilmiştir. Bazıları köhne ve müstameldir.

Ayakkabı olarak mest pabucu, terlik, divan çizmesi ve çizme yazılmıştır. Bunlar da beyaz, sade, içi çuhali ve içi keçeli olup, dört adette atlastan yapılmış pabuç kesesi vardır. Ayrıca dört adet meşinden imal edilmiş akçe kesesi, 43 adet yağlık tarzında işlemeli mendili vardır.

Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın yatak takımı, yaygı, seccade, cibinlik ve masa gibi bazı kişisel eşyaları mevcuttur. Yatak takımları arasında yorgan, çarşaf,

⁴⁹ Arapça pamuk demektir. Pamuklu dokumalara kutni veya kutnu denir. Pamuk ipliği karışık atlas taklidi bir ipekli kumaş da kutni adını taşır. (Koçu, 1969, s.161-162).

⁵⁰ Tuti, papağan türünden bir kuş olup yeşil renklidir. (Ayverdi, 2011, s.1271).

⁵¹ Erkeklerin iç donu üzerine giydikleri, belden uçkurlu, diz kapağının altında birden darlaşıp bacağı saran, çuhadan yapılmış üst giyeceği ve bir tür pantolon demektir. (Koçu, 1969, s.59; Ayverdi, 2011, s.208).

⁵² Kadınların, vücutlarını baştan aşağı örtecek şekilde büründükleri kare çarşaf, bir nevi büyük şal, çar ve zar demektir. Bez ve ipektan dokunur, kılabledan işlemelileri ile Bursa, Şam, Halep ve Bağdat'ta dokunanları son derece makbuldü. (Koçu, 1969, s.50-51; Ayverdi, 2011, s.184).

⁵³ (Ayverdi, 2011, s.1216).

⁵⁴ Çitari, ipekle karışık pamuk ipliği ile dokunmuş sarı ve kırmızı çubuklu kumaş demektir. (Koçu, 1969, s.77; Ayverdi, 2011, s.237).

⁵⁵ Atlas, ipektan sık dokunmuş, yüzü parlak, daima düz renkli, üstünde motif bulunmayan, sertçe, tüsüz, makbul bir kumaş çeşididir. (Ayverdi, 2011, s.84).

yastık, yüz ve baş yastığı, hurç ve yatak hurcu bulunmaktadır. Hurç meşinden imal edilmiştir. Yine yatak takımları arasında şilte ve kutni döşek vardır. Yatak takımları kalemkâri işlemeli, yapağı yün ve kutniden imal edilmiş, sarı, beyaz ve pembe renklidir. Yine yatak takımının bir parçası olarak namusiye denilen cibinliği mevcuttur.

Yer sergisi, sedir, minder ve oda döşemesi denilen yaygıları mevcuttur. Ayrıca bir adette keçeden imal edilmiş olan yaygısı vardır. Keçe yaygısı ise Selanik keçesidir. Ayrıca bir adet kırmızı, altı adet de elvan renkli müstamel ve köhne tarzda ihram vardır. Bir adet köhne tarzdaki ihramın fiyatı 7 kuruştur. İhram, hem hacca giden insanların giydikleri beyaz bir peştamal, omuza atılan havlu ve bolca bir elbise olup kefeni andıran bir kıyafet hem de yer, sedir, minder vb. şeylerin üzerine serilen yün yaygı demektir. Fakat terekede yer alan ihramların kıyafet mi yoksa yün yaygı mı olduğu belirtilmemiş olsa da yaygılarla birlikte yazılmıştır.

İbadet için kullanılan altı adet seccadesi vardır. Seccadeler halı, çuha, ipek ve safadan (berrak sof) imal edilmiştir. Seccadelerin bazıları münakkaş tarzda olup bazıları da köhnedir. Ev eşyası olarak iki adet piştahda denilen masası vardır. Masanın birisi arusekli (süslü sedefli), diğeri ise sedefkâri süslemelidir.

Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın muhalledatında beli başlı kişisel ve ev eşyaları dışında farklı pek çok eşya ve malzemesi vardır. Mesela 36,5 kuruş kıymetinde iki kıta panzehir vardır. Ud takımları ile bunların kutusu, hurda ve parçaları mevcuttur. Üç adet saat vardır. Saatin birisi çalar saat iken diğeri ikisi altın ve hilali tarzdadır. Yazı malzemesi olarak divit, kalemtraş, makas ve pul kağıdı mevcuttur. Divit çeşidi olarak divan dividi, çekme kapaklı divit ve oyma divit mevcut olup bunların bazıları da sim çuhali ve sim kaplamalıdır. Ayrıca bir adette telatinden⁵⁶ yapılmış olan kağıt cüzdanı vardı. Yine kişisel bir eşya olarak üç adet tespihi olup, bunlar da şişhane harçlı tespih, harçlı takke tespihi ve harçlı yüz sure tespihtir. Tespihler mercan ve kehribardan imal edilmiştir.

Aydınlatma için kullandığı üç adet feneri vardı. Fenerler de yaldızlı ve beyaz renkliydi. Bunların dışında kanarya kuşu ve kafesi; Frenk mumu, sabun ve sandığı mevcuttur. Ayrıca sim çevgeni⁵⁷ vardı. Çevgen, değnek, ucu eğri sopa-cirit sopası veya bir çeşit müzik aleti demek olup, terekede neyi ifade ettiği belirtilmemiştir. Ama Hafız Çavuş'un elinde ve simli olup 23,5 kuruş değerindedir.

Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın kitapları, at ve at takımları, giyim-kuşam, ev eşyaları ve kişisel eşyaların sonra kendisiyle birlikte katledilen hizmetkârlarının ellerindeki mal ve eşyaları yazılmıştır:

⁵⁶ Telatin, Rus meşini, bir nevi sahtiyan veya kalın dana ve öküz derisi demektir. (Ayverdi, 2011, s.1228).

⁵⁷ Değnek, ucu eğri sopa, ucu eğri cirit sopası ve gümüş bir sapın üzerindeki zincir, çingirak veya ziller vasıtasıyla ses çıkaran, aşağı yukarı, sağa sola oynatılmak suretiyle kullanılan, mehter musikimize ait bir usul vurma sazı demektir. (Ayverdi, 2011, s.226).

İlk sırada hizmetkârı Tütüncübaşı Elhac Süleyman'da olan eşyaları vardı. Esasında terekenin yazımı sırasında tütüncüsünün ismi yazılmamış olsa da defterin ilerleyen sayfalarında isyan sırasında katledilen ve malları yağmalanan kişiler arasında ismi zikredilmiştir. Tütüncübaşı Elhac Süleyman'ın elinde bulunan eşya ve malların kıymeti 411,5 kuruştur. Bu eşyaların başında tütün tablası gelmektedir. Bunlar simli ve sim kaplamalıdır. Yine nargile takımı olarak nargile başlığı, marpuç⁵⁸, imame, çubuk ve germşek⁵⁹ çubuk, nargile şişesi, tömbeki⁶⁰ nargile şişesi ve maşa mevcuttur. Nargile takımları simli, sim kaplamalı, kehribar ve mercandan imal edilmiştir. Ayrıca 20 kıyye tömbek (tütün) vardır. Bu eşyaların en kıymetlisi 76,5 kuruş ile sim nargile başlığıdır. Tütüncübaşı Elhac Süleyman'ın elindeki eşyaların tamamının tütün ve tütün içmekte kullanılan alet-edevat olduğu anlaşılmaktadır.

Bir diğer hizmetkârı Kahvecibaşı Hasan'dır. Bu şahsın ismi de terekede sonradan zikredilmiştir. Kahvecibaşı Hasan'ın elindeki eşyaların kıymeti ise 275 kuruş 12 paradır. Eşyalar arasında sim askı, ibrik, tombak zarf⁶¹, sim kahve ibriği, büyük ve küçük bakır (nühas) kahve ibriği, kahve tepsisi, fincan, fincan kutusu, sim kahve süzgülü ve şerbet güğümü mevcuttur. Bunlarla birlikte kahve takımlarının üzerine örtülen ateşi kadife üzerine kılardan⁶² işlemeli incili fincan puşidesi, Hataî fincan puşidesi, elvan sandal üzerine kasnak işi kahve makraması⁶³ ve Mardinkâri kahve makrama; kahveci kattası⁶⁴, meşin kahve kesesi ve kutusu da diğer kahve takımlarıyla ilgili eşyalardır. Bu eşyalar arasında 95,5 kuruş kıymetiyle sim askı ve sim kahve ibriği ilk sıradadır.

Şamdancısının elinde bulunan mal ve eşyalarının tutarı ise 275 kuruştur. Büyük ve küçük simli şamdan, sim kaplı büyük ve küçük mum sofrası, telatin mum sofrası, kem-ayar (ayarı bozuk) simden şem' (mum) makası, büyük ve küçük pirinç şamdan, pirinç şem' makası ve şem'-i 'asel (bal mumu) şamdancının ellindedir. Bunların en kıymetlisi 137 kuruşluk fiyatı ile büyük sim şamdandır.

⁵⁸ Marpuç, nargileye takılan, kolayca kıvrılıp bükülebilen, hortum biçiminde uzun boru demektir. (Ayverdi, 2011, s.772).

⁵⁹ Germ, sıcak demektir. (Ayverdi, 2011, s.416).

⁶⁰ Tömbeki, nargile ile içilen bir tütün çeşidi demektir. (Ayverdi, 2011, s.1266).

⁶¹ Tombak, çinko ve bakırdan oluşan bir karışım veya bakır üzerine yapılan cıvalı altın kaplamalı eşya demektir. (Ayverdi, 2011, s.1261); Zarf ise içine kahve fincanı veya bardak oturtulan mâdenî kaptr. (Ayverdi, 2011, s.1378).

⁶² Kılardan, eğirme çarkı ile pamuk ipliği veya ipek üzerine gümüş, altın, bakır vb. madenlerden çekilmiş çok ince tellerin sarılması suretiyle yapılan ve dokumacılıkta, işlemecilikte kullanılan iplik demektir. (Ayverdi, 2011, s.665).

⁶³ Makrama, kenarları işlemeli peşkir, el bezi, havlu, destimal, nakışlı peştamal ve süslü örtü demektir. (Koçu, 1969, s.169).

⁶⁴ Makta, kamyş kalemlerin, üzerindeki kalem yuvasına yatırılıp uçlarının kesilerek düzeltildiği kemik, boynuz, fildişi, başa, sedef gibi sert maddelerden yapılmış ince uzun âlet, mıkta, katta demektir. (Ayverdi, 2011, s.764).

Buhurdancısının elinde ise 245,5 kuruş değerinde buhurdan takımı, örtü, havlu ve askı takımları vardı. Gül suyu konulan gülabdan⁶⁵ ve buhurdanlık, simli ve tepesi mercanlıydı. Örtüler ise elvan boyama ve Hataî tarzda iken ayrıca gülab makraması mevcuttu. Gülab makraması muhtemelen buharın dağılmaması için buhurdanlığın üzerine örtülüyordu. Ayrıca elvan boyama örtüden 24 adet, Hataî bohçadan ise 7 adet vardı. Askı takımı ise bakırdan (nühas) imal edilmişti. Bunların içinde en kıymetlisi 90 kuruş ile simli gülabdan ve buhurdan takımıydı.

Hizmetkâri Sofracıbaşı İbrahim ile Peşkir Ağası Mehmet Emin'in elindeki eşyaların değeri 239 kuruş 15 paradır. Bu eşyalar arasında mutfak ve sofrta takımları ile havlu takımları ağırlıktaydı. Mutfak eşyaları arasında üç adet tas vardı. Bunlar su tası, Bosna tası ve vezne olarak yazılmış olup altın, yaldızlı ve simliydi. Yine mutfak eşyası olarak tuzluk, kaşık, hoşaf kaşığı ve yemek kaşığı vardı. Bu eşyalardan tuzluk simden imal edilmişti. Kaşıklar ise Tırnovî tarzında olanların yanında abanos, bağa (kemik, sert kabuk) ve kehribardandı. Yine kaşıkların bazıları uçlarındaki malzemeye göre sakız, cemiş ve yeni dünya olarak ayrılmıştır. Sofra takımları arasında ise ruba sofrası, somat sofrta, ekme sepeti ve tepsi; sofrta örtüsü olarak da yemek makraması ve yağ yemenisi mevcut olup, sofrta örtüleri meşin, basma, ruba (bir çeşit basma) ve Hataî tarzdadır. Tepsiler ise yaldızlı ve sadedir. Yine sofrta takımları arasında Mardinkâri tarzda havlu ve peşkir vardı. Ayrıca masa takımı olarak iskemlesi mevcuttu.

Hizmetkâri berber ve makramacısının (havlu-peşkir) elindeki eşyaların kıymeti 131 kuruş 1 paradır. Bunun elinde ise berber olması nedeniyle havlu ve peşkir çeşitleri vardır. Havlular ise abdest havlusu, peşkir ve makrama olarak yazılmıştır. Havlular münakkaş desenli, Selanik ve Mardinkâri tarzda; çuha, sandal veya beyaz tülend üzerine kasnak işi olarak tarif edilmiştir. Ayrıca bir adet al çuhadan makrama kesesi vardır. Ayrıca berberin zanaatını icra ederken kullandığı alet-edevat arasında mercan saplı ustura, makas, ucu sırma işlemeli berber kayışı, kesesi hurda incili sakal tarağı ve tırnak bıçağı ile berber peşkiri vardı. Yine kokulu gül suyu konulan bir adet küçük gülabdan mevcuttur.

Hizmetkâri Çamaşır Ağası Süleyman'ın ismi terekede yazılmamış ise de katledilenler arasındaydı. Çamaşır Ağası Süleyman'ın elindeki eşyaların kıymeti 82 kuruştur. Eşyalar arasında gömlek, don, uçkur, peştamal, havlu, yağlık ve yemeni vardır. Peştamal maî ve beyaz renklidir. Hamam gömleği ve yaldızlı hamam tasının yanında büyük makrama havlusu vardır. Ayrıca tel (ip) işleme yağlık ve kılardan (iplik) işleme yağlığın yanında mücessem yemenisi mevcuttur. Yine kesesi incili bağa (sert kabuk) sakal tarağı, altın meleli sim sürmedan (sürme konulan hokka-kap), Hataî bohça ile lif, kese ve bakır (nühas) tas diğer eşyalarıdır.

⁶⁵ Gül suyu serpmek için kullanılan, karın kısmı şişkin, uzun boyunlu, ağzı delikli, camdan veya madenden ufak kap demektir. (Ayverdi, 2011, s.443).

Hizmetkârı İbrikdar Mustafa'nın elindeki eşyalar ise 195,5 kuruş 8 paradır. Bu eşyalar arasında sim leğen ve ibrik, yıldızlı matara, yıldızlı leğen ve ibrik, sade leğen ve ibrik, abdest leğeni ve müstamel leğen çuhası vardır.

Hizmetkârı Kilerci Ahmet'in elindeki eşya ve yiyeceğin kıymeti 165,5 kuruş 2 paradır. Kilerde kaşık, kase, tabak, tas, havan, bardak ve sandık çeşitleri vardır. Sim kaşık, bağa (sert kabuk) ve boynuz hoşaf kaşığı, sedefli gülbeşeker kaşığı; fağfuri (Çin porselen) hoşaf kasesi, fağfuri yoğurt kasesi, meşin kase kapağı, Kütahya tarzı kase; fağfuri tabak, Beç-karı (Viyana işi) tabak, Kütahya tabak; tas ve telatin tas; maden kapaklı İngiliz bardağı, küçük şerbet bardağı; kevgir, kepçe, maşraba, tunc havan ve kiler sandığı başlıca kiler takımlarıdır. Yine kilerde kırmız⁶⁶ ve kırmız macunu, gülbeşeker, mastaki (sakız-reçine), Mısırlı şeker ve Hamasi şerbet ile çeşitli içecekler (eşribe-i mütenevvi) vardı. Mısırlı şeker 52 kıyyelik miktarı ve 32 kuruşluk fiyatı ile kilerdeki en önemli maddeydi.

Hizmetkârlarından vekil-i harcın elinde ise 474 kuruş değerinde bakır eşyalar (evani nühas) ve zahire vardı. Bunlar tencere, kapak, lenger, somat (sofra) sahanı, çorba tası, süzgülü, tava (tabe), kevgir, kepçe, kadayıf ve baklava tepsisi, su güğümü, sefer tası, demir rikab şişi, kıyma satırı, yağ tıpası, ve matbah sandığıydı. Bu eşyaların yanında kilerde sadeyağ, süzme bal ('asel-i musaffa) ve soğan mevcuttu. Sadeyağ 297,5 kıyye, süzme bal 60 kıyye ve soğan 1000 kıyye kadardı. Ayrıca 100 adet tavuk vardı.

Hizmetkârı ve mülk işlerinden sorumlu akarın elinde ise 250 kuruş değerinde çerge (iki direkli hafif çadır), kubbe çadır, siyah kahve çadırı, kenef, sakka takımı ve köhne çuha makat (oturmak için kullanılan saçaklı örtü) mevcuttu.

Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın hizmetkârlarının elindeki mal ve eşyalardan sonra mücevher ve kıymetli madeni eşyaları yazılmıştır. Bunların değeri 2.437 kuruş olup, bazıları satılmayıp varislerine verilmek üzere vekile teslim edilmiştir. Bu eşyalar arasında elmas yüzük, küçük damla kırmızısı yakut yüzük, piruz (mavi) yüzük, seng-i (taş) ferih, yemeni mühür, mücevher hançer, mücevher altın zarf, sim ayna, altın levha üzerine kazılmış mahkuk-ı vefk (dua-ayet yazılı muska), beyaz tahtalı altın saat, sim taşlı nargile başlığı ve maden fiske şamdanı bulunuyordu. Ayrıca 9 kat yeni Kıbrıs basması ile bir takım hırdavat da vardı. Yine bu kısımda isyana katılıp, muhassılın ve adamlarının ölümüne sebep olanlardan alınan 1.200 kuruş dem-i diyet bedeli de yazılmıştır.

Muhallefat defterinin sonunda Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın hizmetinde yer alan ve isyan sırasında katledilerek ölen yedi kişi ile Lefkoşe ahalisinden evleri ve mülkleri yağmalanarak mal ve eşyaları gasp edilen 82 kişiye ait kayıtlar yer almaktadır. Devlet, malları ve mülkleri yağma edilenlerin haklarını korumak üzere beytül-malcı Elhac Ebubekir'in başkanlığında bir meclis teşkil etmiştir. Mecliste

⁶⁶ Kırmız, soğuk algınlığı ve sıtma hastalığına karşı kullanılan ev ilacı demektir. (Ayverdi, 2011, s.671).

Müslüman ahaliyi temsilen mübaşir Ser-bevvabin-i Dergah-ı ‘Ali Kapıcıbaşı Topçu Sarı Mustafa Ağa, reayayı temsilen de Tercüman Acı Yasef vekil olarak yer almıştır. Hem Müslüman ahali hem de reaya, vekillerinin kararlarına uyacaklarına dair söz vermişler, vekilleri de onlara kefil olmuştu. Oluşturulan bu meclis Ocak 1765 tarihinde geniş çaplı bir inceleme ve sorgulama yapmıştı. Bu inceleme sonucunda 82 kişinin mal ve eşyalarının yağmalandığı tespit edilerek, mevcut olanların aynen, mevcut olmayanların ise tahmini bedelleri üzerinden bir miktar nakit paranın alınarak hak sahiplerine ve katlen ölenlerin mirasçılarına verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu liste incelendiği vakit Muhassıl Silahdar Osman Ağa ile birlikte katledilen hizmetkârlarından yedi kişinin ismi tespit edilebilmektedir. Bunlar Ömer, Gürcü Ali, Serracbaşı İbrahim, Esseyid Abdi, Halil, Salih (aynı zamanda Kethüdası Mustafa Ağa’nın hizmetkarı) ve Peşkir Ağası Mehmet Emin’dir. Teşkil edilmiş olan meclisin yaptığı inceleme ve hesaba göre 26.780,5 kuruşluk mal ve eşyanın yağmalandığı anlaşılmış, bunlardan mevcut olanlar aynen mevcut olmayanların ise bedelleri alınarak hak sahiplerine intikal ettirilmiştir. Muhallefat defterinde muhassıl için 1.200 kuruş diğer beş kişi için ise 250’şer kuruştan 1750 kuruş dem-i diyet alındığı ifade edilmiştir. Ancak isyan sırasında katlen öldürülenlerin mirasçılarına ödenmek üzere yağma ve katliama iştirak edenlerden 4.330 kuruş dem-i diyet alınmış ve bu bedel de hak sahiplerine ulaştırılmak üzere mübaşir ve vekillerine verilirken muhallefat defterinin sonuna yazılmıştır⁶⁷.

İsyan olayını nakleden kronik eser ve çalışmalarda Muhassıl Hafız Seyyid Mehmet tarafından yağmaya karışanlardan alınan dem-i diyet ve eşya bedellerinin 2/3’sinin Hıristiyanlar, 1/3’ünün ise Türkler tarafından ödenmesinin kararlaştırıldığı ifade edilmiştir. Buna göre Türklerin 56.869 kuruş, Hıristiyanların ise 113.738 kuruş ödemesi gerekiyordu. Fakat Türklerden 32.151,5 kuruş tahsil edilebilmiştir. Ancak yakılan ve yağmalanan muhassıl konağı ile katledilenlerin mallarının yağmalanmasının karşılığı olarak alınan diyetin 11.000 kuruş olduğu ve bunun Sadrazam Bahir Mustafa Paşa⁶⁸ tarafından olayın örtbas edilmesi için acele olarak tespit ettirildiği ileri sürülmüştür (Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, 1959, s.49; Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1978, s.106; Hakeri, 1933, s.264; Alasya, 1937, s.114; Özdeğer, 2007, s.67). Kıbrıs’ın İslam ahalisinin ödediği dem-i diyet bedellerinin kazalara dağılımı ile ele geçirilen mal ve eşyaların satışından elde edilen tutar aşağıdaki tabloda verilmiştir (BOA., TS. MA.d., 8689; Keleş, 2020, s.354).

⁶⁷ Muhassıl Silahdar Osman Ağa’nın hizmetkarları ve adamlarına ait olup yağma ve gasp edilen eşyalarla ilgili olarak bkz. (BOA., KK.d., 7532, s.14-81).

⁶⁸ Sadrazam Bahir Mustafa Paşa, olayda kusuru bulunduğu gerekçesiyle önce Midilli’ye sürgün edilmiş sonra başı kesilmek suretiyle öldürülmüştür. (Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1978, s.74-75).

Tablo 1: Muhassıl Osman Ağa vakasından dolayı İslam ahalinin hissesine isabet eden meblağ

Cezaların tahsil edildiği yer ve kalemler	Kuruş
Çeribaşı ve Başçavuş ağaların teslimi	8962
Mesarya kazasından teslim	1026
Magosa kazasından teslim	0164,5
Gilan kazasından teslim	0641
Tuzla kazasından teslim	2446
Girne kazasından teslim	0697,5
Değirmenlik kazasından teslim	0567,5
Omorfa kazasından teslim	0290
Dağ kazasından teslim	0047,5
Lesmon (Limasol-Leymason) kazasından teslim	0674,5
Lefke kazasından teslim	0460
Lefkoşe kazasından teslim	0260
Başçavuş Ağa'nın teslim ettiği	1900
Şaban ayında Beytü'l-mal emini Hacı Ebubekir'in sattığı eşyaların bedeli	1303
Muharrem'den beri zuhur eden yağmalanmış malların bedeli	1712
Diyet bedeli	11000
Toplam	32.151,5

Bu belgenin bir başka yerinde Türklerin hissesine isabet eden ve tabloda gösterildiği üzere ödenen 32.151,5 kuruşa ilave olarak 10.000 kuruşun daha ödendiği ve geriye 14.717,5 kuruşun kaldığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla Türkler, Muhassıl Silahdar Osman Ağa olayından dolayı hisselerine isabet eden tutarın 42.151,5 kuruşunu ödemişlerdi.

Özellikle Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın katli nedeniyle dem-i diyet olarak belirlenen miktarın tahsilinde bir takım sıkıntılar yaşanmış, asıl suçlunun Rumlar/Hıristiyanlar olmasına rağmen suçları olmadığı halde Müslüman/Türk ahalden ceza niyetiyle para tahsil edilmek istendiğinin iddia edilmesiyle başlayan kargaşa sonucunda Kıbrıs'ta mali kaynaklı yeni bir isyan patlak vermiştir. Mart 1765'te Mesarya ve Magosa'daki Türklerin isyanıyla başlayan olaylar Temmuz 1765 tarihinde Girne Dizdarı Halil'in liderliğinde adanın tamamına yayılmış ve ancak Teke Mutasarrıfı Ahmet Paşa komutasındaki askeri birliklerin adaya gelmesiyle Ağustos 1766 tarihinde bastırılabilmiştir. İsyen sonrası Girne Dizdarı Halil ve adamları yakalanarak idam edilmiştir. (Keleş, 2020).

Sonuç

Kıbrıs Muhassılı Silahdar Osman Ağa, vergilerin ağırlığı ve haksız yere reyadan paralar tahsil ettiği gerekçesiyle başlayan isyan sırasında adamlarıyla birlikte katledilmişti. Çıkan isyanda miktarı tam olarak bilinmese de olayı nakleden kronik eserlere göre birkaç yüz keseden ibaret tüm parası ve hazinesi yağmalandı. İsyen sonrası kadının önderliğinde başlayan tahkikat neticesinde maktul muhassılın servetinin cüzi bir kısmı tespit edilip, yağmacılardan geri alındı. Osmanlı Devleti'nde

devlet hizmetinde görev almış kimselerin ölümü sonrası muhallefatlarına el konulması ve hazineye aktarılması bir usul iken, zaman zaman el konulacak servetin kıymetli bulunmaması halinde bu usul uygulanmaz ve muhallefat ölen kimselerin mirasçılarına bırakılırdı. Maktul Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın serveti müsadere edilmeyerek karısı, iki kızı ve kendisini kölelikten azat eden sabık Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın üç oğluna mevla hakkı gereğince terk edilmiştir. Muhallefatın toplam değeri 20.456 kuruş olup, varislere terk edilen kısmı ise 19.866 kuruştur. Muhallefatın önemli bir kısmı giyim-kuşam, mefruşat, at, at koşum ve takımları ile bir miktar mücevherden ibaretti. Ayrıca isyana iştirak ederek muhassılın ölümüne neden olanlardan diyet alınarak mirasçılarına verilmiştir. Muhassıl Silahdar Osman Ağa'nın muhallefatında göze çarpan en önemli husus giyim-kuşam, at ve at takımları, silahları, kişisel eşyaları, kitapları ve mücevherleri gibi mal ve eşyaların dışında bağ, bahçe, tarla, ev, konak, saray ve benzeri menkul ve gayr-i menkulünün bulunmamasıdır. Hatta Kıbrıs'ta olmadığı gibi Kıbrıs dışında da mülkünün bulunmadığı anlaşılmaktadır. Muhallefatında nakit parası da yoktur. Çünkü hazinesinin tamamı isyan sırasında yağmalanmıştır. Yine bununla beraber muhallefat kayıtlarında sıkça görülen ölen kişinin kişisel borçları ile ilgili hususa da rastlanmamıştır.

Kaynakça

1-T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Ali Emiri, Sultan III. Mustafa (A.E. SMST. III), 73/5403; 219/17265; 272/21770.

Cevdet, Dahiliye (C. DH.), 5/203; 141/7022; 313/15642; 328/16389.

Cevdet, Maliye (C. ML.), 294/12003.

Divan-ı Hümâyûn, Bâb-ı Âsafî ve Defterhâne-i Âmire Defterleri, Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d.), No: 164 ve 165.

Kamil Kepeci (Muhallefat) (KK.d.), no: 7532.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS. MA.d.), 8689.

2-Şer'iyye Sicili (İSAM Kadı Sicilleri Arşivi)

Kıbrıs Şer'iyye Sicili (KŞS.d.), No:18.

3-Kitap, Makale ve Araştırma Eserleri

Ahmed Vâsif Efendi. (1247), *Târih-i Vâsif, Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâyikü'l-Ahbâr*, (Cilt: 1), Bulak Matbaası.

Aktan, H. (2005). Miras, *DİA*. (30), 143-145.

- Aktepe, M. M. (2016). Hekimoğlu Ali Paşa, *DİA*. (17), 166-168.
- Alasya, H. F. (1937). Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs (1571-1878), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi*, (1/2), 93-135.
- Alasya, H. F. (1988). *Tarihte Kıbrıs*, Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- Cezar, Y. (1977), Bir Âyanın Muhallefatı Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Müsadere olayı ve terekenin incelenmesi), *Belleten*, *XLI/161*, 41-78.
- Çeşmi-zâde Mustafa Reşid. (1959). *Çeşmi-zâde Tarihi*, (Haz: Bekir Kütükoğlu), İstanbul.
- Çevikel, N. (2006). *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, İstanbul.
- Çevikel, N. (2008). Ayâns in the Ottoman Cyprus in the Second Half of the 18th Century, *Belleten*, (72/264), Ankara: TTK. 567-590.
- Çiçek, K. (2002). Kıbrıs, *DİA*., (25), 374-380.
- Çolak, O. M. (1997). *Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Hayatı, İcraatı ve Hayratı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Demir, T.-Çelik, B. (2019). XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Muhassıllık Uygulaması, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, (Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar), İstanbul, 73-82.
- Ekinci, E. B. (2008). *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, İstanbul.
- Gazioğlu, A. C. (1994). *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, Lefkoşe.
- Güngör, T. (2014). *Vak'a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Hakeri, B. H. (1993). *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*, Ankara.
- Hill, G. (2016). *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)*, (Çev: Nazım Can Serbest), İstanbul.
- İlgürel, M. (2006). Mustafa Paşa, Köse, *DİA*. (31), 345-346.
- Keleş, E. (2020). Kıbrıs'ta Girne Dizdarı Halil İsyanı (1765-1766), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar II*, Cilt: 2, (Editör: Hasan Selim Kıroğlu), Ankara, 339-380.

- Koçu, R. E. (1969). *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, İstanbul: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa. (1992), *Netayic ül-Vukuat, Cilt: I-II*, (Yayına haz. Neşet Çağatay), Ankara.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*. (2000), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları.
- Öğün, T. (2006). Müsâdere, *DİA*. (32), 67-68.
- Önalp, E. (2010). *Geçmişten Günümüze Kıbrıs*, Ankara.
- Özcan, T. (2005). Muhallefât, *DİA*. (30), 406-407.
- Özdeğer, M. (2007). Kıbrıs'ta Malî Kaynaklı Bir İsyân Girişimi: Muhassıl Çil Osman Ağa Vak'ası ve Tahkikatı (1764-1765), *Türk Dünyası Araştırmaları*, (171), 47-68.
- Özkaya, Y.-Akyıldız, A. (2006). Muhassıl, *DİA*. (31), 18-20.
- Özkul, A. E. (2010). *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*, Ankara.
- Savaş, S. (1993). Sivas Valisi Dağıstânî Ali Paşa'nın Muhallefatı: XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Sosyal Hayatına Dâir Önemli Bir Belge, *Belgeler*, (XV/19), 249-292.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul.
- Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi (1978). *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür'î't-tevârih*, II.A., (Yayımlayan: M. Münir Aktepe), İstanbul.
- Telci, C. (2000). Aydın Muhassılı Abdullah Paşa ve 1148 (1735) Senesinde Zabtedilen Muhallefâtı, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (XV/1), 199-219.
- Telci, C. (2007). Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (XXII/2), 145-166.
- Yakut, E. (2012). Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkriyalık ve Cezalandırılması, *Kebikeç*, (33), 21-34.

Spor Tüketicilerinin Marka Tatmini ve Marka Sadakati İlişkisi: Marka Güveni, Marka Duygusu ve Marka İmajının Aracılık Etkisi

Halil Erdem AKOĞLU¹, Mikail KAZAN², Ercan POLAT³

Öz

Araştırma Makalesi

Özellikle spor giyim sektöründe yer alan birçok şirket mevcut tüketicilerinin memnuniyetini sağlamak, müşteri potansiyelini artırmak ve marka imajı oluşturarak marka sadakatini sağlamak için çeşitli araştırmalar yapmaktadır. Bu araştırmanın amacı, spor tüketicilerinin spor ürünleri üzerine marka tatmininin, marka güveni, marka duygusu ve marka imajı aracılığıyla inceleyerek marka sadakatine etkisini ortaya koymaktır. Bu çalışmanın araştırma grubunu 275 beden eğitimi ve spor öğretmeni oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak üç bölümden oluşan anket kullanılmıştır. Birinci bölümünde kişisel bilgi formu, ikinci bölümünde marka imajı ölçeği ve üçüncü bölümünde marka sadakati ölçeği kullanılmıştır. Araştırma kapsamında ortaya konulan modelin hipotezlerini test etmek adına yapısal eşitlik modellemesi yapılmıştır. Ayrıca ölçek geçerliliği ve güvenilirliği için yakınsak geçerlilik, ayırt edici geçerlilik ile Cronbach Alpha katsayıları incelenmiştir. Sonuç olarak marka tatmininin marka sadakatine doğrudan etkisinin olmadığı ancak marka güveni, marka duygusu ve marka imajını etkilediği ortaya konulmuştur. Marka tatmininin marka güveni ve marka imajı aracılığıyla davranışsal ve tutumsal marka sadakatini etkilemediği görülürken marka duygusu aracılığıyla hem davranışsal hem de tutumsal marka sadakatini etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Marka tatmini, marka imajı, marka güveni, marka sadakati

The Relationship Between Sports Consumers' Brand Satisfaction and Brand Loyalty: Brand Trust, Brand Affect and the Mediation Effect of Brand Image

Abstract

Research Paper

Many companies, especially in the sportswear sector, conduct various researches to ensure the satisfaction of their current consumers, to increase their customer potential and to ensure brand loyalty by creating a brand image. The aim of this study is to examine the effect of sports consumers' brand satisfaction on sports products on brand loyalty by examining them through brand trust, brand affect and brand image. The research group of this study consists of 275 physical education and sports teachers. A questionnaire consisting of three parts was used as a data collection tool in the study. The personal information form was used in the first part, the brand image scale in the second part and the brand loyalty scale in the third part. Structural equation modeling was carried out in order to test the hypotheses of the model presented within the scope of the research. In addition, convergent validity, discriminant validity and Cronbach's Alpha coefficients were examined for scale validity and reliability. As a result, it has been revealed that brand satisfaction does not have a direct effect on brand loyalty, but does affect brand trust, brand affect and brand image. While it was observed that brand satisfaction did not affect behavioral and attitudinal brand loyalty through

¹ Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, erdemakoglu@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0818-7143>.

² Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, <https://orcid.org/0000-0001-7965-7143>.

³ Doç. Dr, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, <https://orcid.org/0000-0002-4892-2616>.

brand trust and brand image, it was found that it affected both behavioral and attitudinal brand loyalty through brand affect.

Key Words: Brand satisfaction, brand image, brand trust, brand loyalty

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 06.11.2020

Accepted / Kabul tarihi 28.11.2020

Giriş

Spor mal ve hizmetleri kullanılırken, daha rahat bir yaşam tarzı, daha çok yönlülük ve rahatlık sağladığı için birçok tüketici tarafından tercih edilmektedir. Bu, spor mal ve hizmeti üreten üreticileri, ürünleri için daha yüksek satış hacmi sağlama potansiyeline sahip olma fırsatı sağlamaktadır. Özellikle spor giyim sektöründe yer alan birçok şirket mevcut tüketicilerinin memnuniyetini sağlamak, müşteri potansiyelini artırmak ve marka imajı oluşturarak marka sadakatini sağlamak için çeşitli araştırmalar yapmaktadır.

Tüketici memnuniyeti, işletmelerin geleceği açısından oldukça önemlidir ve pazarlamada en sık araştırılan konulardan biridir (Blomer ve Kasper, 1995; Lin, 2015; Nam, Ekinci ve Whyatt, 2011; Jones ve Suh, 2000; Pappu ve Quester, 2006). Tüketici memnuniyeti, işletme başarısının temel bir belirleyicisi olarak kabul edildiğinden, tüketici memnuniyeti üzerine yapılan araştırmaların çoğu, tüketicilerin davranışsal ve tutumsal sadakat gibi tüketim sonrası değerlendirmeleri üzerindeki etkisini araştırmaktadır (Cooil, Keiningham, Aksoy ve Hsu, 2007; Yıldız ve Duyan, 2019). Memnun tüketicilerin fiyata daha az duyarlı olduğu, rakiplerin saldırılarından daha az etkilendiği ve memnun olmayan müşterilerden daha uzun süre firmaya sadık olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir (Dimitriades, 2006).

Pazarlamada marka sadakati, tüketicinin bir ürünü veya hizmeti tekrar tekrar satın alarak markayı yeniden satın alma taahhüdünden veya ağızdan ağıza pazarlama gibi diğer olumlu davranışlardan oluşur. Bu, geri satın alma kararının büyük ölçüde ürün veya hizmetin güvenine ve kalite performansına bağlı olduğunu gösterir (Chaudhuri ve Holbrook, 2001). Artan müşteri sadakat düzeyi, potansiyel müşterilerin tanıdık ve gelecek vaat eden ürünleri tercih etmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, rakipleriyle rekabet etmek isteyen kuruluşlar, ürün ve hizmetleri için çok sayıda sadık müşteriye sahip olmalıdır (Shabbir, Khan ve Khan, 2017). Müşterilerde oluşacak marka memnuniyeti, marka güveni ve marka imajı, marka sadakatini etkilemede anahtar belirleyici olarak tanımlanmaktadır (Im ve diğerleri, 2012). Literatürde özellikle spor ürünleri üzerine tüketicilerin marka tatmini, marka güveni, marka duygusu ve marka imajının marka sadakatine etkisini inceleyen çalışma oldukça sınırlıdır. Önceki yapılan araştırmalar incelendiğinde Nam, Ekinci ve Whyatt'ın (2011) otel ve restaurant müşterilerinin marka değeri, marka sadakati ve müşteri tatmini inceleyerek kavramsal bir model oluşturmuş ve test etmiştir.

Araştırma sonucunda personel davranışının ve marka kimliğinin marka sadakati üzerindeki etkisi üzerine aracılık ettiği bulunmuştur. Ayrıca fiziksel kalite ve yaşam tarzı uyumunun marka sadakati üzerindeki etkilerine tamamen tüketici memnuniyetin aracılık ettiği araştırma sonucunda ortaya konulmuştur. Bir başka araştırmada otomobil tüketicileri üzerine Şahin, Zehir ve Kitapçı (2011) tarafından yapılmış ve marka deneyimlerinin, marka güveni, tatmini ve sadakati ile uzun süreli marka ve müşteri ilişkileri kurmaya etkilerini incelemek üzere tasarlanmıştır. Araştırma sonucunda marka deneyimlerin, tatmin, güven, marka bağlılığını olumlu yönde etkilediği ortaya konuşmuştur.

Yoo ve diğerleri (2000), marka sadakati ile marka imajı arasında pozitif bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Morgan ve Hunt (1994), Chaudhuri ve Holbrook (2001) göre marka sadakati oluşumunda marka güveni oluşumu çok önemlidir. Ayrıca Dick ve Basu (1994) marka duygusunun yoğun olduğu koşullarda marka sadakatının da daha yüksek olması gerektiği belirtilmektedir. Bu bilgiler kapsamında bu araştırma spor tüketicilerinin spor ürünleri üzerine marka tatmini, marka güveni, marka duygusu ve marka imajını inceleyerek marka sadakatine etkisini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

1. Teorik Çerçeve ve Araştırma Hipotezleri

1.1. Marka Tatmini ile Marka Güveni, Marka Duygusu ve Marka İmajı İlişkisi

Marka tatmini, seçilen markanın deneyim etkisinin beklentiye ulaşım ulaşmadığının öznel bir değerlendirme sonucu belirlenmesi, aynı zamanda belirlenen markanın belirli bir süre içindeki satın alma ve tüketim deneyiminin genel değerlendirmesi olarak ifade edilmektedir (Anderson, Fornell ve Lehmann, 1994; Blomer ve Kasper, 1995). Tatmin, son yıllarda pazarlamanın önemli bir faktörü olmuş ve müşteri tatmini ve tatminsizliği, işletmelere uzun vadeli rekabet avantajına sağlayabileceği temel bir pazarlama kavramı haline gelmiştir (Heitmann vd., 2007; Patterson vd., 1997).

Song ve diğerleri (2011), bir ürün veya hizmete ilişkin tatmin düzeyi, müşterinin yaşadığı memnuniyet veya memnuniyetsizlik düzeyine göre belirlendiğini belirtmiştir. Böylece, işletmeler müşterilerin tatmin düzeyini artırarak, rakiplerine göre rekabet üstünlüğü elde edebilirler (Mittal ve Kamakura, 2001; Patterson vd., 1997). Önceki araştırmaların çoğu, iletişim ve sadakat arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair ampirik kanıtlar göstermiştir (Fornell vd., 1996; Han ve Ryu, 2009; Kandampully ve Suhartanto, 2000; Mittal ve Kamakura 2001). Bir bütün olarak, marka tatmini kavramı, temelde tüketicilerin gerçek ürün deneyimi ile beklentileri arasındaki karşılaştırmaya dayanır ve bir bireyin duygusal olarak zihinsel faaliyetlerini vurgulamaktadır (Chen vd., 2020).

Güven, bir tarafın diğerinin güvenilirliği ve dürüstlüğüne inanmakla inşa edilmektedir (Moorman vd., 1992). Marka güveni, tüketicilerin markanın belirli işlevleri yerine getireceğine olan inancı olarak ifade edilmektedir (Erciş vd, 2012). Güven, marka ile müşteriler arasında önemli bir bağ kurduğu için marka sadakatinin belirleyicilerinden biridir (Morgan ve Hunt, 1994). Geyskens ve diğerleri (1999) tatmini güvenmenin öncülü olarak bulmuşlardır. Yoon (2002), yaptığı çalışmada güven ve tatmin arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmaya göre güven ve memnuniyet anlamlı bir pozitif korelasyon göstermiştir. Bu kapsamda aşağıda yer alan hipotez ortaya konulmuştur:

H1: Spor ürünleri marka tatmini marka güvenini pozitif yönde etkileyecektir.

Chaudhuri ve Holbrook (2001), marka duygusunu 'bir markanın kullanımının bir sonucu olarak ortalama tüketicide olumlu bir duygusal tepki ortaya çıkarma potansiyeli' olarak tanımlamaktadır. Chaudhuri ve Holbrook'un (2001) çalışmasına göre marka duygusu, marka bağlılığının yani gerçek marka sadakatinin önemli belirleyicilerinden biridir. Tüketicilerin mutlu, sevinçli olmasını sağlayan veya kullanımından keyif alınan markalar, tüketicilerin markaya olan tutumsal sadakatini güçlendirmekte ve tekrar eden satın alma davranışına yol açmaktadır. Sung ve Kim (2010) marka samimiyeti ile marka duygusu arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne sürmektedir. Araştırmamızda ise marka tatmininin marka duygusunu pozitif yönde etkileyeceği hipotezi ortaya konmuştur:

H2: Spor ürünleri marka tatmini marka duygusunu pozitif yönde etkileyecektir.

Marka imajı, tüketicilerin markayı kendi sembolik anlamını yansıtmak için kullanması ve kendini ifade etmesi ile ilgilidir (Lau ve Phau, 2007). Tüketiciler, daha yüksek marka imajına sahip bir ürünü, üstün kalite ve değere sahip bir ürün olarak çıkarabilir (Richardson vd., 1994; Rubio vd., 2014). Hsieh, Pan ve Setiono (2004), marka imajının tüketicilerin bir markayla ilgili ihtiyaçları ve bu doğrultuda tatmin düzeylerinin farkına varmalarına yardımcı olabileceğini sonucunu ortaya koymuştur. Bu amaçla aşağıdaki hipotez ortaya konulmuştur.

H3: Spor ürünleri marka tatmini marka imajını pozitif yönde etkileyecektir.

1.2. Marka Güveni, Marka Duygusu ve Marka İmajı ile Marka Sadakati İlişkisi

Oliver (1999) marka sadakatini, tercih edilen bir ürünü / hizmeti gelecekte tutarlı bir şekilde yeniden satın alma veya yeniden tanıtmaya, böylece durumsal etkilere ve pazarlama çabalarına rağmen, aynı marka veya aynı marka grubunun tekrar tekrar satın alınmasına neden olma durumu olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, kavramla ilgili önceki çalışmalarda tanımlanan marka sadakatinin iki farklı yönünü vurgulamaktadır: davranışsal ve tutumsal marka sadakati (Aaker 1991; Assael 1998; Jacoby ve Chestnut 1978; Jacoby ve Kyner 1973; Matzler vd., 2008; Morgan ve Hunt,

1994; Oliver 1999). Davranışsal ya da satın alma sadakati, markanın tekrar tekrar satın alınmasından oluşurken, tutumsal marka sadakati, markayla ilişkili bazı benzersiz değerler açısından bir dereceye kadar eğilimsel bağlılığı içerir (Chaudhuri ve Holbrook, 2001).

Tüketicinin güvenmedikleri markalara kıyasla güvendikleri markaları satın alıp kullandıkları bilinen bir durumdur. Bu şekilde tüketici o markaya sadakat gösterir. Marka sadakati, müşteri tatmini, marka güveni, fiyat duyarlılığı, marka duygusu, marka imajı vb., ile ölçülebilmektedir (Ahmad vd., 2014). Marka güveni, ortalama tüketicinin markanın belirtilen işlevini yerine getirme yeteneğine güvenme isteği olarak tanımlanır (Chaudhuri ve Holbrook, 2001). Chaudhuri ve Holbrook (2001) marka sadakatinin, marka güvenilirliğinden ve daha olumlu duygulardan kaynaklandığını bulmuşlardır. Ayrıca tüketici güveni ve duygusu yüksek markaların hem tutumsal hem de davranışsal marka sadakati ile bağlantılı olduğuna dair ampirik kanıtlar ortaya koymuşlardır. Lau ve Lee (1999) marka güveni ile marka sadakatinin olumlu bir ilişkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Blackston (1992) çalışmasına göre güven, tüketicilerle markalar arasındaki ilişkinin önemli bir parçasıdır ve tüketici ile marka arasında kurulacak ilişkinin temelini oluşturmaktadır. Güven, yüksek katılımlı, yüksek hizmet-ürün pazarlarında sadakat üzerindeki birikimli etkileri yansıtır (Chiou ve Droge, 2006). Yukarıdaki bilgiler kapsamında aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

H4: Spor ürünleri marka güveni tutumsal marka sadakatini pozitif yönde etkileyecektir.

H5: Spor ürünleri marka güveni davranışsal marka sadakatini pozitif yönde etkileyecektir.

Marka duygusu, bir markanın kullanımının bir sonucu olarak ortalama tüketicide olumlu bir duygusal tepki ortaya çıkarma potansiyeli olarak tanımlanmaktadır (Chaudhuri ve Holbrook, 2002). Duygulanım, müşteri memnuniyetinde uzun süredir belirleyici bir rol oynayan bir dizi özel duygu, ruh hali ve tutumdur (Lin ve Lee, 2012). Chaudhuri ve Holbrook'un (2001) çalışmasına göre marka duygusu, marka bağlılığının yani gerçek marka sadakatinin önemli belirleyicilerinden biridir. Tüketicilerin mutlu, sevinçli olmasını sağlayan veya kullanımından keyif alınan markalar, tüketicilerin markaya olan tutumsal sadakatini güçlendirmekte ve tekrar eden satın alma davranışına yol açmaktadır (Chaudhuri ve Holbrook, 2001). Bu amaçla aşağıda yer alan hipotez önerilmiştir:

H6: Spor ürünleri marka duygusu tutumsal marka sadakatini pozitif yönde etkileyecektir.

H7: Spor ürünleri marka duygusu davranışsal marka sadakatini pozitif yönde etkileyecektir.

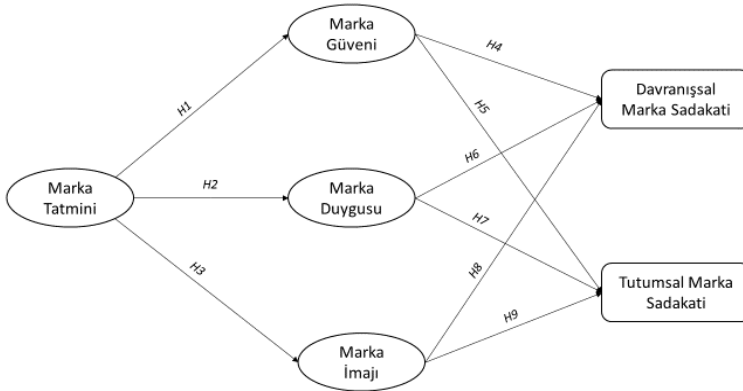
Marka imajı, tüketicilerin markayı kendi zihinlerinde oluşturdukları sembolik anlamı yansıtan tüketim ve kimliğini kendini ifade etmek için kullanması olarak tanımlanmaktadır (Lau ve Phau, 2007). Marka imajı, marka sahibi işletmenin tüketicinin aklına getirdiği bir sembol olarak tanımlanabilir (Keller, 1993). Aaker (1991), marka imajının tüketiciler için önemli olan bir dizi çağrışım olabileceğini öne sürmektedir. Hsieh ve Li'ye (2008) göre, güçlü marka imajı, belirli bir markanın rakip markaya göre üstün marka mesajlarını yaratmaktadır. Sonuç olarak, müşterinin davranışı etkilenmekte ve marka sadakati oluşturabilmektedir (Burmam vd., 2008). Marka imajı, müşteriler alternatif markaları değerlendirirken alıcının karar verme sürecinde önemli bir rol oynar (Alhaddad, 2015). Marka imajının marka sadakati üzerinde olumlu etkisi olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Sung vd., 2009; Tan vd., 2011). Bu bilgiler sonucunda aşağıdaki hipotezler ortaya konulmuştur:

H8: Spor ürünleri marka imajı tutumsal marka sadakatini pozitif yönde etkileyecektir.

H9: Spor ürünleri marka imajı davranışsal marka sadakatini pozitif yönde etkileyecektir.

2. Araştırma Modeli

Bu araştırma spor ürünleri satın alan spor tüketicilerinin marka tatmini ile marka güveni, marka duygusu ve marka imajı ilişkisi ile birlikte, ayrıca marka güveni, marka duygusu ve marka imajının davranışsal ve tutumsal marka sadakatine etkisini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla Şekil 1'de yer alan model oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

2.1. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak üç bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Birinci bölümünde kişisel bilgi formu, ikinci bölümünde marka imajı ölçeği ve üçüncü bölümünde marka sadakati ölçeği kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Bu bölümde katılımcıların kişisel bilgilerine yönelik toplam 6 madde yer almıştır. Bu değişkenler; cinsiyet, yaş, medeni durum, ortalama aylık aile geliri, ailede yaşayan toplam kişi sayısı ve en çok tercih ettiği spor giyim (kıyafet, ayakkabı) markası yönelik sorulardan oluşmuştur.

Marka İmajı Ölçeği: Şimşek ve Noyan (2009) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Uyarlama çalışmasında araştırmacılar maddeleri oluştururken Park vd., (1986) ve Aydın ve Özer (2005) tarafından yapılan araştırmalardan yararlandıklarını ifade etmişlerdir. Toplam 5 maddeden oluşan ve tek boyutlu olan marka imajı ölçeği 5'li likert tipinde ölçümlenmiştir (1= Hiç Katılmıyorum- 5= Kesinlikle Katılıyorum). Bu araştırma kapsamında 5 maddeye ilişkin elde edilen alfa güvenilirlik kat sayısı $\alpha=0,87$ olarak belirlenmiştir.

Marka Sadakati Ölçeği: Özdemir ve Koçak (2012) tarafından geliştirilen marka sadakati ölçeği 7'li likert olarak hazırlanmıştır (1= Hiç Katılmıyorum, 4= Kararsızım, 7= Tamamen Katılıyorum) toplam 15 madde ve 5 alt boyuttan meydana gelmektedir. Alt boyutlar marka tatmini (1, 2, 3 ve 4. Maddeler) marka güveni (5, 6, 7 ve 8. Maddeler) marka duygusu (9, 10 ve 11. Maddeler) davranışsal marka sadakati (12 ve 13. maddeler) ve tutumsal marka sadakati (14 ve 15. Maddeler)'den oluşmaktadır. Bu araştırma kapsamında alt boyutlara ilişkin güvenilirlik kat sayıları Tablo 2'de verilmiştir.

2.2. Evren örnekleme:

Bu çalışmanın araştırma grubunu beden eğitimi ve spor öğretmenleri oluşturmuştur. Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin seçilme nedeni işleri gereği sık sık spor ürünlerini tercih etmeleri olarak gösterilebilir. Grup oluşturulurken seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun (kolay ulaşılabilir) örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Büyüköztürk vd., 2017). Araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 180 erkek, 95 kadın olmak üzere toplam 275 kişi katılmıştır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Grup	f	%	Toplam	\bar{x}	s	En az	En çok
Cinsiyet	Kadın	95	34,5	275				
	Erkek	180	65,5					
Medeni Durum	Evli	212	77,1	275				
	Bekar	63	22,9					
En Çok Tercih Ettiği Spor Giyim (Kıyafet, Ayakkabı) Markası	Adidas	98	35,6	275				
	Nike	91	33,1					
	Puma	14	5,1					

	Reebok	4	1,5					
	Hummel	30	10,9					
	Kinetix	12	4,4					
	Diğer	26	9,5					
Yaş		275	36,51	7,30	23,00	59,00		
Aylık Ortalama Gelir (tl)		271	7188	2902	1000	20000		
Ailedeki Toplam Kişi Sayısı		275	3,56	1,35	1	11		
Marka İmajı Ölçeği		275	4,15	0,60	1,20	5,00		
Marka tatmini		275	5,88	1,11	1,00	7,00		
Marka güveni		275	5,77	1,16	1,00	7,00		
Marka duygusu		275	5,88	1,20	1,00	7,00		
Davranışsal Marka Sadakati		275	5,67	1,23	1,00	7,00		
Tutumusal Marka Sadakati		275	4,19	1,83	1,00	7,00		

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılacak veriler SPSS ve AMOS istatistik programları kullanılarak çözümlenmiştir. Öncelikle yüzde ve frekans dağılımları ve ortalama – yaygınlık ölçülerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler yapılmıştır. Sonrasında eldeki verilerin normallik dağılımları sınanmıştır. Hipotez testleri ve araştırma modelini test etmek için yapısal eşitlik modellemesi yapılmıştır. Ayrıca ölçek geçerliliği ve güvenilirliği için yakınsak geçerlilik, ayırt edici geçerlilik ile Cronbach Alpha katsayıları incelenmiştir.

3. Bulgular

3.1. Ölçek Geçerliliği ve Güvenirliği

Modelin güvenilirliğini belirlemek için yapılan değerlendirmede, Cronbach Alpha değerinin ve CR (Composite Reliability-CR) katsayısının 0,70'ten, AVE (Average Variance Extracted-AVE) değerinin de 0,50'den büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker 1981; Hair vd., 2010). Bileşik güvenilirlik (CR) ve çıkarılan ortalama varyans (AVE) kullanılarak incelenen yakınsak geçerlik, maddelerin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu ve basitçe aynı ölçümde olup olmadıkları gösterir.

Tablo 2. Faktör Yükleri, AVE, CR ve Cronbach Alpha Değerleri

Boyutlar	Maddeler	Faktör Yükleri	AVE	CR	α
Marka tatmini	MT1	0,848	0,748	0,922	0,92
	MT2	0,855			
	MT3	0,913			
	MT4	0,841			
Marka güveni	MG1	0,955	0,790	0,937	0,94
	MG2	0,811			

		MG3	0,895			
		MG4	0,888			
Marka duygusu		MD1	0,937			
		MD2	0,971	0,907	0,967	0,96
		MD3	0,949			
		Mİ1	0,762			
Marka İmajı		Mİ2	0,922			
		Mİ3	0,636	0,612	0,886	0,87
		Mİ4	0,779			
		Mİ5	0,786			
Davranışsal Sadakati	Marka	DMS1	0,922			
		DMS2	0,913	0,842	0,914	0,91
Tutumsal Marka Sadakati		TMS1	0,734			
		TMS2	0,806	0,594	0,745	0,74

NOT: Tablodaki AVE= $\Sigma\lambda^2 / \Sigma\lambda^2 + \Sigma\epsilon$ ve CR= $(\Sigma\lambda)^2 / (\Sigma\lambda)^2 + \Sigma\epsilon$ formülleriyle hesaplanmıştır.

Tablo 2'ye göre gözlenen değişkenler ait oldukları boyutları yeterli oranda ve birbirleri ile tutarlı bir biçimde açıklamaktadır. Benzeşim geçerliliği için AVE değerinin ,50'den büyük ve CR değerinin de AVE değerinden büyük (CR>AVE; AVE>0,5) olması gerekmektedir (Hair vd., 2010). Tablo 2'de görüldüğü gibi bu koşullar sağlanmaktadır.

Tablo 3. Değişkenlerin korelasyon matrisi

	MT	MG	MD	Mİ	DMS	TMS
MT	0,864					
MG	0,861	0,888				
MD	0,831	0,791	0,952			
Mİ	0,613	0,597	0,613	0,782		
DMS	0,710	0,655	0,762	0,518	0,917	
TMS	0,526	0,514	0,582	0,355	0,683	0,770

Not: İtalik öğeler, her değişken için AVE'nin kareköküdür.

Ayrıca, bir ölçümün başka herhangi bir ölçümün yansıması olup olmadığını incelemek için ayırt edici geçerliliği incelenmiştir. Bu analizde, yeterli ayırt edici geçerliliği için AVE'nin kareköklerinin her biri diğer korelasyon katsayılarından daha yüksek olmalıdır (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 3'te sunulduğu gibi, her değişken için AVE'nin karekökü, ayırt edici geçerliliğin sağlandığını gösteren diğer korelasyon katsayılarından daha büyüktür.

3.2. Yapısal Model Değerlendirmesi

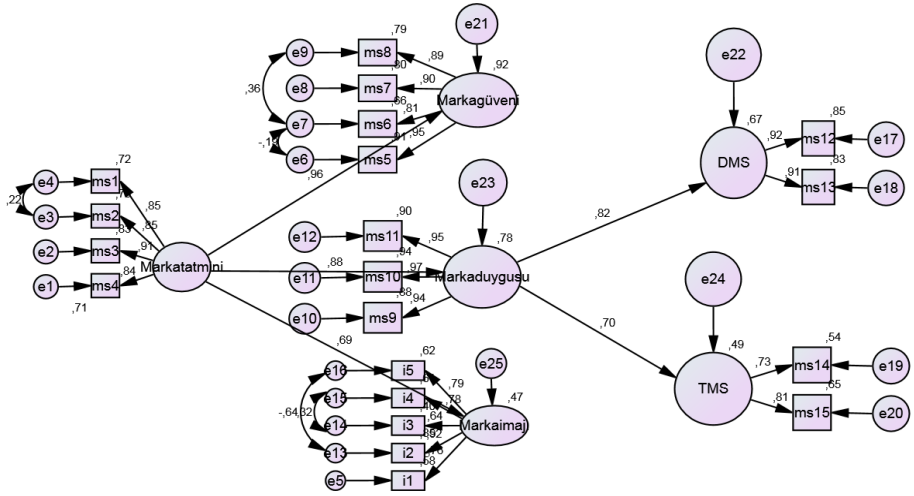
Test edilen yapısal modelin sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Değişkenler arasında varsayıma dayalı beş hipotez istatistiksel olarak anlamlı bulunurken, dört hipotez desteklenmemiştir. Daha spesifik olarak müşterinin tatmin durumunun marka güveni ($\beta = 0,95$, $p < 0.001$) marka duygusu ($\beta = 0,88$, $p < 0.001$) ve marka imajı ($\beta =$

0,68, $p < 0.001$) üzerindeki olumlu etkisini öngören H1, H2 ve H3 hipotezleri desteklenmiştir. Marka güveninin ($\beta = 0,08$, $p < 0.368$) ve marka imajının ($\beta = 0,042$, $p < 0.456$) davranışsal marka sadakatine etkisini ifade eden H4 ve H8 hipotezleri desteklenmemiştir. Aynı şekilde marka güveninin ($\beta = 0,068$, $p < 0.582$) ve marka imajının ($\beta = -0,033$, $p < 0.672$) tutumsal marka sadakatine etkisini ifade eden H5 ve H9 hipotezleri desteklenmemiştir. Marka duygusunun davranışsal ($\beta = 0,659$, $p < 0.001$) ve tutumsal ($\beta = 0,720$, $p < 0.001$) marka sadakatini öngören H6 ve H7 hipotezleri desteklenmiştir.

Tablo 4. Hipotez sonuçları ve Uyum iyiliği indeksleri

İlişkiler	Standart Reg. Katsayısı	C.R	P		
H1	Müşteri Tatmini→Marka Güveni	0,957	20,512	***	Desteklendi
H2	Müşteri Tatmini→Marka Duygusu	0,881	17,460	***	Desteklendi
H3	Müşteri Tatmini→ Marka İmajı	0,688	10,345	***	Desteklendi
H4	Marka Güveni→Davranışsal Marka Sadakati	0,080	0,900	0,368	Desteklenmedi
H5	Marka Güveni→Tutumsal Marka Sadakati	0,068	0,551	0,582	Desteklenmedi
H6	Marka Duygusu→Davranışsal Marka Sadakati	0,659	5,337	***	Desteklendi
H7	Marka Duygusu→Tutumsal Marka Sadakati	0,720	8,373	***	Desteklendi
H8	Marka İmajı→Davranışsal Marka Sadakati	0,042	0,745	0,456	Desteklenmedi
H9	Marka İmajı→Tutumsal Marka Sadakati	-0,033	-0,423	0,672	Desteklenmedi
Uyum İndeksleri					
$X^2/d.f$					2,761
CFI					0,952
RMSA					0,079
AGFI					0,825
NFI					0,927
IFI					0,927

Uyum iyiliği indeksleri, modelin verilere iyi uyduğunu göstermektedir: $X^2 / d.f. = 2,761$; $p < 0.001$; CFI < 0.952 ; AGFI $= 0.825$; RMSEA $= 0.079$. Uyum indekslerine bakıldığında AGFI değerinin kabul edilebilir değerden düşük olduğu diğer indekslerin kabul edilebilir değerler olduğu görülmektedir (Hu ve Bentler, 1999; Munro, 2005; Schreiber, Nora, Stage, Barlow ve King, 2006; Tabachnick ve Fidell, 2001).

Şekil 2. Araştırma Modeline Ait Parametre Değerleri

Tartışma ve Sonuç

Araştırma sonucunda beden eğitimi ve spor öğretmenleri için spor mal ve hizmetleri tüketiminde marka sadakati oluşturan etkenler ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu etkenlerden literatürde yer alan çalışmalar incelenerek marka tatmini, marka güveni, marka duygusu ve marka imajı kavramları modele dâhil edilerek marka sadakatine etkileri ölçülmüştür.

Önceki yapılan araştırmalarda marka güveninin marka sadakati üzerine olumlu etkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır (Ahmad vd., 2014; Alhaddad, 2015; Bernarto vd., 2020). Delgado ve Ballester (2001) ve Özdemir ve Koçak (2012) yaptıkları araştırmada marka tatmininin marka imajı aracılığıyla marka sadakatini etkilediği sonucuna varmıştır. Yine yapılan araştırmalarda çalışmamızın aksi yönde marka imajının marka sadakatini olumlu etkilediği araştırmalar yer almaktadır (Chang, 2020). Bernarto vd. (2020) kahve dükkanları müşterileri üzerine yaptıkları araştırmada marka imajının marka sadakatine etkisinin olmadığını belirtmişler ve çalışmamız sonucu ile paralel bir sonuç ortaya koymuşlardır. Bu sonuçlara göre marka tatmininin marka güveni ve marka imajı aracılığıyla marka sadakatine etkisinin olmamasının nedeni olarak ülke ekonomisinde sürekli devam eden döviz kur değişikliği ve buna bağlı olarak fiyatlardaki değişiklikler müşterilerin markalara sadık kalmasına etki edebilmektedir. Polat vd., (2019) yapmış oldukları çalışmada

ise cinsiyet, stadyuma gitme, futbol için yapılan harcama, maça gitme sıklığı gibi farklı etmenlerin takım sadakat ve imaj seviyelerinde önemli bir etken oldukları ifade edilmiştir.

Araştırma sonuçlarımızda marka tatmininin marka duygusu aracılığıyla hem davranışsal hem de tutumsal marka sadakatini yüksek düzeyde etkilediği görülmektedir. Özdemir ve Koçak (2012) çalışmamızla benzer şekilde marka duygusunun, tatmin ile sadakat ilişkisinde önemli bir etken olduğunu ortaya koymuştur. Sign vd. (2012) de hızlı tüketim malları tüketicilerine yaptıkları araştırmada marka duygusunun marka sadakatini olumlu yönde etkilediği belirtmişlerdir. Bir başka araştırmada ise Lin ve Lee (2012) online tüketiciler üzerine yaptıkları araştırmada marka duygusunun marka sadakatini etkilediği sonucuna varmışlardır. Şahin ve arkadaşları (2011) yılında otomotiv tüketicileri üzerine yaptıkları araştırmada da benzer sonuçlar elde etmiş ve araştırmamızı desteklemiştir.

Sonuç olarak marka tatmininin marka sadakatine doğrudan etkisinin olmadığı ancak marka güveni, marka duygusu ve marka imajını etkilediği ortaya konulmuştur. Marka tatmininin marka güveni ve marka imajı aracılığıyla davranışsal ve tutumsal marka sadakatini etkilemediği görülürken marka duygusu aracılığıyla hem davranışsal hem de tutumsal marka sadakatini etkilediği sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Aaker, D.A. (1991). *Managing Brand Equity*. New York, NY: Free Press
- Ahmed, Z., Rizwan, M., Ahmad, M., & Haq, M. (2014). Effect of brand trust and customer satisfaction on brand loyalty in Bahawalpur. *Journal of Sociological Research*, 5(1), 306-326.
- Alhaddad, A. (2015). Perceived quality, brand image and brand trust as determinants of brand loyalty. *Journal of Research in Business and Management*, 3(4), 01-08.
- Anderson, E. W., Fornell, C., & Lehmann, D. R. (1994). Customer satisfaction, market share, and profitability: Findings from Sweden. *Journal of marketing*, 58(3), 53-66.
- Assael, H. (1998). *Consumer Behavior and Marketing Actions*. 6th ed., Mason, OH:..South-Western College Publishing.
- Aydin, S., & Özer, G. (2005). The analysis of antecedents of customer loyalty in the Turkish mobile telecommunication market. *European Journal of marketing*, 39(7/8), 910-925.

- Bernarto, I., Berlianto, M. P., Meilani, Y. F., Masman, R. R., & Suryawan, I. N. (2020). The Influence of Brand Awareness, Brand Image, and Brand Trust on Brand Loyalty. *Jurnal Manajemen*, 24(3), 412-426.
- Blackston, M. (1992). A brand with an attitude: a suitable case for treatment. *Journal of the market research society*, 34(3), 231-242.
- Bloemer, Jose M. M & Jos G. A. M. Lemmink (1992). The importance of customer satisfaction in explaining brand and dealer loyalty. *Journal of Marketing Management*, 8 (4), 351-363.
- Burmam, C., Schaefer, K., & Maloney, P. (2008). Industry image: Its impact on the brand image of potential employees. *Journal of Brand Management*, 15(3), 157-176.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Atf İndeksi, 1-360.
- Chang, W. J. (2020). Experiential marketing, brand image and brand loyalty: a case study of Starbucks. *British Food Journal*.
- Chaudhuri, A., & Holbrook, M. B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: the role of brand loyalty. *Journal of marketing*, 65(2), 81-93.
- Chaudhuri, A., & Holbrook, M. B. (2002). Product-class effects on brand commitment and brand outcomes: The role of brand trust and brand affect. *Journal of Brand Management*, 10(1), 33-58.
- Chen, N., Wang, Y., Li, J., Wei, Y., & Yuan, Q. (2020). Examining structural relationships among night tourism experience, lovemarks, brand satisfaction, and brand loyalty on “Cultural Heritage Night” in South Korea. *Sustainability*, 12(17), 6723.
- Chiou, J. S., & Droge, C. (2006). Service quality, trust, specific asset investment, and expertise: Direct and indirect effects in a satisfaction-loyalty framework. *Journal of the academy of marketing science*, 34(4), 613.
- Cooil, B., Keiningham, T. L., Aksoy, L., & Hsu, M. (2007). A longitudinal analysis of customer satisfaction and share of wallet: investigating the moderating effect of customer characteristics. *Journal of marketing*, 71(1), 67-83.
- Delgado-Ballester, E., & Munuera-Alemán, J. L. (2005). Does brand trust matter to brand equity?. *Journal of product & brand management*, 14(3), 187-196.
- Dick, A. S., & Basu, K. (1994). Customer loyalty: toward an integrated conceptual framework. *Journal of the academy of marketing science*, 22(2), 99-113.
- Dimitriadis, Z. S. (2006). Customer satisfaction, loyalty and commitment in service organizations. *Management Research News*.

- Erciş, A., Ünal, S., Candan, F. B., & Yıldırım, H. (2012). The effect of brand satisfaction, trust and brand commitment on loyalty and repurchase intentions. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 1395-1404.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics. *Journal of Marketing Research*, 18(3), 382-388.
- Fornell, C., Johnson, M. D., Anderson, E. W., Cha, J., & Bryant, B. E. (1996). The American customer satisfaction index: nature, purpose, and findings. *Journal of marketing*, 60(4), 7-18.
- Geyskens, I., Steenkamp, J. B. E., & Kumar, N. (1999). A meta-analysis of satisfaction in marketing channel relationships. *Journal of marketing Research*, 36(2), 223-238.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (1998). *Multivariate data analysis*. Upper Saddle River, NJ: Prentice hall.
- Han, H., & Ryu, K. (2009). The roles of the physical environment, price perception, and customer satisfaction in determining customer loyalty in the restaurant industry. *Journal of hospitality & tourism research*, 33(4), 487-510.
- Heitmann, M., Lehmann, D. R., & Herrmann, A. (2007). Choice goal attainment and decision and consumption satisfaction. *Journal of marketing research*, 44(2), 234-250.
- Hsieh, A. T., & Li, C. K. (2008). The moderating effect of brand image on public relations perception and customer loyalty. *Marketing intelligence & planning*, 26(1), 26-42.
- Hsieh, M. H., Pan, S. L., & Setiono, R. (2004). Product-, corporate-, and country-image dimensions and purchase behavior: A multicountry analysis. *Journal of the Academy of marketing Science*, 32(3), 251-270.
- Hu, L.T. & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55. <http://dx.doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Im, H. H., Kim, S. S., Elliot, S., & Han, H. (2012). Conceptualizing destination brand equity dimensions from a consumer-based brand equity perspective. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 29(4), 385-403.
- Jacoby, J., & Chestnut, R. W. (1978). *Brand loyalty: Measurement and management*. New York: John Wiley & Sons.
- Jacoby, J., & Kyner, D. B. (1973). Brand loyalty vs. repeat purchasing behavior. *Journal of Marketing research*, 10(1), 1-9.

- Jones, M. A., & Suh, J. (2000). Transaction-specific satisfaction and overall satisfaction: an empirical analysis. *Journal of services Marketing*, 14(2), 147-159.
- Kandampully, J., & Suhartanto, D. (2000). Customer loyalty in the hotel industry: the role of customer satisfaction and image. *International journal of contemporary hospitality management*, 12(6), 346-351.
- Karasar, N. (2016) *Bilimsel Araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. 31. Baskı Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity. *Journal of marketing*, 57(1), 1-22.
- Lau, G. T., & Lee, S. H. (1999). Consumers' trust in a brand and the link to brand loyalty. *Journal of Market-Focused Management*, 4(4), 341-370.
- Lau, K. C., & Phau, I. (2007). Extending symbolic brands using their personality: Examining antecedents and implications towards brand image fit and brand dilution. *Psychology & marketing*, 24(5), 421-444.
- Lin, M. Q., & Lee, B. C. (2012). The influence of website environment on brand loyalty: Brand trust and brand affect as mediators. *International Journal of Electronic Business Management*, 10(4).
- Lin, Y. H. (2015). Innovative brand experience's influence on brand equity and brand satisfaction. *Journal of Business Research*, 68(11), 2254-2259.
- Matzler, K., Grabner-Kräuter, S., & Bidmon, S. (2008). Risk aversion and brand loyalty: the mediating role of brand trust and brand affect. *Journal of Product & Brand Management*, 17(3), 154-162.
- Mittal, V., & Kamakura, W. A. (2001). Satisfaction, repurchase intent, and repurchase behavior: Investigating the moderating effect of customer characteristics. *Journal of marketing research*, 38(1), 131-142.
- Moorman, C., Zaltman, G., & Deshpande, R. (1992). Relationships between providers and users of market research: The dynamics of trust within and between organizations. *Journal of marketing research*, 29(3), 314-328.
- Morgan, R. M., & Hunt, S. D. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of marketing*, 58(3), 20-38.
- Munro, B.H. (2005). *Statistical methods for health care research*. Philadelphia. Philadelphia, PA: Lippincott Williams & Wilkins. p.351-76
- Nam, J., Ekinci, Y., & Whyatt, G. (2011). Brand equity, brand loyalty and consumer satisfaction. *Annals of tourism Research*, 38(3), 1009-1030.

- Oliver, R. L. (1999). Whence consumer loyalty?. *Journal of marketing*, 63(4_suppl1), 33-44.
- Özdemir, M., & Koçak, A. (2012). İlişkisel pazarlama çerçevesinde marka sadakatının oluşumu ve bir model önerisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(2), 127-156.
- Pappu, R., Quester, P. G., & Cooksey, R. W. (2006). Consumer-based brand equity and country-of-origin relationships. *European Journal of marketing*, 40(5/6), 696-717.
- Park, C. W., Jaworski, B. J., & MacInnis, D. J. (1986). Strategic brand concept-image management. *Journal of marketing*, 50(4), 135-145.
- Patterson, P. G., & Spreng, R. A. (1997). Modelling the relationship between perceived value, satisfaction and repurchase intentions in a business-to-business, services context: an empirical examination. *International Journal of service Industry management*, 8(5), 414-434.
- Polat, E., Sönmezoğlu, U., Yıldız, K., & Çoknaz, D. (2019). Futbol taraftarlarının takım imajı, takım sadakati ve takımla özdeşleşme düzeylerinin belirlenmesi. *Uluslararası Spor Egzersiz ve Antrenman Bilimi Dergisi*, 5(3), 143-153.
- Richardson, P. S., Dick, A. S., & Jain, A. K. (1994). Extrinsic and intrinsic cue effects on perceptions of store brand quality. *Journal of marketing*, 58(4), 28-36.
- Rubio, N., Oubina, J., & Villasenor, N. (2014). Brand awareness–Brand quality inference and consumer’s risk perception in store brands of food products. *Food quality and preference*, 32, 289-298.
- Sahin, A., Zehir, C., & Kitapçı, H. (2011). The effects of brand experiences, trust and satisfaction on building brand loyalty; an empirical research on global brands. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 1288-1301.
- Schreiber, J. B., Nora, A., Stage, F. K., Barlow, E. A. & King, J. (2006). Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: A review. *The Journal of Educational Research*, 99 (6), 323-338. doi: 10.3200/JOER.99.6.323-338
- Shabbir, M. Q., Khan, A. A., & Khan, S. R. (2017). Brand loyalty brand image and brand equity: the mediating role of brand awareness. *International journal of innovation and applied studies*, 19(2), 416.
- Singh, J. J., Iglesias, O., & Batista-Foguet, J. M. (2012). Does having an ethical brand matter? The influence of consumer perceived ethicality on trust, affect and loyalty. *Journal of business ethics*, 111(4), 541-549.

- Song, H., Li, G., van der Veen, R., & Chen, J. L. (2011). Assessing mainland Chinese tourists' satisfaction with Hong Kong using tourist satisfaction index. *International Journal of Tourism Research*, 13(1), 82-96.
- Sung, Y., & Kim, J. (2010). Effects of brand personality on brand trust and brand affect. *Psychology & Marketing*, 27(7), 639-661.
- Sung, Y., Kim, J., & Jung, J. H. (2009). The predictive roles of brand personality on brand trust and brand affect: A study of Korean consumers. *Journal of International Consumer Marketing*, 22(1), 5-17.
- Şimşek, G. G., & Noyan, F. (2009). Türkiye'de cep telefonu cihazı pazarında marka sadakati için bir model denemesi. *Middle East Technical University Studies in Development*, 36(1).
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2001). *Using multivariate statistics*. 4th Edition, Allyn and Bacon, Boston.
- Tan, T. M., Ismail, H. B., & Rasiah, D. (2011). Hierarchical chain of consumer-based brand equity: Review from the fast food industry. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 10(9), 67-80.
- Yoo, B., Donthu, N., & Lee, S. (2000). An examination of selected marketing mix elements and brand equity. *Journal of the academy of marketing science*, 28(2), 195-211.
- Yoon, S. J. (2002). The antecedents and consequences of trust in online-purchase decisions. *Journal of interactive marketing*, 16(2), 47-63.
- Yildiz, S.M. & Duyan, M. (2019). An empirical investigation of the relationship among service quality, customer satisfaction, and customer loyalty in sports and physical activity centers. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 10(1), 17-30.

Türkiye'ye Gelen Yabancı Turistlerin Ziyaret Nedenlerinin Son Beş Yılın Verilerine Göre Değerlendirilmesi

Halil AKMEŞE¹, Ali ILGAZ²

Öz

Araştırma Makalesi

Günümüzde pek çok insan sürekli ikamet ettiği yerlerden farklı bölgelere seyahat etmektedir. Yer değiştirme hareketi olarak ifade edilen bu faaliyetlerin bazıları keyfi, bazıları ise mecburi nedenlere dayanmaktadır. Bu yer değiştirme hareketlerinin en büyük nedenleri arasında bireylerin yeni yerler görme ve keşfetme arzusunun yattığı bilinse de; günümüzde insanlar pek çok farklı nedene bağlı olarak değişik bölgelere seyahat etmektedir. Turizm faaliyetlerinin ekonomiye dolaylı ve doğrudan etki ettiğinin bilinmesi ile birlikte ülkeler de bu gelirden daha fazla pay elde etmenin yollarını aramaya başlamıştır. Türkiye de dünyanın dört bir yanından turist çekmekte ve bu faaliyetlerin de ekonomimize makro ve mikro ölçekte önemli etkileri bulunmaktadır. Bu kapsamda araştırmada 2015-2019 yılları arasında Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turistlerin ziyaret nedenlerinin sayısal verilerle ortaya konularak yıllara göre oluşan değişimlerin yorumlanması amaçlanmıştır. Araştırmada TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından yayınlanan turizm istatistikleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda yabancı turistlerin Türkiye'yi daha çok gezi, eğlence, sportif ve kültürel amaçlı olarak ziyaret ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca özellikle sağlık ve tıbbi nedenlerle Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turist sayısının yıllar itibariyle önemli miktarlarda artış gösterdiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyahat, Seyahat Nedenleri, Yabancı Turist.

Evaluating Visitation Reasons Of Incoming Tourists To Turkey With Respect To The Data Of Last Five Years

Abstract

Research Paper

Today, many people travel from places of residence to different regions. Some of these activities, referred to as displacement movements, are based on arbitrary and others on compulsory reasons. Although it is known that the desire of individuals to see and discover new places lies among the major causes of these displacement movements; today, people travel to different regions for countless different reasons. With the recognition that tourism activities have an indirect and direct impact on the economy, countries have begun to seek ways to obtain more shares from this income. Our country also attracts tourists from all over the world, and these activities also have important macro and micro scale effects on our economy. In this context, the purpose of the study was to reveal the reasons for the visits of incoming tourists visiting Turkey between 2015-2019, by numerical data, and to interpret the changes that occurred over the years. In the study published by the Turkish Statistical Institute tourism statistics it is used. The results of foreign tourists in Turkey for more sightseeing, entertainment, and sports have been identified as they visit cultural purposes. It is also found that, especially health and medical reasons, the number of foreign tourists visiting Turkey increased in the amount of years as important.

Key Words: Travel, Reasons of Travel, Incoming Tourists.

¹ Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, hakmese@erbakan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4694-2215>

² Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ali.ilg@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0838-2747>

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 29.04.2020

Accepted / Kabul tarihi 16.12.2020

Giriş

İnsanlar yüzyıllardır çeşitli nedenlerden dolayı farklı bölgelere seyahat etmektedirler. Bireylerin boş vakitlerinin ve refah düzeylerinin gün geçtikçe artmasının yanında dünya nüfusunun çoğalması ile birlikte turist sayısı da her geçen gün artış göstermektedir. Gittikçe artan turizm talebi ile turizm sektörü gittikçe büyüyerek; yeni turistik bölgelerin oluşmasını ve hali hazırda bulunan turizm bölgelerinin ise gelişimini sağlamıştır. Yeni turistik bölgelerin oluşması ve mevcut destinasyonların daha çok tercih edilir hale gelmesi, bu destinasyonların buldukları ülkeler açısından da önemli bir gelir ve istihdam kaynağı haline gelmiştir (Tellioglu ve Tekin, 2016: 489). Ayrıca turizm, doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği birçok sektörle ekonomik canlılığın en önemli göstergelerinden biri gelmiş ve bu nedenle ülkelerin dikkatleri, turizme verdikleri destek ve bu faaliyetten beklentileri son zamanlarda oldukça artmıştır (Aksoy ve Kiyici, 2011: 478).

Günümüzde dünyanın en dinamik olgusu olarak kabul edilen turizm endüstrisi (Yousaf, Amin ve Santos, 2018: 197; Van Vuuren ve Slabbert, 2011: 295); ülkemizde 1980'li yıllara gelindiğinde oldukça hız kazanmış ve birkaç yıllık bir süre içinde turistik arz kapasitesi, elde edilen döviz ve yabancı ziyaretçi sayılarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1980 yılı sonrasında turizm konusunda bazı kararlar alınmış ve bu konuda birçok teşvik getirilmiştir (Kozak, Akoğlan Kozak ve Kozak, 2006: 115-116). Bu kararlar neticesinde Türkiye'nin aktif dış turizmi özellikle 1980'lerden sonra önemli bir gelişme göstermeye başlamış ve ülke ekonomisine çok büyük katkı sağlayan gelir kaynaklarından biri haline gelmiştir (Dalgın, Karadağ ve Bingöl, 2015: 176).

Bu çalışmada da 2015-2019 yılları arasında ülkemizi ziyaret eden yabancı turistlerin ziyaret nedenleri, yıllara göre değerlendirilerek ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak seyahat kavramı ve insanlarına seyahat etme nedenleri açıklanmış daha sonra ise TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından yayımlanan veriler ışığında yabancı turistlerin ülkemizi ziyaret nedenlerinin son beş yıla göre azalış veya artışları değerlendirilmiş ve kıyaslamalar yapılarak birtakım önerilerde bulunulmuştur.

1. Seyahat Kavramı ve İnsanların Seyahat Etme Nedenleri

Pek çok kelimenin olduğu gibi seyahat kelimesinin de ifade etmiş olduğu anlam geçmişten günümüze kadar birçok gelişme nedeniyle değişiklikler göstermiştir. Eski çağlarda "çile çekmek" anlamına gelen seyahat kelimesinin, günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler ile birlikte ifade ettiği ve zihinlerde oluşturmuş olduğu anlam da gittikçe değişmiştir (Mısırlı, 2013: 2-3). Ancak bir

tanıma oturtmak gerekirse; seyahat kelimesi en temel anlamda bireylerin kendi istekleri doğrultusunda veya bazı mecburi sebepler nedeniyle gerçekleştirdikleri hareketler olarak tanımlanmaktadır (Ayaz ve Apak, 2017: 29). En kısa açıklamayla ise seyahat, bir "yer değiştirim" hareketi olarak kabul edilmektedir (Eralp, 1983: 2).

Yer değiştirme hareketi olarak nitelendirilen bu ilk seyahatlerin nasıl ve nerede yapıldığı bilinmemekle birlikte, insanlığın var olduğu günden bugüne bireylerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri adına seyahat ettikleri bilinmektedir. Hayat şartlarının bireyleri göçe itmesi neticesinde seyahatlerin temelinde keşfetme arzusu ile beraberlik gösteren merak duygusunun yattığı bilinmektedir. (Altıntaş, 2012: 3). Ayrıca insanların bir yerden başka bir yere seyahat etme sebeplerinin en başında yeni yerler görme arzusu da gelmektedir (Van Vuuren ve Slabbert, 2011: 295). Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında ulaşım araçlarının hızla gelişmesi ve çeşitlilik kazanması, havayolu ulaşımında yolcu taşımacılığının artması, kara ve deniz yolu ulaşımının sıklıkla kullanılması, tatilin iş hayatının önemli ve gerekli bir parçası olarak kabul edilmesi, insanların gelir düzeyinin artması gibi pek çok gelişmeyle birlikte seyahat kavramı artık insanların gözünde vazgeçilmez bir olguya dönüşmüştür (Altıntaş, 2012: 7-8).

Gün geçtikçe gelişen ve değişen turizm aktiviteleri, insanların niçin giderek artan oranlarda seyahat etmeye başladıkları konusunda bilimsel merak uyandırmasına sebep olmuş ve bu hususta pek çok araştırma gerçekleştirilmiştir. Bazı araştırmacılar insanların seyahat etme nedenlerinin özellikle büyük ölçekte analizi güç olan psikolojik ve sosyal nedenlere dayandığını ifade etmişlerdir (Ahipaşaoğlu ve Arıkan, 2003: 19). Fakat genellikle insanların eğlenmek, gezmek, arkadaşlarını ve ailelerini ziyaret etmek, boş zamanlarını değerlendirmek, profesyonel veya ticari faaliyetlere, festivallere, eğitim ve spor faaliyetlerine katılmak, diğer kültürleri öğrenmek veya bilimsel araştırmalar yapmak amacıyla seyahat ettiği bilinmektedir (Kinley, Forney ve Kim, 2012: 267-268).

Ryan (1991) ise insanların seyahate çıkma sebeplerini; sürekli bulunulan ortamdaki uzaklaşma (kaçış), dinlenme ve rahatlama, eğlenme, aile bağlarını güçlendirme, prestij sağlama, diğer insanlarla sosyal etkileşimde bulunma, eğitim, bazı isteklerin yerine getirilmesi ve alışveriş olarak dokuz madde altında sıralamıştır.

İnsanların niçin seyahat etmeyi ve turist olmayı tercih ettiklerini anlamak ilk bakışta çok basit bir konu gibi algılanmaktadır. Fakat insanların seyahat etme sebepleri aslında çok boyutlu bir olgudur. Yapılan teorik araştırmalar, insanların seyahat etme eğilimlerinin açıklanabilmesi için turistlerin belli kategorilere ayrılması gerektiğini ortaya koymuştur. (Page, 2009:81-82).

Öte yandan bireylerin seyahat etme sebepleri arasında bazen bireysel ihtiyaçlar ön plana çıkarken bazense toplumsal ihtiyaçlar ön plana çıkmaktadır. Bu ihtiyaçlar talep yönlü ve arz yönlü oluşurken bu kapsamda istek ve çekiciliklerin de harcanabilir kişisel gelir ve zaman ile buluşması gerekmektedir. Talep yönlü faktörler

içsel ihtiyaçları diğer bir ifadeyle itici faktörleri temsil ederken, arz yönlü ihtiyaçlar ise dışsal ya da çekicilikler/olanaklar olarak ifade edilen çekici faktörleri temsil etmektedir (Demir, 2017: 7). Ayrıca bireylerin tatil planı yaparken destinasyon seçiminden önce tatile çıkıp çıkmama hususunda karar vermesinde iç güçler (itici faktörler) rol oynarken, karar verme sürecinde ise destinasyonun özelliklerini yansıtan dış güçler (çekici faktörler) rol oynamaktadır. Turistlerin satın alma karar sürecinde, ilgili destinasyona ait bitki ve hayvan çeşitliliği, tarihi ve doğal yerler, sosyo-kültürel yapı, şehrin dokusu, yeme-içme, ulaşım ve konaklama imkânları, etnik yapı, yerel halkın hayat tarzı ve folklorik değerler gibi faktörler de bu konuda belirleyici olabilmektedir (Davras ve Uslu, 2019: 682-683).

2. Araştırma

Bu araştırmanın temel amacı 2015-2019 yılları arasında ülkemizi ziyaret eden yabancı turistlerin ziyaret nedenlerinin sayısal verilerle ele alınması ve oluşturulan grafikler sayesinde bu verilerin daha kolay anlaşılabilir hale getirilerek yıllık değişimlerin daha kolay fark edilebilmesini sağlamak ve meydana gelen değişimleri yorumlayarak ele almaktır. Araştırmada kullanılan verilerin elde edilmesinde TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından yayınlanan turizm istatistiklerinden yararlanılmıştır. İkincil verilerin kullanıldığı araştırmada 2015-2019 yıllarını kapsayan beş yıllık dönem ele alınarak elde edilen veriler grafiklere dönüştürülmüş ve yıl bazında ve genelde meydana gelen değişimler detaylı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda araştırmada TÜİK tarafından yayınlanan "Geliş Nedenine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçiler" verisi "gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler", "akraba ve arkadaş ziyareti", "eğitim ve staj", "sağlık ve tıbbi nedenler", "alışveriş" ve "iş amaçlı ziyaretler" olmak üzere toplam 6 kategori altında incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

2.1. Gezi, Eğlence, Sportif ve Kültürel Faaliyetler Nedeniyle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlere İlişkin Veriler

2015-2019 yıllarını içeren verilere bakıldığında Türkiye'yi gezi, eğlence, sportif ve kültürel nedenlerle ziyaret edenlerin toplam sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Tablo 1'de de görüleceği üzere 2015 yılında 22.768.327 yabancı ziyaretçi, 2016 yılında 13.980.138 yabancı ziyaretçi, 2017 yılında 17.977.537 yabancı ziyaretçi, 2018 yılında 23.567.646 yabancı ziyaretçi, 2019 yılında ise toplam 28.062.125 yabancı ziyaretçi ülkemizi gezi, eğlence, sportif ve kültürel nedenlerle tercih etmiştir. Son beş yıla bakıldığında; 2015 yılının sona ermesi ile birlikte 2016 yılında düşüş gösteren yabancı ziyaretçi sayısı ilerleyen yıllarda tekrar yükselişe geçerek 2019 yılı itibariyle zirve noktasına ulaşmıştır.

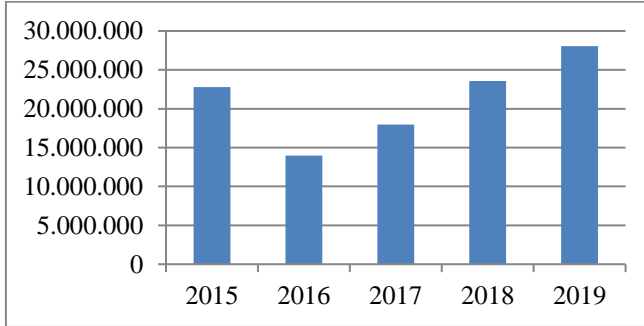
Tablo 1: Gezi, Eğlence, Sportif ve Kültürel Faaliyetler Nedeniyle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlere İlişkin Veriler

Ziyaret Nedeni	Gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler				
	2015 Yılı	2016 Yılı	2017 Yılı	2018 Yılı	2019 Yılı
1.Çeyrek	2.459.417	2.058.264	1.616.368	2.626.489	3.030.807
2.Çeyrek	6.760.096	3.990.885	4.499.037	6.383.955	7.884.295
3.Çeyrek	9.139.291	4.936.024	7.696.678	9.138.899	10.880.741
4.Çeyrek	4.409.523	2.994.965	4.165.454	5.418.302	6.266.283
Toplam	22.768.327	13.980.138	17.977.537	23.567.646	28.062.125

Kaynak: TÜİK, çıkış yapan ziyaretçiler anketi (geliş nedenine göre çıkış yapan ziyaretçiler, 2003 - 2019 verileri).

Grafik 1'e bakıldığında da 2016 yılında bir önceki yıla göre düşüş gösteren grafiğin 2017 yılından itibaren ise istikrarlı bir şekilde artarak yükseldiği görülmektedir.

Grafik 1: 2015 ve 2019 Yılları Arasında Gezi, Eğlence, Sportif ve Kültürel Faaliyetler Nedeniyle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Sayısı

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2.2. Akraba ve Arkadaş Ziyareti Gibi Nedenlerle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlere İlişkin Veriler

2015-2019 yıllarını içeren verilere bakıldığında ülkemizi akraba ve arkadaş ziyareti gibi nedenlerle ziyaret eden yabancı turist sayısının 2015 yılında 3.257.492, 2016 yılında 3.671.526, 2017 yılında 4.710.532, 2018 yılında 4.688.850, 2019 yılında ise toplam 4.965.261 kişi olduğu görülmektedir. Ülkemizi akraba ve arkadaş ziyareti gibi nedenlerle ziyaret eden yabancı turist sayısının 2015, 2016 ve 2017 yıllarında bir önceki yıllara göre artış gösterdiği, 2018 yılında bir önceki yıla oranla 21.682 kişi azaldığı, 2019 yılı itibarıyla ise son beş yılın rekor seviyesine ulaştığı görülmektedir.

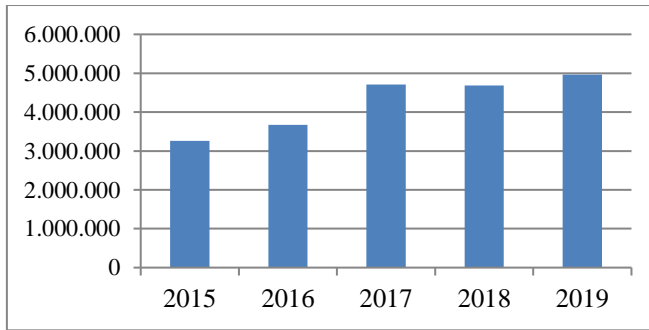
Tablo 2: Akraba ve Arkadaş Ziyareti Gibi Nedenlerle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlere İlişkin Veriler

Ziyaret Nedeni	Akraba ve arkadaş ziyareti				
	2015 Yılı	2016 Yılı	2017 Yılı	2018 Yılı	2019 Yılı
1.Çeyrek	630.666	694.566	889.425	1.029.277	1.017.237
2.Çeyrek	702.117	747.092	1.219.686	1.092.169	1.062.506
3.Çeyrek	1.130.298	1.299.266	1.561.364	1.576.893	1.708.753
4.Çeyrek	794.411	930.602	1.040.057	990.512	1.176.764
Toplam	3.257.492	3.671.526	4.710.532	4.688.850	4.965.261

Kaynak: TÜİK, çıkış yapan ziyaretçiler anketi (geliş nedenine göre çıkış yapan ziyaretçiler, 2003 - 2019 verileri).

Grafik 2'de de görüleceği üzere 2016 ve 2017 yıllarında bir önceki yıla oranla artış gösteren grafik, 2018 yılında 2017 yılına göre hafif bir azalış göstermiş olsa da 2019 yılında tekrar artış göstererek son beş yılın rekor seviyesine ulaşmıştır.

Grafik 2: 2015 ve 2019 Yılları Arasında Akraba ve Arkadaş Ziyareti Gibi Nedenlerle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Sayısı

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2.3. Eğitim ve Staj Nedenleriyle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlere İlişkin Veriler

2015-2019 yıllarını içeren verilere bakıldığında ülkemizi eğitim ve staj gibi nedenlerle ziyaret eden yabancı turist sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Tablo 3'de de görüleceği üzere 2015 yılında 121.103, 2016 yılında 83.964, 2017 yılında 89.371, 2018 yılında 100.424, 2019 yılında ise toplam 115.566 yabancı ziyaretçi eğitim ve staj gibi nedenlerle tercih etmiştir. Son beş yıla bakıldığında; 2015 yılının sona ermesi ile birlikte 2016 yılında düşüş gösteren yabancı ziyaretçi sayısı ilerleyen yıllarda tekrar yükselişe geçerek 2019 yılı itibarıyla 115.566 kişiye ulaşmış olsa da 2015 yılı ziyaretçi sayısını yakalayamamıştır.

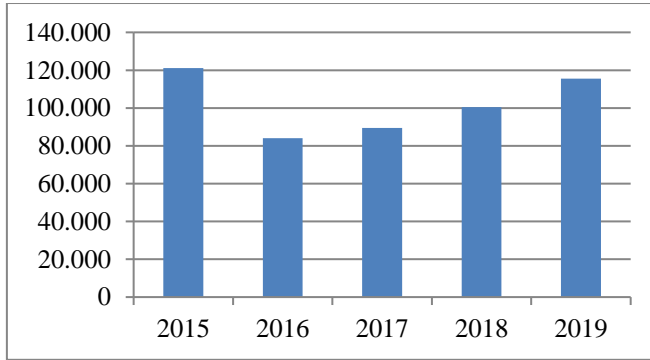
Tablo 3: Eğitim ve Staj Nedenleriyle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlere İlişkin Veriler

Ziyaret Nedeni	Eğitim ve staj (1 yıldan az)				
	2015 Yılı	2016 Yılı	2017 Yılı	2018 Yılı	2019 Yılı
1.Çeyrek	25.746	15.573	20.254	15.047	20.229
2.Çeyrek	35.874	20.138	21.336	29.312	39.973
3.Çeyrek	35.018	28.406	21.954	43.018	29.951
4.Çeyrek	24.465	19.846	25.828	13.048	25.413
Toplam	121.103	83.964	89.371	100.424	115.566

Kaynak: TÜİK, çıkış yapan ziyaretçiler anketi (geliş nedenine göre çıkış yapan ziyaretçiler, 2003 - 2019 verileri).

Grafik 3'e bakıldığında da 2016 yılında bir önceki yıla göre düşüş gösteren grafiğin 2017 yılından itibaren ise istikrarlı bir şekilde artarak yükseldiği görülmektedir.

Grafik 3: 2015 ve 2019 Yılları Arasında Eğitim ve Staj Nedenleriyle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Sayısı

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2.4. Sağlık ve Tıbbi Nedenlerle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlere Ait Veriler

2015-2019 yıllarını içeren verilere bakıldığında ülkemizi sağlık ve tıbbi nedenlerle ziyaret edenlerin toplam sayısının 2015 yılında 260.339, 2016 yılında 251.809, 2017 yılında 326.709, 2018 yılında 437.925, 2019 yılında ise toplam 560.520 kişi olduğu görülmektedir. Son beş yıla bakıldığında; 2015 yılının sona ermesi ile birlikte 2016 yılında hafif bir düşüş gösteren yabancı ziyaretçi sayısı ilerleyen yıllarda tekrar yükselişe geçerek 2019 yılı itibarıyla zirve noktasına ulaşmıştır.

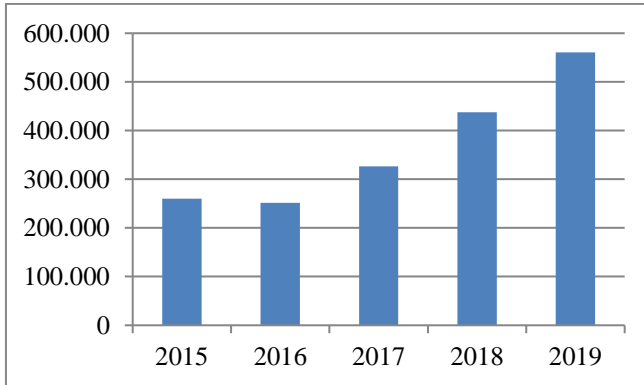
Tablo 4: Sağlık ve Tıbbi Nedenlerle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlere İlişkin Veriler

Ziyaret Nedeni	Sağlık ve tıbbi nedenler (1 yıldan az)				
	2015 Yılı	2016 Yılı	2017 Yılı	2018 Yılı	2019 Yılı
1.Çeyrek	81.875	69.560	79.709	89.875	137.619
2.Çeyrek	69.998	53.911	78.826	127.377	160.816
3.Çeyrek	37.956	53.067	76.710	91.401	114.840
4.Çeyrek	70.509	75.272	91.464	129.272	147.246
Toplam	260.339	251.809	326.709	437.925	560.520

Kaynak: TÜİK, çıkış yapan ziyaretçiler anketi (geliş nedenine göre çıkış yapan ziyaretçiler, 2003 - 2019 verileri).

Grafik 4'e bakıldığında da 2016 yılında bir önceki yıla göre düşüş gösteren grafik 2017 yılından itibaren ise istikrarlı bir şekilde artarak yükselmiş ve 2019 yılında son beş yılın rekor seviyesine ulaşmıştır.

Grafik 4: 2015 ve 2019 Yılları Arasında Sağlık ve Tıbbi Nedenlerle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Sayısı

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2.5. Alışveriş Nedeniyle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlere İlişkin Veriler

2015-2019 yıllarını içeren verilere bakıldığında ülkemizi alışveriş nedeniyle ziyaret edenlerin toplam sayısının 2015 yılında 1.104.133, 2016 yılında 1.181.888, 2017 yılında 1.456.567, 2018 yılında 1.389.328, 2019 yılında ise toplam 1.570.127 kişi olduğu görülmektedir.

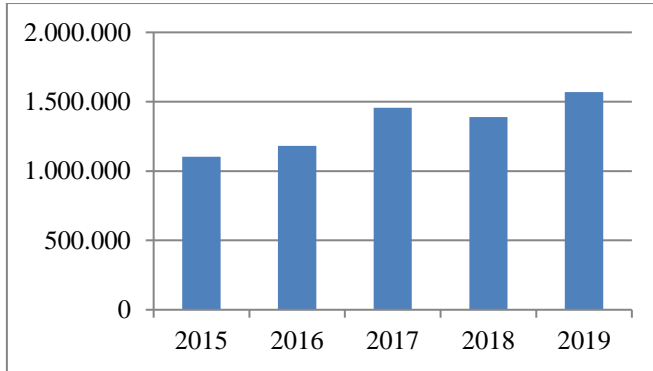
Tablo 5: Alışveriş Nedeniyle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlere İlişkin Veriler

Ziyaret Nedeni	Alışveriş				
	2015 Yılı	2016 Yılı	2017 Yılı	2018 Yılı	2019 Yılı
1.Çeyrek	263.986	285.626	343.343	311.321	362.614
2.Çeyrek	336.511	260.376	444.784	370.554	499.723
3.Çeyrek	203.680	239.679	322.610	329.730	312.873
4.Çeyrek	299.955	396.206	345.829	377.723	394.918
Toplam	1.104.133	1.181.888	1.456.567	1.389.328	1.570.127

Kaynak: TÜİK, çıkış yapan ziyaretçiler anketi (geliş nedenine göre çıkış yapan ziyaretçiler, 2003 - 2019 verileri).

Grafik 5 incelendiğinde 2018 yılına kadar artış gösteren grafik 2018 yılında bir önceki oranla düşüş göstermiştir. 2019 yılında ise tekrar yükselişe geçerek 1.570.127 yabancı ziyaretçi sayısı ile son beş yılın rekor seviyesine ulaşılmıştır.

Grafik 5: 2015 ve 2019 Yılları Arasında Alışveriş Nedeniyle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Sayısı

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2.6. İş Nedeniyle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlere İlişkin Veriler

2015-2019 yıllarını içeren verilere bakıldığında ülkemizi iş nedeniyle ziyaret edenlerin toplam sayısının 2015 yılında 1.965.768, 2016 yılında 1.545.808, 2017 yılında 1.552.171, 2018 yılında 1.681.825, 2019 yılında ise toplam 1.617.561 kişi olduğu görülmektedir.

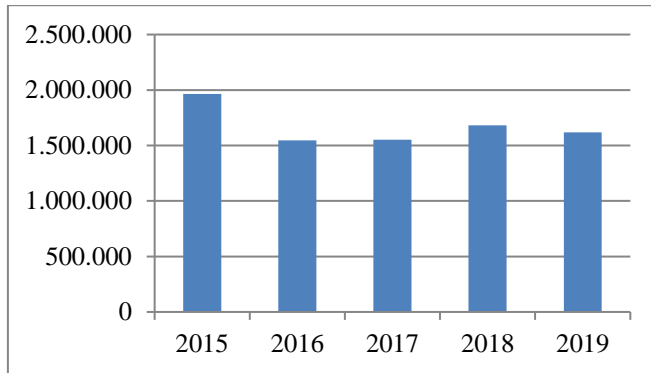
Tablo 6: İş Nedeniyle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlere İlişkin Veriler

Ziyaret Nedeni	İş (konferans, toplantı, görev vb.)				
	2015 Yılı	2016 Yılı	2017 Yılı	2018 Yılı	2019 Yılı
1.Çeyrek	476.770	442.616	390.172	399 359	378.039
2.Çeyrek	585.085	451.852	485. 875	521 613	521.788
3.Çeyrek	328.681	252.187	325.760	346 247	334.603
4.Çeyrek	575.232	399.153	350.363	414 606	383.131
Toplam	1.965.768	1.545.808	1.552.171	1.681.825	1.617.561

Kaynak: TÜİK, çıkış yapan ziyaretçiler anketi (geliş nedenine göre çıkış yapan ziyaretçiler, 2003 - 2019 verileri).

Grafik 6'ya bakıldığında iş nedeniyle ülkemizi ziyaret eden yabancı turistlerin sayısının en çok olduğu yılın 2015 olduğu görülmektedir.

Grafik 6: 2015 ve 2019 Yılları Arasında İş Nedeniyle Ülkemizi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Sayısı

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada kullanılan verilere dayanarak; yabancı turistlerin Türkiye'yi daha çok gezi, eğlence, sportif ve kültürel amaçlı olarak ziyaret ettikleri görülmektedir. Bu ziyaretlerin ülkemize gelen toplam yabancı turist sayısının da büyük bir bölümünü oluşturduğu söylenebilir. Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyanın, sahip olduğu doğal güzelliklerin, tarihi ve kültürel geçmişinin çok zengin olmasının, gelen yabancı turist sayısının yüksek olmasında önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. 2016 yılı bu konuda bir önceki yıla oranla daha düşük bir yabancı turist sayısına sahip olsa da; gezi, eğlence, sportif ve kültürel nedenlerle ülkemizi ziyaret eden yabancı turist sayısı gün geçtikçe yükselmektedir. 2019 yılı bu süreçte son beş yılın en başarılı yılı olarak kabul edilebilir. Akraba ve arkadaş ziyareti gibi nedenlerle ülkemizi ziyaret eden yabancı turistlere ilişkin verilere bakıldığında ise 2015 ve 2016 yılına göre geride bıraktığımız üç yılın daha başarılı turist sayılarına sahip olduğu görülmektedir.

Genel bir ifade ile değerlendirilecek olursa; akraba ve arkadaş ziyareti gibi sebeplerle ülkemizi ziyaret eden yabancı turist sayısının yüksek olduğu belirtilebilir. Diğer taraftan eğitim ve staj nedenleriyle ülkemizi ziyaret eden yabancı turistlere ilişkin veriler değerlendirildiğinde ise turist sayısının diğer ziyaret nedenlerine göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu hususta gerekli aksiyonların alınması ve öğrenci değişim programlarına ağırlık verilmesi gerektiği düşünülebilir. Bu noktada üniversitelerin ve eğitim kurumlarının yanı sıra özel sektörün de üzerine birtakım görevler düşmektedir. Sağlık ve tıbbi nedenlerle ülkemizi ziyaret eden yabancı turistlere ilişkin veriler incelendiğinde ise özellikle turist sayısının 2017, 2018 ve 2019 yıllarında önemli bir seviyede artış gösterdiği görülmektedir. Hatta 2019 yılı itibariyle sağlık ve tıbbi nedenlerle 1 yıldan az bir süreyle ülkemizi ziyaret eden yabancı turist sayısı yarım milyonu geçmiştir. Bu yönden de ülkemizin sağlık ve tıbbi (medikal) turizm konusunda oldukça iyi bir ivme yakaladığı kolaylıkla söylenebilir. Alışveriş nedeniyle ülkemizi ziyaret eden yabancı turist sayılarına bakıldığında da akraba ve arkadaş ziyareti gibi nedenlerle ülkemizi ziyaret eden yabancı turist sayısına benzer bir şekilde son üç yılda artışların yaşandığı ve özellikle 2019 yılı itibariyle ziyaret sayılarının son beş yılın rekor seviyesine ulaştığı görülmektedir. İş (konferans, toplantı, görev vb.) nedeniyle ülkemizi ziyaret eden yabancı turistlerin sayısına bakıldığında ise son beş yıla dayanarak 2015 yılının en verimli geçen yıl olduğu söylenebilir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa; Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısının yıllar itibariyle gittikçe daha da çok arttığı görülmektedir. Şüphesiz ülkemizin sahip olduğu çekiciliklerin yanı sıra doğru bir şekilde gerçekleştirilen pazarlama ve tanıtım faaliyetlerinin, strateji ve politikaların da bu başarının sağlanmasında katkısının olduğu düşünülmektedir. Her geçen yıl artan turist sayısı ile birlikte bacasız sanayi olarak tabir edilen turizm sektörünün ülkemize doğrudan ya da dolaylı olarak kazandırdıkları da günbegün artmaktadır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından yıllık gelen yabancı turist sayısı çok büyük önem taşımaktadır. Bu konuda ülkemize gelen yabancı turistlerin ülkemizi niçin tercih ettikleri ve seyahat nedenleri de kilit bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler, akraba ve arkadaş ziyaretleri, alışveriş ve sağlık ve tıbbi turizm açısından ülkemizin yabancı turist çekme potansiyelinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ancak eğitim, staj ve iş (konferans, toplantı, görev vb.) gibi nedenlerle yabancı turistler tarafından daha çok tercih edilen bir ülke olma yolunda bazı girişimlerin ve çalışmaların yapılması gerektiği açıktır. Genel olarak zayıf yönlerimiz çok olmasa da eksikliklerin gözden geçirilmesinin ülkemize yarar sağlayacağı ve ayrıca ilerleyen dönemlerde gerçekleştirilecek olan buna benzer çalışmaların da eksikliklerin fark edilmesinde ve giderilmesinde bize ışık tutacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ahipaşaoğlu, H. S., Arıkan İ. (2003), Seyahat İşletmeleri Yönetimi ve Ulaştırma Sistemleri, Detay Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.
- Aksoy, R., Kiyici, Ş. (2011). "A Destination Image As a Type of Image and Measuring Destination Image in Tourism (Amasra Case)", *European Journal of Social Sciences*, 20(3), 478-488.
- Altıntaş, V. (2012), Türkiye'de ve Dünya'da Seyahat Sektörü, (Ed.) İ. Ünlü, Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü içinde (ss. 2-13), Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Ayaz, N., Apak, Ö. C. (2017). "Kış Turizmine Katılan Yerli Ziyaretçilerin Seyahat Davranışları: Erciyes Kayak Merkezi Örneği", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (49), 27-43.
- Dalgın, T., Karadağ. L., Bingöl Z. (2015). "Türkiye'de Turizm Girişimciliğinin Gelişimi ve Turizmle İlgili Sağlanan Teşvikler", *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 174-184.
- Davras, Ö., Uslu, A. (2019). "Destinasyon Seçimini Belirleyen Faktörlerin Destinasyon Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Fethiye'de İngiliz Turistler Üzerinde Bir Araştırma", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 679-696.
- Demir, M. (2017), Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü: İlkeler ve Yönetim, Detay Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara.
- Eralp, Z. (1983), Genel Turizm, Ankara Üniversitesi Basım Yayın Yüksek Okulu Yayınları, Ankara.
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072 (Erişim Tarihi: 15.03.2020).
- Kinley, T. R., Forney, J. A., Kim, Y. (2012). "Travel Motivation as a Determinant of Shopping Venue. *International Journal Of Culture*", *Tourism And Hospitality Research*, 6(3), 266-278.
- Kozak, N., Akoğlan Kozak, M., Kozak M. (2006), Genel Turizm İlkeler-Kavramlar, Detay Yayıncılık, 6. Baskı, Ankara.
- Mısırlı, İ. (2013), Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü, Detay Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.
- Page, S. J. (2009), *Tourism Management: Managing for Change*, Butterworth-Heinemann, Third Edition, Oxford.
- Ryan , C. (1991), *Recreational Tourism: A Social Science Perspective*, Routledge. London.

- Telliöğlu, S., Tekin, M. (2016). "Türkiye'de İç Turizm Hareketlerinin İncelenmesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(32), 488-507.
- Van Vuuren, C. V., Slabbert, E. (2011). "Travel Motivations and Behaviour of Tourists to a South African Resort", *International Conference on Tourism & Management Studies, Algarve*, 295-304.
- Yousaf, A., Amin, I., Santos, J. A. C. (2018). "Tourists' Motivations to Travel: A Theoretical Perspective On The Existing Literature", *Tourism and Hospitality Management*, 24(1), 197-211.

Türkiye Ekonomisi Açısından Endüstri 4.0 ve Rekabet Gücü İlişkisi

Özlem OZAN KESBİÇ¹

Öz

Araştırma Makalesi

Endüstri 4.0; modern teknolojilerle, modern değer zincirlerini bir araya getiren üretimde ortaya çıkan dijital dönüşümün yarattığı son sanayi devrimidir. Bu dönüşüm, gerçek ve dijital sistemleri, bilişimi, Nesnelerin İnterneti ile çeşitlilik kazanan İnternet servislerini içinde barındırır. Endüstri 4.0; internet, bilişim, sensor, otomasyon, yapay zekâ – makine öğrenmesi ve robotik teknolojilerin sanayiye önemli düzeyde etkilemesi ve değiştirmesi ile meydana gelen bir süreçtir. Günümüzde sanayi üretiminde yaşanan büyük değişimler ve sanayi devrimleri, ülkeleri rekabet gücü elde edebilmek için söz konusu değişim hareketine uyum sağlamak zorunda bırakmıştır, elde etmek istedikleri bu rekabet gücü için bazı stratejiler geliştirmişlerdir. Bu süreç 2011 yılında başlamış ve Endüstri 4.0 olarak adlandırılmıştır. Bu süreçten en önemli iki beklenti, yüksek verimlilik ve yüksek katma değer elde etme beklentisidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin süreci yakalayıp sürdürebilmeleri, gelecekte uluslararası konjonktürün neresinde olacaklarının belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Rekabet gücü, Dijital dönüşüm.

JEL Kodları: B20, F40, O30

The Relationship Between Industry 4.0 And Competitiveness for The Turkish Economy

Abstract

Research Paper

Industry 4.0; It is the latest industrial revolution created by the digital transformation in production that combines modern technologies with modern value chains. This transformation includes real and virtual systems, informatics, Internet services that diversify with the Internet of Things. Industry 4.0; internet, communication, informatics, sensor, automation, artificial intelligence - machine learning, and robotic technologies significantly affect and change production processes. The major changes and industrial revolutions experienced in industrial production today have forced countries to adapt to this change movement in order to achieve competitive power, and they have developed some strategies for this competitive power they want to achieve. This process started in 2011 and was called Industry 4.0. The two most important expectations from this process are high efficiency and high added value. The ability of developed and developing economies to capture and sustain the process is very important in terms of determining where they will be in the international conjuncture in the future.

Key Words: Industry 4.0, Competitiveness, Digital Transformation.

JEL Codes: B20, F40, O30

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 14.10.2020

Accepted / Kabul tarihi 16.12.2020

¹ ozlemozankesbic@gmail.com

Giriş

Dördüncü sanayi devriminde düşünsel kaynaklar, firmaların rekabetçiliği için başat etkenler haline gelmektedir. Düşünsel sermayenin, firmaların verimliliğinde meydana getirdiği etkiyi doğrulayan pek çok ampirik çalışma bulunmaktadır. Genel kabul gören bakış açısına göre Endüstri 4.0'ın rekabet anlayışı karşılaştırmalı olarak Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Endüstri 4.0 İle Geleneksel Teorilerin Rekabet Gücü Açısından Karşılaştırılması

Tanım	Geleneksel Teori	Endüstri 4.0
Rekabet avantajının orijini	Maddi kaynaklar	Entelektüel sermaye
Rekabet gücünü artırmaya yönelik temel değişken	Tüketiciler, tedarikçiler, ortaklar, yatırımcılar	Paydaşlar geniş bağlamda
Rekabet gücü seviyesi	Bölgesel, küresel olarak daha az	Ağırlıklı olarak küresel
Rekabet gücünü artırmaya yönelik dönemsel faaliyetler	Rakiplerin önüne geçerek endüstriye erişimde engeller yaratmak	Uzun vadeli avantajlar yaratmak

Yukarıdaki Tablodan da görüldüğü üzere, Endüstri 4.0 rekabet gücüne yeni değişkenler eklemektedir ve rekabet avantajı sağlamanın geleneksel yapısını bilişsel olanla değiştirmektedir (Romanova ve diğerleri, 2017: 141).

Küresel CEO anketine göre, üretimde dijital ve fiziksel ortamlar bir araya geldikçe girişimciler rekabet gücünün ileri teknolojiden geçtiğini ifade etmektedir. Bu durum aşağıda Tablo 2 A.B.D., Çin ve Avrupalı girişimciler için gösterilmektedir.

Tablo 2: Yöneticiler Bakımından İleri Üretim Teknolojilerinin Gelecekteki Önemi (Sıralama)

İleri Üretim Teknolojileri	Amerika	Çin	Avrupa
Kestirimsel Çözümleme	1	1	4
Akıllı, bağlantılı ürünler (IoT)	2	7	2
Geliştirilmiş malzeme	3	4	5
Akıllı fabrikalar (IoT)	4	2	1
Dijital tasarım, simülasyon ve entegrasyon	5	5	3
Yüksek başarılı hesaplama	6	3	7
Geliştirilmiş robotlar	7	8	6
Eklenebilir üretim (3D yazıcılar)	8	11	9
Açık kaynak tasarım/Doğrudan müşteri girişi	9	10	10
Artırılmış gerçekçilik (kaliteyi, eğitimi, uzman bilgisini artırmak için)	10	6	8
Artırılmış gerçekçilik (tüketici hizmetlerini ve deneyimlerini artırmak için)	11	9	11

Kaynak: Global Manufacturing Competitiveness Index. 2016

Dördüncü endüstri devrimi büyüme ve rekabet gücünün itici güçlerini değiştirerek ekonomik görünümü yeniden şekillendirmektedir. Artık sadece verimlilik ve maliyet azaltarak ekonomik başarıyı yakalamak mümkün değildir. Yenilik, esneklik ve değişime uyum daha önemli konular haline gelmiştir. Değişimi, yeni fikirleri, yöntemleri veya ürünleri daha hızlı bir şekilde benimseyen ekonomiler diğerlerine göre avantaja sahip olacaktırlar. Bu nedenle fırsatları yakalamak ve yeniliklerden yararlanmak her ekonominin büyümesini ve gelişmesini hızlandıracaktır (Schwab, 2018: 9). Peki küresel rekabet gücü neden önemlidir? Çünkü ülkelerin sahip oldukları rekabet gücü daha yüksek yaşam standartlarına katkıda bulunmakta ve daha geniş toplumsal hedefler için ihtiyaç duyulan kaynakları üretmektedir (Nusca, 2018).

Geleneksel üretim araçları ve yöntemleri Dördüncü Endüstri Devriminin gelmesiyle birlikte yüksek verimlilik ve özelleştirilmiş ürün talebinin yarattığı baskıdan dolayı ortadan kalkmaktadır. Firmalar mevcut seri üretim ve maliyet tasarrufu sağlayan üretim şekillerini entelektüel, bilgilendirici, dijital ve otomatik üretim şekliyle değiştirmek mecburiyetindedirler. Geleceğin endüstriyel üretiminde akıllı bağlantılı ve esnek fabrikalar baskın olacaktır. Akıllı üretim sistemlerinin kullanımı ile işletmeler artan verimlilik ve esneklik ile büyük ölçekli kişiselleştirilmiş ürünleri üretebileceklerdir. Bu ise, ürünleri pazara sunmak için düşük maliyet ve hız sağlamakta, aynı zamanda işletmelerin üretim sürecinde belirsizliği asgariye indirmelerini sağlamaktadır. (Li, G. ve diğerleri, 2017: 633-634).

Dördüncü endüstri devriminin getirdiği ileri teknolojiler, kişiselleştirilmiş üretimin ve tüketimin yanı sıra çevrimiçi ve çevrimdışı ağların entegrasyonunu da etkilemektedir. Hızlı değişimlerle karşı karşıya kalan firmalar inovasyon yeteneğini artırmak, üretim performansını iyileştirmek ve ağ verilerinin güvenilirliğini garanti altına almak için sahip oldukları üretim sistemlerini bir üst seviyeye taşıdıkları zorundadırlar. Rekabetin yoğun olduğu bir ortamda, firmalar rekabet felsefelerini değiştirmelidirler. Firma rekabet gücünü artırmak için üretim, lojistik ve tüketimi organize etmek zorundadır (Li, G. ve diğerleri, 2017: 633-634). Katma değer nedeniyle, dijitalleşme ekonomik ilişkileri yeni bir boyuta taşıyarak ekonomik teorileri, iş modellerini ve rekabetçi ortamı değiştirmektedir. Endüstri 4.0'ın yüksek teknolojik dijital ortamı, değer zinciri ve katma değer zincirinin eş zamanlı yatay ve dikey entegrasyon ve otomasyonunu sağlamakta ve tüketiciyi üretim sürecine dahil etmesinin yanı sıra kaynakların kıtlığı sorununun da üstesinden gelmektedir. Bu dijital üretim ileri teknoloji ortamında marjinal fayda teorisi gerçekliğini ortadan kaldırmakta ve yeniliklerin, katma değer artmasına odaklanmaktadır (Topleva, 2018: 37).

Dijital simülasyonlar yenilikçi ürünün icadından o ürünün üretim sürecinde uygulanmasına ve piyasaya sunulmasına kadar geçen süreyi kısaltır. Ürün yaşam döngüsünün tüm aşamalarında tüketici katılımı üretici ile müşteri arasındaki ilişkileri de dönüştürmektedir. Müşteriler Endüstri 4.0'ın ve dijital üreticinin yardımcısıdır.

Tüketici isteklerinin üretim sürecine doğrudan entegrasyonu, seri üretimi ortadan kaldırmamakta değiştirerek kitlesel özelleştirme kavramının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tüketici tercihlerinin dijitalleşmesi ve kişiselleştirilmesi tüketici seçiminde sonsuz bir artışa yol açıyor (Topleva, 2018: 40). Ürün inovasyonuna ve üretim sürecine tüketicinin katılması katma değer kaynağıdır. Başka bir konu ise tüketicinin yaptığı tercihleri dijital değer zincirinde görselleştirebilmesidir ki bu da tüketicinin tatmin derecesini artırmaktadır. Tüketici sipariş ettiği ürünü gerçek zamanlı izlediği için üreticilerle arasındaki güvenin sarsılmadığı gibi üretimin görsel olarak somutlaştırılması da tüketici tatmin düzeyini artırıyor. Diğer taraftan tüketicinin ürün yaşam döngüsünün her aşamasına dahil edilmesi pazarlama araştırması ve ürün tanıtımını geliştirmek için harcanan zaman, kaynak ve maliyetleri azaltarak şirkete katma değer sağlamaktadır. Endüstri 4.0 sadece kurumsal olarak gelişmeyi sağlamakla kalmayıp müşteri istek ve ihtiyaçlarına odaklanarak sektördeki rekabet alanlarını yeniden tanımlayabilme potansiyeline sahiptir. Endüstri 4.0 katma değeri artırarak ve müşteri refahını maksimize ederek geleneksel rekabet modellerini değiştirmektedir. Değer anlayışındaki değişim, fiyat, kalite, satış ve satış sonrası hizmetlerdeki rekabeti ortadan kaldırmaktadır. Endüstri 4.0'daki geçerli rekabet modeli, inovasyon kapasitesi ile doğru orantılıdır. Dijital değişim çağında şirketlerin uzun vadeli rekabet gücü esnekliği, verimliliği, iletişimi, bilgi ve zekayı artırmanın bir işlevidir (Gabriel and Pessl, 2016: 133).

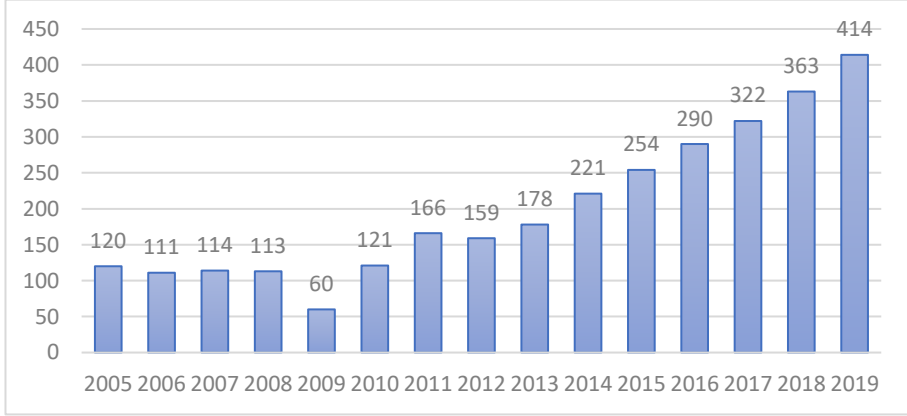
Şirketler verimliliklerini, dolayısıyla rekabet güçlerini artırma yolunda dijital dönüşüm yoluna girmelidirler. Bu yoldaki birinci aşama ise Endüstri 4.0'ın yeniliklerinin ve ihtiyaçlarının saptanması olmalıdır. Aynı doğrultuda ki ikinci adım ise buna yönelik gereksinimlerin araştırılma süreci ve Endüstri 4.0'a has enstrümanların kullanılması sürecindeki işlemlerdir. Üçüncü aşama ise, rekabetin günden güne arttığı günümüzde dijital dünyayla ilişkili çözümlerin daha ileri düzeyde kullanılması kurumlara rekabetçi bir yapı kazandırabilecektir. Son olarak Endüstri 4.0'a özgü araçların kullanımında uzun dönemli, çok çeşitli, katılımcı yapıya sahip ticari işletmelerin günümüz zorlu koşullarında rekabetçi nitelik gösterdiğini iddia edebiliriz (Adamik ve Nowicki 2018: 11-13).

Endüstri 4.0'ın sağladığı en büyük faydalardan birisi de düşük maliyetlerdir. Buna ilave olarak Endüstri 4.0'da üretimde niteliği artırma, üretim maksimizasyonu, önleyici bakım (preventative maintenance), üretim sürecinde ortaya çıkan hataların sürelerinin minimuma indirgenmesi gibi yenilikler mevcuttur (TIBCO, 2017: 1). Büyük veri (Big Data) ve geliştirilmiş veri analitiği gibi bilişsel yenilikler; üretim düzeyinde %20 ila %25'lik bir artış ve üretim sürecini sektöre uğratan arızalarda %45 düzeyinde azalma meydana getirmektedir (McKinsey & Company, 2015: 11).

4. Sanayi devrimi ile birlikte siber-fiziksel ve dinamik veri işlemeye dayalı üretim yapılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte otomasyonun önemi artmış ve robot üretimleri giderek hızlanmıştır. Uluslararası Robotik Federasyonunun verilerine göre

2020 yılı sonu itibariyle üretim sektöründe hizmet veren robot sayısının 3 milyona yaklaşacağı beklenmektedir (Wyatt, Bieller, Müller, Qu, & Song, 2019).

Grafik 1: Dünyadaki Robot Üretim Miktarları(Bin Adet)

Kaynak: <https://ifr.org/>

Yukardaki Grafik:1 incelendiğinde 2008 dünya krizinin olumsuz etkisi neticesinde 2009 yılında robot üretim miktarında bir azalma meydana gelmesine rağmen yıllar itibariyle bakıldığında sürekli olarak bir artış gözlemlenmektedir. 2019 yıl sonu itibariyle 414 bin robot üretimi gerçekleşmiştir. Bu rakamlar ise günümüzde endüstri 4.0'ın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

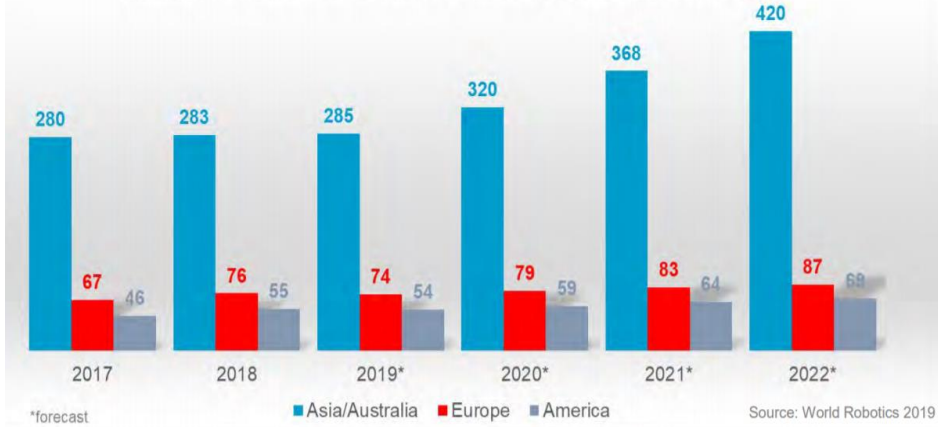
Grafik 2: Dünya Genelinde Robot Üretimi

Kaynak: Wyatt, Bieller, Müller, Qu, & Song, 2019

Grafik 2 incelendiğinde ise 2013 yılında yaklaşık 1 milyon 300 bin robot dünya genelindeki işletmelerde üretilirken 2018 yılı itibariyle bu rakam 2 milyon 750 bine yaklaşmıştır. Bu rakamlar gerçekleşen rakamlardır. 2022 tahmini rakamına bakacak olursak dünya genelinde işletmelerde yaklaşık olarak 4 milyon robot üretileceği görülmektedir.

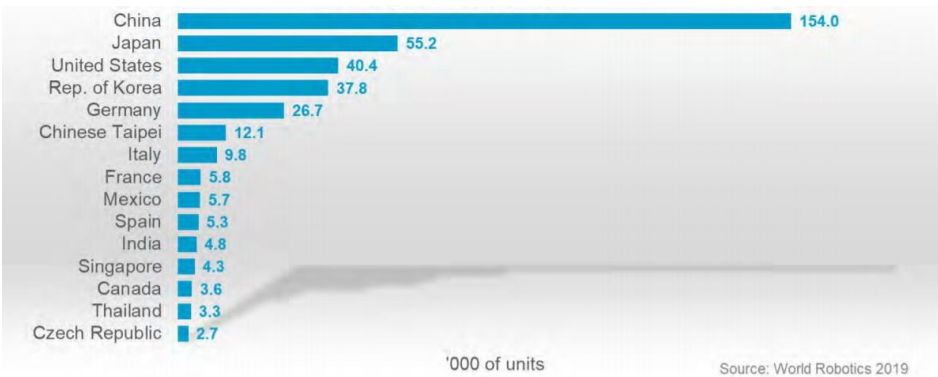
Grafik 3: Asya, Avrupa ve Amerika Kıtalarında Sanayi Robotu Üretimi

Kaynak: Wyatt, Bieller, Müller, Qu, & Song, 2019

Grafik 3 incelendiğinde lokomotif gücün Asya/Avustralya ülkesi olduğu görülmektedir. Daha sonra en fazla robot üretimin yapıldığı bölge Avrupa iken Amerika robot üretiminde diğer bölgelere göre geri kaldığı görülmektedir. Aşağıdaki şekilde ise robot üretimi yapan ülkeler sıralamasında yer alan ilk 15 ülke verilmiştir.

Grafik 4: Endüstriyel Robot Üretiminde Yıllık En Yüksek Üretime Sahip 15 Ülke

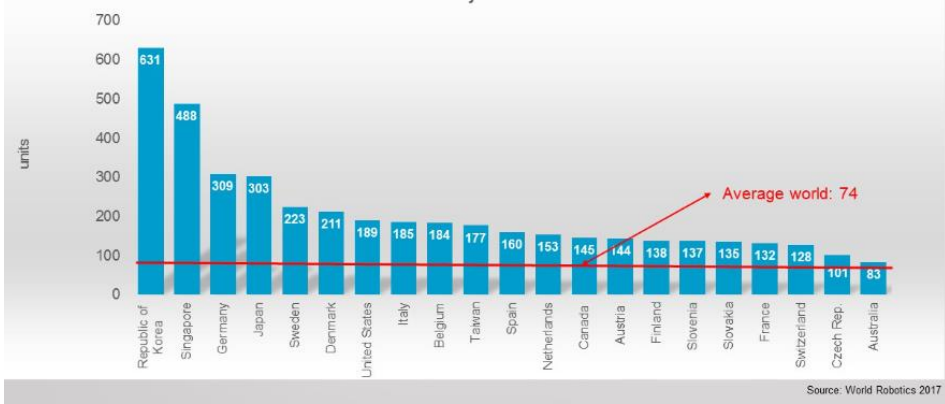

Kaynak: Wyatt, Bieller, Müller, Qu, & Song, 2019

Endüstriyel robotu piyasasının lideri Çin'dir. 2019 yılında en fazla robot satışları 5 büyük ekonomi tarafından yapılmıştır. Bu ülkeler; Çin, Japonya, ABD,

Güney Kore ve Almanya'dır. Türkiye'nin ise sıralamada olmadığı görülmektedir. Endüstri 4.0'ın Türkiye'deki durumu üretilen robotlar açısından inceleyecek olursak dünyanın çok gerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

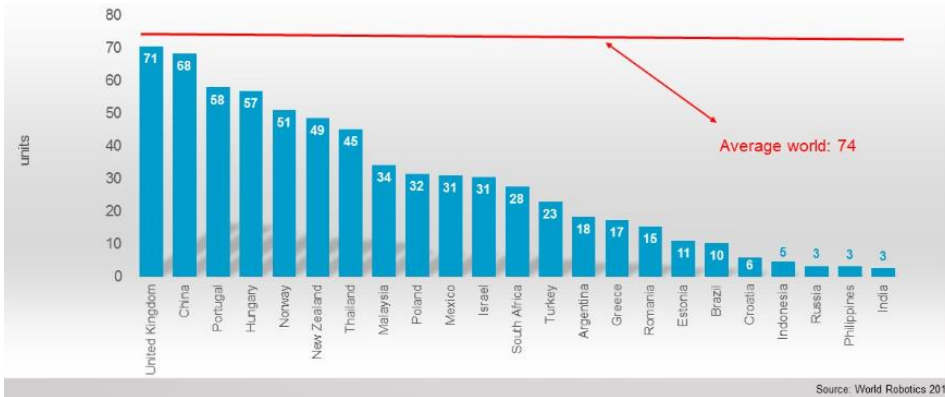
Grafik 5: İmalat Sektöründe Robot Yoğunluğu Uluslararası Ortalama Robot Yoğunluğunun Üzerinde Olan Ülkeler

Kaynak: <https://ifr.org/ifr-press-releases/news/robot-density-rises-globally>

Grafik 5'de 10 bin çalışan başına endüstriyel robot yoğunluğunun üzerinde olan ülkeler verilmiştir. Ortalamanın 10 bin çalışan başına 74 robot olduğu ve gelişmiş ülkelerin birçoğunda özellikle Avrupa ülkelerinde imalat sektöründe kullanılan endüstriyel robot sayısı ortalamın üzerindedir. Güney Kore ilk sırada yer alırken 2017 yılı verilerine göre Güney Kore'de imalat sektöründe kullanılan robot yoğunluğu 10 bin çalışan başına 631'dir.

Grafik 6: İmalat Sektöründe Robot Yoğunluğu Uluslararası Ortalama Robot Yoğunluğunun Altında Olan Ülkeler

Kaynak: <https://ifr.org/ifr-press-releases/news/robot-density-rises-globally>

Grafik 6, 10 bin çalışan başına endüstriyel robot yoğunluğunun altında olan ülkeler verilmiştir. Türkiye'nin endüstride robot kullanım rakamlarına bakacak olursak 2017 yılında 10 bin çalışan başına yalnızca 23 robottur. Bu rakam ortalamanın çok çok altında olmakla birlikte bu kategoride yer alan birçok ülkenin de gerisindedir. Türkiye Endüstri 4.0'ın neresinde yer alır ? sorusunun cevabını veren bu şekil, Türkiye'nin hem robot üretiminde hem de üretimde robot kullanımında başarılı olmadığını göstermektedir.

Tablo 3 incelendiğinde, Almanya'nın ve ABD'nin Endüstri 4.0 imkânları ile nasıl ilerlediğini görmek mümkündür. 2010 yılında 8. sırada olan Almanya 2016 yılında üretim endeksi sıralamasında 3. sıraya yükselmiştir (Baldassarre, 2017: 639-640).

Tablo 3: Üretim Gücü Sıralaması

Sıra	2010	2013	2016	2020
1	Çin	Çin	Çin	Amerika
2	Hindistan	Almanya	Amerika	Çin
3	Kore	Amerika	Almanya	Almanya
4	Amerika	Hindistan	Japonya	Japonya
5	Brazilya	Kore	Kore	
6	Japonya	Taywan	Birleşik Krallık	
7	Meksika	Kanada	Taywan	
8	Almanya	Brazilya	Meksika	Birleşik Krallık
9	Singapur	Singapur	Kanada	
10	Polonya	Japonya	Singapur	
15		Birleşik Krallık		
17	Birleşik Krallık			

Kaynak: Global Manufacturing Competitiveness Index. 2016

Tablo 3'de de gösterildiği üzere ABD, beşeri sermaye ve teknolojiye yüksek düzeyde fon aktaran sanayileşmiş piyasalar arasında birinciliğe yükselmiştir. ABD 2010 yılı sıralamasında 4.lükten 2013 yılında 3.lüğe ve 2016 yılında da 2.liğe yükselmiştir. 2020 yılında ABD'nin 1. olacağı düşünülmektedir. Rekabet gücü sıralamasındaki ilk 10 ülkenin 2018 -2019 karşılaştırılması aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0 (2018 – 2019)

İlk 10 Ülke	2019	2018
Singapur	1	2
A.B.D	2	1
Hong Kong	3	7
Hollanda	4	6
İsviçre	5	4
Japonya	6	5
Almanya	7	3
İsveç	8	9
İngiltere	9	8
Danimarka	10	10

Kaynak: WEF, Global Competitiveness Index 4.0

Tablo 4'e baktığımızda Endeks sıralamasında 1.sırayı Singapur ve sonrasında ABD ve diğer G20 ekonomiler arasından 6.sırada olarak Japonya arkasında Almanya ve 9.sıra olarak İngiltere gelmektedir. G20 ekonomileri açısından bu sıralamada Arjantin 83. Sırada olarak sonda yer almaktadır.

1. Endüstri 4.0'ın Türkiye'deki Durumu ve Rekabet Gücü

Avrupa, Asya ve Orta Doğu'nun birleşme noktasında yer alan üç tarafı deniz ve 8 komşu ülkeyle çevrelenmiş olan Türkiye hem üretim hem de dağıtım açısından küresel ticaret için bölgesel bir merkez olarak kabul edilmektedir. Türkiye yatırımcılar için en cazip yatırım ülkelerinden biridir. Buna ek olarak Türkiye'nin 1996 yılından bu yana Avrupa Birliği ile bir Özel Birliği ve dünya ülkeleri ile çeşitli ticaret anlaşmaları bulunmaktadır. Türkiye eşsiz bir stratejik konuma sahiptir ve genç, dinamik, yetenekli bir işgücünün potansiyelini içinde barındırmaktadır.

Türkiye ekonomisi son yıllarda istikrarlı büyümesiyle kayda değer bir performans sergileyerek dünyanın en büyük 18. ekonomisi haline gelmiştir. Türkiye'nin 2000 yılından bu yana gösterdiği performans etkileyicidir ve 2008-2009 yılı küresel finans krizinden sonra yapısal reformlar sayesinde hızlı bir şekilde

toparlanarak en cazip yatırım alanlardan biri olmaya devam etmektedir (Advantis Consulting Turquie).

Türkiye’de genel olarak endüstri 4.0’a çok büyük ilgi olduğu görülmekle birlikte adaptasyon seviyesinin ileri olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Sürükleyici sektör olan otomotiv sektörü endüstri 4.0’a adapte olmada öncülük etmektedir.

Sanayi sektörü Türkiye’nin GSYİH’sinin yaklaşık %30’una karşılık gelmektedir. Ayrıca Türkiye farklı sektörlerde yerel üretimi artırmak adına bazı hedefler belirlemektedir. Türkiye’nin Endüstri 4.0’ı yakalamasının ülkenin rekabetçiliği açısından son derece önemli olduğunu fark eden bazı kuruluşlar Türkiye’nin bu devrime hazırlığı ve olgunluk düzeyine ilişkin değerlendirme çalışmaları yapmaktadırlar. Bu çalışmalar gösteriyor ki;

Türkiye’nin gerçek bir plan çizmesi ve buna göre hareket etmesi son derece önemlidir. Yakın tarihte (2016 yılında) TÜBİTAK’ın Ar-Ge desteği için başvuran 1.000 şirket ile yaptığı çalışma, Türkiye’deki endüstri düzeyinin Endüstri 2.0 ve 3.0 arasında olduğunu göstermektedir. Türkiye’de Ar-Ge’ye yapılan yatırım eksikliği, Türkiye’nin Endüstri 4.0’a geç kalmasının nedenlerinden biridir. Araştırma sonucunda, endüstriyel olgunluk seviyesinin malzeme, bilgisayar, elektronik, optik sanayi, otomotiv ve beyaz eşyalarda daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara araştırılan şirketlerin ve onların yatırım planlarının farkındalık derecesine göre değerlendirilerek ulaşılmıştır. Şirketlerin %22 si tam olarak bilgi sahibi iken %59’u genel bilgiye sahip ve %19’u ise hiçbir bilgiye sahip değildir.

Gelişmiş ülkeler Endüstri 4.0’ı rekabet güçlerini artırma fırsatı olarak görürken Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından Endüstri 4.0 yüksek teknoloji ürünlerinin toplam üretim hacmindeki payını artırmaya yönelik bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Türkiye yüksek katma değere sahip yüksek teknoloji ürünlerinin üretimini artırarak ekonomisini bilgi ekonomisine dönüştürmeyi hedeflemektedir.

Türkiye’nin Endüstri 4.0’a uyum sağlayamaması riski, düşük maliyetli bir dış kaynak ülkesi olarak kalmak ve orta teknolojiden daha ileriye gidememektir. Dış ticaret açığı üzerinde büyük etkisi olan yüksek değerli ürünleri ithal etme ve düşük maliyetli ürünleri ise ihraç etme riskiyle karşı karşıyadır. Ayrıca, Türkiye gelişmiş ekonomiler yerine gelişmekte olan ve daha az gelişmiş ülkelere ihracat yapma problemiyle de karşılaşabilir. Bu dönüşümü gerçekleştirebilmek için, Türkiye’nin gerekli yüksek vasıflı işgücü, yüksek teknoloji ürünlerinin düşük ihracat payı gibi eksikliklerinin ve zorluklarının farkında olması gerekmektedir. Bu zorluklarla yüzleşmek ve endüstriyel gelişimi hızlandırmak için Türkiye’nin zaman ve para yatırımı yapması gerekmektedir. Türkiye küresel ekonomide sahip olduğu rolü değiştirecek dev bir dönüşüm gerçekleştirme fırsatına ve büyüyen işgücüne sahip genç bir ülkedir. Tüm paydaşların, Türk endüstrisini önde gelen ülkeler arasına

taşıyacak ve Türkiye'nin rekabet gücünü artırmak için son derece önemli bir fırsat olan Endüstri 4.0'a odaklanmaları ve bu doğrultuda çalışmalarını gereklilikle birlikte bir o kadar da aciliyet taşımaktadır. (Türkiye'de İsviçre Ticaret Odası Derneği, 2017)

Danish Institute of Industry 4.0 tarafından hazırlanan "Küresel Endüstri 4.0 Hazırlık Raporu 2016" 120 ülke arasında bir sıralama yapmaktadır. Sadece yeterli verilere sahip ülkeler bu sıralamaya dahil edilmektedir. Ancak, dünyadaki her bölge raporda bir veya birkaç ülke aracılığıyla temsil edilmektedir. Bu rapora göre Türkiye Endüstri 4.0'a hazırlık sıralamasında 55'inci sırada yer almaktadır (Danish Institute of Industry 4.0, 2017: 10).

Türkiye'nin büyüyen ekonomisi, genişleyen orta sınıfı, genç nüfusu (ortalama yaş: 29), dinamik girişimcilik sınıfı ve Avrupa, Asya ve Afrika arasında köprü olarak avantajlı coğrafi konumu, ülkeyi önemli bir üretim ve dağıtım merkezi haline getirmiştir. Gelişmiş üretim teknolojileri, Türkiye genelinde giderek yaygınlaşmakta ve uluslararası şirketlere öncülük etmektedir. Söz konusu teknolojiler, Türkiye genelinde giderek daha fazla uygulama alanı bulmaktadır. En çok gelecek vaat eden endüstriler otomotiv ve havacılık endüstrileridir. Buna ek olarak, dayanıklı tüketim malları, elektronik, kimyasallar, makineler, çelik, inşaat, tekstil, enerji ve madencilik endüstrileri küresel ileri üretim trendlerini benimsemeye en aktif olanlardır.

Küresel dünyada rekabetin artmasının yanı sıra bazı gereksinimler de artmaktadır. Bunlar, yeni ileri teknoloji malzemeleri, daha düşük üretim maliyetleri, daha kısa inovasyon döngüsü diğer yandan daha fazla ürün çeşitliği, kaynak ve çevre dostu üretim süreçleri, lojistik vb. Bütün bunlar ve daha fazlası yenilikçi çözümler gerektirmektedir. Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için Türkiye'nin yapması gereken bazı şeyler vardır. Türkiye bir inovasyon merkezi haline gelebilmek için ileri teknoloji ürün üretimine daha fazla önem vermek zorundadır. İleri teknoloji ürünlerin imalat sanayisinde en yüksek katma değere sahip ürünler olduğundan dolayı rekabet gücünü önemli ölçüde artırmaktadır. Türkiye'de yüksek teknoloji yüksek katma değer yaratmasına rağmen yüksek teknoloji ihracatına pek fazla yansımamaktadır. Bunun en önemli sebebi Türkiye'de üretilen ileri teknoloji ürünlerinin üretilmesinde kullanılan yerli girdi payının az olmasıdır. Bu da yaratılan katma değer Türkiye'de kalmayıp dışarı çıkması anlamına gelmektedir. Diğer bir konu ise, yüksek teknolojide kullanılan hammaddenin normalden daha pahalı olmasıdır ki bu da ithalat hacmini artırmaktadır. Bu durum Türkiye'nin ileri teknoloji ihracatı ile dünya toplam ileri teknoloji ihracatından aldığı payı azaltmaktadır. Peki yüksek teknolojiyi nasıl artırabiliriz veya yüksek teknolojiyi belirleyen temel etkenler nelerdir? Dünya Bankası'nın tanımına göre teknoloji yoğun ihracatçı sektörler, havacılık, bilgisayar, sağlık, teknolojik cihazlar ve elektrikli makine sektörleridir. Burada yüksek teknolojiyi belirleyen 4 önemli bileşen üzerinde durulacaktır. Bunlardan biri Ar-Ge harcamalarının miktarıdır. Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ya

oranı ülkedeki Ar-Ge harcamalarının yoğunluğunu göstermektedir. Dünyada Ar-Ge yoğunluğunun rakamları incelendiğinde Kore, İsrail, Japonya, Danimarka ve İsviçre gibi ülkeleri yüzde 3 ile 4,5 arasında ilk başı çektiği görülmektedir. Bu sıralamayı ABD, Birleşik Krallık ve Almanya gibi ülkeler takip etmektedirler. Türkiye’de ise bu oran yüzde 1 seviyesindedir. Ar-Ge harcamalarının artırılması ileri teknoloji ihracatını olumlu bir şekilde etkilemektedir. Bir diğer konu ise teknoloji-yenilik üretme ölçüsü olarak bilinen patent sayılarıdır. Patent başvuruları yenilikçi fikirlerin ticarileşmesini yansıtmaktadır ve ülkenin yenilik ekosistemini ne kadar benimsediğini gösteren temel referans noktasıdır. Patent başvuru ve tescil sayıları karşılaştırmalı olarak analiz edildiğinde Türkiye’nin gelişmiş ekonomilere göre geride kaldığı görülmektedir. Ayrıca Türk Patent Enstitüsü verilerine göre ABD ve Almanya - Türkiye’den çok daha fazla tescil başvurusunda bulunmaktadır ve yine patent sayıları diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye’nin bu konuda performansı bir hayli düşüktür (Türkiye Bilişim Derneği, 2018: 23). Patent konusu diğer taraftan Ar-Ge harcamalarına da etki etmektedir. Çünkü yeni bir buluş veya üretim tekniğinin patentin sahibi olan firmaların izni olmadan kullanmak mümkün değildir ve dolayısıyla bu da Ar-Ge’ye yapılan yatırımları engellemektedir. Patent başvurularının ileri teknoloji alanlarında artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Bunun sebebi daha fazla kar oranının olmasıdır ki bu da firmaların veya ülkelerin rekabet gücünü arttırmaktadır.

Endüstri 4.0’ın rekabet gücünden bahsederken gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler açısından farklı değerlendirme yapmak ve bu ülkelerin sahip olduğu avantajlara ve dezavantajlara değinmekte fayda vardır. Gelişmekte olan ekonomiye sahip ülkelerin gelişmiş ekonomiye sahip ülkelere çıkarak orada rekabet edebilmeleri söz konusu ülkelerin ekonomik büyüme oranını ve kalitesini artıracak derin dönüşümler yapması ile mümkündür. Bunun nedeni gelişmiş ekonomik sistemlerin lider olmalarına olanak tanıyan yüksek katma değere sahip ileri teknoloji ve yenilikçi mal ve hizmet üretmeleridir. Dolayısıyla bu ülkelerin Endüstri 4.0’ı sahiplenmesi ilgili ülkelerin aktif bir büyüme gerçekleştirmesi ve küresel rekabette seviye atlamaları için bir fırsattır. Gelişmiş ülkeler açısından Endüstri 4.0 gittikçe artan rekabet ortamında, sahip oldukları rekabetçi pozisyonu korumak olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ise Endüstri 4.0’ı var olan rekabetçi ortama girebilme fırsatı olarak görmektedirler. Bu nedenle bu devrim diğerlerinden farklı olarak rekabet ortamını değiştirmekle kalmayıp ülkelerin rekabet sıralamasını da derinden etkilemektedir. Nitekim bunu Küresel Rekabetçilik Endeks 4.0’da da görmekteyiz. Endüstri 4.0 politikalarını uygulayan ülkeler rekabet gücü sıralamasında üst sıralara doğru gitmektedirler. Peki bu bilgi transferinin yoğun olduğu ve bazı sektörlerin hızlı bir şekilde yıkılarak yenilerinin inşa edildiği bu çağda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları avantaj ve dezavantajlar nelerdir?

Gelişmekte olan birçok ülke şu anda yeterli üretim kapasitesine sahip değildir ve onlar yabancı yatırımcıları çekebilmek için ucuz işgücüne

güvenmektedirler. Bunun yanı sıra Endüstri 4.0'ın ortaya çıkmasıyla birçok üretim tesisinin gelişmekte olan ülkelerden çıkarak kendi ülkelerine geri gelmesi söz konusudur. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin var olan bu yıkıcı değişikliklere hazırlanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra içinde Türkiye'nin de bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin bir avantajı genç nüfusa sahip olmasıdır. Burada kritik nokta sahip olunan bu insan kaynağının eğitim sorunudur. Gelişmiş ülkelerin ise en büyük dezavantajı sahip oldukları nüfusun yaşlı olması ve giderek daha hızlı bir şekilde yaşlanmasıdır.

Rekabet gücü açısından değerlendirecek olursak bu dijital dönüşüm gelişmekte olan ülkeler için büyük bir fırsat olarak görülmektedir. Endüstri 4.0'a hızlı bir biçimde adapte olacak herhangi bir gelişmekte olan ülke kendini gelişmiş ülke statüsüne taşıyarak küresel pazarda sahip olduğu payı artırabilir. Bu fırsat Türkiye içinde geçerlidir ve Türkiye eğer bu dönüşüme uyum sağlayabilirse küresel değer zincirinde sahip olduğu yerini daha da güçlü hale getirebilir. TÜSİAD tarafından yayımlanan rapora göre Türkiye'nin rekabet gücü yüksek olan ekonomiler arasında yer alması için küresel düzeyde yeni gelişmeleri takip etmesi ve Endüstri 4.0'ı uygulayan öncü ekonomiler arasında yer alması gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bu devrimle birlikte rekabet gücünü belirleyen etkenler de değişiklik ve çeşitlilik göstermektedir. Dolayısıyla Türk sanayisinin rekabetçilikte temel faktörleri olan işgücü ve lojistik avantajının bu dönemde kaçınılmaz baskılara maruz kalacağı görülmektedir (TÜSİAD, 2016: 13).

Dünya Ekonomik forumu rekabet gücü endeksine göre Türkiye rekabet gücü sıralamasında Kolombiya'dan sonra 61. sırada yer alıyor. İlk sıraları Amerika, Singapur, Almanya, İsviçre ve Japonya gibi zengin ve refah toplumu ülkeler paylaşıyor. Refah, inovasyon ve şeffaflık gibi diğer alt endekslere baktığımızda ise üst sıralarda aynı ülkelerin olduğunu görmekteyiz. Bu ülkeleri zengin ve refah toplumu haline getiren unsurun teknoloji olduğu konusunda şüphe yoktur.

Tablo 5: Rekabet Gücü Sıralaması -2018

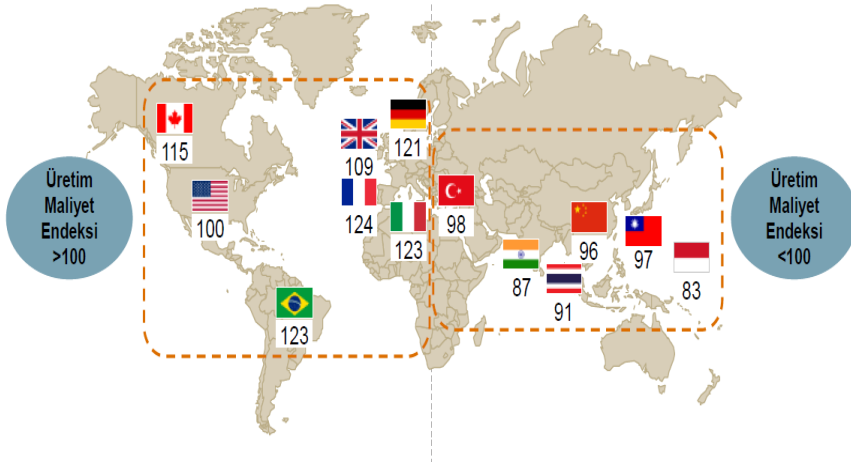
Ülke	Rekabet Sıralaması	Yüksek Teknoloji/İhracat
Amerika	1	20%
Singapur	2	49%
Almanya	3	17%
İsviçre	4	27%
Japonya	5	16%
Türkiye	61	2%

Kaynak: Tüsiad: Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği için Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0;

Katma değeri artırmanın ve yüksek teknolojik ürün üretmenin yolunun teknolojik ilerlemeden, yenilikten, tasarımdan ve yazılımdan geçtiği bu dönemde Türkiye ve benzeri ülkeler daha çok düşük-orta teknoloji ürünler üretmektedirler. Türkiye'nin imalat sanayisine baktığımızda düşük ve orta düşük teknoloji ürünlerin daha çok ağırlıklı olduğunu görmekteyiz. Endüstri 4.0'ın ortaya çıkmasıyla birlikte

Türkiye'nin daha çok katma değerli ürünleri üretmesi ve bunları ihraç etmesi ihtiyacı doğmaktadır.

Verimlilik, döviz kurları, üretim ücretleri ve enerji maliyetleri dikkate alarak oluşturulan BCG Global Üretim Maliyeti Endeksini gösteren şekil incelendiğinde Türkiye'nin ortalama 98 birim maliyet ile üretim yaptığı görülmektedir. Üretim maliyet endeksi 100'den büyük olan ülkelere bakacak olursak; Almanya 121, ABD 100, Kanada 115 ve Fransa'nın 124 birim maliyet ile üretim yaptığı görülmektedir. Yani sonuç olarak Türkiye'nin üretimini ve buna bağlı olarak ihracatını artırmak için gerekli olan rekabet avantajını sağlayamadığı görülmektedir.

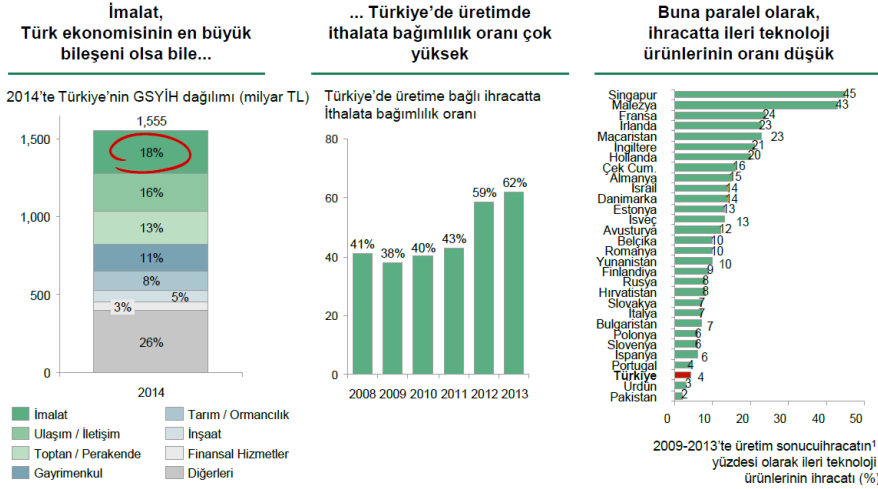

Şekil 1: BCG Üretim Maliyeti Endeksi, 2014(ABD=100)

Kaynak: TÜSİAD: Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği için Bir Gereklik Olarak Sanayi 4.0

Gelişmekte Olan Ülkeler Perspektifi, 2016 Üretim maliyet endeksi 100'ün altında olan ülkelere üretim, otomasyona yatırım yapan ülkelere dönmektedir. Türkiye'de üretim maliyet endeksi 100'ün altında olduğu için rekabet gücünü koruyamamakta ve buna bağlı olarak üretimini otomasyona yatırım yapan gelişmiş ülkelere kaptırmaktadır. Coğrafi konumu olarak lojistik avantajı bulunan Türkiye'de gerekli ARGE harcamalarının yapılamaması, Endüstri 4.0 kapsamında üretim robot kullanımı ve otomasyon yetersizlikleri gibi konular nedeniyle bu avantajı değerlendirememekte ve rekabet gücünü kaybetmektedir. Bu durum ise Endüstri 4.0'ın Türkiye için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır (TÜSİAD, 2016).

Grafik 7: Türkiye İmalat Sanayisinin Küresel Değer Zincirindeki Konumu

Kaynak: Tüsiad: Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği için Bir Gereklik Olarak Sanayi 4.0; Gelişmekte Olan Ülkeler Perspektifi, 2018

Grafik 7; Türkiye imalat sanayisinin küresel değer zincirindeki konumunu göstermektedir. İmalat her ne kadar Türk ekonomisinin en büyük bileşeni olsa bile yalnızca GSYİH'nın %18 lik dilimine denk gelmektedir. Diğer yandan Türkiye'de üretimde ithalata bağımlılık oranı çok yüksektir. İhracat rakamlarının yüksek olmasına rağmen üretimde ara malların yurt dışından ithal edilmesi sebebiyle, üretimde dışa bağımlılık oranları çok yüksektir. Yine yüksek teknoloji ürünleri ihracatı sıralamasına bakacak olursak Türkiye'nin son sıralarda yer aldığını görmekteyiz. Toplam ihracat payı içerisinde ileri teknoloji ürün ihracatı oranı yalnızca %4 'tür. Endüstri 4.0'la birlikte Türkiye ileri teknoloji ihracatını artırarak gelişmiş ve refah toplumu ülkeler liginde rekabet etmeyi ve pazar payını artırmayı hedeflemektedir. Eğer geç kalırsa ülkenin pazar olma ihtimali yüksektir.

Tablo 6: Ülkelerin Yüksek Teknoloji İhracat Rakamları (Milyar Dolar)

Ülkeler/Yıl	2000	2019
Çin	41.7	496
Kore	54.3	118.3
Hindistan	2.0	13.3
Polonya	0.8	13.3
Türkiye	1	2.2

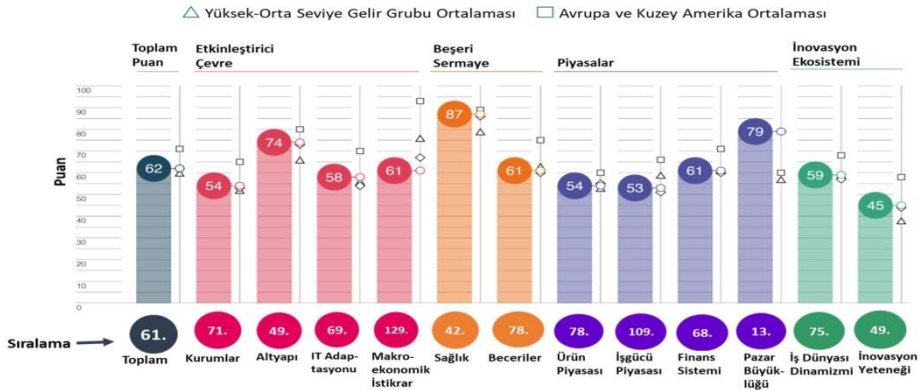
Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 7: Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0: 2018-2019 Türkiye

	Sütun	2018 (/140)	2019 (/141)
Etkinleştirici Ortam	1. Kurumlar	71	71
	2. Altyapı	50	49
	3. Bilgi İletişim Teknolojilerine Adaptasyon	71	69
	4. Makroekonomik İstikrar	116	129
İnsan Kaynağı	5. Sağlık	48	42
	6. Beceriler	77	78
Piyasalar	7. Mal Piyasası	76	78
	8. Emek Piyasası	111	109
	9. Finansal Sistem	65	68
	10. Pazar Büyüklüğü	13	13
İnovasyon Ekosistemi	11. İş Dinamizmi	76	75
	12. İnovasyon Kapasitesi	47	49

Kaynak: Global Competitiveness Index 4.

Grafik 8: Küresel Rekabette Türkiye'nin Yeri (2019)

Kaynak: TİSK

Grafik 8 incelendiğinde, Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Raporuna göre, Türkiye’de kişi başına düşen milli gelir 2019 yılında 9346,2\$ düzeyindedir. Türkiye’nin milli gelirinin dünya toplamının %1,70’i olduğu ifade edilmektedir. 2019 yılı Global Rekabetçilik Endeksine göre, 2018 yılı ile paralel olarak Türkiye 141 ülke arasından 61. olmuştur. Nispi olarak Türkiye’nin yüksek verim sağladığı endüstriler Bilgi ve İletişim Teknolojileri (57,8 puan), altyapı (74,3 puan), İşgücü Piyasası (52,9 puan) olarak sıralanmaktadır. Türkiye, endeksin 12

göstergesinin 11'inde batı ülkeleri ortalamasının altında kalmaktadır. Pazar büyüklüğünde ise bu ülkelerden ileri durumdadır. İşgücü Piyasası değişkeninde sınırlı bir iyileşme olduğu ifade edilmektedir: Yabancı işçi çalıştırma kolaylığı (63. sırada), işçi hakları (109. sırada), kadınların işgücü piyasasına katılımı (112. sırada)'dır. Kadınların işgücüne katılımı çok düşüktür. Her 100 erkeğe karşı, işgücü piyasasında sadece 39 kadın bulunmaktadır (Word Economic Forum, 2019). Türkiye makroekonomik ortam bileşeninde önemli bir düşüş yaşayarak, 61,3 puanla 129. sıraya gerilemiştir.

4. Endüstri Devrimiyle dünya yeni bir çağa adım atmaktadır. Bu gelişmeler dünya toplumlarında yaratacağı etkilerin yanı sıra refah kavramını da yeniden tanımlayacak ve politika oluşturmada derin etkiler yaratacaktır. Endişeli liderler kısa vadeli, gerici önlemlerin ötesine geçmeyi amaçlayan cevaplar ve çözümler bulmak için uğraşıyorlar. Bu bağlamda Dünya Ekonomik Forumu yeni Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0'ı hazırlamıştır. Ekonomik sıçrama için teknolojinin daha iyi kullanılması gerektiğinin altı çizilerek ancak bunun yalnızca diğer rekabetçilik faktörleri ile bütüncül bir yaklaşımın bir parçası olarak mümkün olduğuna dikkat çekilmektedir. Raporda altı çizilen diğer temel bulgular şunlardır:

- Rekabetçilik, uluslararası sıfır toplamlı bir oyun olmamaktadır. Rekabetçilik her toplum için erişilirdir.

- Şu anda uluslararası rekabetçilik düzeyi açısından büyük farklılıklar vardır ve bu farklılıkların daha da büyüme riski yüksektir.

4. Sanayi Devrimi her topluma rekabetçi bir yapıya erişme imkanı sağlamaktadır. Ancak, yatırım maliyetlerinin yüksek olması, teknolojik altyapı yetersizliği, yeterli seviyede yüksek niteliğe sahip işgücünün olmaması ve yatırımların geri dönüşünde belirsizliklerin olması, finansal kaynak açığı vb. bazı engeller vardır.

İktisadi ilerleme gerçekleştirebilmek için teknolojiyi bir kaldıraç olarak uygulayabilme becerisini sadece birkaç ülke kazanabilmiştir. Bunun altında yatan sebepler ise kurumsal, altyapısal ve temel becerilerdeki eksiklikler ile ilgilidir.

- Yeniliğin artırılması için bütünsel yöntemler şarttır. Bu yöntemlerin uygulanmasında pek çok toplum yetersiz kalmaktadır.

- Rekabetçiliğin sağlam temellere oturtulması ülkelerin kırılğanlıklarını önleyecektir.

• Sürdürülebilir kalkınma ve büyüme amaçlarının gerçekleşmesi için proaktif yönetim gereklidir.

Global İnovasyon Endeksinin 2019'e göre en inovatif ülkeler sıralamasında yine İsviçre en başta gelmektedir. Türkiye ise 126 ülke arasında bir önceki yılda 43. sırada iken 50. sıraya gerilemiştir. İlk 10 da ise dünyanın en inovatif ülkeleri sırasıyla İsviçre, Hollanda, İsveç, Birleşik Krallık, Singapur, Amerika, Finlandiya, Danimarka, Almanya ve İrlanda yer almaktadır. Japonya bir önceki yıla kıyasla 2 basamak yükselerek 14. sırada yer almaktadır. En çarpıcı örnek ise Avustralya olmaktadır. 2017 yılında 23. sıradayken 2018 yılı raporlarında 11. sıraya yükselmiştir (Global Innovation Index, 2018).

2. Swot Analizi

Türkiye Ekonomisinin dijital dönüşüme uyum sürecinde konu ile ilgili olarak, güçlü yönlerin, zayıf yönlerin, fırsatların ve tehditlerin ortaya konulması çok önemlidir.

Güçlü Yönler

- Genç Nüfus: Türkiye nüfusunun neredeyse 1/3'ü (25 milyon kişi) 18 yaşın altındadır.
- BCG Global üretim Maliyet Endeksinde göre, Türkiye 98, ABD 100, Almanya 121 ortalama maliyet katsayısına sahiptir.
- Yüksek karlılık seviyesi,
- Coğrafi konumu düşük maliyetli iş gücü sayesinde global değer zincirinde rekabetçi bir yapı kazanabilme olasılığı,
- Artan müşteri memnuniyeti,
- Verimlilik artışı,
- Endüstriyel üretim artışı,
- Endüstrilerin artan rekabet gücü.

Zayıf Yönler

- İşsizlik,
- İthalata yüksek bağımlılık,
- Yatırımların yetersizliği,
- Geliştirme ve entegre olma maliyetlerinin yüksekliği, teknoloji geri beslemelerine aşırı bağımlılık,
- Kalifiye işgücü yetersizliği, ihtiyaç duyulan yetenekli işgücünün dış kaynaklardan temin edilmesi,
- Sinerjik hareket modelinin bulunmaması.

Fırsatlar

- Artırılmış müşteri memnuniyeti: Kişiselleştirilmiş üretim ve ürün çeşitliliği,

- Büyüme potansiyeli,
- Teşvikler,
- 30.000 'e yakın bilişim firması,
- Türkiye'nin üretimde (ve diğer sektörlerde) küresel pazar payını artırmak,
- Dijital teknolojiler sektörel verimliliği arttıracak şekilde yaygınlaştırıldığında, Türkiyenin Avrupa'da "üretim üssü" konumuna gelmesi,
- Türkiye'nin Endüstri 4.0'ı benimseyerek gelişmiş ülkeler liginde mücadele etme fırsatı,
- Dijital teknoloji sektörlerine doğru yapısal dönüşüm sağlandığında, Türkiye uluslararası iş bölümündeki konumunu iyileştirerek hızlı ve sürdürülebilir büyüme elde edebilme fırsatı.

Tehditler

- Dünya Ekonomik Forum tarafından hazırlanan Küresel Riskler Raporunda siber saldırılara da yer verilmiştir. Siber güvenlik riskleri hem gittikçe yaygınlaşıyor hem de yıkıcı etkileri artıyor. İşletmelere yönelik yapılan siber saldırılar beş yıl içinde neredeyse iki katına çıktı ve önceden olağanüstü kabul edilen olaylar gittikçe daha yaygın hale geliyor. Siber güvenlik ihlallerinin finansal etkisi gittikçe artıyor. 2017 yılında fidye yazılım saldırılarıyla ilgili en büyük maliyetlerden bazıları tüm kötü amaçlı e-postaların %64 'ünü oluşturuyor. 150 ülkede 300 bilgisayarı etkileyen Wanna Crazy saldırısı ve 300 milyon dolar değerinde. 3 aylık zarara neden olan NotPetya önemli örnekler arasındadır. Büyüyen bir diğer eğilim ise, kritik altyapı ve stratejik sanayi sektörlerini hedef alan siber saldırıların kullanılmasıdır. Diğer taraftan saldırganlar toplumların işleyişini sağlayan sistemlerde bir çöküşün meydana geleceğine dair korkuların artmasına sebep olmaktadır (Word Economic Forum, 2018: 6).
- Beyin göçü: Endüstri 4.0'ın gelmesiyle birlikte yüksek nitelikli işgücüne olan talep de artmaktadır. Türkiye sahip olduğu yüksek nitelikli işgücünü istihdam etmekte yeterli koşulları sağlamadığında ülkede var olan yüksek nitelikli işgücünün gelişmiş ülkelere kayması riskiyle karşı karşıyadır. Bu şartlar kişi başına düşen milli gelirden bir iyileştirme yaparak sağlanabilir. Bunun da yolu yine Endüstri 4.0'dan geçmektedir. Bu bahsedilen durum birbirini besleyen zincirleme olaylardır. Bu durum, Endüstri 4.0'ı benimsemeyenler için çok fazla zorluklar getirirken benimseyen ülkelerin de sahip oldukları birçok büyük problemin üstesinden gelmelerini sağlamaktadır.
- Endüstrinin ve ulusal ekonomik politika belirleyicilerinin Endüstri 4.0'ın yeterince farkında değildir.
- Ülke içi gelir dağılımı eşitsizliği,
- Ülkeler arası gelir dağılımı eşitsizliği,
- Üretimin ulusallaşarak, merkeze çekilmesi.

- İşlevsizleşecek olan işgücünün istihdam problemi.

Yukarıdaki ifade edilen güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler kapsamında Türkiye'nin Endüstri 4.0 Vizyonu ve değişimin etkileri aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

Endüstri 4.0 ile yeni bir dünya düzenine neden olan bir sürece girmektediriz. Tüm dünya ülkeleri bu süreç için çalışmalarını arttırmışken, Türkiye bu sürece var olan endüstriyel fırsatlarından daha iyi faydalanmaya başlamalı ve kendini yavaş yavaş geliştirmelidir. Ürün ve imalat yapısındaki değişimler, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri takip etmeli ve bu sürece ayak uydurabilmek için politikalar belirlemelidir. Araştırma ve geliştirme harcamaları en önemli harcama kalemidir ve bu kalem önemsenmelidir (Öztürk, 2017). Yatırımın temel sektörü ve 2011 yılında açıklanmış olan Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi'nde öne çıkan sektörlerden olan makine endüstrisinde gerçekleştirilen inovasyon ile uluslararası seviyede rekabet elde etme gücü kazanılır. Türkiye'nin daha sonra hazırlanmış olduğu "Türkiye Makine Sektörü Strateji Belgesi'nde" ise makine sektöründe teknolojik üretim üssü olma vizyonu belirlenmiştir. En önemli eğilimde bu sektörde endüstri 4.0 uygulamalarıdır (Tuncel, C. O., & Polat, A., 2016). Türkiye'nin bu süreçte başarılı olabilmesi için belirlediği projelerde, öncelikle proje yönetimini emin adımlarla ilerletmeli, endüstri 4.0 için karşılaşılabilecek güçlükleri belirlemelidir (Saatçioğlu, Ö. vd., 2019). Türkiye'nin bu süreçteki konumunu analiz edebilmek için, OECD, Dünya Ekonomik Forumu, küresel İnovasyon Endeksi gibi raporlara bakılmalıdır. Örneğin, 2017 yılı global küresel endeksi raporuna göre, Türkiye 43. olarak ülkeler arasında yerini almıştır. Bu endekse göre, İsviçre dünya ülkeleri arasındaki yerini korumuş, İsveç 2., Hollanda ise 3. olmuştur. Liste üzerindeki diğer on ülke ise ABD, Birleşik Krallık, Danimarka, Singapur, Finlandiya, Almanya ve İrlanda'dır. Hindistan Asya'da yeniliğin merkezi olmuştur. Dahası, Sahra altı Afrika, Latin Amerika ve Karayip bölgeleri onların gelişme seviyelerine nazaran büyük bir yenilik performansı göstermiştir. Türkiye'de 4. Sanayi devrimine tam bir geçiş yapılmamış olsa da Türkiye'nin bu devrim ve dijitalleşme konularındaki farkındalığı, bazı sektörlerin ve firmaların yapmış oldukları toplantılarla, altyapının iyileştirilmeye çalışılmasıyla, yurtdışına gidilerek bu devrim hakkında bilgi alınmasıyla ve vizyon belgeleri ile ve bunu hükümetin politika olarak benimsediğinin kanıtlarıyla ortaya koyulmaktadır. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı sanayi üretimini arttırmayı amaçlayan üretim reformu paketi için hazırlıklarını 2017 yılında tamamlamıştır. Üretimde dijitalleşme yaygınlaştırılacak ve 4. Sanayi devrimine geçiş sağlanacaktır (Yüksel, A.N. & Şener, E., 2017).

2018 yılında yayımlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığına bağlı, özel bütçeli, idari ve mali özerkliğe sahip "Dijital dönüşüm Ofisi" kurulmuştur. Dijital dönüşüm ofisi 4. Sanayi devrimine Türkiye'nin sağlam adımlarla girebilmesi için, yol haritası hazırlama, dijital dönüşüm ekosistemini oluşturma, bilgi ve siber güvenliğin artması için projeler hazırlama, büyük veri ve gelişmiş analiz çözümlerinin etkin kullanımına ilişkin stratejiler

geliştirme gibi görevlerle dijital dönüşüm lideri olarak göreve başlamıştır (1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi , 2018).

TÜBİTAK'ın 2017 yılı raporu 4. Sanayi devriminin vizyonu hakkında bize bilgi vermektedir. Bu rapora göre; ülkelere getirisinin yanında aynı zamanda direk şirketler üzerinde de birçok avantajı vardır. Kalite, maliyet azalımı, piyasaya sürme, zaman tasarrufu gibi olumlu gelişmeler söz konusu olmaktadır. Farklı sektörlerde elde edilecek verimlilik artışı, ülkelerin ulusal düzeyde rekabet gücünü artırmaktadır. Bu nedenle gelişen ve gelişmiş ülkelerin bilişim ve bilgi teknolojileri işletmeleri bu devrimin uygulamalarını geliştirmeye başlamışlardır. Büyük işletmeler ise, bu teknolojileri üretim hatlarına sokarak halihazırda verimlilik artışını sağlamışlardır (TÜBİTAK, 2017). Global tahminler, artık 4. Sanayi devrimi ile ilgili olan uygulamaların daha fazla kullanılacağını göstermektedir. 2020'de kullanılacak robotların artacağı, 2025'te robotların ekonomik etkilerinin yıllık 1,2 trilyon kadar olacağı ve gelişmiş ekonomilerde de üretim sürecinin yaklaşık %15-25 arasında olacağı öngörülmektedir. Bunların sonucunda ülkeler, kendilerine yetebilmeleri için bu sanayi devrimine uyum sağlayacak politikalar belirlemektedir (Hasan Tutar, 2018).

Türk sanayisinin gelişmesi ve rekabet gücü elde etmesinde kilit faktör 4. Sanayi devriminin uygulanması olacaktır. İlave değeri yüksek bir yatırım dönüşümüne ulaşma imkânı elde edecektir. Uygulama sonucunda, üretkenliği ve özgülüğü ile rekabet gücü artacaktır. Bu bağlamda, dijital teknolojik değişimin Türkiye'deki olası etkileri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Üretim ve pazarlama teknolojilerinin verimlilik dolayısıyla da ekonomik gelişmeye pozitif etkisi mevcuttur.

- Firma büyüklüğü, beşerî sermaye, sermaye yoğun üretim, ithalat yoğunluğu, çok uluslu firmalar dijital yeniliklerin uygulanmasını yaygınlaştıran etkenler arasındadır.

- Bilişim teknolojisinde uzman personel çalıştıran kurumların verimliliği, diğer kurumlardan %3,6 yüksektir.

- Söz konusu teknolojiyi kullanmakta olan ve olmayan işletmeler arasında verimlilik büyük ölçüde farklıdır.

- ERP, CRM, SCM, Açık kaynak OS, RFID, bulut bilişim, geniş bant mobil cihaz kullanan, sabit bağlantı hızı 100 Mb/s'dan fazla olan firmaların üretkenlikleri diğer firmalara göre daha yüksektir.

Hükümet politikaları iktisadi gelişmişlik sürecinde dijital dönüşüme yeterince odaklanmamakta ve kurumsal yapılar bu sürece uygun oluşturulmamaktadır.

Sonuç

Hannover Sanayi Fuarı'nda isimlendirilmiş olan Endüstri 4.0, makinelerin üretim sürecinde iletişime geçerek akıllı üretim süreçlerinin ön plana çıkmasını ifade etmektedir. Fakat dijitalleşme yegâne kurtuluş olarak algılanmamalıdır. Firmalarda dijitalleşmenin başarı sağlaması için üretim süreçleri özümsemelidir. Üretimde ve otomasyonda verimsizlik, iş birliğinin karmaşa ve kaos ortamına girmesine yol açabilmektedir. Dijitalleşme açısından şirketler zamansal anlamda derhal dönüşümü yapmalıdır. Endüstri 4.0 firmalar için yeni hedefler açmakta ve yeni meslekler kolları yaratmakta, insan, robot tamamlayıcılığı büyük yoğunlukla üretim fonksiyonlarında yerini almaktadır.

Endüstri 4.0 süreci dünyada hala devam etmektedir. Bu konuda Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasında gelinen nokta açısından ciddi farklar bulunmaktadır. Ülkemizdeki şirketlerin, sanayileşmiş ekonomiler ile kıyaslandığında, henüz yatırım öncesi ya da planlama aşamasında olduğu farkedilmektedir. Türkiye'nin sanayi düzeyi 2. Endüstri devrimi ile 3. Endüstri devrimleri arasındadır. Bunun en önemli sebebi yatırım eksikliğidir. Pek çok raporda ifade edildiği gibi, Türkiye'nin Endüstri 4.0 sürecinde ilerleyebilmesi ancak teşvik edilecek yatırımlar ve AR-GE çalışmaları ile mümkün olabilecektir. Ancak Türkiye'nin kırılğan ekonomiler içinde yer alması sanayi yatırımlarının gerçekleşmesini engellemektedir. Endüstri 4.0'ın oluşturacağı yeni iş modellerinin oluşturacak olduğu istihdam problemlerinin endişe yaratmasına rağmen, tezde ifade edilen, Endüstri 4.0 'ın ekonomiler üzerinde yaratacağı olumlu etkiler ağır basmaktadır. Endüstri 4.0 bileşenlerinin üretim sürecinde kullanılmasıyla, yüksek teknoloji ihracatının yaratacağı yüksek katma değerden şirketler payını alacaktır. Bu gelişmenin verimlilik, karlılık ve maliyetler üzerinde yaratacağı olumlu etkilerin yanı sıra, işçi sağlığı ve güvenliği kavramlarında da önemli olumlu etkileri olacaktır. Söz konusu değişim süreci içinde bulunan bir ülkenin üretim maliyetleri, önceki endüstri devrimlerinin geleneksel yöntemleri ile üretim yapan ülkelere göre çok daha düşük seviyelerde olacaktır. Bu süreç içerisinde iş gücü maliyetlerini minimize etmek için batıdan doğuya yönelen yatırımlar orijin ülkelerine geri döneceklerdir. Türkiye'nin bu değişimi göz önünde bulundurarak politikalarını belirlemesi gerekmektedir. Bu bağlamda, vasıflı işgücünü korumak ve vasıflı iş gücü miktarını arttırmak önemli olacaktır. Türkiye için fason üretim yapısı veya alt yüklenici pozisyonun devam ettirmesi mümkün görülmemektedir. Çünkü Endüstri 4.0 ilerledikçe, ülkemizin yabancı markaların ucuz iş gücüne bağlı karlılık felsefesine ihtiyacı kalmayacaktır. Bu nedenle, Türkiye bir an önce kendi markalarına sahip olmalı ve kendi markalarını üretmelidir. Bunu başarabilmek için anahtar, inavasyon konusundaki çalışmalar olacaktır. Endüstri 4.0 sürecinde önemli mesafe kaydedebilmek, doğru politikaların etkin kullanımı ile mümkün olacaktır. Bu politikaları ana hatlarıyla şu şekilde ifade edebiliriz:

- İletişim hizmetleri çoğaltılmalı, yenilikçi altyapılarla tüm toplumu kapsayacak şekilde genişletilmelidir.

- Dijital teknolojiler enformasyona bağlı olduğu için, tüm toplumun bilgiye erişimini güvence altına alacak kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmelidir.
- Dijital teknolojilerin ürün, süreç ve iş modellerinde meydana getirdiği değişimler göz önünde bulundurularak, esnek esnek düzenlemeler yapılmalıdır.
- Büyümenin lokomotifi niteliğindeki otomotiv gibi orta-yüksek teknoloji sektörlerle tekstil gibi emek yoğun sektörlerde dijital yenilikler kullanılarak yüksek katma değerli ihracat hedeflenmelidir.
- Özellikle KOBİ'lerde dijital teknolojileri destekleri sağlanmalıdır.
- Nitelikli emeğin yetiştirilmesi gereklidir.
- Araştırmacıların ve şirketlerin uluslararası inovatif networklere dahil edilmesi teşvik edilmelidir.
- Beşeri, fiziki altyapı ve sabit sermaye yatırımlarına ayrılan fon oranı yükseltilmelidir.

Kaynakça

- Alicke, K., Rexhausen, D., & Seyfert, A. (2017). Supply Chain 4.0 in consumer goods. Mckinsey & Company.
- Baldassarre, F., Ricciardi, F., & Campo, R. (2017, October). The advent of Industry 4.0 in manufacturing industry: Literature review and growth opportunities. In DIEM: Dubrovnik International Economic Meeting (Vol. 3, No. 1, pp. 632-643). Sveučilište u Dubrovniku. Danish Institute of Industry 4.0. (2017). Global Industry 4.0 Readiness Report 2016: Industry 4.0 Readiness Index.
- Erkurt, H. Ö. V. (2020). Industry 4.0: Opportunities and Challenges for Turkey. D. Z. Kaushik Kumar içinde, Digital Manufacturing and Assembly Systems in Industry 4.0 (s. 31). Newyork: CRC Press.
- Geissbauer, R., Vedso, J., & Schrauf, S. (2016). Industry 4.0: Building the digital enterprise. Retrieved from PwC Website: <https://www.pwc.com/gx/en/industries/industries-4.0/landing-page/industry-4.0-building-your-digital-enterprise-april-2016.pdf>.
- Global Manufacturing Competitiveness Index. 2016
- Graney, Glenn; (2017), “No Matter What You Call It: Industry 4.0 Means Manufacturing in Transition”, A QAD White Paper for Global Manufacturers.
- Nusca, Andrew. (2018). U.S. Returns to No. 1 in Global Competitiveness, Report Says. <http://fortune.com/2018/10/16/global-competitiveness-report-usa/>. 13.11.2018.
- PETER, Kuzmišin; (2016), “Industry 4.0 In the Context of Competitiveness”, Journal of Economic Issues, 1(2016), pp. 13-27.

- Romanova, O. G. A., Berg, D. B., & Matveeva, Y. A. (2017). Creating Competitive Strategies of Industrial Enterprises from the Standpoint of Corporate Social Responsibility. *Ekonomicheskie i Sotsialnye Peremeny*, (54), 138-152.
- Schwab, K. (2015). The Fourth Industrial Revolution: What It Means and How to Respond. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourthindustrial-revolution>. (01.07.2018).
- Schwab, K. (2018). The Global Competitiveness Report 2017-2018. World Economic Forum.
- TIBCO (2017), "Industry 4.0: The Next Industrial Revolution: Drivers, Methods, Technologies, Capabilities", White Paper, <https://www.kennisportal.com/kp/tibco/TIBCO-Industry-4.0-The-Next-Industrial-Revolution.pdf>, 14.08.2018.
- Topleva, Silviya. (2018). Industry 4.0: Transforming Economy Through Value Added. *Asian Journal of Economic Modelling*. 2018, 6(1): 37-46.
- TÜSİAD. (2017). Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklik Olarak Sanayi 4.0: Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi. <http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf>.
- IFR (2018). Robot density rises globally. <https://ifr.org/ifr-press-releases/news/robot-density-rises-globally>
- Tuncel, C. O., & Polat, A. (2016). Sectoral system of innovation and sources of technological change in machinery industry: an investigation on Turkish machinery industry. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 229, 214-225.
- Tutar, H., Terzi, D., & Tınmaz, G. (2018). Türkiye'nin "Vizyon 2023" Stratejisi İle Almanın "2025" Stratejik Hedeflerinin Endüstri 4.0 Göstergeleri İtibariyle Karşılaştırılması. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 2(3), 195-212.
- OECD, "Transformative Technologies and jobs of the future", Background report for the Canadian G7 Innovation Ministers' Meeting, 2018.
- Öztürk, D. (2017). 'Technological transformation of manufacturing by smart factory vision: industry 4.0. *IJDR (International Journal of Development Research)*, 17371-17382.
- Yüksel, A. N., & Sener, E. (2017). The reflections of digitalization at organizational level: industry 4.0 in Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance*, 6(3), 291-300.
- World Economic Forum. (2018). The Global Risks Report 2018 13th Edition.
- Wyatt, S., Bieller, S., Müller, C., Qu, D., & Song, X. (2019). World Robotics 2019 Industrial Robots. Shanghai: International Federation of Robotics.

Köleci Dönem Ütopyasına İktisadi Bakış: Ütopyadan Gerçeğe Dönüşenler¹

Didem ÖZCAN², Ali ÇİMAT³

Öz

Araştırma Makalesi

Ütopyalara iktisadi yaklaşım, “ekonomik ütopyalar” sınıflandırmasından daha geniş bir yaklaşım ve anlam sunar. Her ütopyanın ideal toplum kurgusundan oluştuğu ve siyasal, iktisadi, tarihi ve sosyolojik bağlantıları doğuştan itibaren içerdiği kabulüyle, ütopyalara iktisadi yaklaşım, külliyyatın tüm eserlerini uygulanabilir hale gelir. İktisadi öğeler barındırmayan ideal toplum tasarımı yapılamayacağı gibi gerek ütopyalarda gerekse gerçek yaşamda toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve devlet aygıtı içerisinde devamlılığının sağlanması için iktisadi yapılanmanın varlığı şarttır. Bu çalışmada köleci dönem ütopyaları ve içinde ütopyan fikirler barındıran eserlerde, dönemin iktisadi yaşama dair var olan ve olması arzulanan düzeni üzerine tarihsel-betimleyici bir inceleme yapılmaktadır.

İlkçağ iktisadi düşüncesinde, iktisat ahlak felsefesi içerisinde yer alır. Köleci dönem eserlerinde, mal mülk düşkünlüğünün insanı ahlak ve erdemden uzaklaştırarak felakete, yoksulluğun da suçla sebep olduğu, ortaklaşa yaşamla ve mülk biriktirmeyi gerekli kılan ihtiyaçların azaltılmasıyla tüm sorunların üstesinden gelineceği inancı yer alır.

Köleci dönem ütopyalarının, etkin kullanım ilkesi, mülkiyet ilişkileri, sosyal barışın sağlanması, demokrasi anlayışı, iş bölümü ve uzmanlaşma, servet, para kullanımı, paranın işlevi, bölüşüm, ekonomik sistemler, nüfus, üretim ilişkileri gibi temel iktisadi kavramların içini dolduran ve bu kavramların toplumsal yansımaya yön veren unsurlar taşıdığı görülmektedir. Toplumsal çeşitliliğin toplumu sınıflandırmayı ve kontrol etmeyi zorlaştıran kıra ait görüntüsünün yerine toplumsal eşitliği simgeleyen tekdüze kent ideali, köleci düzenin ütopyadaki yansımalarını oluşturur.

Anahtar Kelimeler: ütopyalar, ekonomik ütopyalar, ütopyalarda iktisat, üretim ilişkilerindeki dönüşüme göre ütopyalar, köleci dönem ütopyaları

JEL Kodu: Z13, N33, I31, B11, A13, A14

The Economic Overview Of The Slavery-Period Utopia: From Utopia To Reality

Abstract

Research Paper

The economic approach to utopias offers a broader approach and meaning than the "economic utopias" classification. Each utopia contains political, economic, historical and sociological connections as it consists of the ideal social construct. An ideal society cannot be designed that does not contain economic elements. Similarly, in both utopias and real life, the existence of economic structuring is essential for the regulation and continuity of social relations. In this study, a historical-

¹ Bu makale, 1. yazarın, 2. yazar danışmanlığında yürüttüğü tez çalışmasının bir bölümünden hazırlanmıştır.

² Bodrum Kaymakamlığı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, didemozcan@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7970-9025>.

³ Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, acimat@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4423-4696>.

descriptive analysis has been made on the existing and desired order of economic life in the slavery period utopias.

Economics is the subject of moral philosophy or ethics in ancient economic thought. In almost all of the antiquity, there is the belief that the devotion of property causes disaster by removing people from morality and virtue, and poverty causes crime, and that all problems will be overcome by reducing the needs that require collective life and property accumulation.

Basic economic concepts such as production and ownership, tax justice, democracy, division of labor and specialization, use of money, functions of money, wealth, distribution, economic systems, population, and production are discussed in slavery period utopias. Instead of a rural structure, which makes it difficult to control and classify the society, the urban ideal of equal, uniform, harmonious and submissive comes to the fore in utopias. These concepts have an effect on both economic structuring and changing the social course.

Key Words: utopias, economic utopias, economics in utopias, utopias according to the transformation in production relations, utopias of the slavery period

JEL Code: Z13, N33, I31, B11, A13, A14

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 26.10.2020

Accepted / Kabul tarihi 20.12.2020

Giriş

Üretim ilişkilerinin belirlediği sosyoekonomik yapılanma ve üretim ilişkilerindeki belli başlı dönüşümler, toplumsal yapının biçimlenişinde önemli rol oynar. Ülkeler ve bölgelere yönelik coğrafi-iklimsel-kültürel farklılıklardan dolayı tarihsel açıdan net bir ayırt edici sınır çizmek mümkün olmamakla birlikte, toplumsal ve ekonomik yapı üretim ilişkilerindeki dönüşüme göre ilkel-komünal dönem, köleci dönem, feodal dönem ve kapitalist dönem olmak üzere dört alt başlıkta incelenir.

Köleci dönem, köleci toplumsal düzenin hâkim olduğu, M.Ö 4000-3000 ile M.S. 300-400 yılları arasında Batı Roma İmparatorluğu'nun V. yüzyılda yıkılması ile köleliğe dayanan üretim biçiminin son bulduğu dönemi ifade eder. İkel-komünal toplum düzeninin son bulmasına neden olan bireysel ekonomi, tüketim ve bölüşümde eşitsizlik ve büyük çapta ekonomik faaliyet gösteren zengin tabakanın işgücüne duyduğu artan ihtiyacı, köleci toplum düzeninin iktisadi temellerini oluşturur. Bu düzende iş aletleri ile insan emeği arasındaki ilişki dönüşüme uğrayarak köle ve köle sahibi arasında oluşturulan üretim ilişkisine evrilir.

İkel-komünal dönemden köleci döneme, köleci dönemden feodal döneme geçiş süreci, üretim ilişkilerindeki dönüşümün yanı sıra toplumsal yapı-altyapı ve üstyapıya, toplumların ve bireylerin düşünce süreçlerine, toplumu algılayış biçimlerine, istek ve arzularına, ekonomik faaliyetlerine ve bütünlüklü olarak dünyayı algılayış biçimlerine yansır. Toplumsal arzu ve beklentilerin, korkuların ve

“nasıl olmalı”ya dönük kuvvetli istencin yansıtıldığı alanlardan biri de ütopyalar ve içinde ütopyan fikirler barındıran eserlerdir.

Bu çalışmada, köleci dönemde ortaya çıkan ütopya fikirlerinin teknik ve içerik bakımından değerlendirmesi yapılmakta ve ütopya külliyatında bulunan eserlerin, bu dönemde ortaya çıkan fikirlerden iktisadi bağlamda hangi konularda ve nasıl etkilendiği araştırılmakta, ütopyalarda iktisat konusunun köleci dönemde hangi evrelerden geçtiği tarihsel-betimleyici bağlantılar kurularak ve üretim ilişkileri temelinde ele alınmaktadır.

1. Ütopya Fikrinin Köleci Dönemdeki Kaynakları ve Köleci Dönem Ütopyaları

Üretim ilişkilerine göre yapılan sınıflandırmada kabaca M.Ö 4000-3000 ile M.S. 300-400 yılları, kölelik düzeninin yaygın olduğu dönemi ifade eder. Bu dönemde, M.Ö. 1000’lerde Tevrat, Çin ve Hint Uygarlıklarının geleneksel düşüncesi, M.Ö. 500’lerde Eski Yunan ve Roma Düşüncesi, milatla birlikte ise İncil ve Roma Düşüncesi hâkimdir. Ütopya edebiyatı bağlamında her ne kadar modern ütopya tanımına uyan eserler olmasa da, ütopya fikrine kaynaklık eden belli inanç ve düşünce sistemlerinin varlığından bahsedilebilir. Çin ve Hint Uygarlıklarının Konfüçyanizm, Budizm ve Nirvana inancının yanında, ütopyaların en verimli toprakları olan Antik Yunan düşünürlerinin eserleri ön plana çıkar. M.Ö. 8. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Hesiodos’un İşler ve Günler (Erga kai Hemera)ı adlı eserinde aktardığı Altın Çağ Özlemi (2019), Aristophanes (M.Ö. 455-385)’in Kadınlar Mecliste (2017), Platon (M.Ö. 427-347)’un Devlet (2017), Aristoteles (M.Ö. 384-322)’in aktardığı Phaleas’ın Eşitlikçi Devlet Tasarısı ve Miletli Hippodamos’un Komünal Kenti, M.Ö. 90-30 yıllarında yaşayan Diodorus Siculus’un aktardığı Messeneli Euhemeros’un Kutsal Metinler’i, Adıyamanlı Lukianos (120-180)’un Öbür Dünyada Eşitlik, Ütopyalar Diyarına Yolculuk ve Jambulos’tan aktardığı Güneş Adaları, Likurgos’un Sparta’da uyguladığına inanılan yasaları Sparta’da Mükemmel Toplum (2005) dönemin başlıca eserlerini oluşturur.

İlkçağ iktisadi düşüncesi ile köleci dönemi kapsayan süreç, iktisadın ahlak felsefesi içerisinde değerlendirildiği ve iktisadi faaliyetlerin temelinde ahlak ve erdem arandığı dönemdir. Ütopya fikrine kaynaklık eden eserlerde, ideal devlet düzeni, ahlaklı ve erdemli devlet adamları ve yurttaşlar üzerinden şekillenir. İktisat ise ahlak felsefecilerinin konusudur ve iktisat ile ahlak anlayışı gerek ütopyalarda gerekse üretim ilişkileri bağlamında bütünleşir. Adam Smith’in 1759 yılında yayımlanan ilk eseri Ahlakî Duygular Kuramı (Theory of Moral Sentiments) (2017)’nda da bu geleneğin devam ettiği görülür. İktisat ve ahlak felsefesinin direkt bağlantısı David Ricardo (1772-1823)’nın rasyonelliği ön plana çıkaran iktisadi anlayışına kadar devam eder. Coğrafi, kültürel ve tarihsel açıdan belli farklılıklar

içerse de, içinde ütopyacı yaklaşımlar barındıran eserler ve düşünce akımlarında benzer yaklaşımlar bulunur:

Çin’de Konfüçyüs (Kung-tse) (M.Ö. 551-479)’ün önerdiği reformların tamamını ifade eden ve varlığını 2500 yıl boyunca devam ettiren Konfüçyanizm, iktisadi düşünce bağlamında birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkilerin ahlaki esasa göre temellenmesi gerektiğini savunur. Bu düşünce, üretim ilişkilerinin şekillenme biçiminin bireyin ahlaki yeterliliğine bağlı olduğu savı etrafında şekillenir. Konfüçyüs’e göre, hükümdar devleti halka sevdirmekle mükelleftir. Toplum devleti severse hem devlet güçlenir hem de toplumun huzur ve mutluluğu artar (C. Jingpan, 1990:25 aktaran Ersoy, 2008:25). Ütopya düşüncesinin temelini oluşturan ideal devlet yapılanması aracılığıyla mutluluk vaadi, Konfüçyanizmde, iktisadi yapılanmanın en küçük birimi olan aileden başlayan bir reformla gerçekleştirilebileceği düşüncesinde ifade bulur.

Buda’nın (M.Ö. 563-483) öğretisi de ahlak temelli iktisadi anlayışa dikkat çekmektedir. Hindistan’da yaşadığı tahmin edilen Budizmin kurucusu Buda’ya göre, insan varlığını ve soyunu devam ettirmek için diğer insanlara ihtiyaç duyar. Yardımlaşma ve işbölümü ihtiyacı, ahlaki temellendirme ile adil bölüşüm ilkesini gündeme getirir. Üretim araçları da dâhil olmak üzere, kişiye emanet edilen eşyanın her parçasının verimli kullanılması ve faydasının arttırılmaya çalışılması gerektiği görüşü, iktisadın temel sorunlarından “etkin kullanım” ilkesine yönelik düşünce kalıbını ifade eder. Buda’nın yaşam öğretisi, bu dünyadaki acı ve tatminsizlik duygularının kaynağını açıklarken, sonsuz dinginlik, kişinin kendinden ve yaşadığı çevreden memnuniyet hali ve mutluluğun yine bu dünyada mümkün olduğunu vaat etmesi bakımından ütopyacı düşünceye yakınsar. Bireyin erdemi ve ahlaki ile hem toplumsal hem de bireysel açıdan memnuniyet hali gerçekleşmekte ve ideal toplum düzenine ulaşmaktadır.

Platon, Devlet’te tıpkı Buda’nın öğretisinde olduğu gibi insanların başkalarını gerekmesi ve kendi kendine yetmemesini toplumun ortaya çıkış sebebi olarak açıklar (Platon, 2017:54). İdeal devletin yöneticisi ise bilgili, erdemli, ahlaklı, iyi huylu olmalı ve filozofça düşünmelidir. Tüm iktisadi ilişkiler arkadaşça, itimatla ve sevgi temelinde kurulmalıdır. Platon’a göre aşırı servet sahibi olmak mutsuzluk getirir ve servet sahipleri kötü insanlar oldukları için mutsuz olmaya mahkûmdur (Platon, 2017).

Hesiodos, Altınçağ Özlemi’nde hakkı ayakları altında çiğnemeyenin, doğru yargıda bulunanların bolluğa ulaşacağına müjdesini verirken, gerek insan ilişkilerinde gerekse bölüşümde adalet ve vicdanı ön plana çıkarır (Hesiodos, 2005:111-131). Kadınları devletin başına getiren Aristophanes ise ideal devletini,

yalan dolanın, hırsızlığın, çıplak kalmanın ve muhtaç olmanın, kavga ve dövüşün olmadığı ahlaki temelde kurmuştur (Aristofanes, 2017).

Köleci dönem iktisadi düşüncesinin ütopyalara yansıdığı –ya da ütopyadan iktisadi düşünceye yansıyan- bir başka alan ideal devletin kurgulandığı mekân ve bu mekânın coğrafi konumlanmasıdır. Diğer alanlarda da olduğu gibi, döneme özgü toplumsal altyapı-yapı-üstyapının oluşturduğu belirlenimler toplumsal ideale yansır. Toplumsal üstyapı kentte ve kırdaki belirgin farklılıklar göstermektedir. Köleci dönem, kültürel anlamda toplumların gelişme basamaklarına göre yapılan sınıflandırmada arkaik toplumlar ile siyasal toplumlar arasında konumlandırılabilir. Bu dönem, hem altyapısını göçebe, avcı ve toplayıcılık yapan toplulukların oluşturduğu arkaik topluma özgü kır yaşamını, hem de köylerde ve kasabalarda yerleşik hayata geçen, tarım, hayvancılık, el zanaatları faaliyetleri yapan, iş bölümü ihtiyacı duyan siyasal toplum özelliklerini barındırır. Kırdaki, dinsel öğelerin biçimlendirdiği bir dünya görüşü, büyü ve sihre dayalı bir bilinç; kentte ise felsefi-dine dayalı dünya görüşü ile şekillenen zihinsel farkındalık hâkimdir (Steiner, 2009). Kültürel evrim sürecinde bir ara form olan köleci dönemde, kır-kent ayrımı düşünsel süreçlerle ütopya kurgusunu da farklılaştırır. Köleci dönemin ilkel toplumdan siyasal toplumlara doğru yönmesi ütopyada düzensiz, sofistike kır yaşamından muntazam, simetrik kent yaşamına öykünme olarak tezahür eder.

Ütopyadaki ideal kentin ahlaklı, bilge yöneticisi olmaya aday başkahramanı, uzun bir yolculuktan sonra kendini güneyli bir kentte –bu genellikle bir ada ülkesidir- bulur. Bu kentte edindiği bilgileri, izlenimlerini kendi yurdunda uygulamaya koyar ya da hâlihazırda bulunduğu kent, ütopya mekânı olarak kentin detaylı tarifini oluşturur:

Jambulos, Etiyopya’dan yola çıkarak sürekli güneye yelken açar ve güneydeki okyanusta (Hint Okyanusu) ütopya adasına ulaşır; Likurgos Sparta’da uygulayacağı ve ideal toplum düzenini oluşturacak yasalarını topluma sunmadan önce Girit’e sonra Asya’ya gider; Mısırlılar Likurgos’un kendi kentlerine de geldiğini söyler. Platon’un Atlantis’i, Atlas Okyanusu’nun ortasında bir adadır. Kumar, Atlantis’in aslında Mısır olduğunu ve kendini Mısır üzerinden var ettiğini söyler (Kumar, 2005:38). Ütopyadaki başkahramanın yolculuğu, ütopya yazarının ideal devlet yapılanmasına yönelik arzusunu yansıtan içsel yolculuğu olarak da tanımlanabilir. Toplumsal hafızada oluşturulan bilgiler, ideali arama sürecinde kurgu yaratma becerisi ile birleşerek kentleşme hayalini yansıtır. Kimi zaman kent kavramı ütopya ülkesinin yurttaşları ile eş anlamlı olarak kullanılır:

Likurgos, kenti kutsal bir yapı olarak sunar; “Her ay karşılıklı yeminler ederlerdi; kral kendi adına, Ephorlar ise kent adına. Kral, kenti yasalara uygun yöneteceğine; kent de kral yeminine bağlı kaldığı sürece kraliyeti koruyacağına.” (Usta, 2015:110). Antik Yunan filozoflarından Platon ve Aristoteles, toplumsal yaşamın en geniş örgütlenme biçimi olarak gördükleri kenti, ideal toplumun

yaratılabileceği en elverişli ortam biçiminde algılamışlardır (Akkoyunlu Ertan, 2003:146).

Klasik ütopyalarda korunaklı, simetrik ve izole kent vurgusu genellikle adada konumlanmış bir ülkede ifade bulur. Platon, şehrin kurulduğu yerin, kanunlara karşı gelen yurttaşların dizginlenebileceği, düşmanların da rahatlıkla püskürtülebileceği bir yer olması gerektiğini söyler (Platon, 2017:112). Ülkenin dış dünyayla etkileşimi en aza indirilir. Bu, aynı zamanda askeri anlamda da avantaj sağlar. Tekdüze, yeknesak, planlı kent arzusu, kentin planlanışından vatandaşların giyim kuşamına kadar sirayet eder. Kentin merkezden dışa doğru dairesel şekilde eşit bölgelere ayrılması, evlerin, vatandaşların kıyafetlerinin, bebeklerin dahi bir örnek olması simetromanik kent idealini yansıtır. Farklılığın, çeşitliliğin toplumu sınıflandırmayı ve kontrol etmeyi zorlaştıran kıra ait görüntüsünün yerine toplumsal eşitliği simgeleyen tekdüze, yeknesak, uyum ve boyun eğmeyi kolaylaştırıcı kent ideali, köleci düzenin ütopyadaki yansımaları oluşturur.

Köleci dönemde, köleler ve köle sahibinden oluşan iki sınıflı toplum yapısında bireysel kimlik, toplumsal sınıflar tarafından belirlenir. Ataerkil özellikler taşıyan devletin, bölgesel hâkimiyet gösterdiği alanlar aynı zamanda siyasal iktidarın da hâkimiyet alanını oluşturur. Demokrasiye ev sahipliği yaptığı kabul edilen Eski Yunan sitelerinde aristokratlar, yönetime katılma, mülk olma gibi belli özgürlükler konusunda ayrıcalıklı bir sınıf özelliği gösterir. Toplumsal sınıfların diğer tarafında ise verimsiz ve küçük topraklarda geçimlik üretim yapan köylüler bulunur. Köylüler yüksek faizle borçlanmaktadır; borçlarını ödeyememe halinde köleleştirilme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Sınıflı toplumun her bir unsuru köleci dönem ütopyalarında yer bulur:

Platon; “Kanunlar borç vereni korumasaydı, yurttaşlar paralarını tehlikeye atmaktan korkar, bu kadar yüzüstü zengin olma yolunu tutmazlardı.” der (Platon, 2017:283-284). Likurgos Sparta’da “sissit (syssitia)” denilen toplu yemek geleneği ile “zenginliğin bir resim gibi kör, cansız ve kıpırtısız, öylece yattığı”nı söyler (Usta, 2015:49). İş gören insanı işe yaramaz hale getiren iki şey, zenginlik ve yoksulluktur (Platon, 2017:117). Jambulos’un Güneş Adaları’nda kölelik kaldırılır. Aristophanes’in kadınlara komünizmi kurduran ütopyası Kadınlar Mecliste’de Praksagora şöyle der; “Olmayacak birinin bir hektar toprağı, diğerinin yokken mezar kadar yeri.” (Aristophanes; 2005:41).

Antik Yunan eserlerinde mülkiyet eşitsizliğine yol açan toprak ve değerli eşya düşkünlüğünün toplumsal deformasyona neden olması ve insanı ahlaktan uzaklaştırması nedeniyle hoş karşılanmadığı görülür. Gelecek kaygısının servet biriktirmeye neden olduğu, bu sebeple insanların kaygılarını ortadan kaldıracak toplumsal düzenin ortaklaşa yaşamla sağlanacağı ileri sürülür. Yine de köleci dönem

Antik Yunan ütopyalarının sınıflı toplum yapısının ve mülkiyet eşitsizliğinin etkisinden tam olarak kurtulamadığı anlaşılır:

Kadınlar Mecliste’de Praksagora şöyle devam eder: “Olmayacak birinin düzinelerce kölesi, diğerinin yokken bir hizmetçisi!” (Aristophanes; 2005:41). Lukianos ütopyalar diyarında zenginlerin camdan ve yumuşak, fakirlerin ise metalden yapılmış sert giysiler giydiğini söyler (Lukianos; 2005:178). Platon, herkesin eşit mülke sahip olmasının en güzeli olduğunu fakat bunun mümkün olmadığını ve mülkiyet sınıflarında çeşitlilik yaratmak gerektiğini ifade eder (Platon, 2017). Bu bakımdan köleci dönem ütopyalarında mutlu, ahlaklı, adil ve sınıfsız bir devlet yapılması arzulanmaktadır. Ancak alışlagelmış düzenin dışına çıkmak için gereken toplumsal kalıpların bir adım ötesine geçmek, yeni bir yapı oluşturmak ve bunun toplumda destek ve kabul görmesini sağlamak noktasında eksik kaldığı söylenebilir.

Köleci dönemde üretim tekniğinin ve üretim araçlarının görece gelişimi, işbölümü ve uzmanlaşmanın artması, özellikle tarımsal üretimde verimlilik artışına yol açtı. Bu dönemde tarımsal üretim, en önemli üretim alanı haline geldi. Köleci toplum düzeninin hâkim olduğu Mısır, Babil, Hindistan, Çin ve Yunan şehir devletlerinde, temel üretim tarımsal alanda karşılandı, savaşlar yoluyla elde edilen ganimetler ve yağmacılık ise diğer kaynakları oluşturdu. Savaşlar aynı zamanda tarımsal üretimin alanını genişletebilmek için gerekli olan köle ihtiyacını karşıladı. Bu nedende köleci döneme tekabül eden ilkçağda, devletlerin sayısız savaşlara giriştiği görülür. Devletler savaşlar yoluyla topraklarını genişletmekte, ganimet ve köle elde etmektedir. Diğer taraftan kuvvet zoruyla toprağı işleyen kölelerin başında muhafızlar bulunmaktadır. Artan köle sayısı daha çok muhafız beslemeyi gerektirirken, muhafız sayısını arttırmak, tarımsal üretimin artması ile mümkün olmakta dolayısıyla daha fazla köle ihtiyacını doğurmaktadır. Tarımsal üretim artışının köleye duyduğu ihtiyaç, köleci dönemin açmazlarından ve çelişkilerinden birini oluşturmaktadır. Lukianos’un dünya dışı bir gezegende yer alan Ütopyalar Diyarı’nda, tarım ürünlerini savaş aleti olarak kullanan ve yalnızca erkeklerden oluşan kolonisi, kentin tarımsal gücünün ekonomik gücü, ekonomik gücün ise askeri üstünlüğü getireceğinin metaforudur.

Köleci dönemin üretim tarzı, köle sahiplerinin yalnızca bütün maddi üretim şartlarının (toprak, iş araçları) değil, aynı zamanda bizzat üreticinin, kölenin, mülkiyetine sahip olmasına dayanmaktadır (Kolektif, 1979:77). Köleler Eski Roma’da “konuşan alet” olarak adlandırıldı. Hammurabi kanunlarında, Eski Yunan kanunlarında ve belli hukuki kurallarda bahsedildiği üzere; köleler yalnız yurttış değil, birey olarak da kabul edilmedi. Sicilyalı Diodorus, altın madeni çıkarmada kullanılan kölelerin durumunu: “Çünkü burada hastalara, sakatlara, yaşlılara ve kadınlara karşı hoşgörü ve koruma yoktu. Herkes, ölüm acılarına ve acizliğine son verinceye kadar, dayak altında çalışmaya mecburdu.” diyerek anlatmaktaydı (Marx ve Engels’ten aktaran Kolektif, 1979:77). Buna karşılık Jambulos, üretim araçları,

toprak, sermaye ve geri kalan her şeyin ortak olduğu, köleliğin kaldırıldığı, hazzın her çeşidinin yasaklandığı ütopyasını tasarladı. Kadıköylü Phaleas'ın Eşitlikçi Devlet Tasarısı, devletin kuruluşundan itibaren mülkiyet eşitliğini tercih etse de, sonradan adil bir vergilendirme ile yeniden eşitliğin sağlanacağını vaat ediyordu (Platon, 2005:79).

Engels, “Tarım ile sanayi arasındaki iş bölümünü ve bununla da eski dünyanın başarısını büyük ölçüde ancak kölecilik mümkün kılmıştır. Kölecilik olmasaydı Yunan devleti, Yunan kültürü ve bilimi olmazdı, kölecilik olmasaydı Roma İmparatorluğu olmazdı; Eski Yunan ve Roma'nın temeli olmadan da modern bir Avrupa olmazdı.” diyerek (Marx ve Engels'ten aktaran Kolektif, 1979:94) köleci düzeni, insan toplumunun zorunlu bir aşaması olarak görmek gerektiğini söyledi. Köleci düzenden feodal düzene geçiş sürecini ifade eden ve antikçağın aydınlanma dönemi olarak görülen M.Ö. 5. ve 4. yüzyıl, mülkiyet eşitsizliği, sınıflı toplum yapısı, özgürlük ve adalet konusunda tüm dezavantajlarına rağmen matematik, astronomi, mimari, felsefe gibi bilimsel alanda gelişmelerin kaydedildiği; sanat, edebiyat, mimari, heykelde birçok eser verildiği dönemdir. Bu dönemde Babil, Mısır ve diğer ülkelerde sulama kanalları inşa edildi, ticareti kolaylaştırmak adına pazarlar oluşturuldu. Ticaret hacminin artması kâğıt paranın yanında madeni para kullanımını da gerekli kıldı. Meta para kullanımı, serveti arttırma güdüsü ortaya çıkararak, köle sahiplerinin lüks tüketim ve pahalı mallara olan ilgisini arttırdı. Para, kendi başına bir sermaye haline geldiğinde borçlanma ihtiyacının giderilmesi tefecilikle mümkün hale geldi. Tüm bu gelişmeler köleci düzende köle ihtiyacını, dolayısıyla sömürüyü arttırdı. Bu sürecin toplumsal çürümeye neden olduğu görüşü ve olası çözümleri ütopyalarda yer buldu:

Platon, dört ayrı mülkiyet sınıfına böldüğü Devlet'inde, faizle borç verip tefecilik yapmanın, parayı birine emanet etmenin ve döviz bulundurmanın yasaklanması gerektiğini belirtmektedir (Usta, 2015:203). Sinoplu Diyojen'in, insanoğlunun sonsuz ihtiyaçları ve lüks tutkusuna karşı fiçı kentte yaşamayı önerdiği anarşizme yakın görüşü, mülk edinerek elde edilen dünyevi hazzı reddeden anlayışı da düzenin çarpıcı eleştirisini içermektedir. Usta, “Sparta modeli ve Likurgos Yasaları'nın antikçağdaki uygulamalarına yönelik, M.Ö. 5. yüzyılda “komünist” devlet modelinin ilk kez ciddi bir model olarak tartışılmasında Sparta'nın tartışılmaz bir etkisi vardır.” demektedir (Usta, 2015:32). Likurgos'un eşitsizliği ortadan kaldırmak amacıyla toprakları, ev eşyalarını, harmanı pay ederek dağıttığı, altın ve gümüş paraları tedavülden kaldırarak madeni para kullanımını yaygınlaştırdığı böylece zengin-fakir ayrımını ortadan kaldırarak sosyal barışı sağlama yönünde önemli adımlar attığı bilinmektedir.

Köleci düzende geçimlik üretim yapan küçük üreticinin topraklarının daha da küçülmesi, artan borç oranları ile iflasa sürüklenmesi, büyük toprak sahiplerinin ise artan vergi yükü nedeniyle rekabet gücünü giderek kaybetmesinin yanında düzenin kendi iç çelişkileri devletlerin ekonomik, siyasi ve askeri gücünün zayıflamasına

neden oldu. Askerî gücün zayıflaması, artan köle ihtiyacı, buna karşın köle sayısının azalması ve köle fiyatlarının artması düzenin bir diğer çelişkisi olarak sürdürülemezliğini gösterdi. Büyük topraklarda çalışacak köle bulunamaması, büyük üreticiyi önce toprağını kiralamaya daha sonra da topraklardan kölelere pay ederek kendi ekonomilerini sürdürmeye yöneltti. Kölelerin topraklarda söz sahibi olmaya başlaması ile başlayan süreç, ekonomik olarak güçlenmeye başlayan kölelerin üretim araçlarına zarar vermesiyle devam etti. Bu tepkiyi, sınıf mücadelesinin bir ifadesi olarak büyük ayaklanmalar izledi: Sicilya'daki iki büyük ayaklanma (M.Ö. 137-132 ve M.Ö. 104-100), Anadolu'daki Aristokinos ayaklanması (M.Ö. 133-129), İstanbul'daki Saumakos ayaklanması, İtalya'daki Spartaküs (M.Ö. 73-71) ayaklanması ve Çin'deki köylü ayaklanmaları bu ayaklanmalara örnek gösterilebilir (Kolektif, 1979:92). Birçoğu yenilgi ile sonuçlansa da, mevcut düzenin aksayan ve değişimi talep eden açmazlarını ifade etmesi bakımından önem taşıdı.

476 yılında yıkılan kölecî Batı Roma İmparatorluğu ile köleciliğin devamının ekonomik olarak imkânsız hale geldiği anlaşıldı. Buna karşın kölelik düzeninde temellenen sınıf farklılıkları, dünyanın çeşitli yerlerinde varlığını sürdürmeye devam etti. İlk yıkımdan günümüze, Amerika'daki pamuk tarlalarında, tütün, şeker kamışı, kakao gibi tarım ürünleri üreten plantasyonlarda siyahî kölelerin çalışmaya zorlandığı; 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar İngiltere, Hollanda, Portekiz, İspanya, Fransa sömürgelerinde ve diğer emek-yoğun üretim süreçlerinde köle emeğinin kullanıldığı ve köle ticaretinin yapıldığı bilinmektedir. Amerika'da kölelik resmen 1861-1864 iç savaşından sonra kaldırılrsa da, köle ticareti kölecî düzenin yıkılmasından sonra da devam etti. Köle(çi)lik 1948'de Birleşmiş Milletler kararıyla yasaklandı. Gerek kölecî dönem ütopyalarında gerekse günümüzde üretim ilişkilerinden kaynaklanan ve mülkiyet eşitsizliğine dayanan sınıf farklılıklarına yönelik eleştiriler, her şeyin herkese ait olduğu ortaklaşa yaşam hayali, ütopyalarda güncelliğini devam ettirmektedir.

2. Kölecî Dönem Ütopyalarına İktisadî Yaklaşım ve Modern Döneme Yansımaları

Ütopya, yazıldığı dönemin resmini sunmasının yanında, toplumsal gelişme ve ilerleme açısından izlenebilecek yolların haritasını da sunar. Ütopyada örtülü şekilde sunulan önerilerin uygulamaya yönelik tasarı halini alması, bu dünyada kullanılabilir ve çağa uyarlanabilir teorilere kaynaklık etmesi veya bu teorilerden etkilenmesi, ütopyanın işlevselliğini gösterir. Ütopyanın işlevselliği, devlet politikasına dönüşen uygulamalarda, üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümlerde veya iktisadî düşünce boyutunda görülebilir. Kölecî dönem ütopyalarında da, mevcut iktisadî yapılanmaya yönelik eleştiriler yer aldığı gibi, ütopya sonrası dönemde iktisadî yapılanmanın dönüşümüne eşlik edecek teori ve uygulamaların habercisi niteliğinde ilk işaretler de yer almaktadır:

Kölecî dönem ütopyalarının siyasal ve iktisadî yansımalarından ilki, demokrasiye yönelik anlayışın geliştirilmesidir. Platon, devletin herhangi bir

sebep ten –ki bu sebep genellikle mülkiyet eşitsizliğidir- iç karışıklığa düşen devlette, fakirler düşmanlarını yendiler mi demokrasi ortaya çıkar, demektedir (Platon, 2017: 284-285). Bu dönemde Eski Yunan site devletlerinde uygulanan Atina demokrasisi veya aristokrat demokrasisi, ayrıcalıklı sınıf olan aristokratların yönetimde söz sahibi olması anlamına gelir. Eski Yunan’da aristokratların halkın yalnızca yüzde onunu oluşturması, günümüz demokrasi tanımıyla temsilin kapsamı konusunu tartışmalı hale getirirse de, demokrasiye yönelik akıl yürütmenin varlığı açısından önem taşır. Platon, gereğinden fazla özgürlüğün önünde sonunda zorbalık ve taşkınlık getireceği düşüncesinden hareketle demokrasiyi en etkin yönetim biçimlerinden saymasa da, avantajları ve dezavantajları üzerinde dikkatle durur. Günümüzde doğrudan demokrasi, liberal demokrasi ya da anayasal demokrasi gibi kollara ayrılan farklı anlayışlarda demokrasi uygulamalarının varlığı, söz konusu akıl yürütmenin ve işlevselliğin bir başka boyutu olarak görülebilir. Uygulama farklılıklarına rağmen, halkın doğrudan ya da dolaylı olarak yönetime katılması veya yönetimde söz sahibi olduğuna ikna olması, devlet aygıtının işlerliği bakımından önem taşır. Bu bakımdan demokrasi anlayışı gerek ütopyalarda gerekse gerçek yaşamda güncelliğini korur.

Köleci dönem ütopyaları sonrası dönemin iktisadi yansımalarından ikincisi, işbölümü ve uzmanlaşmanın üretim kapasitesi üzerindeki rolünün değerlendirilmesidir. Antik Yunan düşünürleri ütopyalarında sıklıkla işbölümünün toplumsal faydalarından bahseder. Platon; “Bir insan tek bir işi yapınca iyi yapar onu, işler çoğalınca, hiçbirini ün yapacak kadar iyi yapamaz.” ve “Bizim kuracağımız devlette kunduracı kunduracıdır, kunduracılıktan başka bir de kaptanlık yapmaz, çiftçi çiftçidir, bir de yargıçlık etmez, asker askerdir, alım satımla uğraşmaz.” demektedir (Platon, 2017:85,89). Benzer görüşler Likurgos, Aristophanes, Diodorus Siculus ve Hesiodos gibi Eski Yunan düşünürlerinin eserlerinde de bulunur. Adam Smith, 1776 yılında yayımlanan Milletlerin Zenginliği’ne (2006), iğnecilik zanaatında işbölümünün üretim kapasitesini artırıcı etkisinden bahsederek başlar. Antik Yunan düşünürlerinden modern iktisadın ortaya çıkışına, sonraki aşamada Sanayi Devrimi’ne kadar işbölümünün emeğin verimliliğini artırıcı etkisinden bahsedilir. Sanayi Devrimi ile Fordist üretimin yaygınlaşması, bireyin üretim sürecine yabancılaşması, mekanikleşmesi ve üretim sürecindeki duygusal bağlarından kopması, işbölümünün distopik öğelerinin ön plana çıkmasına neden olur. İşbölümü ve uzmanlaşma süreçlerinin en çarpıcı örneğine ise Jambulos’un Güneş Adaları’nda rastlanır. Jambulos çağdaşlarının aksine, dönüşümlü şekilde yapılması gerektiğini savunduğu işbölümünün farklı bir formunu sunarken; uzmanlaşmayı, üretim sürecinin kurgulanması aşamasına dâhil etmez (Jambulos, 2005:25-32). Bu bakış açısı, işbölümü ve uzmanlaşma süreçlerinin distopik yönlerine yönelik bir çözüm önerisi olarak kabul edilebilir.

Ütopyanın uygulamaya dönüşen üçüncü ögesi köleci düzende mal takasına dayalı ekonominin yerine paranın kullanılmaya başlanması, paranın işlevi üzerine akıl yürütmenin ütopyada da karşılığını bulmasıdır. Köleci dönem ütopyalarında,

altın ve gümüş yerine, paranın yalnızca değişim (mübadele) değerini ortaya koyan ve parçalandığında hiçbir değeri olmayan tasarımlara rastlanır:

Platon, değerli maden elde etmek yerine devlet aygıtının işlerliğini ön plana koyduğu tasarısında, devletin vatandaşlara iyi bir yaşam sunmasının değerli maden elde etmekten daha önemli olduğunu; insanı ahlak ve erdemden uzaklaştıracak her türlü girişimin ortadan kaldırılması gerektiğini söyler (Platon, 2017). Altın için dünyada türlü kötülüklerin işlenmesi nedeniyle Devlet'te, altın ve gümüş bulundurmamak devlet memurlarına özgü bir hak iken, yurttaşların kendi altın yaratılışlarını altınla kirletmeleri günah sayılır (Platon, 2017:113).

Messeneli Euhemeros'un Kutsal Metinler'inde devlet ve yurttaşlar bol miktarda altın ve gümüşe sahiptir; altının yurtdışına çıkarılması ise yasaklanmıştır (Usta, 2015:238). Messeneli Euhemeros'un ülkenin zenginliğini değerli maden rezervi ile anlattığı eseri, ticari kapitalizm olarak da adlandırılan ve 16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da devlet politikası haline alan Merkantilizmi anlatmaktadır. Ülkenin zenginliğinin ahlak ve erdemle anlatıldığı ve bunun yeterli görüldüğü beşeri sermayenin yerini, para ve değerli madenler almaya başlamıştır.

Hesiodos İşler'de "Azın üstüne az da koysan, bunu sık sık yaparsan, çok olur azdan. Evde yığılı duran, insanı düşündürmez hiçbir zaman." diyerek harcanabilir gelirin tüketilmeyen kısmı olarak tanımlanan tasarrufun öneminden bahsettiği söylenebilir (Hesiodos, 1948). Hesiodos'un "azın üstüne az koymak" olarak tanımladığı tasarrufun, gelecekte insanı düşündürmemesi, beklenmedik durumlar karşısında kendini güvence altına almak amacıyla tuttukları para, Keynes'in gelir seviyesi ve faiz oranlarına bağlı olarak üç nedenle ortaya çıkan para taleplerinden biri olan ihtiyat saikiyle para talebini anımsatmaktadır.

Köleci dönem ütopyelerinden sonra, iktisadi alanda uygulamaya dönüşen dördüncü başlık, dış ticaret politikalarını oluşturan rejimlerin uygulamaya konmasıdır. Dış ticaret politikalarına yönelik önerilen uygulamalar, ütopyanın yazıldığı dönemin karakteristik özelliklerine sıkı sıkıya bağlıdır. Ütopyaların tarihsel gelişimine bakıldığında, gelişen ve çöken toplumların yapılarına göre şekil aldığı görülür (Yücedağ, 2011:203). Antik Yunan'ın gerileme dönemi ve köleci dönemin sonları, aynı zamanda ütopya yazınında eser sayısının arttığı dönemdir. Bu dönemde M.Ö. 477'de 1. Attika Deniz Birliği'nin kurulması, Atina'nın Yunanistan'daki ilk ekonomik güç haline almasına ve Sparta ile arasında yabancılaşmanın başlamasına neden olur (Kinder ve Hilgemann, 2012:57). M.Ö 445'te Atina'nın Peloponnes'te Sparta hâkimiyetini tanıdığı Otuz yıl Barış Anlaşması'na rağmen kutuplaşma devam eder. Sparta, birliğe bağlı tüm sitelerin özerkliği için Peloponneslilerle M.Ö. 431-404 yıllarında sürecek olan Peloponnes Savaşları'nı başlatır. Sparta galibiyeti ve Atina'da oligarşinin hâkimiyet kazanması ile son bulan savaş dönemi ve M.Ö. 429'da nüfusun üçte birinin ölümüne neden olan Atina'daki veba salgını, bu dönem ütopyaçıların eserlerinde kuvvetli şekilde hissedilir. Usta, "Platon, Devlet'te çökmekte olan Yunan çağına hayat öpücüğü vermeyi denedi." demektedir (Usta, 2015:172). Uzun yıllar

devam eden savaşlar, salgın hastalıklar, toplumsal ve ekonomik sorunlara sebep olan her öge, ütopyaada ideal tasarım için kaynak oluşturur. Bu nedenle dönemin ütopyalarında savaşta üstünlük sağlayacak coğrafi tasarımlar, bazen bir adım daha ilerleyerek güçlü deniz akıntılarıyla çevrili, korunaklı, izole ada tasviri halini alır. Adaya inşa edilen limanlar, açılan kanallar ticari açıdan avantaj sağlarken diğer taraftan savaş durumunda üstünlük sağlayacak malzemeye döndürür. Uzun süren savaşların getirdiği ekonomik güçlükler, toplumsal yorgunluk ve güvenlik ihtiyacı ütopyaya ada tasvirini taşıırken, bu metafor iktisadi açıdan “kapalı ekonomi” idealini taşır. Toplumun ihtiyaçlarını karşılayamaya yetecek kaynakları hazır bulunan adada dış ticaret kendiliğinden durur. Likurgos’un yasalarında geçen “kendiliğindenlik” Smith’in görünmez el tasvirini çağırıştırır. Doğal denge, tam istihdam, dış ticaret pasif dengesi, devlet kontrolü altındaki korumacı politikalarla kendiliğinden gerçekleşir. Liberal ekonomi tanımının bir veçhesini oluşturan yapı, dış ticarete gerek duyulmayan ancak üretim araçlarının ortak mülkiyete tabi olduğu sosyalizme özgü bir yapıda gerçekleşir. Köleci dönemde kendine yeten ve buna dış ticaret de dâhil olmak üzere başka ekonomilerin kaynaklarına gereksinim duymayan iktisadi yapı, Antik Yunan’ın iktisadi idealini oluşturur. Bu ideal, ilerleyen dönemde iki uç olarak değerlendirilecek iktisadi sistemler dâhilinde dış ticaret politikalarının temelini oluşturur. İthalat ve ihracatı kısıtlayıcı önlemler ile ülkenin kendine yeterli hale gelmesi özellikle dünya savaşları döneminde korumacı politikalarla, ithal ikameci sanayileşme süreçleriyle uygulamaya koyulacaktır.

Kadıköylü Phaleas, Eşitlikçi Devlet Tasarısı’nda, yasa koyucunun mülkiyet eşitliğinin yanında ortalama yaşam düzeyini de gözetmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ütopya kaynağından doğarak uygulanabilirliği günümüzde de tartışılan ve Alaska örneğinde olduğu gibi uygulamaya konan beşinci ögesini Phaleas’ın ortalama yaşam düzeyi ile ifade ettiği, devletin tüm vatandaşlarına, yalnızca vatandaşlığı ölçüt alarak, gelir veya servetten bağımsız düzenli bir gelir sağlamasını önerdiği kuram, temel gelir hipotezini oluşturmaktadır. Charles Fourier, Henry George ve James Tobin farklı yüzyıllarda yaptıkları çalışmalarında öncü bir temel gelir olarak değerlendirilebilecek öneriler sunmuşlardır. 1960’lardan sonra ise temel gelir istihdam, işsizlik ve sosyal hak-adalet tartışmaları çerçevesinde yeniden gündeme gelmiştir (Davutoğlu, 2011).

Köleci dönem ütopyalarında ve ütopya sonrası dönemin iktisadi alanda uygulamaya dönüşen başlıklarından altıncısı nüfusa yönelik düzenlemelerdir. Bu dönemde nüfusa yönelik iki yaklaşım tartışılır. Birincisi, toplumun düzenini sağlayan ideal nüfus yoğunluğunun devamının sağlanması; kenti denetleme, düzenleme ve yönetmenin, adil bölüşüme engel olmayacak şekilde nüfusun planlanması, nüfus artışının kontrol altında ya da sabit tutulması gerektiği görüşüdür. İkinci yaklaşım ise, nüfusun artış eğilimi içinde olması için çok çocuk sahibi olmanın teşvik edildiği görüştür. Yunan kolonilerinin olduğu M.Ö. 750-500 dönemi, nüfus artışına yönelik kısıtlamaların olduğu dönemdir. Hesiodos tek çocuk yapılmasını ve yeni doğmuş bebeklerin terk edilmesini önerir (Kinder ve Hilgemann, 2012: 51). Buna karşın savaş

ve salgın hastalıkların yaygın olduğu Peloponnes Savaşı ile başlayan dönemde yazılan, nüfusun kontrolsüz şekilde azalmasının getirdiği dezavantajlar ütopyaya iki şekilde yansır. İlki, nüfus artışının savaş ve salgın hastalık olasılıklarına karşın desteklenmesi gerektiği görüşüdür. İkincisi, hastalık ve savaşlardan arınmış, korunaklı bir adada öjeni fikrine yakın uygulamalarla sağlıklı nüfus sabit tutulması gerektiği görüşüdür. Üretim sürecine en çok katkıyı sağlayacak, savaşçı özellikleri ön plana çıkan, sağlıklı kişilerden oluşan toplum ideali yansıtılır:

Platon; evlenme sayılarını devlet adamları belirlemeli, savaş, hastalık veya başka olaylara göre ayarlamalı, devlet toplumun azalmasını da çoğalmasını da önlemeli, demekte (Platon, 2017:163), kontrol dışı dünyaya gelen çocukların olmaması için de çeşitli doğum kontrol yöntemleri önermektedir (Platon, 2017:165).

Köleci dönem ütopyalarında genel olarak nüfusun niceliğinin yanında niteliğinin de önem kazandığı görülmektedir. Hasta, engelli ve üretim sürecine katılması imkânsız olan bireylerin yaşamını devam ettirmesine izin verilmemekte, yaşlıların ise belli bir yaşa kadar toplumda var olmasına izin verilmektedir. Sağlıklı ve savaşçı bedensel yapı, gerek fiziksel aktivitelerle gerekse toplumun bireye bakış açısı nezdinde yüceltilmektedir. Ütopyada nüfusa yönelik ölçütler, gerçek yaşamdan ütopyaya, ütopyadan iktisadi belirlenimlere yansıyan başlık olarak değerlendirilebilir. Emek arzı ya da Marx'ın deyimiyle yedek sanayi/işgücü ordusu, üretim sürecine en etkin biçimde dâhil edilmesi gereken ve ekonomi politikalarına işlerlik kazandıran unsurların başında gelir. Nüfusun homojenleştirilerek, salt sayılarla ifade edilen soyut bir kavram haline gelmesi nüfusun günümüze değin dönüşümüne işaret eder. Özellikle Merkantilist politikaların etkin olduğu dönemden Sanayi Devrimi'ne kadar olan süreçte, tarımsal ve emek-yoğun üretim, kapitalist döneme geçiş sürecinde gerekli sermaye birikimini sağlayacak kaynağı oluşturmuştur. Bu dönemle beraber, düşük ücretle çalışmaya razı olan yedek sanayi ordusunun varlığı, üretken nüfusun önemine işaret etmektedir.

Merkantilist iktisatçılardan William Petty (1623-1687) iktisadi büyüme ile nüfus artışı arasında, Richard Cantillon (1680-1734) emek talebi ile nüfus artışı arasında ilişki kurdu. Fizyokratlara göre, üretken kesim olarak tarım sektöründe çalışan nüfusun arttırılması gerekmektedir. Toprağın besleyemeyeceği düzeyde nüfus artışı olması durumunda ise artış kendiliğinden duracaktır. Adam Smith, ücret haddinin nüfusun büyüklüğünü belirlediğini, emek arzındaki artışın gıda maddelerindeki artışla doğru orantılı olduğunu söyler. 1798 yılında "An Essay on the Principle of Population" (2014) isimli eserini yayınlayan Malthus ise, gıda maddelerinin aritmetik, nüfusun ise geometrik arttığını, artış hızı kontrol altına alınmayan nüfusun, gıda kıtlığı, savaş ve salgın hastalıklarla azalacağı yönündeki distopik öngörüsünü sundu. Malthus'un öngörüsü, teknoloji gibi gıda arzını arttırıcı etkenleri hesaba katmaması nedeniyle eleştirilse de ütopyalarda iktisadi yönü

üzerinde etraflıca durulan nüfus konusunun çarpıcı bir teori ile ortaya konması, iktisadi düşünceler tarihi ile ütopya ilişkisi açısından önem taşır.

Üretim ilişkileri bakımından sınıflandırılan toplumlarda, köleci dönem ütopyalarının, mülkiyet ilişkileri, demokrasi anlayışı, işbölümü ve uzmanlaşma, servet, para kullanımı, bölüşüm, ekonomik sistemler, nüfus, üretim ilişkileri gibi temel iktisadi kavramların ve iktisadın tarihsel sürecine eşlik eden diğer unsurların üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Bu süreç kimi zaman toplumsal yönsemeye kaynaklık edecek seviyede gerçekleşmiş kimi zaman da fikirler arası çok seslilik bakımından katkıda bulunmuştur. Altın, gümüş gibi değerli madenlerin ülke ekonomisi açısından değerlendirilmesi, tarımsal üretimin kaynakları, dış ticaret politikaları, iktisadi yaşama devlet müdahalesinin gerekliliği ve miktarı gibi konularda Merkantilizm, Fizyokrasi okulları tarafından benimsenen politikaların yanı sıra, birçok düşünce okulunun tartışmaya açtığı konuları içermesi bakımından önem taşır. Keynes'in para talebi teorisi ve mutlak gelir hipotezi, Malthus, Smith, Cantillon ve Petty'nin nüfus artışına yönelik teoremleri, Charles Fourier, Henry George ve James Tobin'in tartışmaya açtığı temel gelir hipotezi gibi konuların köleci dönem ütopya yazınında konu edildiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan köleci dönem klasik ütopyalarının, ekonomi politik ve iktisat tarihi ilişkisi bakımından dönüştürme ve ilerleme kaynağı olarak söylenebilir.

Sonuç

Eski Yunan sitelerinin bir tarafta ayrıcalıklı sınıf aristokratların yönetimde söz sahibi olduğu demokratik yapı, toprak mülkiyeti, özgürlük ve yönetime katılma hakkı; diğer tarafta küçük ve verimsiz topraklarda geçimlik üretim yapan, yüksek faizle borç alan, her an borçlarını ödeyemeyerek köleleştirilme tehlikesi içinde bulunan köylüler ve sayıları giderek artan kölelerden oluşan siyasi ve iktisadi yapısının her bir unsurunun ütopyalara konu olduğu görülmektedir. İktisat ve ahlak anlayışının bütünleştiği ve ahlak felsefecilerinin ilgi alanına dâhil olduğu bu dönemde, mülkiyet eşitsizliği ve sınıflı toplum yapısı eleştirilirken, ortak yaşam ve mülk biriktirmeyi gerekli kılabilecek ihtiyaçların azaltılması önerilmektedir. Ahlaklı ve erdemli bir toplumda mülk biriktirmek gereklilik haline gelmeyecek, yoksulluktan kaynaklanan suçlar işlenmeyecek, toplumsal barış ve huzur ortamı sağlanacaktır.

Köleci dönemde, mevcut iktisadi yapılanmaya yönelik eleştiriler yer aldığı gibi, ütopya sonrası dönemde iktisadi yapılanmanın dönüşümüne eşlik edecek teori ve uygulamaların habercisi niteliğinde ilk işaretler de yer almaktadır. Bunlardan ilki demokrasiye yönelik anlayışın geliştirilmesidir. İkincisi işbölümü ve uzmanlaşmanın üretim kapasitesi üzerindeki rolünün değerlendirilmesi, üçüncüsü mal takasına dayalı ekonomi yerine paranın kullanılmasının paranın işlevleri üzerine akıl yürütmenin ütopyada da karşılığını bulmasıdır. Dönemin ütopyalarında ülke zenginliğinin değerli maden rezervi ile anlatıldığı ve yurtdışına değerli madenlerin çıkarılmasının yasaklandığı ütopyalar, 16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da iktisat politikası haline alan Merkantilizmi anlatmaktadır. Dördüncü olarak bu dönemde yaşanan savaşların,

ütopyada kendi kendine yeten ada ülkesinde “kapalı ekonomi” tasviri olarak yansımadır. Beşinci öge, yurttaşlarına ortalama yaşam düzeyini gerçekleştirmeye yetecek gelirin sağlanmasının önerildiği ütopyalardır. Bu yaklaşım günümüzde güncelliğini koruyan temel gelir hipotezini ifade etmektedir. Altıncı ve son öge ise nüfusun niceliği ve niteliğine yönelik uygulamaların devlet kontrolü altında tutulması gerektiğini savunan ütopyalardır. Nüfus düzenlemelerine yönelik tartışma ve öneriler, iktisadın ahlak felsefesinin bir alt kolu kabul edildiği ilkel dönemden, bir bilim olarak kabul edildiği klasik iktisadın başlangıcına ve günümüze kadar güncelliğini koruyan konulardandır.

Köleci dönem ütopyalarının, iktisadın temel sorunlarına, üretim ve mülkiyet ilişkileri, tüketim, bölüşüm, işbölümü ve uzmanlaşma, nüfus, paranın işlevi ve kullanımı, sosyal barışın sağlanması gibi konularda değindiği, bu konuların ideal devlet (toplum) tasarlama noktasında ütopya kurgusunda yer aldığı görülmektedir. Köleci dönem ütopyalarının özde daha mutlu, adil ve sınıfsız bir devlet yapılanmasını arzuladığı fakat alışıl gelmiş düzenin ötesine geçmek, yeni bir kurumsal yapı oluşturmak veya bu ihtimalin var olduğuna dair inancı yeşertmek konusunda eksik kaldığı söylenebilir.

Kaynakça

- Akkoyunlu Ertan, K. (2003). Kentin Tükenişi ve Ütopyalar. *Amme İdaresi Dergisi, Cilt:36 Sayı:2, s.143-165.*
- Aristofanes (2017). *Kadınlar Mecliste*. İstanbul: Sınırsız.
- Davutoğlu, A. (2011). Sosyal Politika ve Alternatif Toplum Modeli Arayışları: Temel Gelir Önerisinin Ütopya Kavramı Çerçevesinde Okunması. *Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Sf.205-221.*
- Ersoy, A. (2008). *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi*. Ankara: Nobel.
- Hesiodos, (1948). *İşler* (S. Y. Baydur, Çev.) İstanbul: M.E.B.
- Hesiodos, (2019). *Theogonia - İşler ve Günler* (S. Eyüboğlu ve A. Erhat, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Kinder, H. ve Hilgemann W. (2012). *Dünya Tarihi Atlası 1. Cilt Başlangıçtan Fransız Devrimi'ne Kadar* (L. Uslu, Çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Kolektif (Zagalov, N.A., Arzumanyan, A.A., Paşkov, A.I., Atlas, S.V., Volodin, V.S., Grigoryan, G.S., Dargilev, M.S., Kolganov, M.V., Koşelyov, A.J., Menşikov, S.M., Mochov, N.I., Nikolayev, A.B., Rudenko, G.F., Solodkov, M.V., Çerkovez, V.N., Kirov, V.A., Raçinski, J.M., Chessin, N.V., Faminski, I.P., Yagodkin, V.N.) (1979). *Ekonomi Politikiğin Temelleri (Ders Kitabı)*. İstanbul: May.
- Kumar, K. (2005). *Ütopyacılık* (A. Somel, Çev.) İstanbul: İmge.

- Malthus, T.R. (2014). *An Essay on the Principle of Population*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Platon (2017). *Devlet* (S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Siculus, D., Platon, Aristoteles, Aristophanes, Hesiodos, Lukianos (2005) *Platon'dan Jambulos'a: Antikçağ Ütopyaları*. (S. Usta, Çeviren ve Derleyen), İstanbul: Kaynak.
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği* (H. Derin, Çev.- G. Kazgan, Sunuş). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Smith, A. (2017). *Ahlaki Duygular Kuramı* (B. Tartıcı, Çev.). İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Steiner, D. (2009). *Kulturelle Evolution: Einführung und Übersicht*. <https://www.humanecology.ch/index.php?lng=de&pag=9&nav=3&sub=6&spg=125&scy=289.6000061035156>, E.T: 09.10.2020.
- Usta, S. (Çev. ve Derl.) (2005). *Sparta'da Mükemmel Toplum- Likurgos Yasaları*. İstanbul: Kaynak.
- Usta, S. (2015). *İlkçağ Ütopyaları*. İstanbul: Kaynak.
- Yücedağ, İ. (2011). Ütopyalar ve Toplum Sınıflamaları İlişkisi Üzerine. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, ISSN:1303-5134, Cilt:8, Sayı:1.

II. Dünya Savaşı Yıllarında Müfettişlik Raporlarında Rize (1940-1943) (Çoruh Bölge Müfettişi Cemal Karamuğla'nın Rize ile İlgili Raporları)

Seyithan ALTAŞ¹

Öz

Araştırma Makalesi

Parti müfettişliği kavramı CHP'nin mevcut nizamnamesi çerçevesinde oluşturulmuş, hem parti örgütü üzerindeki denetimini sağlamak, hem de partinin halk ile olan ilişkilerinin değerlendirilmesi amacıyla oluşturulmuş bir müessesedir. 1931 yılında kaldırılmış, ancak 1935 yılında yeniden kurulmuşlardır. Parti müfettişlerine en çok üç vilayet bölgesi sorumluluğu verilmektedir. Müfettişler, görev yapacakları yerin dışındaki milletvekillerinden seçilmişlerdir. Yıda iki kez bölgeleri ile ilgili siyasi, sosyal, ekonomik ve benzeri durumlara ilgili parti genel merkezine raporlar hazırlamışlardır. Muğla Mebusu M. Cemal Karamuğla 1940 yılında Artvin, daha sonra da Çoruh Bölgesi Parti müfettişi olarak görevlendirilmiştir. CHP'nin taşra teşkilatlarının denetlenmesi amacıyla yaptığı teftişleri birer rapor halinde CHP'nin genel merkezine göndermiştir. Rize vilayeti ile ilgili teftiş raporlarında bölge insanının ve sosyo-ekonomik yapısıyla ilgili bilgiler de verilmiş, 1940-1944 yılları arasında Rize'deki siyasi, sosyal ve kültürel yaşam hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Bu çalışmada Tek Parti dönemi müfettişlerinden Muğla Mebusu Cemal Karamuğla'nın Çoruh bölgesi teftiş raporları ışığında 1940-1944 yılları arasında hazırlanan raporlar ışığında Rize vilayetinin durumu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Müfettişlik, Halkevi, Çoruh Bölgesi, Teftiş Raporu, Rize Vilayeti

Rize In The Inspectorate Reports In The Years Of The Second World War (1940-1943) (Cemal Karamuğla's, Coruh County Inspector, Reports About Rize)

Abstract

Research Paper

The concept of party inspectorate is an institution created within the framework of the current regulation of the CHP both to provide control over the party organization and to evaluate the party's relations with the public. It was removed in 1931, but re-established in 1935. Party inspectors were responsible for maximum three provinces and were selected among deputies outside their place of duty. They submitted reports on political, social, economic and similar situations related to their regions to the party headquarters twice a year. Muğla Deputy M. Cemal Karamuğla was appointed as the Party Inspector of Artvin in 1940 and later as the Party Inspector of the Coruh District. He submitted the reports on the inspections he carried out to control the provincial organizations of CHP to the CHP headquarter. In the inspection reports on Rize province, information about the region's people and its socio-economic structure were also given, and evaluations were made on the political, social and cultural life in Rize between 1940 and 1944. In this study, the situation of Rize province will be evaluated in the light of the inspection reports prepared by Cemal Karamuğla, one of the inspectors of the One Party period, on the region of Çoruh between 1940 and 1944.

Key Words: Inspectorship, Community Center, Region of Çoruh, Inspection Report, Rize Province.

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 04.03.2020

Accepted / Kabul tarihi 06.05.2020

¹ Öğr. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, seyithan.altas@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4418-0069>.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet Dönemi ile birlikte başlayan siyasi çalışmalar pek çok siyasi partinin kurulmasına ve Cumhuriyet dönemi itibariyle de bu siyasi partilerin giderek toplumsal ve devlet yaşamında etkin hale gelmelerine yol açmıştır. 1923 yılında kurulan Halk Fırkası, 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935 yılında da Cumhuriyet Halk Partisi adını alarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyeti kuran ve devrimleri yapan kadroları bünyesinde barındıran Cumhuriyet Halk Partisi, 1950 yılına kadar devlet yönetiminde söz sahibi olmuştur.

Cumhuriyet tarihinin kuruluş ve gelişme aşamaları dikkate alındığında CHP,1923-1950 yılları arasında devleti “tek parti” olarak yönetmiştir. Bu 27 yıllık süre CHP'nin tek başına memlekette her alanda mutlak bir hâkimiyet sahibi olduğunu göstermektedir. CHP'nin, bu rakipsiz, devletle iç içe geçmiş yapısı adeta, devletin yasama, yargı ve yürütmeye dayalı sisteminde devletin kurumlarına ve yasalarına karşı kendisini sorgulatmayan eleştirilmesine tahammül edilemeyen bir görüntü sergilemiştir. Ancak bu tür uygulamalar zamanla parti içinde uyumsuzluk ve anlaşmazlıklar yaratmıştır. Böylece parti içi bu tür yönetim anlayışlarını ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli adımlar atılmış, Parti Müfettişliği bir bakıma bu yüzden gündeme getirilmiştir. Kaynağı İttihat ve Terakkiye dayanan bu yapı CHP'nin nizamnamelerine de yansımıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra devletin bütün sorumluluğu partinin ve “Milli Şef” İsmet İnönü'nün sırtına binmiştir. Sorunların büyüklüğü karşısında tek parti uygulamalarının başarısı meydana gelen olaylara karşı gösterdiği veya göstereceği reflekslere bağlı olacaktı. Ne var ki ülkede çıkan isyanların, gerçekleştirilen devrimlerin halka benimsetilmesindeki sorunların, 1929 Dünya ekonomik bunalımının Türkiye'yi derinden etkilemesinin, dış alım itibariyle bağımlılığı, SCF'nin kurulması ve kapatılması arasında yaşanan olaylar; tek parti uygulamalarının yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Parti içi mücadeleler çekişmeler, kongrelerde yaşanan hadiseler bu sıkıntıları artıran diğer nedenlerdi. Bu bakımdan parti yöneticileri parti teşkilatlarının yıllardır biriken sorunlarını yerinde tespit etmek, doğru çözümler üretmek adına, partinin yetkili organları arasında yer alan kurultay ve müfettişlik kurumları aktif olarak uygulamaya koymuşlardır. Partili delegelerin özgürce görüşlerini ifade ettiği ve sert tartışmaların yaşandığı kurultaylarda alınan kararlar, partinin hızla oy kaybetmesinin önüne geçmişti. Ayrıca partinin halk nezdinde oy kaybetmesinin nedenlerini ve teşkilatın sorunlarını yerinde tespit etmek adına, müfettişlik kurumu aktif olarak kullanılmıştır. Ülkenin dört bir yanına gönderilen müfettişler, yerinde gördüklerini, sorunları raporlarında belirttiler. Halkın partiden uzaklaşma gerekçelerini belirterek, partinin bu sorunları gidermesi yolunda düşüncelerini raporlarında yazdılar. Gerçekten de az da olsa raporlarda bu tür bazı aksaklıkların düzeltilmesi bakımından müfettiş görüşleri yer almıştır. CHP,

bunların bir kısmını hayata geçiren adımlar atarken, bir kısmını gerçekleştirecek zaman bulamamış ve 1950 yılında iktidarı DP'ye devretmiştir(Çakmak, 2017: 323).

Uzun süre tek parti iktidarı boyunca devam eden parti-devlet bütünleşmesi sonucu, halkın zihninde CHP, meydana gelen tüm olumsuzlukların sorumlusu olarak görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan yeni dönemde, parti yöneticilerinin karşılarında buldukları en büyük zorluklardan biri, halkın zihninde yer eden bu olumsuz algıyı değiştirebilmek olmuştur (Çakmak, 2017: 322). Bu bakımdan 1945-1950 yılları arasındaki çok partili döneme geçişte partiyi hazırlamak için bir takım tüzük değişiklikleri yapma yoluna gidilmiştir. Böylece “parti kurultayları” ve “Parti Müfettişlikleri” ön plana çıkmış oldular.

Parinin,1923 yılında yapılan ilk Nizamnamenin 82. Maddesinde düzenlenen müfettişlik kavramı, “Müteaddid vilayetler bir daire-i teftişye olmak üzere, memleket teftiş mıntıklarına taksim olunacak ve her mıntıkada bir müfettiş bulundurulacaktır. Mıntıka müfettişi, o mıntıkadaki mutemetler ile fırka teşkilatına merbut heyetleri teftiş ve murakabe eder”, şeklinde yer almış ve (CHF Nizamnamesi,1342-1339: 13-14.) daha sonra 1927 yılından itibaren yetkileri artırılmış ve Genel başkan ile Genel Yönetim Kurulu arasında bir pozisyonda yerini almışlardır. Genel anlamda parti Müfettişliği yerine de sadece Müfettiş ismi kullanılmıştır. Bu madde gereğince 1925 yılında CHP İstanbul İl Kongresi başladıktan bir ay sonra bütün ülke 14 Parti Müfettişliği mıntikasına ayrılmış ve bu mıntıkların her birinin başına bir müfettiş atanmıştır(Çakmak, 2017: 322). Parti Müfettişleri oldukça geniş yetkilerle donatılmıştır(Şahin, 2016: 82). 1927 Nizamnamesinde de belirtildiği gibi müfettişler mıntıkları dâhilinde partinin en büyük temsilcisi olup, partinin ve örgütün tüm işlerinin düzenlenmesi ve kontrolü ile görevlendirilmişlerdir. Parti müfettişliği, daha sonraki yıllarda da sürdürülmüş fakat 1931 yılında kabul edilen parti nizamnamesi ile kaldırılmıştır. Ancak bu durum, 1935 tarihli nizamname ile tekrar devam etmiştir. Parti müfettişliği sistemine yönelik olarak, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde 20 parti müfettişliği ve buna bağlı (Uyar, 1998: 247, Koçak, 2007: 98) olarak da görev yerleri belirlenmiş müfettiş sayısı, 1940 yılından önce 25'e, sonra da 26'ya çıkarılmıştır. Yeni nizamnamenin 55. Ve 58. Maddeleri gereği görevlendirilen 20 parti müfettişi ile sayı 1 Eylül 1940 tarihinde 25'e çıkarılacaktır. Daha sonra 24 Ekim 1940 tarihinde bir tamimle Muş'a bir müfettiş te atanacak, böylece müfettiş sayısı 26 olacaktır(Koçak, 2007: 98-101).

17 Mayıs 1931 yılında hazırlanan CHP Parti Nizamnamesinin 42. maddesinde bu durum şöyle ifade edilmiştir.

“Fırka teşkilatının teftiş ve murakabesine Umumi İdare Heyeti azaları memur olabileceği gibi Fırka mebus veya mensupları da bununla tavzif edebilir. Teftiş vazifeleri ve zamanları, lüzuma göre katib-i umumilikçe tayin edilir” (CHF Nizamnamesi, 1342-1339: 13-14).

21 Haziran 1939'da kabul edilen teftiş talimatnamesine göre, müfettişler; bölgesindeki parti teşkilatını, kazalara kadar senede en az iki kere teftiştten geçirecek, mümkün olan nahiye ve köyleri de teftiş edecektir. Meclisin tatil olduğu süre hariç en az altı ay bölgelerinde bulunmak zorunda kalacaklardır. Partiyi ilgilendiren seçim ve kongreler sırasında orada bulunacak, gerektiğinde kongrelere başkanlık edecektir. Teftişleri sırasında parti dışında kalan teşkilat ve kuruluşların yolsuzluklarına rastlarsa durumu genel sekreterliğe bildirecektir. Parti müfettişleri, bölgeleri içinde parti teşkilat ve mensupları arasında ve parti mensuplarıyla mahalli hükümet memur ve teşekkülleri arasında uyumu da korumaya çalışacaklardır (CHP Teftiş Talimatnamesi, 1939: 3-5; BCA. 490.1.0.5: 269.1075.22-10; Koçak, 2007: 102-103).

Parti örgütleri genel merkezle doğrudan değil müfettişlik aracılığı ile irtibat kurabileceklerdi (Koçak, 2011: 136). 1931 yılında CHP Parti Teftiş Raporu hazırlanmış, yapılan teftişlerin, müfettiş ile parti merkezi arasında kalması gerektiğine dikkat çekilmiş, yapılacak teftişlerde de hazırlanan sorular belirlenmiştir (Uyar,1998: 13). Teftiş raporları, partinin taşradaki mevcut durumunu, parti Yönetim kurulları ve çalışmalarını, üye kayıtlarını, bütün kurumları ve çalışmalarını, gençlik, spor işlerinin denetimini, halkevleri ve çalışmalarını, yapılan neşriyatları, bütçe ve hesap işlerini, malları, mülkleri ve hükümetin piyasadaki malları ucuzlatma işlerini içeren hususları ele almaktaydı.

Müfettişlik raporlarında 1939-1945 yılları arasında bir fazlalık görülmüştür. Bunun önemli nedenleri arasında tek parti uygulamalarının yerleşmesi, teftiş edilecek bölgelerin artması, İnönü'nün teftişlerdeki disiplinli oluşu ve II. Dünya Savaşı yıllarındaki olağanüstü koşullar nedeniyle partinin her alanda yetkili ve karar alıcı merci olması gösterilebilir (Çetin, 2015: 5-6). Müfettişlikler Demokrat Parti iktidarı ile birlikte kaldırılmışlardır (Koçak, 2010:282-287).

CHP üst yönetiminin parti müfettişliklerine hazırlattığı bu raporlarda ağırlıklı olarak parti teşkilatı hakkında bilgilerin yanında teftiş edilen bölgedeki halkın sosyal, kültürel, iktisadi durumları hakkında da aydınlatıcı bilgiler yer almakta, alınan bilgileri de kategorize edilerek ayrı ayrı yukarıda bahsedilen bürolar vasıtasıyla denetlenmektedir.² Büroların kurulması CHP'nin tam anlamıyla etki alanını

² "... Her büro gerekli incelemeyi yaptıktan sonra genel sekreterliğe netice ile ilgili bir bilgilendirme yapmak durumundaydı. CHP'nin III. Büyük Kongresi'nin yapılmasından sonra parti merkez yönetiminde değişiklik yapılarak Umumi İdare Heyeti bünyesinde dört grup halinde 13 büro oluşturulmuştur. İncelememizde bürolara sıkça başvurulacağından bu büro isimleri aşağıda sıralanmıştır. Buna göre:

A Grubu

Birinci Büro: Teşkilat, seçim ve kongreler,

İkinci Büro: Genel dilek ve başvurular,

Üçüncü Büro: Fırka dışındaki diğer cemiyetlerin tetkik ve takibi,

Dördüncü Büro: Fırka teşkilatımızın teftişi.

B Grubu

Beşinci Büro: Kültür ve ilmi hareketler,

arttırmak, bu bağlamda toplumsal ve siyasal hayatı yönetmek, yönlendirmek ve denetlemek istediğini göstermektedir. Parti müfettişliği raporlarıyla birlikte CHP, partinin işleyişine dair bilgiler edinirken toplumsal yaşam, ekonomik ve kültürel konular, toplumun dilek ve şikâyetleri, devlet politikaları karşısında halkın tavrı gibi bilgilere de erişmiş olmaktadır (Helvacı, 2016: 6).

Teftiş raporları, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde, CHP evrakları başlığı altında bulunmakta ve parti müfettiş raporları olarak tasnif edilmektedir (Karayaman, 2017: 465). Parti müfettiş raporlarında, bölgenin genel durumu, parti örgütlenmesi, mali ve iktisadi vaziyeti, kongre ve seçim çalışmaları, halkevlerinin faaliyetleri, partililerle halk arasındaki ilişki, eğitim, sağlık ve sosyal yardım faaliyetleri, halkın istek ve şikâyetleri gibi konu başlıkları bulunmaktadır (Karayaman, 2017: 465-466).

Bu arada bir ara söz olarak şunu belirtmeliyiz ki; Parti müfettişliği ile Umumi Müfettişlik sistemlerini birbirinden ayırmak önemlidir (Çağdaş, 2015: 97). Kavram olarak birbirine yakın anlamlar taşısa da; uygulamada çok farklılıklar içermektedirler. Umumi Müfettişliklerin görev ve yetkilerini kısaca şöyle nitelemek mümkündür. "...müfettişliklerin görevleri; asayiş ve emniyeti sağlamak, kanun ve nizamnamelerinin uygulanmasını takip etmek, idari makamları denetlemek ve üç ayda bir merkeze rapor vermektir. Bu görevleri yerine getirebilmek için müfettişliklere birçok yetki tanınmıştır: Asayişin korunması için bölgeleri dâhilinde bulunan bütün jandarma kuvvetlerini, dağıtma ve yerleştirebilme yetkisine sahip olup jandarma kumandanına emir verebilirler. Top ve makinalı ile donanmış her biri yüz kişilik beş bölükten oluşan jandarma kuvvetini yanlarında bulundurabilirler. Bir yerde ihtilal olduğunda; Müfettişliğin emrindeki kuvvetlerin olay karşısında yetersiz kalması ve merkezden yardım istemeye zaman ve imkân bulunamaması halinde, ilk fırsatta Dâhiliye Vekâletine haber vermek şartıyla, idare-i örfiye (sıkıyönetim) ilan edebilirler. Görevini suiistimal eden ve ehliyetsiz memurlardan ataması vekâletlere ait olanlar haricindekileri ve vekâletin 15 gün içinde yanıt vermemesi halinde atama yetkisi vekâletlerde olanları azledebilirler" (Çağdaş, 2015: 97).

Koçak, Milli Şef dönemini incelediği eserinde; parti müfettişliğini, dönemin özel koşullarında, İnönü'nün, partinin yönetim içindeki işlevinin ve konumunun

Altıncı Büro: Spor ve gençlik,

Yedinci Büro: Halk dersaneleri, okuma yazma ve halk hatipleri,

Sekizinci Büro: Propaganda, matbuat, fırka neşriyatı.

C Grubu

Dokuzuncu Büro: İş, işçi esnaf ve serbest meslek,

Onuncu Büro: İktisadi durumun tetkiki.

D Grubu

Onbirinci Büro: İçtimai teşkilat,

Onikinci Büro: Fırka faaliyetlerinin hukuk esaslarıyla telifi,

Onüçüncü Büro: Merkez ve taşrada bütçe, aidat ve hesap işlerinin tanzimi, emlak ve eşyanın tanzim ve takibi." Esat Öz, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945), Ankara, 1992, s.116-117

güçlendirilmesi ve C H P'nin bir örgüt ve siyasi bir parti olarak görevlerini yerine getirebilmesi amacıyla öngördüğü siyasi reformlardan biri olarak öngördüğünü; Temel amacın, parti örgütü üzerinde denetimi sağlamak olduğunu yazmaktadır (Koçak, 2010: 104). Yazar, eleştirisine devamlı; “Ancak, parti örgütünün üst düzey yönetimi üzerinde kalıcı herhangi bir denetim aracı yokken, partili mebuslardan oluşan parti müfettişlerinin örgütü denetlemekle görevlendirilmelerine dikkat çekmektedir. Ayrıca bu durum partinin meclis kanadının ve parti yönetiminin, parti örgütü üzerinde yeni ve farklı bir denetim aracı yaratmaktadır. Bu durumun, partinin geleneksel merkezîyetçi yapısının daha da güçlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Parti müfettişliği, parti örgütünün güçlendirilmesi amacıyla oluşturulmuş dahi olsa, uygulamada, parti örgütünün merkezin daha sıkı denetimi altına girmesine yol açabilirdi. Nitekim uygulamada da böyle olacaktır.” diyerek düşüncesini açıklamaktadır (:104).

Bu çalışmada yer alan raporlar; 1940-1944 yılları arasında kapsayan müfettişlik raporları, Muğla Mebusu Cemal Karamuğla'nın Rize ile ilgili raporlarını içermektedir. Rize ili ve ilçeleri ile ilgili bilgiler içeren raporlar CHP merkez teşkilatı ile ilçe ve diğer taşra teşkilatları ile ilgili çalışmalarını, idare heyetlerini, seçimleri, siyasi faaliyetleri, üye sayılarını, partiler arasındaki ilişkilerini ve kısmen Rize Halkevi çalışmalarını, kapsamaktadır. Böyle olmakla birlikte Rize'de günlük siyasi faaliyetler ve çalışmalarla ilgili detaylara girilmemiştir. Bu, II. Dünya Savaşı yıllarında Rize'de Hükümet partisinin siyasi, faaliyetlerini ve halk ile olan ilişkilerini içermektedir. Yine de Rize'deki sosyal ve ekonomik durumla ilgili ipuçlarına değinildiği söylenebilir.

1. Muğla Mebusu Cemal Karamuğla'nın Raporlarında Rize'de Durum (31 Aralık 1940, 9 Mayıs 1940 ve 31 Mayıs 1941 Müfettişlik Raporları)

Cemal Karamuğlalı (Öztürk,1973: 184, Binark, 2004: 55) 1939 ve 1943 seçim dönemlerinde CHP'den Muğla'dan milletvekili seçilmiş, parti müfettişliği ihdasından sonra 1930'da Artvin müfettişliği, (Koçak, 2007: 98) 1940 yılından itibaren de Rize Vilayeti müfettişliği görevine getirilmiştir (Koçak, 2007: 100). 1940, 1941 ve 1944 yıllarında Rize vilayeti müfettişi olarak Rize ili hakkında raporlar hazırlamıştır.

Bu raporların ilki 31 Aralık 1940 tarihli rapordur. Raporda; Tek parti döneminde partinin üst yönetiminde merkezde ve taşrada görev alan kişilerin, eğitim almış çeşitli meslek sahiplerinden oluşmakla birlikte toplumun alt kesimlerine inildikçe bunların, toplumun genel yapısı ile yöneticiler arasında benzerlik gösterdikleri belirtilmiştir. Durum böyle olunca zamanla halkın sorunlarına yeterince eğilmeyen, idarecilerin kendi çıkarlarını ön plana çıkardıkları görülmüştür. Bu iletişim eksikliği, partiye bağlılık duygusunun azalmasına, netice olarak da halkın zihninde CHP'ne karşı bir tepki oluşmasına yol açmıştır. Yazılan bu ilk raporda parti

idare heyetleri arasında parti nüfuzunu istismar edenlere yer verilmediği, güvenilir ve çalışkan insanların alındığı, merkez ve Pazar kazasının bu konuda iyi durumda olduğu ifade edilmiştir (BCA.490.1: 269. 1075.2).

Partinin halk ile olan ilişkilerinde eski dokuz yöneticiden beşinin yeniden seçildikleri, yeni seçilen dört kişinin de siyasetle ilgilenmedikleri ancak yetenekli oldukları ve yetiştirilebilecekleri belirtilmiştir. Seçilen kişiler arasında başarılı olabilecekler ile şüpheli olanların da bulunduğu ayrıca belirtilmiştir (BCA.490.1: 269. 1075.2-1). Bu yüzden Rize merkez kaza idare heyetini yakından takip etmek zaruridir denilmiştir (BCA.490.1: 269.1075.2-1). Raporda Pazar ilçesi yönetiminin özellikle üzerinde durulmuş ve ilçe yöneticilerin kongrede yeniden seçilmelerinin başarılı olmalarının bir kadirşinaslık örneği olarak görülmüştür(BCA.490.1:269.1075.2-2).İdare heyetlerinin Pazar ilçesinde bazı noksanlıklara rağmen daha muntazam çalıştığı; ancak Rize merkez idare heyetinin ihmallerinin çok olduğu, mevcut parti nizamnamesine göre vazife ve mecburiyetler mümkün mertebe yapıldığı, ancak daha aşağı kademelerde çoğunluğunun bir faaliyet yürütmedikleri belirtilmiştir (BCA.490.1: 269.1075.2-2).

Parti yönetiminin çalışmalarının eksik kaldığı bir konunun da partiye üye kaydı noktasındaki eksiklikleridir. 1935 yılında 111.084 kişi olan Rize nüfusu (Başaran, 2020: 491) arasında evvelce 2529 olan üye sayısı ancak 3015'e yükseltildiği, buna mukabil nüfusu 48.457 olan Pazar ilçesinde üye sayısının 2061'den 3062'ye çıkarıldığı, vilayetin buna göre daha az üye kaydettiği belirtilmektedir (BCA.490.1: 269.1075.2-2).

1931 yılında yapılan 3. Büyük kurultayda kabul edilen tüzükte 7.maddeye göre, üye yaşı 18'e düşürülmüş, adayların, halkın nazarında kötü tanınmaması, ağır hapis ve yüz kızartıcı suç işlememiş olmaması, milli mücadeleye karşı olmaması, Türkçe konuşması ve Türk kültürünü ve Fırka'nın ilkelerini benimsemesi gibi ölçüler koyulmuştu (Çakmak, 2017: 323). İlk Raporda, Rize'de bu durum seçilmiş olanlar bakımından bir eleştiri konusu olmuş, ancak bunların sayıca fazla olmadıkları vurgulanarak, ilginç bir noktaya işaret edilmiştir. Müfettiş, Rize'de gizli ya da açık sınıf ayrımcılığı imtiyazlılık, bölgecilik ve yabancı cereyanların olmadığına kani olduğunu belirtmiştir. Olan hadiselerin şahsi husumetlerden kaynaklandığını, ihtiraslardan doğan anlaşmazlıklardan ve dargınlıklardan kaynaklandığını bahisle bunun memleket işlerine zaman zaman tesir yaptığından, bu gibi rahatsızlıkların parti yöneticileri tarafından bertaraf etmelerinin zaruri olduğunu vurgulanmıştır. (BCA.490.1: 269.1075.2-2)

Netice olarak; Sosyolojik bir olguya da vurgu yapılarak Rize'de eskiden beri kan davalarının olduğunu, ancak Cumhuriyetle birlikte bu durumun giderek ortadan kaldırıldığı, sükûn ve asayişin sağlandığı ifade edilmektedir. Ne var ki yine de bir hastalık gibi nökseden olaylara rastlandığı belirtilen raporda halkın bu durumdan rahatsız olduğu bizzat halk arasındaki sohbetlerde dile getirildiği yazılmaktadır. Parti teşkilatını bunlarla mücadele etmeleri gerekliliğinden hareketle ne yazık ki menfaat

temin etmek, bir mevki elde etmek isteyen insanlara rastlandığına işaret edilmiştir. Yasal yollardan Belediye’den isteklerinin yapılmasını istemek varken bazı kişilerin gayri yasal yollara başvurdukları tespit edilmiştir. (BCA.490.1: 269.1075.2-3)

Belediye Başkanı Hasan Biber ’in (1939-1950) (Koyuncu ve Usta, 2019: 42-43) belediye teşkilatı tarafından sevilen, dürüst ve çalışkan biri olarak bu tür kanunsuz işlere fırsat vermeyeceği, belirtilmiştir. Kişisel menfaatleri zarar gören kişilerin başkana yönelik olumsuz dedikodular yaydıkları, Belediye meclisinin bu tür kişilerle görüşerek yaptıklarının parti işleriyle uyuşmadığının ikaz edilmesi gerektiği ve çoğunlukla da bu tür vakaların önlenmesi belirtilmektedir. Müfettiş, raporunda daha önceden bildiği ama hakkında herhangi bir yasal işlem yapmadığı Ziya Tavil adında bir meclis üyesinden bahsetmektedir(BCA.490.1: 269.1075.2-49). Bu kişi meclis üyeleri üzerinde baskı kurarak kendisini reis seçtirmek istemekte bu emelini gerçekleştirmek için Rize’de sevilen avukat Galip Tolan, Mehmet Mataracı ve halkevi reisi Hasan Biber hakkında olumsuz propagandalarla delegeleri iğfal etmeye çalışmıştır. Rize’de yüksek tahsil yapmış insana rastlamanın zorluğundan bahseden raporda Ziya Tavil gibi kişilerin etkili olmalarının normal olduğu ifade edilmiştir (BCA.490.1: 269.1075.2-4).

Parti Müfettişi Cemal Karamuğla yazdığı birinci raporun sonunda, Rize’nin merkez ve Pazar olmak üzere iki kazadan meydana geldiğini, Nahiye sayısının yedi, köy adedinin de 287 olduğundan bahsetmektedir. Köylerin dağınık olduğundan her köyde bir ocak açmanın faydalı olmayacağını, bunun ıslahı için nahiyeleri kaldırarak her biri üç-dört köyden oluşan Semt Ocaklarını kabul ve tatbik etmek gerektiğini vurgulamıştır³(BCA.490.1: 269.1075.2-5). CHP Genel Sekreteri Dr. Fikri Tüzer’in Rize CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliğine gönderdiği yazıda ise haftalık toplantıların gayri muntazam olduğu, Vilayet teşkilatlarında eskiye nazaran biraz daha gelişme olduğu ancak aza konusunda sorunların devam ettiği belirtilmiştir.⁴ Bunun önemli bir nedeninin bölge insanının dışarıda bulunması olarak gösterilmektedir. (BCA.490.1: 269.1075.2-17)

³ “ancak daha sonraki bir raporunda yörede gurbetçilikten dolayı yeterli eleman bulunmadığı, bu yüzden de yapılan köy ve mahalle teşkilatı ekseriyetle zahiri olmuş ve bundan sonra da yapılan teşebbüs ve alınan tedbirlere rağmen bir başarı mümkün olmamıştır. Bu sebeple Nizamnamenin semt ocaklarına uygun olmasına karşın bu hususu dikkate almayarak her köyde bir ocak teşkili üzerinde durması ve bilahare de işi önemle takip etmesi çok hatalı bir hareket olmuştur. Rize vilayeti ve köylerinde topluluk bulunmadığı için burada bu şeklin (Semt Ocakları) tatbikinde her yerden ziyade bir zaruret vardır.”denilmiştir(BCA.490-1: 269-1075.2-8-9).

⁴ Raporda ilginç bir örnek olaydan bahsedilmektedir. Rize’de Belediye’sinin denizi doldurarak yaptığı spor sahasına, Maliye denizalanı diye Belediye’ye dava açmış, tapuyu iptal için çalışmıştır. Diğer bir örnekte Mapavri (Çayeli) ilçesinde belediyenin parti binası için ayırdığı bir yerin sahibinin bağışlamasına karşın maliye 30 liralık bir bedel almış ama memurlarının sıkıntı çıkardıkları müşgül yüzünden sürüncemede kalmıştı. Yine Hopa’da Belediye tarafından yapılmış ve partiye mal edilmesi düşünülen bir binaya maliye sahip çıkmıştı. Bu durumun yasal bakımdan zaman içinde düzelebileceği mümkün görülmemekte, ancak bir zihniyet olarak kökünden kaldırılması gerektiğinden bahsedilmektedir (BCA.490.1: 269.1075.2-51-52).

1941 yılı Rize vilayeti parti teşkilatı yapılan seçimlerle Vilayet İdare Heyetine seçilen Üyeler şunlardır:

1. Avukat Galip Tolan	2. Hasan Biber	3. Mehmet Mataracı
4. Süleyman Zırh	5. Ali Rıza Kosif	6. Eczacı Murat Arayıcı
7. Mustafa Turanlı	8. Fikri Kumbasar	9. Zihni Başar

(BCA.490-1: 269.1075.2-5)

Rize merkez kaza idare heyeti başkanlığına Mehmet Tuzcu, Pazar kazası İdare heyeti başkanlığına da Osman Balta seçilmişlerdir. Belirtilen eksiklikler Parti genel Sekreterliği tarafından hem CHP Rize Vilayet İdare Heyeti Reisliğine beş maddelik (BCA.490.1.0.0-269.1075.2-47) eksik ve tamamlanması gereken bir liste olarak yazılmış (BCA.490.1: 269.1075.2-54) hatalı ve eksik işlerin elbirliği içinde düzeltilmesi istenmiştir. Aynı uyarılar Partinin I. Büro'suna yazılan 6.2.1940 tarih ve 32410 sayılı yazı (BCA.490.1: 269.1075.2-48) ve I. Büro'dan IV. Büro'ya (22 Şubat 1940 tarihli yazılarıyla (BCA.490-1: 269-1075.2-45) da eksikleri içeren beş maddelik liste yazılarak birer nüshaları gönderilmiş gerekenin yapılması istenmiştir.

Muğla Mebusu Cemal Karamuğla, Rize'deki Parti teşkilatı ve çalışmaları ile ilgili ilk rapordan üç ay sonra ikinci raporunu hazırlamış, bu raporunda da parti çalışmaları hakkında genel anlamda kayda değer gelişmelerin olmadığını ifade etmiştir. Parti İdare Heyetlerinin siyasi, sosyal ve ahlaki durumları bakımlarından halkın nazarında sevgi, saygı ve sempati derecelerinin değişmediği vurgulanmıştır. Partililerin birbirleriyle samimiyetleri ve güvenlerinin değişmediğinin üzerinde durularak, idare heyetinin haftalık toplanma işini düzene koyamadıklarını, ancak kayıtların eskiye nazaran düzenli hale getirildiğini, aza kaydı konusunda merkezin değil ama Pazar kazasının az da olsa gelişme gösterdiği belirtilmiştir. (BCA.490.1: 269.1075.2-42)

Yukarıda belirttiğimiz bir konuya bir kere daha vurgu yapan Karamuğla, Ziya Tavil adlı meclis azasının belirtilen düzensiz ve kendi başına hareketlerine devam ettiğini, gelecek kongrede mutlaka bu kişinin yönetim dışında bırakılması gerektiğini ifade etmiştir (BCA.490.1: 269.1075.2-43-44). Parti genel merkezi de, Rize CHP İdare Heyeti'ne yazdığı 21 Haziran 1940 tarihli yazıda raporda belirtilen eksikleri rapor etmiş (BCA.490.1: 269.1075.2-40) ve 21 Haziran 1940 tarihli ve 25059 sayılı yazıyla da; ciddi ve devamlı bir çalışma ile hatalı ve noksan görülen işlerin bütün teşkilat mensuplarının el birliği ile düzeltmelerinin mümkün olduğuna dikkat çekmiştir (BCA.490.1: 269.1075.2-39). 18 Haziran 1941 tarih ve 59450 sayılı dördüncü Büro'nun Üçüncü Büro'ya icabının yapılması ile ilgili yazılan yazıya (BCA.490.1: 269.1075.2-26) karşılık veren Üçüncü Büro da yapılacak herhangi bir muamele olmadığı cevabını vermiştir (BCA.490.1: 269.1075.2-25).

Görülmektedir ki, taşradaki parti yöneticilerinin mevcut koşullarda iyi niyetle çalıştıkları, arada bir şahsi çıkarlarını düşünen parti içinde ikilik ve fesat yaratanlar olsa da yöneticiler görevlerini yapmaktadırlar. Yapılan yazışmaların belli bir düzende yapılmadığı, yazım hatalarının olduğu, ifadelerin tam olarak izahının yapılmasında sıkıntı çekildiği de söylenebilir.

Çoruh Bölge Müfettişi Cemal Karamuğla 31 Mayıs 1941 tarihli ve 151 sayılı raporunda ise aradan geçen bir yılın ardından Rize’de parti teşkilat çalışmalarında ivme kazanıldığını, işlerin daha iyi gittiğini söylemektedir (BCA.490.1: 269.1075.2-16). Sonraki teftiş raporlarında da aynı eksikliklerden bahsedilmiş Köy ve Nahiyelerde istenilen elemanların bulunamayışı, yerleşim yerlerinin dağınıklığı ve halkın genelinin gurbetçi olması yine en büyük gerekçe gösterilmiştir. Askere alımların bu kişilerin yerlerinin zamanında doldurulamayışı da önemli bir nedendir (BCA.490.1: 269.1075.2-1).

Müfettiş Karamuğla, ilk defa bu raporunda Rize’de farklı bir gelişmeden bahsetmektedir. Parti yöneticilerinin Rize’de spor alanında gelişmelere ilgi duydukları ve destekledikleri görülmektedir. Rize’de iki futbol takımı bir de voleybol takımı olduğunu; Pazar kazasında ise bir futbol takımı bir de voleybol takımı bulunduğunu, Gündoğdu nahiyesinde de bir voleybol takımının kurulduğuna işaret etmektedir. Bu takımların aralarında müsabakalar yaptığını ve bunların çalışmalarını parti ve halkevlerinin desteklediğini ifade etmektedir (BCA.490.1: 269.1075.2-27). Futbol sahasının sadece Rize’de bulunduğunu, Pazar ve diğer yerlerde spor sahaslarının olmadığını, ancak yeterli imkânların kullanılmaya çalışıldığı belirtilmektedir.

2. 9 Haziran 1942 Tarihli Müfettişlik Raporu’nda Rize’de Durum

Genel Sekreterlikçe mebuslar arasından seçilen müfettişler, 1939 nizamnamesine göre, bölgelerindeki parti örgütlerini kazalara kadar yılda en az iki kez denetleyecekler, Meclisin yaz tatili müddeti hariç olmak üzere yılda en az altı ay mıntıklarında bulunacaklar ve bu süre zarfındaki gözlemlerini raporlar halinde Ankara’ya sunacaklardı. Müfettişler bir yerde memleketin asayişini ve rejimin emniyetini bozacak hareketlere ve niyetlere dair bir haber aldıktan sonra bunu en çabuk bir vasıta ile derhal o mahallin en büyük Mülkî Amirlerine ve Genel Sekreterliğe bildireceklerdi. (Çetin, 2015: 5)

Nizamnamenin ilgili hükümlerine göre, Çoruh Bölgesi Müfettişi Muğla mebusu Cemal Karamuğla 1942 yılı içinde Rize ile ilgili bir rapor daha hazırlamıştı. Bu raporunda da parti nizamnamesinde belirtilen kriterler bakımından değerlendirmeler yapmıştır.

İdare heyetlerinin çalışmaları konusunda daha önceki dönemlerden farklı olmayan haftalık toplantıların düzensizliğinden, iş bölümünün düzensizliğinden, herkesin adeta davet beklediklerinden bahsetmektedir. Rize merkez kazada bu ihmalkârlığın daha fazla olduğunu, söylerken Pazar kazasında durumun biraz daha

iyi olduğunu söylemektedir. Parti yöneticilerinin halkın nazarında sevgi, saygı ve sempatilerinin iyi olduğunu, parti yöneticilerinin bölgede ve parti içinde tanınmış kişiler olmasına dikkat edilmekte olduğuna, her geçen gün bu durumun daha da düzeldiğine değinilmiştir. Buna rağmen yine de parti nüfuzunu istismar edenlerin bulunduğu raporda yazılmıştır(BCA.490.1: 269.1075.2-5).Esas nahiyelerden İyidere, Gündoğdu ve Ardeşen’de bazı köylerde bir takım kaynaşmalar olduğu halde diğer esas nahiyelerden Karadere, İkizdere, Mapavri, (Çayeli) Hemşin gibi parti nahiyelerinde beklenen hizmet yapılamamaktadır. Partiye üye kaydı noktasında sayının aynı kaldığını, nahiyelerde durgunluk görüldüğü, kabiliyetli kişi bulmanın sıkıntıları söz konusudur (BCA.490.1: 269.1075.2-1).

Mahalli hükümet amir ve memurlarıyla teşkilatın aralarındaki samimiyetin de önemli olduğu belirtilerek Rize valisi Ahmet Bayoğlu’nun fedakâr ve çalışkan tutumu övülmektedir. Ancak halka ulaşma noktasında eksikler olduğu, belli toplantılar dışında her partinin üzerine düşeni yapmasının tavsiye edildiği önerilmiştir (BCA.490.1: 269.1075.2-6).

Zamanla partinin devlet ve hükümet üzerinde kontrolü kaçırması, devlet memurlarının ve bürokrasinin kendini rahat hissetmesine neden olmaktadır. Bunun da halkın bir takım şikâyetlerine yol açması söz konusu olmuştur. Devlet kapısında vatandaş kötü muamele görme korkusu yaşamış bu da partiye zarar vermiştir. Özellikle çok partili dönemle birlikte başka partilere üye olmalar artmıştır. Parti kurullarına verilen raporlarda ve Kurultaylarda bu durum çok fazla eleştirilmektedir (Çakmak,2017: 330). Bu durumu siyasal bilincin yeterince olmadığı toplumda bir partiye aidiyet duygusunun değişkenlik göstermesi ile açıklayabiliriz. Bu durumun günümüzde bile devam ettiğini söyleyebiliriz.

Halkın partiden uzaklaşma gerekçeleri arasında, hükümet dairelerinde işlemlerin uzun zaman alması; memurların halka kötü ve sert muamelelerde bulunması, rüşvet almaları, devlet işlerinde suiistimallerde bulunmaları gibi etkenler en başta sayılıyordu (BCA. 030.01: 42. 249.13-1). Devletin memuru, kamu hizmeti verirken, vatandaşa, özellikle de köylülere yüksekte bakmakta, onlara iyi davranmamakta ve işlerini geciktirmektedir. Halkın karşısında kendini üstün gören, yolsuzluk yapan memurun ceza almaması, yetkililerin bu konuya duysız kalmaları da, vatandaşın büsbütün tepkisini çekiyordu. Ayrıca “İşi tanıya bırakarak evine, köyüne dönen iş sahipleri, kötü ve haşin muameleleri, neticelerini konu komşusuna da anlatıyor ve dört bir yana yayıyor” böylece bu olumsuzluklar geniş kitleleri etkiliyordu (BCA. 030. 01: 42.249.13-9).

Nitekim raporda; halkın dilek ve şikâyetlerini serbestçe ifade etmeleri ve çözüm bulabilmeleri noktasında sıkıntılar olduğu ifade edilmektedir. Bunun için yapılan önerilerde de; “parti teşkilatının bunları parti programlarına alarak, hem derdini, dileğini dökmek ve hem de her hangi bir iş için bir rehber aramak durum ve zorunda bulunan yurttaşlara faydalı olmaları, ya da haftanın belirli günlerini veya bu günlerin belli saatlerini bu işlere tahsis etmeleri bilhassa şayanı temennidir”

denilmektedir. Rapor CHP Genel Sekreterliği Dördüncü Bölge Büro Şefi tarafından I. Büro'ya 11 Ağustos 1942 tarih ve 78481 sayılı yazı ile bir suret halinde yazılmıştır (BCA. 030. 01: 42.249.4-9). Bir sureti de 27 Ağustos 1942 tarih ve 49921 sayılı bir yazıyla Rize CHP İdare Heyeti Reisliğine yazılmış, gerekli işlemlerin yapılmasını ve bilgi verilmesi istenmiştir (BCA. 030. 01: 42.249.13-2; BCA. 030. 01:42.249.13).

Önceki raporlarda önemli bir öneri olarak merkeze sunulan Semt Ocakları tekrar gündeme gelmiştir. Raporda; bu durum şu şekilde ifade edilmektedir.

“Nizamnamemizde birkaç köyden terekkiüp etmek üzere semt Ocakları teşkiline müsaait ahkâm bulunmaktadır. Ve bu şeklin tatbiki vaziyette az çok bir salah temini imkânını verdiği halde bu vilayetin bu hususu nazari dikkate almayarak her köyde bir ocak teşkili üzerinde durması ve bilahare de işi önemle takip etmemesi çok hatalı bir hareket olmuştur. Rize vilayeti köylerinde topluluk bulunmadığı için burada bu şeklin tatbikinde her yerden ziyade bir zaruret vardır. Vilayet ve kaza idare heyetleri senelerden beri devam eden tecrübelerinde de bu günkü şeklin, parti mesaisinin canlanmasına esaslı bir mani olduğu merkezindedir. Bu sebeple, bütün vilayete şamil esaslı bir tetkikle köy vaziyetlerini tespit etmek ve biraz topluluk ifade eden ve aralarında parti işlerini idare edebilecek vaziyette eleman bulmak mümkün olan köyleri merkez yapmak suretiyle semt ocakları teşkil etmek bu vilayet için çok lüzumludur.” (BCA. 030. 01: 42.249.13.3).

Çoruh Bölge Müfettişi Cemal Karamuğla'nın 31 Mayıs 1941 tarihli raporunda Rize'de parti çalışmalarının teftişi yanında sivil toplum kuruluşları (vakıf, dernekler) ile de ilgili bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, 1941 yılında Rize'de Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu, Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu'nun şubeleri bulunuyordu. Bunların dışında, 1940 yılının sonlarında Yardım Sevenler Cemiyeti'nin bir şubesi açılarak idare heyeti kadınlardan seçilmişti. Cemal Karamuğla'nın düşüncesine göre, “Muhit, böyle bir teşekkülün yaşamasına müsaait olmadığından kadınlarımızın halkevlerinin sosyal yardım şubesiyle Kızılay ve Çocuk Esirgeme kurumlarında vazife almalarının daha uygun olduğu kendilerine söylenmiştir. Ancak kadınların böyle bir kurumda muvaffak olacaklarını zannettikleri, fakat altı aylık bir zaman geçtiği halde en küçük bir hareket gösteremediklerinden yakınılmıştır” (BCA, 490.01: 1002.870.2; BCA. 030. 01: 42.249.13).

Rize'de bir de Kayıkçılar Cemiyeti kurulmuştu. Karşılıklı yardım esasına dayanan bu cemiyet CHP'nin himayesinde bulunmaktaydı.

1943 yılında Rize'de Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Yardım Sevenler Cemiyeti, Ulusal Ekonomi ve Arttırma Cemiyeti, Türk Hava Kurumu'nun şubelerinin yanı sıra Rize Okutma Cemiyeti ile Rize Yoksullar Kurumu adıyla iki yerel cemiyet de faaliyetteydi. Rize Okutma Cemiyeti, Rize'de okul binası yapmak ve fakir

öğrencilere yardım için 21 Eylül 1943 tarihinde kurulmuştu. 25 Ocak 1943'te kurulan Rize Yoksullar Kurumu'nun amacı fakirlere yardım etmektir. Dönemin tek siyasi teşkilatı Cumhuriyet Halk Partisi olup, Vilayet İdare Başkanı H. Fehmi Biber'dir. (Çapa, 2016: 299)

3. Çoruh Bölge Müfettişi Muğla Mebusu Cemal Karamuğla'nın 5.ve 6. Raporları. (11 Ocak 1942 ve 30 Aralık 1942 Tarihli)

Parti müfettişleri genel olarak her ne kadar Partinin taşradaki il ve kazalardaki çalışmalarını nizamname esaslarına göre teftiş edip raporlar yazsalar da erken Cumhuriyet dönemi toplumsal yapı, sosyal, kültürel ve gelenekler, yaşam tarzı gibi konularda da önemli ipuçları vermektedirler. Bu özellikleri daha ayrıntılı irdelemek ayrı bir çalışma konusu olmalıdır. Ancak burada değerlendirdiğimiz raporlar hemen tamamı CHP'nin siyasi faaliyetleri ile ilgili olanlardır.

Düzenlenen 5. Raporda da genel işleyişle ilgili hususlara değinilmiştir. Her geçen zaman içinde kayda değer gelişmeler olduğu raporlar da açık bir şekilde görülmektedir. Bu bakımdan raporda birbirinin aynı ifadelerin yer almış olduğu söylenebilir. Örneğin eskiden daha fazla şikâyet konusu olan Parti üyeleri arasındaki bazı kişilerin parti nüfuzunu şahsi menfaatleri için kullanma eğilimleri azalmıştır. Bu da Nizamnamenin 162. maddesinin tatbik edildiğini göstermektedir.

Başka bir teftiş raporunda; Rize'ye atanan yeni valinin ileri görüşlü bir olduğu izlenimini yarattığı belirtilmektedir. Nitekim valinin iyi biri olduğu kanısı, vilayet memurları ve çalışanlarının üzerinde olumlu etki yaptığı görülmüştür. Bundan sonraki atanan valilerin de böyle olması zamanla değişmemesi de bu bakımdan oldukça önemli görülmektedir (BCA.490.1: 269.1075.2-13). Partinin, haftalık toplantılarının eskiden beri muntazaman olmadığı görülmektedir. Önemli bir ayrıntı olarak, partiye aza kaydı konusunda önemli gelişmeler yaşanmış, üye sayısı vilayette on bini geçmiştir. İşlemleri bitmiş aza sayısı 5386'dır. Üye sayısı, Pazar kazasında 3063 olmak üzere 8448'dir. Önceki yıla göre artışın 2312' olduğu görülmektedir (BCA.490.1: 269.1075.2-14). Parti temsilcilerinin diğer faydalı kurumlarla olan ilişkilerinin iyi olduğu, Rize Vilayeti 2'si kaza 7'si esas ve 13 parti nahiyesi 47 semt ve 129 mahalle ve köy ocağından oluşmaktadır. 47 semt ocağı Rize merkezindedir. Pazar kazası ocak âdeti 75'dir (BCA.490.1: 269.1075.2-15). Daha önceki sorunlardan biri olarak her köyde bir ocak teşkili fazla yürümektedir. Bu yüzden de vilayete şamil esaslı tetkik yapılarak köy vaziyetlerini tespit etmek ve biraz topluluk ifade eden köyleri merkez yapmak ve diğerlerini de bu merkezlere bağlamak suretiyle semt ocakları teşkil etmek bu vilayet için çok lüzumlu olduğu bir kez daha vurgulanmıştır.

Yapılan kongrelerde Rize merkez ve Pazar kazasında halkın sevdiği ve başarılı olacaklarına inanılan kişiler seçildiği görülmüştür. Hesap işlerinde her şeyin usulüne göre yapıldığı, defterlerin düzenli tutulduğu, ancak tahsilatın oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir (BCA.490.1.0.0.269.1075-2-16). Merkeze yazılan bu rapor Genel merkez tarafından değerlendirilerek CHP Rize Vilayeti İdare Heyeti reisliğine dönüt

verilmiş ve görülen eksikliklerin tamamlanmasına çalışılarak bilgi verilmesi istenmiştir(BCA.490-1: 269-1075.2-16).

30 Aralık 1942 yılında yılın ilk teftişi ve raporu hazırlanmış merkeze sunulmuştur. Hazırlanan raporda önceki yılların parti çalışmaları ve diğer hususlarla ilgili yanları bir kere daha teyid edilirken göze çarpan farklı hususlar da dile getirilmiştir. Mahalli hükümet ve idare amir ve memurlarıyla teşkilatın iş ve fikir birliği içinde olmaları, buna hassasiyet göstermeleri yapılan seçimlerde başarıyla çıkılmasının gerekçesi sayılmıştır. Pazar kazasında Kaymakamın ve Rize’de valinin değişiminin önemli olduğu, birlik ve beraberliğin sağlanmasının yararından bahsedilmiştir. Parti programlarının halka ulaştırılmasında daha esaslı ve programlı bir çalışmaya ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır (BCA.490.1: 269.1075.2-33).

Raporlarda, şikâyetler konusunda da önemli bilgilere rastlıyoruz. Bu raporlarda; parti kongrelerinde halkın şikâyetlerinin, dilek ve isteklerinin rahatlıkla dile getirildiği, ancak bunun daha düzenli yapılmasının yararlı olacağı vurgulanmaktadır (BCA, 490.1: 1002.870.2.).

Halkın genel şikâyetlerinin, bölgenin sosyo-ekonomik ve fiziksel yapısından kaynaklandığı belirtilse de asıl nedenin, şüphesiz siyasi ve sosyal, kültürel geriliğin olduğu söylenmelidir. Arazinin dağınıklığı arazi anlaşmazlıklarını sık sık gündeme getirmekte, mahkemeler bu sebeple çok meşgul durumdaydılar. Tapu daireleri hakeza bu davalardan dolayı fazla bir işgücüne sahipti.

Rize mahkemelerindeki işlerin yüzde yetmişini arazi münazaalarından doğan davalar teşkil etmektedir. Bu itibarla tapu dairesinin işleri hiçbir yerle kıyas kabul etmeyecek kadar çoktur. Trabzon gibi mühim bir vilayette en fazla ayda yüz elli muamele olduğu zamanlarda Rize’de muhakkak altı yüz muamele yapılmaktadır. Böyle olmasının nedeninin yukarıda belirttiğimiz faktörlerin Trabzon’a nazaran Rize bölgesinde çok olması ve bölge halkının daha geri olduğundan kaynaklandığı söylenebilir.

Raporlarda, Rize’deki Tapu ve Sicil muhafızının çalışkan bir memur olduğu söylenmektedir. Ancak tapu işlerinde en büyük derdin, halkın en basit işlerini açık bir şekilde oyalayarak, onları kandırıp çıkar sağlayarak, hatta kandırıp sahtekârlığa itecek kadar dürüst olmayan memurlar olmasaydı. Bunların ıslahı için yapılacak en iyi işin de tapuda çalışan bu tür memurların derhal işlerinden el çektirilmeleri olduğu vurgulanmaktadır (BCA, 490.1: 1002.870.2.).

Halkın şikâyetlerinden biri de nüfus dairelerinin hantal çalışması ve bazı devlet memurlarının halka karşı saygısız ve ilgisiz davranışlarıydı. Bir köylünün bir nüfus cüzdanı almak veya bir kayıt çıkartmak için haftalarca uğraştığı bilinen bir gerçektir. Cemal Karamuğla, “Bu daire için âcil ve esaslı tedbirler alınmasına şiddetle ihtiyaç” olduğu vurgulanmaktadır (BCA.490.1:1002.870.2). Hakeza Askerlik şubesi çalışmaları ve başkanının da sorun olduğu belgede anlaşılmaktadır.

Daha önceki Belediye ve meclis aza seçimlerinde görülen yanlışlıkların oldukça telafi edildiği daha ehliyetli kişilerin meclise seçildikleri görülmüştür. Umumi meclise seçilen üye sayısı on üçtür. Bunların dokuzu Rize, dördü de Pazar kazasındandır (BCA.490.1: 269.1075.2-35)

Rize Azaları:

1	Mustafa Turanlı	2	Fikri Kumbasar	3	Süleyman Zırh
4	Ali Mahmutoğlu	5	Hakkı Mataracı	6	Mustafa Kandemir
7	Haydar Ketenci	8	Neşet Kurtuluş	9	Ahmet Morgül

Pazar kazası üyeleri:

1.Mehmet Şahin	2. Osman Balta	3. İbrahim Telatar	4. Faik Kant
----------------	----------------	--------------------	--------------

Belediyeler: Rize vilayetinde üç Belediye Meclisi vardır Bunlar da Rize Merkez Pazar kazaları ile Mapavri (Çayeli) nahiyesi meclisleridir. Bunlardan Rize Meclisi 23 üyelidir.

Rize Belediye Meclis Azaları:

1. Hasan Fehmi Biber	2. Mustafa Turanlı	3. Fikri Kumbasar
4. Hayriye Babaoğlu	5. Mustafa Yavaş	6. Ali Tat
7. Hüseyin Kürkçü	8. Mahmut Karakan	9. Tahsin Şerifoğlu
10. Ahmet Akyıldız	11. Mehmet Murtaza	12. Mahmut Demir
13. Muhtar Matracı	14. Muammer Saraç	15. Ahmet Şat
16. Ali Osman Berk	17. Ahmet Vardal	18. Dursun Ali Gümüş
19. Yahya Yenigün	20. Maksut İslamoğlu	21. Selahattin Ayvaz
22. M. Sabri Yılmaz	23. Abdullah Gökçay	

Pazar Kazası Meclisi on iki üyelidir.

1. İsmail Telatar	2. Yümnü Basa	3. Cemil Balta
4. Nusret Balta	5. Hüseyin Canca	6. Hüseyin Sarı
7. Niyazi Ferah	8. Maksut Çukur	9. Mustafa Denizli

10. Kadem Vardal	11. Ali Telatar	12. Sabiha Basa
------------------	-----------------	-----------------

Mapavri (Çayeli) Nahiye meclisi on dokuz azalıdır.

1.Mehmet Kutlu	2. Haydar Ketenci	3. Emin Sipahi
4. Rıza Özkar	5. Naci Bilgin	6. Ali Osman Girit
7. Hasan Ülker	8. Ömer Karakan	9. Ali Yazıcı
10. Hüseyin Ozan	11. Mehmet Sözer	12. İshak Keçeli
14. Mehmet Karal	15. Haşim Özkan	16. Mehmet Pala
17.İsmail Bayraktar	18. Sabit Yaman	19. Mustafa Kazmaz

Rize’de kurulmuş hayırlı ve faydalı kurumlarla Parti temsilcilerinin ilişkilerinin de iyi olduğu bir kere daha ifade edilirken özellikle Çocuk Esirgeme Kurumu’ndan ve çalışmalarından bahsedilmiş, Rize bölgesinin fakir ve kimsesiz çocukları çok olan bir bölge olduğu; bu yüzden de bu kurumun çalışmalarına önem verilmesi ve desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çocuk Esirgeme Kurumu’nun başında bulunan Zekeriya Mahmutoğlu’nun fedakârca çalışmalar yaptığı ve takdir edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Cemal Karamuğla raporunda devamla; şu öneriyi getirmiştir.

“ Rize’de bir de yoksullara yardım maksadıyla ve idari makamların gösterdiği lüzum üzerine bir teşekkül daha vücut bulmaktadır. Burada bir Kızılay, bir Yardım Sevenler, bir de daha esaslı ve geniş bir teşkilatın içinde Halkevi sosyal yardım şubesi olduğu halde yeni bir teşekküle lüzum görülmesi bilmem ki ne dereceye kadar uygundur. Bütün bunları Halkevi Sosyal yardım şubesi içinde birleşmesi ve bütün bu yardımların bu teşkilat içinde daha geniş bir şekilde yapılması daha ameli ve daha faydalı olur kanaatindeyim. Bu hususun umum merkezimizce tetkikini ve iyi bir şekle bağlanmasını arz ederim” (BCA.490.1: 269-1075.2-36).

Daha önce “Köy Ocakları” yerine “Semt Ocakları” önerisini tekrar gündeme getiren Karamuğla, bu kez bu önerisinin kongrelerde ele alınarak teşkilat tarafından onaylandığını raporunda belirterek, Rize merkez kazasında 38, Pazar kazasında 16 yerde müsait bir merkez bulunmuş mücavir dağınık köyler buralara bağlanmak suretiyle semt ocakları kuruluşunun gerçekleştiğini söylemiştir(BCA.490.1: 269-1075-2-35).

Böylece Rize merkez kazada; bir kaza, altı esas nahiye, otuz sekiz semt ve bir köy ocağı, Pazar kazasında da; bir kaza iki esas bir parti nahiyesi ve on altı semt ocağı vardır. Bu vaziyete göre;

Vilayet Teşkilatı; Bir vilayet, 2 kaza, 8 esas nahiye, bir parti nahiyesi, bir müstakil köy ocağı ve 54 semt ocaklı bir şekil almıştır(BCA.490. 1: 269-1075.2-35).

Raporun son kısmında Rize’de vilayet idaresi ile ilgili seçimle işbaşına gelenlerin iyi niyetli ve çalışkan insanlar olduğu, aynı zamanda halk nazarında sevilen ve güvenilen insanlar olduğu başarılı olacakları ifade edilmiş ve seçilenler şu şekilde listelenmiştir.

Rize Merkez İdare Heyeti:

1.Mustafa Turanlı	2. Muammer Saraç	3. Ali Tat
4. Selahattin Ayvaz	5. Mustafa Yavaş	6. Muhtar Matracı
7. İbrahim Kızıl		

Reisliğe Mustafa Turanlı, kâtip üyeliğe Selahattin Ayvaz, muhasip üyeliğe de Ali Tat seçilmişlerdir.

Pazar Kazası İdare Heyeti:

1.Yümnü Basa	2. İsmail Telatar	3. Sabri Balta
4. Hüseyin Atabek	5. İbrahim Hoşver	6. Faik Kant
7. İsmail Günaydın		

Reisliğe Yümnü Basa, kâtip azalığa Faik Kant, muhasip azalığa da İbrahim Hoşver seçilmişlerdir.

Rize Vilayet İdare Heyetinden beşi eski, dördü yeni seçilenlerden oluşmaktadır. Rize merkez kaza idare heyetinin tamamı yeni seçilmişlerdir. Pazar kazası idare heyetinde beşi eski, ikisi yeni seçilenlerden oluşmuştur(BCA.490.1: 269.1075.2-37-38).

Muğla Mebusu Cemal Karamuğla, Çoruh Bölge Müfettişi olarak yazdığı raporlar sadece parti işleriyle de ilgili değildir. Rize’de kaza ve nahiyelerinde kurulan Halkevleri ve Halkodalarının kuruluş ve çalışmalarıyla ilgili de raporlarında belirli noktalara işaret etmiştir.

1941 yılı itibarıyla, vilayet dâhilinde üç Halkevi ve yedi Halkodası vardı. Halkevleri Rize merkezi, Pazar kazası ve Mapavri nahiyesinde, halkodaları da

Gündoğdu, Ardeşen, Melyat-(Pazar), Gare (Işıkli- Ardeşen), Kaptanpaşa, Çukurluhoca, İkizdere nahiye ve köylerinde bulunuyordu. Rize Halkevi'nin tüm şubeleri, Pazar Halkevi'nin beş ve Mapavri Halkevi'nin dört şubesi faal durumdaydı(BCA. 490.1: 1002.870.1). Pazar Halkevi başkanı, kaza idare heyeti azasından Kâzım Basa, Mapavri Halkevi başkanı Rıza Ülker'di. Rize, Pazar ve Mapavri'de parti ve halkevi aynı binada bulunuyordu. Rize Halkevi, Başkanlığına Hasan Biber geçtikten sonra faaliyetine hız vermişti. (Çapa, 2016: 300)

Bu halkevleri parti teşkilatlarının teftiş edildiği yıl ve zamanlarda aynı anda halkodalarıyla birlikte teftiş edilmiş ve haklarında raporlar tanzim edilmiştir(BCA. 490.1: 1002.870.1). Tanzim edilen raporlarda, hem üye sayısının artması, hem de halkevi yöneticilerinin yeteri kadar çalışmadıkları ifade edilmektedir. Rize Halkevinin CHP teftiş raporlarında en zayıf yerlerden olduğu belirtilmektedir. Bunda en önemli nedenlerin başında yöneticilerin bu alanı bir yükselme ve kademe terfi alanı olarak görmeleri idi. Diğer taraftan en önemli nedenlerden biri, şüphesiz bütün Halkevlerinde olduğu gibi parasal imkânsızlıklardı.

Rize Halkevi açıldığı 1932 yılından itibaren Rize halkını bilgilendirmek, bilinçlendirmek, gençlerin birikim düzeyini arttırmak ve sosyalleşmelerine katkıda bulunmak amacıyla, bir takım faaliyetler yapmıştır. Konferanslar aile geceleri, çevre il ve ilçelere geziler, gençlik toplantıları, müzik, spor etkinlikleri ve Halkevine gelir sağlamak amacıyla eşya piyngosu düzenlemiş, ulusal bayramlar ve günler ile dini bayramlarda düzenlenen kutlanmalarda halkı bir araya getirmeye çalışmıştır. Halkevleri ayrıca ulus okulları açmak suretiyle eğitim-öğretime de katkıda bulunmuştur. 1942-1943 yılında, Rize Halkevi tarafından açılan Ulus Okulunda, biri A diğeri B dershanesi olmak üzere iki dersane üzerinde faaliyet göstermiştir. Bu okullarda 5 öğretmen görev almıştır(Özdoğan, 2004: 113).

Halkevleri ve Halkodaları raporlar incelendiği zaman görülmektedir ki kuruldukları zaman, mekân ve koşullar itibariyle çok çok eksik oldukları görülmektedir. Buna neden olan faktörlerin başında, halkın mevcut kültürel seviyesi, okur-yazarlık durumu, sosyo-ekonomik yapıları, halkın inançları, gelenek ve görenekleri ve bunların toplum üzerindeki etkileri gelmektedir.

Sonuç

Cumhuriyeti kuran irade, bağımsızlığın sağlanmasının ardından en kısa zamanda çağdaşlaşmayı öngörüyordu. Bunu da bir program çerçevesinde yapmayı düşünüyordu. Bu yüzden daha, Cumhuriyetin ilanından önce kurulan Cumhuriyet Halk Partisi aracılığı ile bütün bu çalışmaların yapılması amaçlanmıştır. Hayata geçirilen devrimlerle birlikte de artık yeni bir döneme girilmiştir.

CHP, merkez idare heyeti kurucu irade olarak bütün bu sorumlulukları üstlenmişti. Programlanan çalışmalar zamanla parti içi uyumsuzlukları, anlaşmazlıkları ortaya çıkarmıştır. Partinin denetimsiz ve hesap vermemezlik anlayışı içinde hareket etmesi bu uyumsuzlukların nedenidir. Parti müfettişliği sistemi merkez

ile taşra arasında sorunların yerinde tespiti ve çözümü noktasında genel merkez ile bir eşgüdümü öngörmekteydi. Ancak parti merkezi tarafından görevlendirilen müfettişler büyük ölçüde bu sorumluluğu taşımışlar ama yine de idare-i maslahatçılıktan vazgeçememişlerdi.

1923-1930 yılları arasında ağırlıklı olarak gerçekleştirilen devrimlerin halk üzerinde yarattığı tepkiler, çıkan isyan hareketleri, çok partili döneme geçiş çalışmaları, henüz uygun olmayan demokratik ortamda sıkıntılar yaratmıştı. Buna dünya ekonomik bunalımı ve Menemen olayı gibi hadiselerin eklenmesi parti yönetimini yeni bir takım arayışlara itmiştir. 1931 ve daha sonraki kurultay ve tüzük değişiklikleriyle merkezde ve taşrada partiyi güçlendirme ve parti içi denetim mekanizmalarını yaygınlaştırmak yoluna gidilmiştir. Bu bakımdan Parti müfettişlikleri ihdas edilerek, parti merkezi; taşranın sorunlarını yerinde görmek ve bunlara göre tedbirler almak istemiştir. Zamanla sayıları değişen parti müfettişleri seçim bölgeleri dışındaki yerlerde görevlendirilmişlerdir.

Müfettişler bölgelerinde kaldıkları 6 ay boyunca yılda iki kez raporlar düzenlemişler; bu raporlarda sadece parti çalışmalarını değil, Halkevlerinin çalışmalarını ve halkın siyasi, sosyal ve ekonomik durumlarını da gösteren olayları rapor etmişlerdir.

1940-1943 yılları arasında Çoruh Bölgesi Müfettişi olan Muğla Mebusu Cemal Karamuğla'nın Rize ile ilgili Parti genel merkezine sunduğu raporlar bu bakımdan önemlidir. Karamuğla'nın raporlarında siyasi faaliyetlerle birlikte, halkın durumu da değerlendirilmiştir. Halkın eğitim, siyasi sorunlar, ekonomi, sağlık ve benzeri konulardaki sorunlarla ilgili bilgiler bu raporlarda yer almış ve hükümete iletilmiştir. Dolayısıyla partinin halkla kaynaşması, partide görev alan kişilerin karakterleri ve çalışmaları, halkla ilişkileri ve yakınlık-uzaklıkları ile halkın gündelik sorunlarını yansıtan raporlar erken cumhuriyet dönemi Rize tarihi bakımından önemli kabul edilmektedir.

Ancak bu çalışmada Rize'nin 1940-1944 yılları arasında gündelik siyasi yaşamına dair ayrıntılara girilmemiştir. Müfettişliğin verdiği raporların değerlendirilmesi ve yorumları yapılmıştır.

CHP Genel Merkezi Sekreterliği'ne yazılan raporlar çok önemli bilgiler içermekle birlikte sorunların çok, ama tek düze olması nedeniyle raporlardaki değinilen konular ve ifadelerin çoğu da aynı özellikler göstermektedir. Azaların azlığı, parti yöneticilerinin seçiminde kabiliyetli insan yokluğu, çıkar ilişkileri, sürekli göçlerin yaşanması, gibi nedenler bunlara örnek gösterilebilir. Diğer yandan yeni harflerle yazılmış raporlarda birçok imla, ifade ve yazım hataları söz konusudur.

Bu raporlarda dikkat çeken en önemli durumlardan biri; bölge halkının herhangi bir siyasi tecrübesinin olmayışı ve sosyo-kültürel bakımdan çok geri bir bölge olmasıydı. Bu yadırganacak bir şey değildi. Çünkü memleketin büyük bir bölümü aynı koşullara sahipti. Kabul etmek gerekir ki böyle bir ortamda ne çok partili

demokrasiye geçmek ne de gerçekleştirilen devrimleri halka benimsetmek kolay olmayacaktır. Nitekim bütün müfettişlik raporlarında bu durum açık bir şekilde görülebilmektedir.

Diğer bir husus, kadınların herhangi bir siyasi faaliyetin içinde olmaları çok arzulanmasına karşın ne yazık ki kadınlar bu tür siyasi ve kültürel faaliyetlerin içinde olmamışlardır. Bunun en temel nedeni düşüncemize göre kadının yıllardır sosyal yaşamın içinde kendine biçilen rolün bir sonucu olsa gerekir.

Taşradaki parti yöneticilerinin ve belediye meclis üyelerini oluşturan kadroların eğitim ve tahsil bakımından çok sınırlı olmaları, adeta adam arama yoluna gidilmesi yapılacak işlerin ehil insanlar eliyle gerçekleştirilmesini önlemiştir. Başka bir neden tam bir toplumsal maraz diyebileceğimiz rüşvet, çıkarıcılık ve adam kayırmacılığın partililik çalışmalarında zaman zaman önemli sıkıntılar yaratmasıdır. Nitekim bu hastalık ne yazık ki bugün de toplumsal yaşamımızın bir tedavi edilmez hastalığıdır.

Bölgenin fiziksel yapısının insanın yaşamını zorlaştırmasının yanında sosyo-ekonomik yapı da birkaç sınırlı üretim faaliyetleri ile açıklanabilir. Yine birçok malın dışarıdan getirilmesi fiyat farklılıklarını ortaya çıkarmış, yoksul halkın bunları temin edememesine yol açmıştır. İnsanlar yoğun bir biçimde başka bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır.

Ancak yine de Parti çalışmalarının yanında özellikle Halkevleri ve Halkodalarının faaliyetleri cumhuriyet ışığının merkeze çok uzaktaki bu bölgelere ulaşmasını sağlamıştır. Hakeza sosyal yardım derneklerinin, Kızılay'ın ve Çocuk Esirgeme Kurumunun kurulması ve çalışmaları bölgede çok fayda sağlayacak gelişmeleri doğurmuştur. Ne var ki bu kurumların kurulması ve önemli çalışmalar yapmalarının yanında maddi imkânsızlıklar içinde olmaları; bu yöndeki çalışmalarını çok fazla olumsuz etkilemiştir.

Kaynakça

Arşiv:

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

- Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara, 1342-1339. (Cemil Koçak, (1999), Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması.(1923-1931), TVY yayını, İstanbul, s,375-384
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931
- CHP Teftiş Talimatnamesi, Ulus Basımevi, Ankara, 1939
- TBMM Albümü, 23 Nisan 1920-14 Ekim 1973, Hazırlayan Kazım Öztürk, Önder Matbaa. Ank,1973
- Binark, İsmet. (2004), Türk Parlamento Tarihi, TBMM VI. Dönem. 3 Nisan 1939-15 Ocak 1943, I. Cilt, <http://hdl.handle.net/11543/1270>, (İlk erişim. 02.03.2020)

Kitap ve Makaleler

- Başaran, S., (2020), “Cumhuriyet Dönemi Rize Nüfusu”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, The Jurnal of International Social Sciences, C, 30, S,1, ss, 485-503,
- Koçak, C., (2007), Türkiye’de Milli Şef Dönemi. 1938-1945, İst. 3.basım, 2. cilt, -----, (20109, Umumi Müfettişlikler (1927-1952), İletişim Yay. İstanbul, -----, (2011), “Geçmişiniz İtinayla Temizlenir, İstanbul, İletişim Yayınları, 6.Baskı,
- Engin, Ç., B. (2015), “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler,” CTAD, Yıl 11, Sayı 21,
- Çakmak, F., (2017), “Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde CHP Kurultay Görüşmeleri Ve Müfettiş Raporlarına Göre Parti Teşkilatının Karşılaştığı Sorunlar (1945-1950)” Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XVII/34 (-Bahar/Spring), ss. 319-348.
- Çapa, M., (2001), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Rize”, Toplumsal Tarih, Sayı: 85, -----, (2016), “Rize’nin Yakın Tarihine Bir Bakış. (1923-1950)” Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S. 20,
- Çetin, H., (2015), CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre Tek Parti Döneminde Aydın, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Helvacı, P., Kandil, İ. (2016), “CHP Parti Müfettişliği Raporları Işığında Erzincan (1940-1941)” Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildiri Kitabı,
- Karayaman, M., (2017), “CHP Parti Müfettişleri Raporlarına Göre Uşak (1935-1950)” Uşak According to the Party Inspection Reports of the Republican

People's Party (1935-1950) Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/UUSBD
10/3,s, 465

Keskin, N., E. (2009),Türkiye’de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi, Tan
Kitabevi Yayınları, Ankara,

Özdoğan, İ., (2004), Rize (Merkez İlçe) Sosyal, Siyasal Ve Ekonomik Yapısı (1923-
1960) Yüksek Lisans Tezi. Muğla,

Öz, E., (1992), Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945), Ankara,

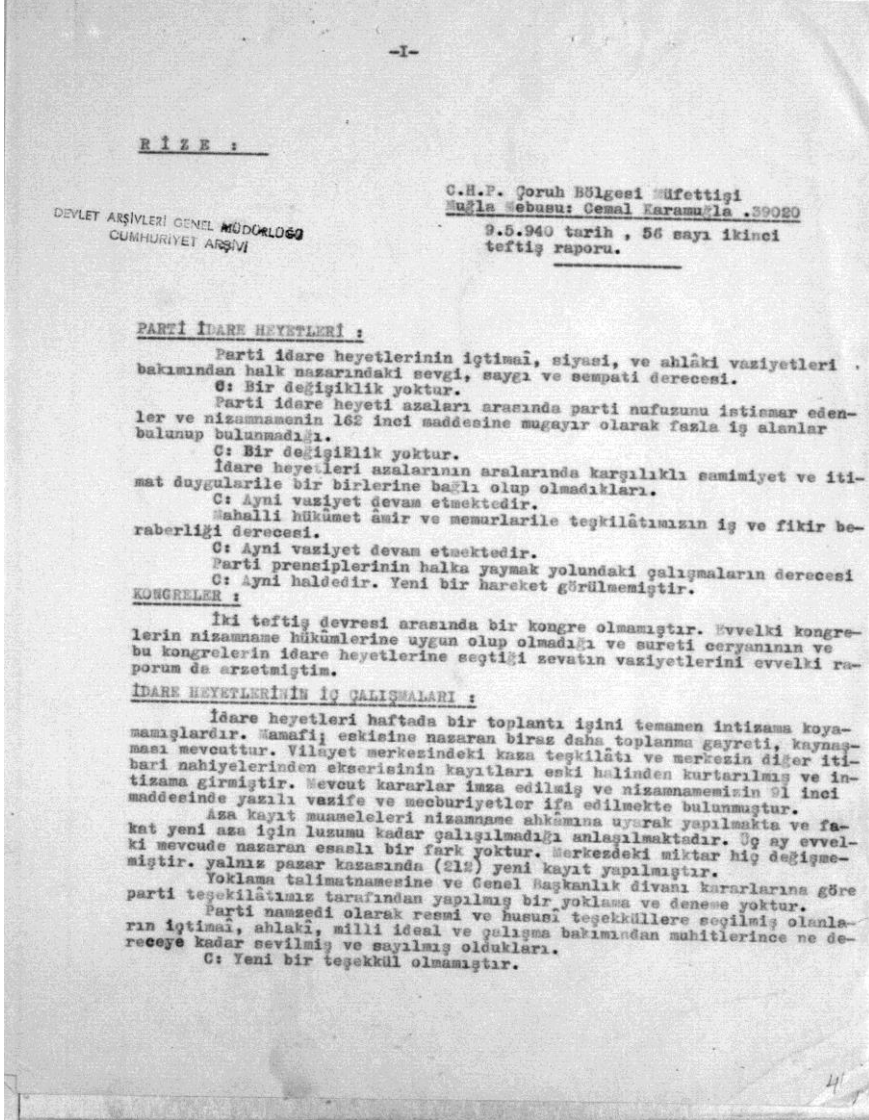
Şahin, G., (2016), “CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre Kırşehir’de Siyasi,
Sosyal ve Ekonomik Hayat 1936-1947), Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,
S.21, s. 82.

Uyar, H., (1998), Türkiye’de Tek Parti Döneminde İktidar ve Muhalefet. 1923-1950,
İzmir, s,76-77

Koyuncu, R., Usta, R. (2019), Geçmişten Günümüze Rize Belediye Başkanları.
1923-2019, Rize belediyesi Kültür Yayını. Rize,

[https://www.academia.edu/29726661/R%C4%B0ZEN%C4%B0N_YAKIN_TAR%
C4%B0H%C4%B0NE_B%C4%B0R_BAKI%C5%9E](https://www.academia.edu/29726661/R%C4%B0ZEN%C4%B0N_YAKIN_TAR%C4%B0H%C4%B0NE_B%C4%B0R_BAKI%C5%9E) İlk Erişim.02.03.2016

EKLER:

BELGE. I. CHP Çoruh Bölge Müfettişi Muğla Mebusu Cemal Karamuğla'nın 9.5.1940 tarihli 56 sayılı Teftiş Raporu(BCA.490.1: 269.1075.2-50).

Rize

-3-

B.I

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Umumi meclise seçilen aza onüçtür. Bunların dokuzu Rize merkez kazasından ve dördüde pazar kazasındandır.

Rize Azaları: 1-Mustafa Taranlı,2-Pikri Kumbasar,3-Süleyman Zırh,4-Ali Mahmutoğlu,5-Hakkı Matrancı,6-Mustafa Kandemir,7-Haydar Ketenci,8-Neşet Kurtuluş,9-Ahmet Mergül

Pazar Azaları: 1-Mehmet Şahin,2-Ösman Balta,3-İbrahim Telatar,4-Faik Kant

Belediyeler:Rize vilâyetinde üç belediye meclisi vardır. Bunlar da Rize merkez Pazar kazaları ile Mapavri nahiyesi meclisleridir. Bunlardan Rize meclisi 23 azalıdır.

1-Hasan Şehmi Eiber,2-Mustafa Taranlı,3-Pikri Kumbasar,4-Hayriye babaoğlu,5-Mustafa Çavaş,6-Ali Tat,7-Hüseyin Kürkçü,8-Mahmut Karakan,9-Tahsin Şerifoğlu,10-Ahmet Akyıldız,11-Mehmet Murtaza,12-Mahmut Demir,13-Muhtar Matrancı,14-Muammer Saraç,15-Ahmet Şat,16-Ali Ösman Berk,17-Ahmet Vardal,18-Dursun Ali Gümüç,19-Yahya Yeniğün,20-Maksut İslamoğlu,21-Selâhattin Ayvaz,22-Mehmet Sabri Yılmaz,23-Abdullah Gökçay

Pazar Kazası meclisi on iki azalıdır.

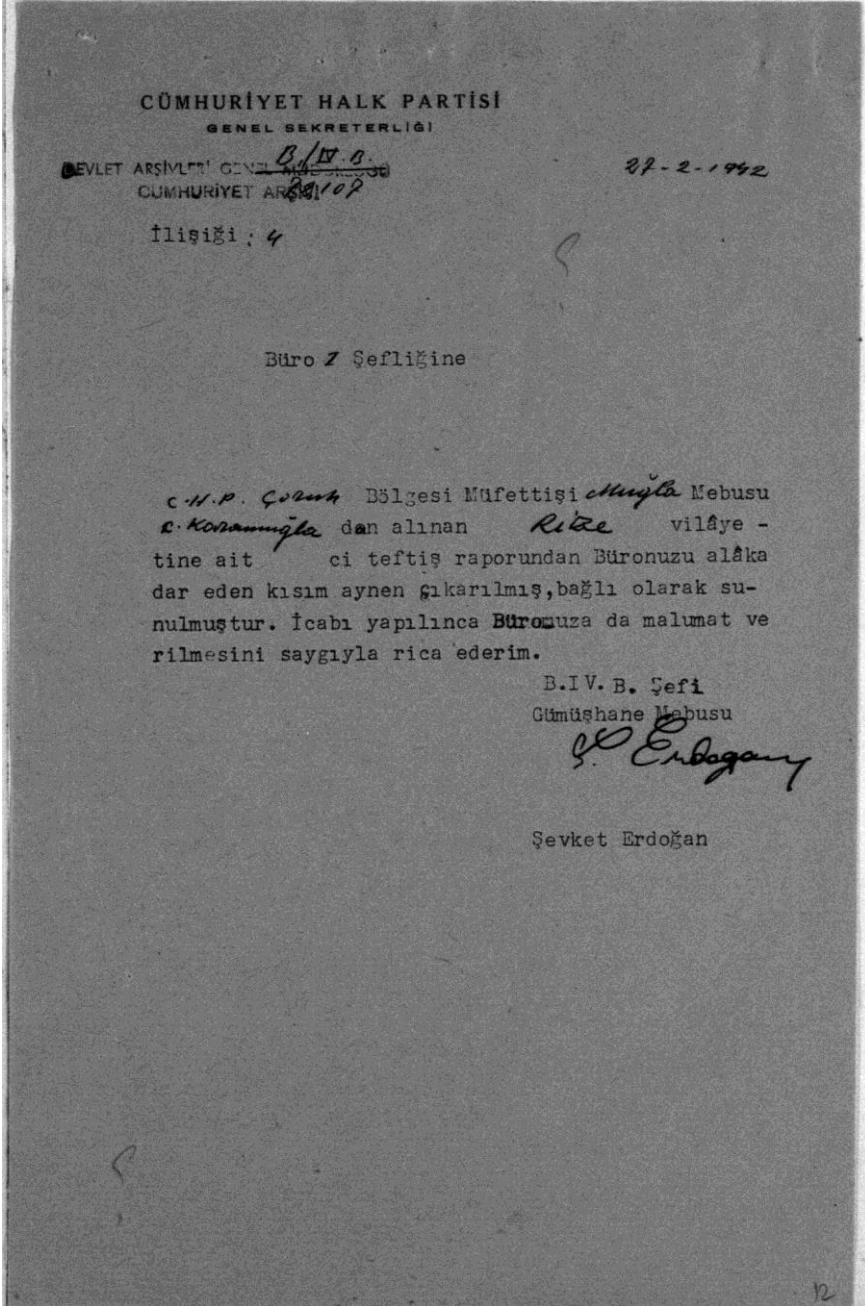
1-İsmail Telatar,2-Yünnü Basa,3-Cemil Balta,4-Musret Balta,5-Hüseyin Canca,6-Hüseyin Sraz,7-Niyazi Perah,8-Maksut Çukur,9-Mustafa Denizli,10-Kadem Vardal,11-Ali Telatar,12-Sabiha Basa

Mapavri Nahiye meclisi ondokuz azalıdır.

1-Mehmet Kutlu,2-Haydar Ketenci,3-Emin Sipahi,4-Rıza Özkar,5-Naci Bilgin,6-Ali Ösman Girit,7-Hasan Ülker,8-Ömer Karakan,9-Ali Yazıcı,10-Hüseyin Özan,11-Mehmet Sözer,12-İshak Teşeli,13-Fuat Karak,14-Mehmet Karal,15-Haşim Özkan,16-Mehmet Pala,17-İsmail Bayraktar,18-Sabit Yaman,19-Mustafa Kazmaz.

Parti idare heyetlerinin muhtelif maksatlarla kurulmuş hayırlı ve faydalı teşekküllerle olan alakası iyidir.Burada bu kurumlardan Kızılay,Çocuk Esirgeme,Yardım Sevenler,Ekonomi ve Arttırmanın birer şubesi vardır.Parti idare heyetleri bütün bu kurumların işleriyle yakından alakalanmakta ve muzahir olmaktadır.Bu kurumların toplantılarına misamere ve balolarına halkevi salonları açık bulundurulmakta ,Parti ve halkevi elemanları da kendilerine düşen vazifeleri yapmaktadırlar,Bu kurumların bu gün için en faal Çocuk Esirgeme şubesidir.Rize Vilâyeti çocuğu ve aynı zamanda fakir ve yoksulu bol bir yerdir.Çocuk esirgemenin burada ehemmiyetle ele alınmasında kati bir zaruret vardır.Bu ihtiyaç ve zaruret üzerinde duran Çocuk esirgeme kurumu Rize şubesi bir çocuk bakım-evi inşasına karar vermiş ve derhal faaliyete geçmiştir. Hayır

BELGE: II. Rize, Pazar ve Mapavri Meclis azalıklarına seçilen kişilerle ilgili raporun bir bölümü
(BCA. 490.1: 269.1075.2-34).

BELGE: III. I. Büroya IV. Büro Şefinin yazdığı yazı(BCA.490.1: 2691075.2-12)

Muğla Mebusu, Çoruh Bölgesi Müfettişi
Cemal Karamuğla #78481
Rapor tarihi : 9.6.1942 sayı,227/14

Rize
Çoruh

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

B.1

Parti idare heyetleri:

Parti idare heyetlerinin içtimai, siyasi ve ahlâki vaziyetleri bakımından halk nazaranındaki sevgi, saygı ve sempa-tileri derecesi iyidir. Parti idare heyetlerine seçilenlerin muhitte ve parti camiası içinde iyi tanınmış zevattan olmasına dikkat edilmektedir. Her yeni kongre bu seçimlerin isabet derecesini bu bakımdan iyileştirmektedir.

Parti idare heyetleri âzaları arasında Parti müfuzunu istismar edenler ve nizamnâmenin 162 inci maddesine muğayir olarak fazla iş alanlar yoktur. Bir tarafdan feragat sahibi arkadaşlar idare heyetlerine alınmakta ve diğer taraf-
tan memleket işlerinin tevzii nizamnâme hükümlerine tabi tutul-
maktadır.

İdare heyetleri âzalarının aralarında karşılıklı samimiyet ve itimat duygularıyla birbirlerine bağlılıkları derecesi iyidir. Bu işlerde beraber çalışmaya ve beraberce yürümeye alışmış zevattan ahenktar ve mütesanit heyetler teşkil edildiği ve memleket işlerinde karşılıklı itimat ve emniyetin ehemmiyeti üzerinde durulduğu görülmekte ve bu hususta tecrübe ve hadiselerde müessir olmaktadır.

Mahallî hükümet âmir ve memurlarıyla teşkilâtımızın iş ve fikir beraberliği derecesi normal vaziyetini muhafaza etmektedir. Hükümet memurlarının tavrı hareketleri âmirlerinin tarzı hareketiyle mütenasip olacağı için bu hususta idare âmirlerinin vaziyeti, birinci derecede nazarı dikkat ve ehemmiyete alınmaktadır. Vilayette Vali Ahmet Bayoğlu, sanını dürüst ve takdîrkâr bir idare âmiri olarak çalışmaktadır. Vilayete tayini üzerinden geçen âlti ay zarfında parti ve memleket işlerine gösterdiği alâka bize bu kanaati vermektedir. Arkadaş-laraka karşı samimidir. Parti prensiplerinin hakim tutulmasına ve parti usullerinin tatbikine müzahirdir. Son umumî meclis mesai-sini bu takdîrkârlık çerçevesi içinde başlamış ve bitirmiştir. Valinin bu tarzı hareketi, eski ihmal ve istiğnadan doğan menfi tesirlerin izalesini temin ve diğer kademelerdeki idare âmir ve memurlarına da örnek teşkil ettiği muhakkaktır.

BELGE: IV. Muğla Mebusu Cemal Karamuğla'nın 9.6.1942 tarihli raporundan bir bölüm(BCA. 490.10: 269.1075.2-5).

Erken Cumhuriyet Döneminde Ernst Arnold Egli'nin Köy İlkmektep Planları ve Eğitimin Önemi

Murat Erdal DERE¹, Murat ORAL²

Öz

Araştırma Makalesi

Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte modern ulus devletinin inşa edilmesi için eğitim, mimari, hukuk, kamu yönetimi gibi pek çok alanda önemli projeler hayata geçirilmiştir. Ülke nüfusunun büyük oranda kırsal alanlarda yaşıyor olması köylerde eğitimi gündeme getirmiştir. Erken Cumhuriyet olarak anılan bu dönemde başkent Ankara merkezli kent planı ve modern mimari uygulamalarıyla modern (Batılı) kentlerin kurulması için ülkemize davet edilen mimarlardan İsviçreli Ernst A. Egli, köy ilkokul planları yapması için görevlendirilmiştir. Ernst A. Egli genç denebilecek yaşta Türkiye'ye gelerek gerek mimari eserleriyle gerek Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki mimarlık eğitiminde yapmış olduğu sade ve akılcı reform hamleleriyle gerekse Millî Eğitim Bakanlığındaki Danışmanlığı esnasında Anadolu'nun en ücra köylerinde dahi inşa edilmesi kolay ilkokul tip projeleri hazırlamasıyla genç rejimin ülküsünün gerçekleşmesine katkılarda bulunmuştur. Erken Cumhuriyet Döneminde yeni ulusun inşasında eğitim, öğretime büyük önem verilmiş, bu hizmetlerin yürütüleceği mekânların planlanmasında modern mimari öne çıkmıştır. Bu çalışmada dönemin ideolojik ve siyasi yaklaşımlarını yansıtan eğitim kurumlarından Ernst A. Egli'nin köy ilkokul planları ve eğitime verilen önem tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Modernleşme, Ernst A. Egli, Kırsal Eğitim

Ernst Arnold Egli's Village Initial Plans and The Importance of Education in The Early Republic Period

Abstract

Research Paper

With the construction of the modern nation state as a result of the establishment of the republic in Turkey, major projects in many areas such as education, architecture and judicial and public administrative systems were launched. The fact that the majority of the population of the country lived in rural areas brought education in the villages to the fore. In this period known as the Early Republic, Ernst A. Egli from Switzerland, one of the architects invited to our country for the establishment of modern (Western) cities with its city plan and modern architectural practices, was assigned to make village primary school plans. Ernst A. Egli, who could be called at an early age came to Turkey and made great contribution to the realization of the regime's ideals through architectural education at the Academy of Fine Arts with his architectural monuments and rational reform moves as well as primary school projects which could be implemented in the remotest villages of Anatolia during his counseling position in the Ministry of Education. In Early Republic Period, great importance was attached to education and training in the construction of the new nation, and modern architecture came to the fore in the planning of the spaces where these services would be carried out. In this study, the village primary school plans of Ernst A. Egli, one of the educational institutions that reflect the ideological and political approaches of the period, and the importance given to education were discussed.

¹ Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Anabilim Dalı, muraterdaldere@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6943-127X>.

² Doç. Dr., Konya Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Bina Bilgisi Anabilim Dalı, moral@ktun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1246-3278>.

Keywords: Early Republic Period, Modernization, Ernst A. Egli, Rural Education

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 11.12.2020

Accepted / Kabul tarihi 16.12.2020

Giriş

Geçmişten günümüze mekânın yaşamımızı etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu kabul gören bir anlayıştır. Tarih boyunca mekân-insan ilişkisi hakkında birçok araştırma-inceleme yapılmış ve mekânın insan merkezli olması; ışık, renk ve gölge ilişkisinin yanında hacim ve hacimle oluşan doluluk-boşluk oranından hareketle boyutlandırılması ve mekânın insan üzerindeki etkisinde yoğunlaşmıştır. İnsan-mekân arasındaki etkileşim nesiller boyu mimari eserlerde kullanılmış ve her toplumun kendi özgün düşünce üslubuna göre farklı boyutlarda neşvünema bulmuştur. Toplumsal yaşantının ve evren tasavvurunun mekâna yansması olan mimarinin de içinde bulunulan şartlara nispetle özü sabit kalmak kaydı ile formu sürekli bir değişim göstermiş bununla birlikte farklı boyutlar kazanmıştır. Bütün medeniyetlerde olduğu gibi bizim medeniyetimizde de toplumun şekillenmesinde ve geçmiş-gelecek nesiller arasında bağ kurulmasında aktif rol oynayan eğitim yapıları da bu değişim süreçlerinden etkilenecek farklı formlarda tarih sahnesinde yer almıştır.

Cumhuriyetin kurulmasıyla, Cumhuriyet ruhunu genç nesillere aktarmak için başlangıçta eğitime ve eğitim yapılarına büyük önem verilmiştir. Nitekim bir ülkenin yeniden inşası sürecinde eğitim ve öğretime düşen yükümlülük oldukça büyüktür. Kültürel, bilimsel, teknik, ekonomik yahut politik gelişmelerin gerçekleşmesi eğitim ve öğretimin niteliği ile doğru orantılıdır. Eğitim ve öğretimi meydana getiren öğeler; kaynak kitaplar, müfredat, öğretmen, öğrenci gibi birçok unsurdan oluşmakla beraber bunlardan biri de eğitim kurumlarının fiziki yapısıdır. Yeni rejim, modern eğitimin vücut bulacağı yeni okul binalarının yapımını amaçlamış, yeni eğitim sistemi içinde yeni eğitim yapılarının yapılması ve bu yapıların tüm Anadolu'ya hızla inşa edilmesi için tip projeler hazırlatmıştır.

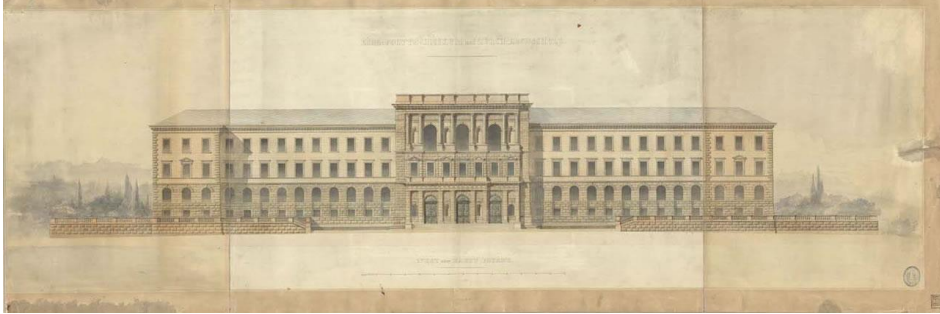
Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1950) bilimsel bir yaklaşım ile üretilen yeni müfredatlara uygun eğitim yapıları, çağdaş mimari kimlikleri ve kent içindeki konumları ile devleti temsil eden yapılar aynı zamanda dönemin modernleşme anlayışını yansıtmaktadırlar. Modern mimarinin ya da o dönemdeki kullanımı ile yeni (asrî) mimarinin, bilen kişi eliyle uygulanması ve bizzat öğretilmesi için, özellikle Almanca konuşulan ülkelerden mimarlar ve kent plancıları davet edilmiştir. Bunlar arasında Başkent Ankara'nın Batılı bir görünüm kazanması için Alman kent plancısı Hermann Jansen, bakanlık ve eğitim yapıları olmak üzere pek çok kamu yapısını gerçekleştiren Avusturyalı Clemens Holzmeister, İsviçreli Ernst Egli ve Alman Bruno Taut gibi önemli isimler bulunmaktadır (Alpagut, 2018: 136-137).

Milli Eğitim Bakanlığına danışman olarak atanan Egli, Türkiye'ye gelişinden hemen sonra teknik gezi için tüm Anadolu'yu gezmiş ve tasarımın uygulanacağı

ilkokulların muhitinde bulunabilme imkânı çok olan ve uygulama maliyetlerini asgariye indirecek inşaat malzemelerinden hareketle üç ana yapı malzemesi (taş, ahşap, kerpiç) seçerek köy okul planlarını hazırlamıştır. Bu çalışmada Ernst Arnold Egli'nin mimarlık anlayışında etkisi olan geniş biyografisine yer verilerek, o dönemki Köy İlköğretim Planları incelenmiştir. Dönemin kırsal alanlarda eğitime, öğretime verdiği önemi de yansıtan bu planlarla Egli'nin modern mimarlık adına köylere ve köy eğitim yapılarına katkısı analiz edilmiştir.

1. Egli'nin Hayatı ve Mimarlık Anlayışı

Ernst Arnold Egli, İsviçreli Mühendis bir babadan ve Praglı Slovak asıllı bir anneden 17 Ocak 1893'te Viyana'da doğdu. Tüm gençliğini doğduğu Viyana'da geçirdi. Kendisi ve ailesi hakkında detaylı bilgiyi 1969 yılı yazında daktilo ettiği ve yayınlanmamış iki ciltlik anılarından edinmekteyiz. Babasının adı Johan Jakob Egli (1840-1918) olup İsviçre'nin Eigg kentinde doğmuş, on yaşındayken babasını kaybetmiş ve Zürih Mühendislik Yüksekokulundan (Polytechnische Hochschule Zürih) 1864 yılında mezun olmuştur. Baba Egli'nin mezun olduğu Yüksek Okul, yani Zürih Mühendislik Okulu 1855 yılında kurulmuş olup projesini döneminin meşhur Alman Mimarı, Sanat eleştirmeni ve mimarlık teorisyeni olan Gottfried Semper'in tasarımı olan merkez binasına 1864 yılında taşınmıştır.

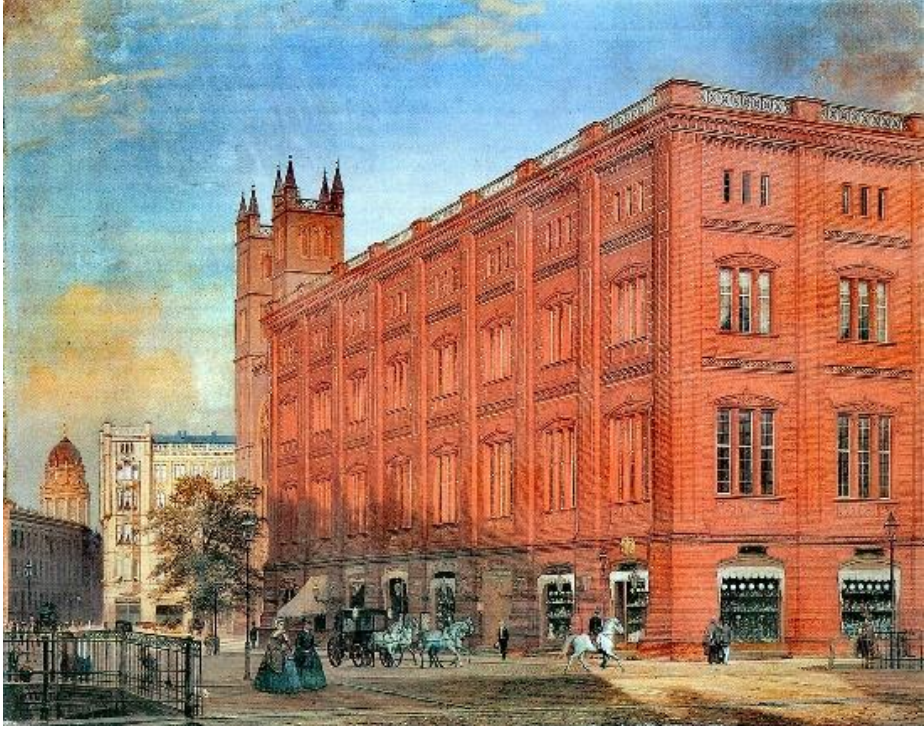
Resim 1: Alman Mimar Prof. Gottfried Semper'in (1803-1879) tasarladığı ETH Merkez Binası (<https://www.kulturerbe.ethz.ch/>, 2020)

Babasının mezun olduğu Teknik Üniversitenin özgün adı olan Polytechnische Hochschule Zürih 1911'de günümüzde bilinen adıyla ETH-Zürih (Eidgenössische Technische Hochschule Zürih) olarak değiştirilmiştir. İşte bu Teknik Üniversiteden 1864 yılında mezun olan baba Egli mezuniyetinden hemen sonra 1866'da annesini kaybetmiş ve akabinde tarihi kesin olmamakla birlikte (muhtemelen 1866'da) aynı yıllarda mühendislik görgüsünü artırmak için İngiltere'ye gitmiş ve İngiltere dönüşü makine endüstrisinde üretim yapan İsviçre menşeli Sulzer Kardeşler Şirketine Mühendis olarak işe başlamıştır. Sulzer firmasının Çek ve Avusturya ülkelerindeki temsilcisi olarak 1869 yılında Viyana'ya yerleşmiştir. Oğlu babası J.J. Egli'yi şöyle anlatır: "*Babam bedeni ve ruhuyla teknolojiye ram olmuş, teknolojinin ilerlemesine kalbinin en derinlerine dek hissetmiş ve tekniğin insanlığa huzur ve mutluluk*

getirmesiyle insanlığın barış içinde yaşayacağını teminatı olarak görmüştür.” (Mein Vater war mit leib und seele Techniker, glaubte im tiefsten Herzen an den Fortschritt und daran, daß die Technik dazu berufen sei, di Menschen zufrieden und glücklich zu machen und so Frieden zu sichern.) (Egli, 1969: 19).

Egli'nin babası bir iş seyahati için gittiği Prag'ta kendisinden 30 yaş küçük olan annesi Anna Michalek ile tanışır ve iki yıl sonra 1890'da evlenir. Ata mesleği olan demirci Josef ve Marie çiftinin on altıncı çocuğu olarak doğan anne Egli 1869'da Bohemya'nın Pokorný köyünde (günümüzde Çek Cumhuriyeti sınırları içindedir) doğmuştur. Anne Egli Katolik bir gelenekte büyümüştür. Evlilikle birlikte baba Egli'nin ısrarıyla anne mezhep değiştirmiş ve Protestanlığa geçerek vaftiz olmuştur. Bu evlilikten üç erkek çocuk dünyaya gelmiş ve bunlardan abi Protestan Rahip Johann Karl (Egli, 1969: 4) 1891 yılında ve kendisinden 11 ay sonra doğan kardeşi Leopold Friedrich (15.11.1893-15.03.1894) 4 aylıkken yaşama gözlerini yummuştur.

Egli ilkokula oturdukları mahalle mektebinde başlamış ve din dersi olan Katolik dersine katılmadığı için okul arkadaşları tarafından dışlanmıştı. Bundan dolayı kendi tabiriyle; kendini ne Alman İmparatorluğuna inanmış bir Alman ne Avusturyalı (Avusturya'nın özgün ve günümüzdeki adının Östereich [Doğu İmparatorluğu] olduğunu bir yere not edelim) ne de Katolik olarak hissetmiştir, bilakis kendini İsviçreli Protestan evrensel bir insan olarak görmüştür (Egli, 1969: 4). Hatta bu konuda 30.09.1935 yılında İstanbul'da daktilo ettiği, fakat yayınlanmamış eseri olan *Grundsätze und Betrachtungen zu einer kosmischen Architektur (Kozmik Mimarinin İlkeleri ve Araştırılması)* eserinin başlığı bile coğrafyalardan ziyade evrensel olmayı tercih eden biri olduğunu göstermektedir. 1904 yılında tıpkı abisi gibi Humanist adlı liseye başlar. Bu lisenin diğer liselerden farkı ilave olarak Latince ve Grekçe öğretilen bir lise oluşudur. Lisedeiken ağabeyinin okulun en başarılı öğrencisi olması ve sürekli hocaları tarafından kendisinin onunla mukayese edilmesinden kurtulamaması onu hep rahatsız etmiştir. Bunun yanında lisedeiken etkilendiği birkaç hocasından bahsetmektedir, bunlardan biri coğrafya ve tarih dersine giren Prof. Dostal'dır. Dostal'ın bizzat dünyayı gezmiş olması, dersi yaşıyor muşçasına anlatması ve talebelerine bunu hissettirmesi Egli'yi çok etkilemiş ve ileride kendi hayatında da bunu tecrübe etme imkânını bulmuştur. Diğer hocası ise resim öğretmeni Prof. Lippert'tir (Egli, 1969: 4). Egli'nin resim kabiliyetini gören resim hocası onunla özel ilgilenmiş, odasının anahtarını kendine vermiş ve kendisini ressam yapmak istemişse de babasının makine çizimlerinden etkilenen Egli resim hocasının öğrettiklerinden de hareketle babasının kendi oturdukları evin teknik çizimlerini incelemiş bunula birlikte ev çizimleri yapmaya başlamış, bundan da haz duymuştur. O günden sonra ne mühendisliği ne ressamlığı seçmiş ikisini de meczeden mimarlığı kafasına koymuştur.

Resim 2: Mimar Karl Friedrich Schinkel'in Kırmızı Tuğlalı Mimarlık Akademisi Binası, II. Dünya Savaşında tahrip olmuş ve 1962 yılında da tamamen yıkılmıştır (<https://de.wikipedia.org>, 2020).

Egli Olgunluk Sınavından (Bakalorya Lise Bitirme Sınavı) sonra Mimar Otto Wagner'in yapıtlarını gezmiştir. Avusturya'nın ünlü Mimarı Otto Wagner (<https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/>, 2020). 1857 yılında Viyana Mühendislik Okulunda eğitimine başlamış (Polytechnischen Institut in Wien) ve eğitimini yarıda bırakarak Almanya'ya Berlin Kraliyet Yapı Akademisine (Königlichen Bauakademie Berlin, günümüzde Berlin Teknik Üniversitesi) mimarlık eğitimi almak için gitmiştir. Wagner'in mimarlık eğitimi alacağı hocası ise Alman mimarisinin Sinan'ı olarak bilinen Prusyalı Karl Friedrich Schinkel'in talebesi Carl Ferdinand Busse'dir. Egli, Neoklasik mimarının temsilcisi Mimar Otto Wagner'in Mimarlık Okulunun ve Viyana Güzel Sanatlar Akademisinin müdavimi olmuş ve buralarda mimarlık talebesi olup (muhtemelen asistan olma ihtimalleri de var) uygulama da yapan Olbrich, Hoppe ve Örley ile tanışmıştır. Önceden tanıştığı ve Türkiye'de karşılaşmış olduğu kendisi gibi Avusturya'dan Türkiye'ye davet edilen Mimar Robert Örley'in liseyi bitirdiğinde tanıştığı Örley olup olmadığı başka bir araştırmanın konusu olmalıdır.

Egli, tanışma ve incelemeler neticesinde o dönem Viyana'da mimarlık tartışmalarına da tanık olmuş ve bundan büyük mutluluk duymuştur. 1897 yılında Künstler-Genossenschaft Sezession (Klasik Sanatlara öykülenen Viyana Sanatçı Kooperatifi) derneği kurulmuş ve derneğin kurucularından olan Josef Hoffmann'ın (1870-1958) 1898 yılında kendi tasarladığı galeriye taşınılmıştır. Burada sanat ve mimarlık üzerine uzun tartışmalar cereyan etmekte ve Egli bu etkinliklere katılarak fikir sahibi olmaktadır. Hoffmann bu dernekle birlikte 1905 yılında ayrıca Wiener Werkstätte adlı derneğin kuruluşunda aktif görev almış ve bu dernek 1912 yılında isim değiştirerek Österreichischer Werkbund (Avusturya Werkbund) adını almıştır. Egli bu çevrelerdeki mimarlık ve sanata dair tartışmalardan hareketle kazandığı fikriyatla tarafını da seçmiştir. Neo-Klasik üslubunun Avusturya'da önemli temsilcilerinden olan Otto Wagner'in talebesi Hoffmann, klasik sanat dilini, yani geleneği savunmaktayken Modern Mimarlığın teorisyenlerinden Adolf Loos (*Ornament und verbrechen*, 1908 [*Tezyinat ve Suç*] adlı kitabın müellifi) bu fikrin tam karşısında olup tezyinatsız bir formu, malzemenin yalınlığını ve fonksiyondan hareketle başka bir dil kurulması gerektiği fikrini savunmuş ve genç Egli, Adolf Loos'u kendince haklı göyerek onun fikrinin taraftarı olmuştur ki kendi eserlerinde de bu üslubun ana fikirlerini gözlemlemek mümkündür.

Genç Egli liseden 1912 yılında mezun olur, yine 1912 yılında lisenin son dönemlerinde haz aldığı ve onu mutlu edecek olan Viyana Teknik Üniversitesi (Technische Hochschule Wien) Mimarlık Bölümüne başlamıştır. Egli; Karl Mayreder'den *Antik Dönem Yapı Sanatı*, Max Freiherr von Ferstel'den *Orta Çağ Yapı Sanatı*, Carl König'den ve daha sonra onun yerine gelen Baron Krauss'tan *Mimarlığa Giriş*, Rudolf Salinger'den *Statik*, *Demir* (günümüzde *Çelik*) ve *Betonarme Bilgisi*, Prof. Müller'den *Tasarı Geometrisi*, Prof. Veith'tan *Serbest Çizim*, tıp doktoru ve ressam Prof. Dr. Heller'den *Anatomi ve Resim*, Prof. Heykeltıraş Rudolf Ritter von Weyrs'ten *Modelleme*, Prof. Dr. Max Fabiani'den *İç Dekorasyon ve Tezyinat*, Prof. Dr. Holey'den *Mimarlık Tarihi ve Restorasyon* ve Prof. Leopold Simony'den *Bina Bilgisi* derslerini almıştır. Egli, Orta Çağ Yapı Sanatı hocası Prof. Max Freiherr von Ferstel'in asistanı Clemens Holzmeister'den anılarında sıkça bahsetmektedir.

28 Temmuz 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasına karşın Egli İsviçre vatandaşı olması sebebiyle Avusturya'daki diğer yaşlıları gibi askerliğe çağrılmamıştır. Lakin daha sonraki zamanda İsviçre'de de seferberlik ilan edilmesiyle askerliğe çağrılma ihtimali doğunca liseden sınıf arkadaşı olan Fritz Schreiber'in kız kardeşi Ella ile ebeveynlerinin evlilik tarihi olan 31 Ağustos 1914 yılında kilisede abisinin kıydığı nikâhla evlenmiştir. Evlenen Egli, artık iş aramaya başlamış ve yine aynı yıl Akademiden hocası olan Leopold Simony'nin ofisinde 1917'ye dek yarı zamanlı çalışmaya başlamıştır. Egli eğitimini çok geleneksel bulmasına karşın öğrenim gördüğü Akademi'den 1918 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl tekniğe hayran olan ve teknikle birlikte yeni bir geleceğin inşa edileceğine inanan

ama I. Dünya Savaşıyla inandığı geleceğin hayran olduğu teknikle yıkılmasına şahit olacak olan babası 16 Haziran 1918’de hayata gözlerini yummuştur.

1.1. Egli’nin Çalışmaları

Egli, mezuniyetinden hemen sonra Theiß & Jaksch mimarlık ofisinde 1919 yılına dek tam zamanlı olarak çalışmaya başlamıştır. Çalıştığı ofisten mimar Karl Dirnhuber ile birlikte ortak atölye açmak üzere ayrılmıştır. Lakin Egli’nin aynı zamanda halk eğitim merkezi olarak işlev gören Urania Wien’de verdiği *Mimarlığa (Yapı Sanatına) Giriş Seminerleri*’nin başarılı bulunup ses getirmesi yeni ortağını huzursuz etmiştir. Ortağının bu semineri vermemesini istemesi üzerine Egli birlikte kurdukları atölyeyi kısa sürede ortağına bırakarak ortaklığı bitirmiş ve kendi ofisini kurmuştur. Hatta bu arada *Mimarlığa (Yapı Sanatına) Giriş Semineri* vermesinden hemen sonra Prof. Max Freiherr von Ferstel’in asistanlığını yaptığı döneminden tanıdığı Holzmeister, Egli’ye Özel Mimarlık Okulu kurma teklifinde bulunmuştur. Çünkü Teknik Üniversite Neo-klasizm geleneğine bağlı kaldığından kendini modern mimarlık teorilerine kapatmıştı. Kurmak istedikleri özel mimarlık okuluyla klasik yahut modern tüm mimari gelişim ve teorileri içine alacak bir metodoloji kurguladılar. Lakin Holzmeister’in Viyana Krematoryum yarışmasında birincilik ödülü almasıyla ünlenmesi ve akabinde Innsbruck şehrinde günümüzdeki bilinen adıyla HTBLVA Üniversitesi’ne (Höhere Technische Bundeslehr- und Versuchsanstalt Innsbruck) atanmasıyla özel mimarlık okulu kurma fikri bir süreliğine rafa kaldırılmıştır.

Adolf Loos’un desteği ile kurulan ve 1920’de başlayan toplu konut kooperatifi Neue Gesellschaft (Yeni Toplum) içinde muhtelif hizipler ve hizipçilerin olduğu sabahlara dek uzayan uzun tartışmalardan bahseden Egli, hizipleri de; devlet otoritesi taraftarı komünistler, anarşist komünistler, sosyal demokratlar, teozoficiler (Theosophen), antroposofcular (Anthroposophen) ve daha nice farklı fraksiyonlar olarak tasnif etmektedir. Egli adı geçen bu kooperatifte “teknik yönetici” sıfatıyla yer almıştır (Egli, 1969: 35). Bu konut kooperatifinin yaptırdığı bitişik sıralı evlerin projesini Egli tasarlamış ve uygulamayı da bizzat kendisi takip etmiştir. Bu mütevazı, sade yapıların, yapı malzemelerinin kolay ulaşılabilir olması prensibi ve yapı maliyetinin uygun bir bütçeyle mal edilme arzusuyla yapılması fikri kooperatifteki hiziplerden olan teozoficiler tarafından tam olarak desteklenmiştir. Bunun için konutlar sıvasız, yığma, moloz taş, örgü duvarlar ile inşa edilmiştir. Hatta bir gün inşaat esnasında İngiliz Şehir-Plancı Raymond Unwin (Egli, 1969: 36). (İşçi sınıfı konutlarının iyileştirmesi üzerine çalışmasıyla bilinir) şantiye ziyaretine gelmiş lakin dil sebebiyle ne Egli onu ne de Unwin Egli’yi anlamışlardır. Bu durum karşısında Egli lisedeyken özel İngilizce dersi almasına karşın dili yeterince öğrenememişse de daha sonra kızı Monika’nın yardımıyla İngilizceyi öğrenmiştir.

Resim 3: Mimar Peter Behrens'in 1907'de AEG Firması için tasarladığı Türbin Fabrikası, Berlin Moabit semtinin Huttenstr köşe Berlichhingenstr 'de konumlanmıştır (<https://structurae.net/en/structures/peter-behrens-hall>, 2020)

1924 yılına gelindiğinde Holzmeister Innsbruck'taki akademik görevden ayrılarak Viyana Sanat Akademisi (Wiener Kunst Akademie) Mimarlık Bölümüne atanır. Peter Behrens'in³ tavsiyesiyle Holzmeister Egli'ye asistanlık teklifinde bulunur ve Egli bu teklifi kabul ederek Akademiye asistan olmuştur (Egli, 1969: 37). Eş zamanlı olarak da İsviçre vatandaşlığından çıkmadan Avusturya vatandaşlığını almış ve çift vatandaşlığa sahip olmuştur. Asistanlığı döneminde hem ders vermiş hem de hocası Holzmeister'le birlikte daha önce hayalini kurdukları Akademinin Mimarlık Bölümünün eğitim reformunu gerçekleştirmişlerdir.

Egli 1925 yılında *Kritik der protestantischen Baukunst bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts* 19.Yüzyıl Başlarına Dek Protestan Yapı Sanatı Eleştirisi adlı çalışmayla da doktorasını tamamlamıştır. Doktora tezinde Urania'da (Halk Eğitim Merkezi) "Mimarlığa Giriş Semineri"nde dile getirdiği yapı sanatının ne olduğu irdelemesini biraz daha ilerletmiş, buradan hareketle tapınak mimarisini Mısır medeniyetine dayandırmıştır. Egli, tasarımın, toplumların inanç unsurlarının pratiğe dönüştüğü mekâna yüklenen fonksiyonun sadelikten ödün vermemek kaydıyla onun ifade biçimini oluşturduğunu vurguladıktan sonra şöyle demektedir:

İncelediğimiz tüm örneklerde, iradenin açıkça ifade edilemeyeceğini hissettiğimiz ve olduğundan da farklı olmak isteyen tasarımları görmekteyiz. Tarihsel çözümlerin hiçbiri, Mısır tapınağında veya Ortaçağ Katedralinde gördüğümüz ihtiyaç ve netlik derecesine ulaşmamıştır. Hint, Yunan, Çin tapınakları, tıpkı Mısır tapınağı gibi her bir parçanın kendisi ve diğeri için gerekli olan tasarım parçalarıdır. Sadece Protestan Kilisesi birçok aşamadan geçmesine karşın hedefi olan ve varlığının çıkış sebebi özün ifade biçimini bulamadı. Bu nedenle mekânsal bir tasnif geliştirmesine karşın, bu programın tasnifinin öneminde şüpheler mevcuttur.

³ Peter Behrens (1868-1940); güzelliğin sadelikle fonksiyonun takip edilmesiyle elde edileceğini savunan 'Die Neue Sachlichkeit (yeni nesnellik)' düşüncesinin kuramcılarındandır. 1907 yılında tasarladığı AEG (Allgemeine Elektrizität Gesellschaft) Türbin Fabrikası bu düşüncenin endüstri yapılarının en güzel örneklerindedir.

(In allen Beispielen, welche wir kennen lernten, erkenne wir Gestaltungen, die andere sein wollen, als sie sind, Gestaltungen, bei welchem wir fühlen, dass sich hier ein Wille nicht deutlich aussprechenkonnte. Den von uns erwarteten Grad Notwendigkeit und Klarheit, den wir uns am ägyptischen Tempel oder an der mittelalterlichen Kathedrale erschaut hatten, diesen hat keine der historische Lösungen erreicht. Der indische, der griechische, der chinesische Tempel, sie alle sind ebenso wie der ägyptische, Gestaltungseinheiten, in welchen jeder Teil für sich allein und zum anderen notwendig geworden war. Einzig und allein die protestantische Kirche hat eine solche Einheit als Ausdrucke ihres Wesens nicht gefunden. Sie hat viele Wege beschritten und kein Ziel gefunden. Sie hat ein räumliche Programm entwickelt, dessen Wichtigkeit sie im Innersten bezweifelte.) (Egli, 1925: 51).

Akademik meşguliyyetinin yanında kendisinin mimarlık ofisinde de iş yapmaya devam etmiş ve uluslararası yarışmalara da katılarak ödüller almıştır. Aldığı ödüllerden biri 1925'te katıldığı Belgrat Kale Meydanı olarak bilinen Topçider (Topçu Deresi) Kışlası için açılan uluslararası yarışmada ikincilik ödülüdür. Başka bir ödül de Uluslararası Esseg şehri genişlemesi yarışmasında aldığı ikincilik ödülüdür.

Resim 4: Belgrat- Kale Meydanı Topçular Deresi Kışlası, Uluslararası Yarışma İkincilik Ödülü 1925 (Atalay, 2004: 88)

Egli, 1925'te hocası Holzmeister'in Nürnberg şehrinde tasarladığı St. Martin Kilise projesinin -ki 1926 yılında inşa edilmiştir- uygulama projesinde yardımcı olmuştur. Ayrıca yine aynı yıl birlikte hazırladıkları Cenevre'de yapılacak olan Devletler Cemiyeti (Völkerbundpalast) Binası için açılan uluslararası mimari yarışma projesine katılmışlardır.

1.2. Egli Türkiye’de

Viyana Türk Büyükelçisi Mehmet Hamdi Arpağ (Erkin, 1987: 35) (1880-1955), Büyükelçilik görevini 1925-1934 tarihleri arasında Berlin’e Büyükelçi atanana dek icra etmiştir. Büyükelçi Mehmet Hamdi Bey 1927 yılında Avusturya’nın ünlü mimarı ve akademisyeni Prof. Dr. Clemens Holzmeister’i Innsbruck şehrindeki HTBLVA Üniversitesi’nde ve Viyana Güzel Sanatlar Akademisinin Mimarlık bölümünde yaptığı eğitim reformlarını incelemiş ve genç Cumhuriyet’in yeni yetiştireceği nesiller için aynı reformları tatbik etmesi beklentisiyle Türkiye’ye Millî Eğitim Bakanlığına danışman sıfatıyla davet etmiştir. Fakat Holzmeister daveti kabul etmeyince, o vakit asistanınız buyursun ısrarını sürdürmüştür. Bu daveti duyan Egli hocasına teklifi kabul ettiğini söylemesine karşın uzun süre elçilikten haber gelmez. Bunun üzerine elçiliğe giderek durumu sormuş ve aldığı cevapla şaşırmıştır. Çünkü hocası Holzmeister, Egli’ye yapılan teklifi onun kabul etmediğini bildirmiştir. Egli bu yanlış anlaşılmayı düzelterek bilakis teklifi kabul ettiğini beyan eder ve Akademiden iki yıllığına ücretsiz izin alıp Türkiye’deki hayatına başlayacaktır.

Egli Türkiye’ye gelişini şöyle özetlemiştir:

1927 yılının bir sonbahar günüydü istasyonda sevdiklerimle vedalaşıp, Belgrat üzeri Macaristan’dan geçecek, fakat bu defa daha uzağa, Niş ve Skolpye üzeri Sofya’ya ve daha öteye, Svilengrat üzeri Konstantiniye’ye, Macar Ovası, Balkan sıra dağları ve ıssız Trakya arasından ta Marmara denizinin mavi sularına kadar sürecek, değişim ve farklı yöresel özelliklerle dolu bir yolculuğa çıkmak üzere trene bindim. İstanbul’un Sirkeci istasyonunda beni uzun ve ince yapılı, gözleri çökük, siyah saçlı, güler yüzlü ve yardımsever İl Millî Eğitim Müdürü karşıladı. Kendisi beni o günün akşamı Ankara trenine binmek üzere Boğaziçi’nin diğer yakasındaki Haydarpaşa istasyonuna götürdü (Egli, 1925: 44).

Türkiye’ye davet edilen yabancı uzmanlardan istenen öncelikle Türkçe öğrenmeleri ve konularına bağlı Türkçe telif eser yazmaları olmuştur. Bu konuda Egli hatıratında Türkçeyi nasıl öğrendiğini şu şekilde özetlemektedir:

Mustafa Kemal Paşa, ikametimin daha ilk günlerinde, bana Türkçe öğretmekle en üst düzeyde görevlendirildiğini bildiren bir öğretmen göndermişti. Daha iyi bir öğretmen hakikaten bulamazdım. Çünkü Haydar Bey, adı bu idi, Türkiye’nin en yüksek eğitim kurulunun üyesi ve olağanüstü bir pedagog ve dil bilimci idi. Bana diğer bir öğretmenin devam edebileceği kadar Türk dilinin ruhunu ve esaslarını, yani ana hatlarını anlatmaya çalışacağını açıkladı. Ve Haydar Bey⁴ sadece Türk dilinin özünü kavramama yardımcı olmakla kalmayıp, en başından itibaren bana bu dili sevgi değer kıldı. Kısa bir süre zarfında bu dili hakikaten sevmeyi ve anadilim gibi görmeyi sadece ve sadece Haydar beye ve bu dilin kendisine borçluyum. Ne de olsa her şeyin zamana ihtiyacı vardır, bu benim (o

⁴ Millî Eğitim Şurası Heyet-i İlmiye üyesi, Darülmalumat Ali Kısımından Terbiye Muallimidir.

zamanlar henüz Arap harfleri ile sunulan) Türkçe eğitim için de geçerli idi (Egli, 1925: 45).

Egli anılarında Ankara'ya gelişinden şöyle bahseder:

Ertesi sabah Ankara istasyonunda Eğitim Bakanlığı'nın bir temsilcisi ile Türk mimarları adına, çok sayılan ve saygıdeğer bir şahsiyet olan Mimar Kemalettin Bey tarafından bekleniyordum.

Bakanlığa, ardından bakan Necati beyin huzuruna götürüldüm. Kendisi bana baktı, (çenesini tutarak) Avrupalı bir profesörü daima sakallı olarak tasavvur ettiğini aktardı ve sakalımın nerede olduğunu sordu. Bu oldukça hoş karşılama vurgulu bir 'hoş geldiniz, safa geldiniz' ve her şey ve herkes hususunda kendisiyle muhatap olmam temennilerine vardı. Bunun haricinde imarı adı geçen Kemalettin Beyin planlarına göre başlamış olan öğretmen okulunu en kısa zamanda ziyaret etmemi ve ertesi gün yapacaklarımı dikkatle incelememi rica etti.

O gün sayın bakan tarafından Ankara Palast Otelinde gerçekleştirilecek resmi baloya davet edildim. Beni devlet başkanı Mustafa Kemal Paşa ile tanıştırmak istiyordu. Akşam için hazırlandım, alındım ve otele götürüldüm.

Salon bakanlar, milletvekilleri, yüksek kademeli memurlar, diplomatlar ve güzel hanımefendilerle doluydu. Salonda göz gezdirirken, sağ tarafımda, arkadaki bir salona geçişi sağlayan holün sağında ve solunda bulunan, salondan iki üç basamak üzeri ulaşılabilen, iki locanın olduğunu fark ettim. Localardan birinde, sağdaki, Kemal Paşa kabulde bulunuyordu. Tam o sırada Milli Eğitim Bakanı beni fark etti ve işte tam o locaya götürüp Kemal Paşaya tanıttı. Kemal Paşa beni süzdü, selamladı ve 'Profesör, size imarına yeni başlanan öğretmen okulu ve planları gösterildi. Gördüğünüz modern bir okul izlenimi uyandırıyor mu?' sorusu ile direk konuya girdi. Kısa bir durgunluk anından sonra soruyu 'Ekselansları, Kemaleddin ile birlikte çalıştığım takdirde, modern bir okul olacaktır.' diye yanıtladım. Bunun üzerine Kemal Paşa: 'Onu sormadım. Size, gördüğünüzün modern bir okul izlenimi uyandırıp, uyandırmadığını sordum.' Tarafımı belli etmeliydim ve bu girişimi modern bir okul olarak görmediğimi itiraf ettim. Kemal Bakan Necati'ye döndü ve 'Planları rafa kaldırım. Okulu Profesör Egli'nin imar etmesini istiyorum.' dedi.

Bu kararla nazıkçe müsaadelerini almış ve fırtınalı düşüncelerimle baş başa bırakılmıştım. Salonu baştanbaşa arşınıyor ve yalnızca Kemalettin'i ve olanları düşünüyordum. Demek beni bir gün evvelinde istasyonda o kadar nazık, o kadar babacan karşılayan bu adamdan imarın yetkisi alınacaktı. Ankara'da ayağımın tozuyla nahoş bir olayın tam ortasında bulunuyordum. Ne yapmalıydım? Büfeye ulaşmıştım. Şarap doldurttum; bir kadeh, iki kadeh, üç kadeh. Ve bu halle büfede duruyorken arkamda bir hareket hissettim. Omuzuma dokunuluyordu. Arkamı döndüğümde Kemal Paşa önümde duruyordu. Bana, kendisine eşlik eden Samet Paşa'ya, Necati Beye ve o zamanlarda tanımadığım diğerlerine şampanya doldurttu. Kemal kadehini, Türkiye'deki ikametimin verimli olması dileğiyle kaldırdı ve içti.

Türkiye serüvenim işte böyle başlamıştı. Mutsuz bir şekilde dönmüştüm otelime. Ertesi sabah bana, olanları unutturmak için epeyce çaba sarf eden, Ortaokullardan sorumlu Cevdet Bey (Dursunoğlu) eşlik ediyordu. Kendisi mevcut okulları incelemem için, bana yakın zamanda tüm Anadolu'yu kapsayan bir keşif gezisine çıkmamı tavsiye eden kişi idi. Bu arada o olay da düzeltilecekti. Önerisini kabul ettim, fakat buna rağmen okulun planlarını gözden geçirmek zorundaydım; fakat bunu yaparken projenin ana hatlarına ve cepheye dokunmadım. Esas itibarıyla sadece koridor ve sınıfların haddinden fazla olan genişliğini daraltarak imar maliyetini önemli ölçüde düşürdüm (Egli, 1925: 45).

Hem I. Milli Mimarının bitiş tarihini hem de Anadolu'ya yapacağı teknik geziyle o dönemin memleketimizin ahvalini yerinde tespit imkânına ulaşacaktır. Bu teknik geziyle ayrıca Anadolu'nun en ücra köylerinde yapılacak olan ilkokulların nasıl bir yöntem izleyerek tasarlayacağı tecrübesine erecektir.

Resim 5: Gazi Eğitim Enstitüsü Binası, Ön cephe, 1927; Foto, 1995: Bernd Nicolai (Nicolai, 1998: 21)

Egli anılarında bahsettiği üzere Mimar Kemaleddin Bey'in tasarladığı günümüzde Gazi Üniversitesi Rektörlük Binası olarak kullanılan o zamanların Gazi Eğitim Enstitüsü Binasının ana hatlarına dokunmadan ufak daraltmalarla tasarıma fazla müdahale etmeden Kemaleddin Bey'e saygısını göstermiştir. Bu yapı I. Milli Mimarının resmi yapılarıdaki son eseri olarak da tarihe geçer ve bu zamandan sonra Yeni Mimari (Modern Mimari) Başkent Ankara'ya hâkim olur.

Egli'nin gelişyle Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde İnşaat Dairesi Başkanlığı kurulur ve başına da Egli geçirilir. Orta Öğretim Genel Müdürü Cevdet Dursunoğlu tavsiyesiyle Egli teknik gezi mahiyetinde tüm Anadolu'yu gezer. Bu gezi sonrası

birçok orta öğretim yapısının tip projesini hazırlamasının yanında özellikle Ankara ve İstanbul'da Yüksekokul yapıları dahi tasarlama imkânına sahip olmuştur.

Darülfunun'un kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi kurulması hakkında 2252 sayılı kanun, 31.05.1933 tarihinde Meclisten çıkartılarak uygulanmıştır (Widmann, 2000: 84). Bu kanun Üniversite Reformu olarak da bilinir. Egli, 1930 yılında günümüzde Mimar Sinan Üniversitesi olarak bilinen Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi) Mimarlık Bölüm Başkanı olarak atanmış, bu görevini 1936'ya kadar devam ettirmiştir. Fikrimizce bu atamanın Üniversite Reformundan üç yıl önce tekabül etmesi yöneticisi olduğu akademide gerçekleştirdiği eğitim reformlarının başarıya ulaştığının gözlemlenmesi sonucu bu reformların genele uygulanmasına ön ayak olmuştur.

Mimar Vedat Tek bu atamaya ciddi bir şekilde muhalefet etmiş; Maarif Vekâlet'ine yaptığı başvurusunda da diğer mektup ve yanıtlarında da bunu açıkça belirtmiştir. Asar-ı Atika Müzeleri Umum Müdürü'nün Azapkapı Çeşmesi onarımı için Prof. Egli ile ortak bir rapor hazırlaması önerisine "*mütehassıs ve profesör geçinen yabancılarla teşrik-i mesaide bulunmayı Türk sanatkârı şerefiyle mütenasip bulmadığı*" gerekçesiyle reddeder (Batur, 2003: 236), akabinde de aynı sebeplerle Akademiden istifa eder. Böylelikle I. Milli Mimarının ikinci önemli ismi olan Mimar Vedat Tek'in Akademiden ayrılmasıyla I. Milli Mimari öğretileri de bitmiş olur. Vedat Tek'in ayrılması Egli'nin Viyana'daki tecrübelerinden yararlanarak bölümün öğretiminde reformlar yapmasını kolaylaştırmıştır. Egli'nin asistanlığını da Sedat Hakkı Eldem ve Arif Hikmet Holtay üstlenmiştir. Malum Sedat Hakkı Eldem II. Milli Mimarının de kurucusu ve öncüsü kabul edilmektedir. Egli Akademi'deki bu görevini 1936 yılına dek sürdürerek kendi isteği ile ayrılmıştır.

Egli, 1932-36 yılları arasında Türk Hava Kurumu Baş Mimarı olarak gerek proje yapmış gerekse danışmanlıklarda bulunmuştur. Mustafa Kemal'in büyüyen ve gelişen Ankara'sında resmi işlerin yanında başta Atatürk'ün özel işleri (Atatürk Gazi Orman Çiftliği) olmak üzere devletin üst derecelerinde görevli şahıslara hizmet vermiştir. Bunun yanında İsviçre ve Irak Büyükelçilik yapılarını da tasarlamıştır. Mimarlık hizmetlerinin yanında hatırı sayılır şehir ve kasabaların da şehir imar planlarını yapmıştır.

Egli, 1940 yılında ailesi ile birlikte Türkiye'den ayrılarak İsviçre'ye göç etmiş ve 1942 yılında babasının mezun olduğu ETH'de (Eidgenössische Technische Hochschule) Şehir Planlama Kürsüsünü kurmuştur. Bu görevini Lübnan'a ve Ankara'ya gittiği ikişer yıl haricinde ara vermeden ölümüne dek sürdürmüştür. 1947 yılında Lübnan Hükümeti tarafından İçişleri ve Bayındırlık Bakanlığına Şehir Plancı Mimar sıfatıyla çağrılmış ve 1951 yılında tekrar Zürih'e dönerek üniversitedeki görevine kaldığı yerden devam etmiştir.

1953-55 arasında Ankara'ya Birleşmiş Milletler adına Teknik Danışman sıfatıyla geri dönmüş, aynı yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde

Çevre, Bölge ve Şehircilik Kürsüsünü kurmuş ve bu konuda iki yıl boyunca dersler vermiştir. Görev süresi bittikten sonra ETH'deki kürsüsüne geri dönmüş ve buradan emekli olmuştur. 20 Ekim 1974'te 81 yaşında iken Zürih'te yaşama veda etmiştir.

1.3. Egli'nin Mimari Anlayışı

Ernst Egli'nin mimari anlayışı daha akademi öğrenimine girmeden önce modern mimari düşüncelere taraf olmasıyla şekillenmiştir. Egli, mezuniyetinden sonra Viyana Urania'da (Halk Eğitim Merkezi) verdiği Mimarlığa (Yapı Sanatı) Giriş semineri ile kendi teorisini kurmaya başlamış, mimarlık öğretimi için hayalini kurduğu özel mimarlık okulunu akademide bizzat Holzmeister'le birlikte gerçekleştirmiş, Yapı Kooperatifi için tasarladığı projeyi uygulanmasıyla da teorisini pratiğe dökme imkânına kavuşmuştur. Yukarıdaki aşamalardan geçen Egli'nin mimari anlayışının temeli 'fonksiyonun öncelenmesinin gerekliliği' ve 'malzemenin coğrafyasında bulunabilirliği' üzerine kurulmuştur. Egli'ye göre mimarinin bir maksadı (Egli, 1930b: 23) vardır ve bu ise *bir maddi bir manevi maksadın uyumundan* (Egli, 1930b: 24) ibarettir. Bunun gerçekleşmesi için ise; *ihtiyacı en muvafık ve en iktisadi bir surette* (Egli, 1930b: 23) yapılması gereğini ve böylelikle *"sanat olarak mimarinin sırrı bir maksat şekillerinden bir sanat şekli ibda edebilecek şahsiyette mündemiçtir"* (Egli, 1930b: 23) diyerek yapı fonksiyonunun işlevselliği ile bunu uygun maliyete mal etmenin önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca mimari muhitin (Egli, 1930b: 23; 1930a: 33-36) önemine binaen; *"Bugünkü mimari, bütün memleketlerde serbest olmak ve inşa edenin zevkini izhar etmek arzusunda olup hiçbir şema veya eskimiş yahut suveri saire ile maziye karışmış hiçbir kanun kabul etmemektedir. O, araziye, maksatlara uymak, onların istifadesini temin etmek; onların ifadelerini temsil etmek ve zamanımızın evet zamanı hazırın vesaikini teşkil etmek azmindedir. Bu mimari kanunu her zaman baki kalacaktır."* Ayrıca muhit kelimesinden ne kastettiğini ise; *"Bir binanın yakınında veyahut uzağında bulunan şeyleri kastediyorum. Bu muhit bina ile beraber bir vahdet teşkil ederler. Ziya, hava, güneş, rüzgâr, arazinin sathının şeklidir"* (Egli, 1930a: 33) diyerek yani iklimin öneminden hareketle coğrafyasının şartlarından kopuk bir tasarımın uygulanamayacağı kanaatindedir. Evrensel bir mimari dil geliştirmek arzusunda olan Egli başlangıçta öğrendiği mimari dil olan Viyana kübik geleneğinden çok farklı eğilim göstermez, ama zaman içerisinde yerelden kopuk modern mimarinin oluşamayacağı görüşündedir, zira; *"...Tereddi etmiş olan Avrupa villalar, Anadolu tipleri olmamalıdır"* (Egli, 1930a: 35) diyerek eski Türk evinden mevcut gölgeserlilik, doluluk-boşluk, hariçten de bilinen işlevler gibi unsurların modern dile yansıtılarak kullanılması kanaatindedir.

Tasarımda karmaşık olmayan tanımlı ve basit dörtgen mekânlar kullanarak akılcılık ve işlevselliği ön planda tutmuştur. Bu mekânların dışı vurumları da haliyle düz bir cepheye dönüşmektedir. Cephedeki sadeliğe nispetle de düz çatı (teras) kullanmayı tercih etmiştir. Teras çatı yapamadığı zaman da çatı parapetini fark edilmeyecek şekilde yükselterek gömme çatıyla sorunu çözmüştür. Düz, uzun ve

sade cephe yoğunluğunu azaltmak ve cepheye hareket katması için ışık gölge oyunu için çıkımlar, giriş mahallerinde genelde kolonadlarla cephe yoğunluğunu hafifletmek ve dörtgen pencere ve pencere etrafı söve yaparak sade ve düz cepheyi hareketlendirmek şeklinde mimari bir dil geliştirdiğini görmekteyiz.

2. Ernst Arnold Egli'nin Köy İlköğretim Planları

Egli Milli Eğitim Bakanlığına danışman sıfatıyla Türkiye'ye gelmiş, gelişle Bakanlık bünyesinde günümüzde de devam eden İnşaat ve Emlak Dairesi Başkanlığı kurulmuş ve başına da Egli geçirilmiştir. Egli Türkiye'ye gelişinden hemen sonra teknik gezi için tüm Anadolu'yu gezmiş ve tasarımın uygulanacağı ilkokulların muhitinde bulunabilme imkânı çok olan ve uygulama maliyetlerini asgariye indirecek inşaat malzemelerinden hareketle üç ana yapı malzemesi (taş, ahşap, kerpiç) seçmiştir. Bu durumla ilgili, Bakanlığın neşrettiği ve neşrin maksadı kısmında; "Planlar; memlekette mevcut inşa malzemesi üzerine ve asgari masraf düşünülerek yapılmış uzun bir tetkik mahsulüdür" (Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933: 1) ifadesi ile Egli'nin Viyana'daki Neue Gesellschaft Konut Kooperatifinde gerek planlama gerekse yapı malzemesinin kolay ulaşılabilirliği ve maliyeti dikkate alan yaklaşımının örtüşüğünü görmekteyiz.

Planların uygulanabilirliği taş, ahşap ve kerpiç olmak üzere üç farklı malzemeyle ele alınmıştır. Ayrıca iki tip proje geliştirilmiştir, bunlar; üç farklı malzemeye nispetle bir derslikli köy okulları ve yine üç farklı malzemeye nispetle üç derslikli köy okullarıdır. Bunlara ilave olarak okul tip projelerine ayrıca tuvalet projesi ve öğretmenler için lojmanlar dâhil edilmiştir.

Zorunlu eğitim beş yıl olmasına karşın günün şartları gereği üç yılda da ilkokuldan mezun olunabiliyordu. Bu bağlamda 3 ana tip projesi geliştirildi, bunlar bir derslikli birleştirilmiş sınıflar, üç derslikli sınıflar ve beş derslikli sınıflardır. Tek derslikli sınıflar nüfusu az olan köyler dikkate alınarak tasarlanmışken, üç derslikli sınıflar ise üç öğretmenli okullar olup nüfusu kalabalık olan köyler için tasarlanmıştır. Kasaba ve şehirler için ise beş derslikli sınıflar geliştirilmiştir.

Tip projeler ve uygulama esnasında kullanılacak malzeme seçimi için "...daha sıhhi ve terbiyevî" kaideler getirmek amacıyla taş, ahşap ve kerpiçten oluşan üç malzemeyle inşa edilecek okullar için hazırlanmış belirli plânları içermektedir. ... Aynı zamanda okullara bitişik veya müstakil olarak tasarlanan muallim ikametgâhlarının da köy konutları için örnek olabileceği hedeflenmiştir. Taştan mektep helası, 68 öğrencilik kerpiçten tek sınıflı, tek sınıflı ve muallim evli (muallim evleri 2-3 odayla birlikte keçi/koyun ağılı ve kümesi de içerir), 160 talebelik üç sınıflı muallim evli (okul iki katlı, muallim evi biri evli ikisi bekâr üç öğretmen için plânlanmış), 60 talebelik tek sınıflı plânın üç malzeme için düzenlenmiş tasarımlarını içerir. Benzer tasarım üç sınıflı köy mektebi plânında ve üç sınıflı bir dershaneli mekteplerin tasarımında da tekrarlanmıştır. Tüm malzemeler için (taş, ahşap, kerpiç) beş sınıflı üç derslikli köy mektebi için de tek bir planlama yapılmıştır. Ayrıca taş,

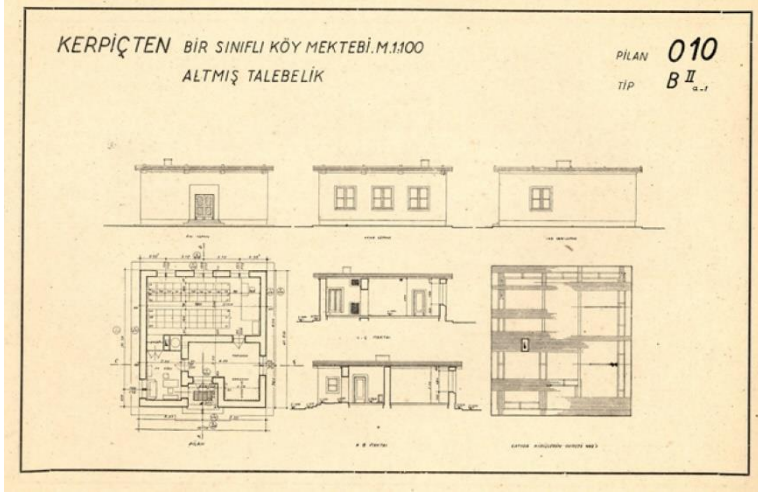
kerpiç ve ahşap malzemeyle müstakil öğretmen evi plânları da dahil olmak üzere albüm 27 planı içermektedir (Yıldırım, 2019: 269).'

Bu konuda Bozdoğan; 'Nafia Vekâletinin tip projelerde ısrarlı olmasına rağmen Maarif Vekâletinin okulların inşa edileceği yöreye özgü, yerel mimariden esintiler barındıran özgün tasarımları tercih ettiği ancak, tip projelerin arazilerin şehre göre daha ucuz olduğu ve rahatça kullanılabilirdiği köylerde uygulanabileceğini kabul ettiği ve tip projeye de olsa köy okullarının Cumhuriyet ideolojisinin simgesi olarak köyün her yerinden görülebilecek, havadar mevkilere inşa edilmesini arzuladığı belirtilir (Bozdoğan, 2002: 106).' Anadolu'nun en ücra köşesinde bile okul ile ideolojiyi kısaca özetlemektedir.

2.1. Bir Sınıflı Köy Mektebi Projesi

Üç farklı malzemeden yapılan bir derslikli ve altmış öğrencili okul ebatlarının tümü iç mahal temiz ölçü bağlamında aynı olup sadece yapı malzemesinin mukavemetine nispetle dış ölçülerinde farklılık gösterecek şekilde tasarlanmıştır. Okulun etrafı yaklaşık 60cm genişliğinde ve 10cm yüksekliğinde tretuvarla çevrelenmiştir.

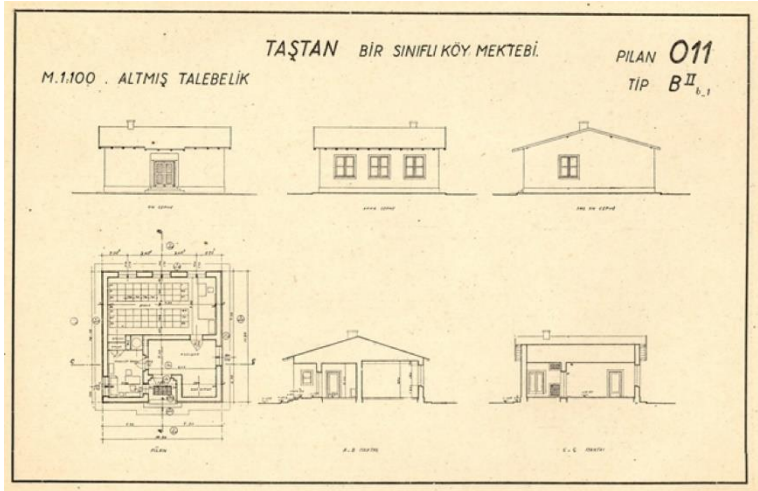
Tek derslikli okula yörenin ve topografyanın durumuna göre en az üç basamaklı merdivenle ve 2,00m uzunluğunda ve 2,40 genişliğinde bina içine gömülmüş giriş sahanlığından okula girilir. Okul içinde 3,00m x 6,00m ebatlarında hem derslikle hem de muallim odasıyla ilişkili koridor ve koridora bitişik giriş sahanlığın sağında 3,00mx2,00m ebatlarında gardıroplar için bir niş mevcuttur. Muallim odası yaklaşık 3,00m x 4,00m ebadında olup koridordan girilir ve hemen köşesinde simetrik karşılıklı biri dışarıya (sol yan cephe) diğeri giriş sahanlığına bakan pencere konumlandırılmıştır. Okulun arkaya boylu boyunca yaslanmış (kerpiçte 9,60mx5,00m, taştta 9,50mx5,00m ve ahşapta 9,50mx5,00m) ebatlarında dikdörtgen formlu bir derslik mevcuttur. Arka cephede yani dersliğin bulunduğu mahalde simetrik üç adet 1,50m x 1,75m ebatlarında pencereler tasarlanmıştır.

Resim 6: Bir Derslikli Kerpiçten İlkokul (Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933: 7)

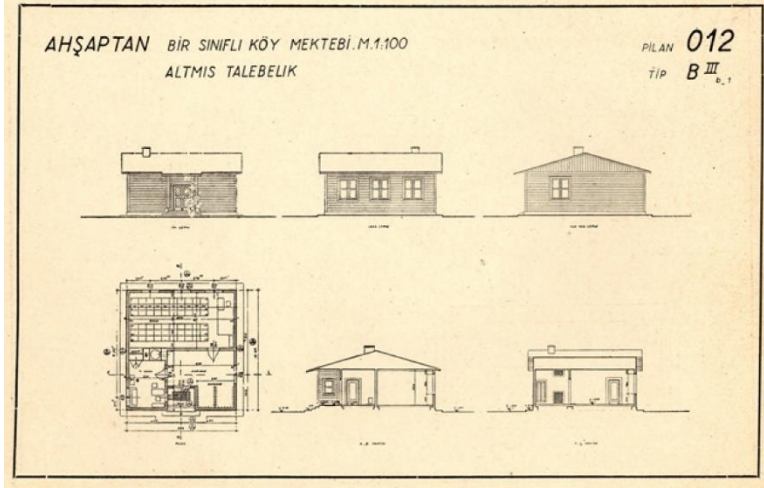
Kerpiçten yapılacak tek derslikli köy mektebinin dış ebatları 11,80mx11,70m olup yaklaşık kareye benzer dörtgen formdadır. Gerek iç duvarlar ve gerekse yapının kabuğunu oluşturan dış duvarlar 60 cm kalınlığındadır.

Taştan yapılacak tek derslikli köy mektebinin dış ebatları 10,50mx11,50m olup dikdörtgen formdadır. Gerek iç duvarlar ve gerekse yapının kabuğunu oluşturan dış duvarlar 50 cm kalınlığındadır.

Resim 7: Bir Derslikli Taştan İlkokul (Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933: 8)

Taştan yapılacak tek derslikli köy mektebinin dış ebatları 9,90mx10,80m olup dikdörtgen formdadır. Gerek iç duvarlar ve gerekse yapının kabuğunu oluşturan dış duvarlar 20 cm kalınlığındadır.

Resim 8: Bir Derslikli Ahşaptan İlkokul (Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933: 9)

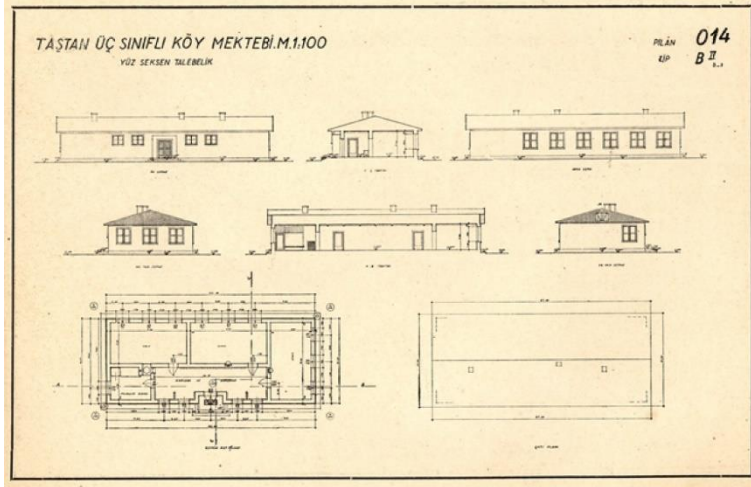
Kerpiç harici yapılacak İlkokul tip projelerin çatı eğimi %20 ve %30 meyil arasında yapılması tavsiye edilmektedir. Çatı iskeleti tamamlandıktan sonra üzerine kiremit, sac veya benzer malzeme ile kaplanması tavsiye edilmektedir. Kerpiçten inşa edilecek olan ilkokulların teras çatısı için ise temiz kerestelerin yan yana bitiştilererek bir yüzey elde edilmesi ve üzerine toprak geçirgenliğini engelleyen dal ve saz konulması ve bunların üzerinin su geçirimsiz özelliği olan killi toprakla tamamlanması tavsiye edilmektedir. İlkokul geniş bir hol, derslik ve müdür odasından oluşmakta olup kareye yakın dikdörtgen formundadır.

2.2. Üç Sınıflı Köy Mektebi Projesi

Üç derslikli ilkokullar 180 öğrenci için düşünülmüş olup sadece taş ve ahşap malzemedir tip projeler tasarlanmıştır. Bu iki farklı malzeme için yapılan tasarım ve ebatlandırılması aynı olup ikisi de dikdörtgen formdadır.

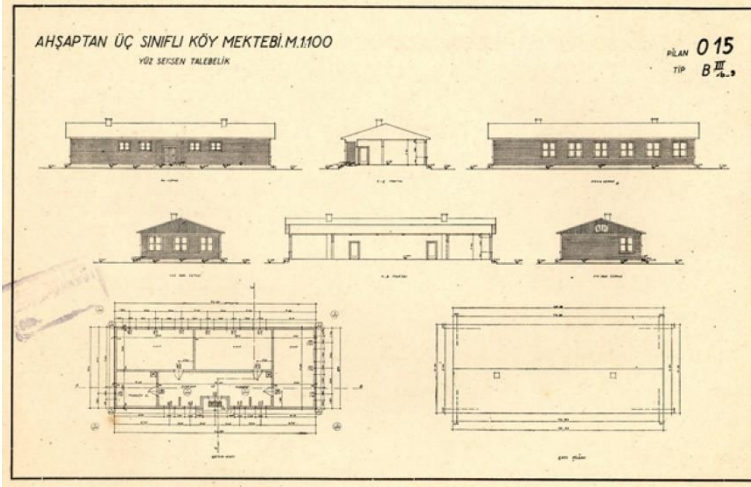
Okula merkeze konumlanmış en az üç basamaklı merdivenden yaklaşık 1,00m koridora doğru gömülmüş (çekilmiş) 3,00m genişliğinde olan giriş sahanlığından girilir. Koridor giriş sahanlığına nispetle tam ortaya konumlanmış olup 14,00m genişliğinde ve 3,00m derinliğindedir. Giriş sahanlığının her iki yanında 5,00m eninde ve 1,00m derinliğinde gardırop düşünülmüş ve iki adet pencere tasarlanmıştır. Arka cepheye yaslanmış simetrik üçer adet penceresi olan iki adet sınıf konumlandırılmıştır. Bu sınıflar 9,50m x 5,00m ebatlarındadır. Girişe nispetle sağ tarafa yerleştirilmiş olan diğer sınıfta simetrik üç adet penceresi olup diğer sınıftakiler gibi aynı ebatlara haizdir. Girişin sol kanadında muallim odası olup

4,00mx5,00m ebatlarında ve yan cepheye açılan bir adet 1,50x1,70m boyutlarında pencere mevcuttur.

Resim 9: Üç Derslikli Taştan İlkokul (Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933: 10)

Taştan yapılacak üç derslikli köy mektebinin dış ebatları tretuvar hariç 10,50m derinliğinde ve 26,00m genişliğinde olup dikdörtgen formdadır. Gerek iç duvarlar ve gerekse yapının kabuğunu oluşturan dış duvarlar 50 cm kalınlığındadır.

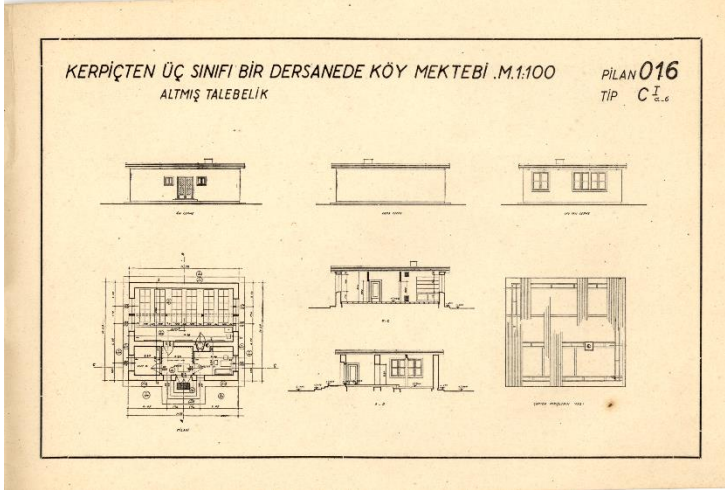

Resim 60: Üç Derslikli Ahşaptan İlkokul (Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933: 11)

Ahşaptan yapılacak üç derslikli köy mektebinin dış ebatları tretuvar hariç 9,90m derinliğinde ve 26,00m genişliğinde olup dikdörtgen formdadır. Gerek iç duvarlar ve gerekse yapının kabuğunu oluşturan dış duvarlar 20 cm kalınlığındadır.

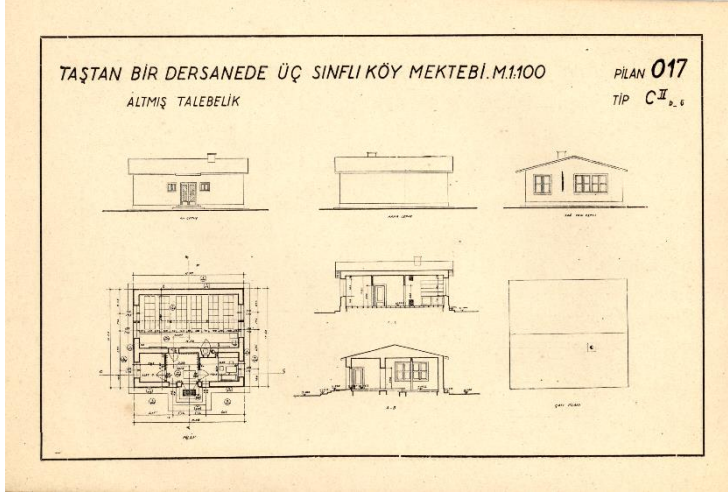
2.3. Bir Derslikli Üç Sınıflı Köy Mektebi Projesi

Üç sınıflı bir derslikte toplanan ve 60 öğrenci için düşünülen köy ilkokulları da üç farklı malzemeye nispetle tip projeler tasarlanmıştır. Tek derslikli okula en az üç basamaklı merdivenle çıkılır ve diğer tip projelerinden farklı olarak giriş sahanlığı yapıya gömülmüş olmayıp yapıya bitleştirilerek ön cephede düz bir fasat oluşturulmuş sadece yüksekliği nispetle bir hareketlilik oluşturulmuştur. Merdivenle ulaşılan giriş sahanlığı 2,00m genişliğinde ve 1,20m derinliğinde olup ön cephenin merkezine konumlanmıştır. Yapı içinde merkezi 3,30m genişliğinde ve 3,00m derinliğinde bir sofa yerleştirilmiştir. Sofanın sağında 4,00m genişliğinde ve 3,00m derinliğinde muallim odası olup ön cepheye ve yan cepheye açılan birer pencereleri vardır. Muallim odasının tam karşısında, yani giriş cephesinin solunda 2,60m genişliğinde ve 3,00m derinliğinde alet odası konumlandırılmıştır. 10,30m x 5,60m ebatlarında dikdörtgen formda arkaya yaslanmış ve yan cephelerde ikişer adet pencere yerleştirilmiş bir derslik tasarlanmıştır.

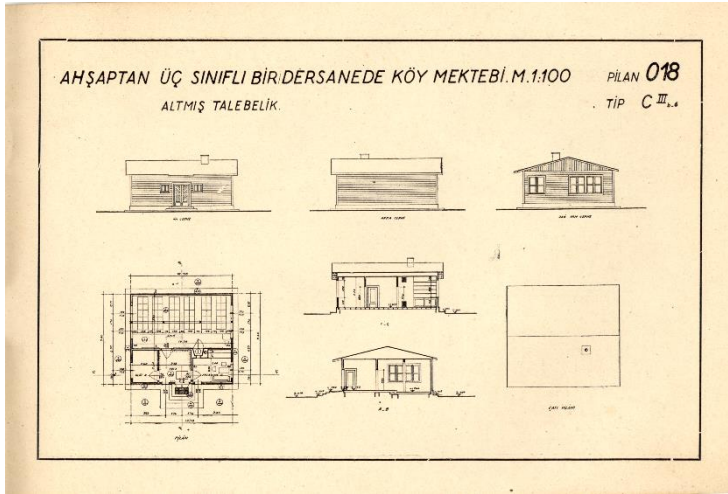
Resim 71: Bir Derslik Üç Sınıflı Kerpiçten İlkokul (Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933: 16)

Kerpiçten yapılacak tek derslikli üç sınıflı köy mektebinin dış ebatları tretuvar hariç 11,58mx10,40m olup dikdörtgen formdadır. Gerek iç duvarlar ve gerekse yapının kabuğunu oluşturan dış duvarlar 60 cm kalınlığındadır.

Resim 82: Bir Derslik Üç Sınıflı Taştan İlkokul (Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933: 17)

Taştan yapılacak tek derslikli üç sınıflı köy mektebinin dış ebatları tretuvar hariç 11,58mx10,40m olup dikdörtgen formdadır. Gerek iç duvarlar ve gerekse yapının kabuğunu oluşturan dış duvarlar 50 cm kalınlığındadır.

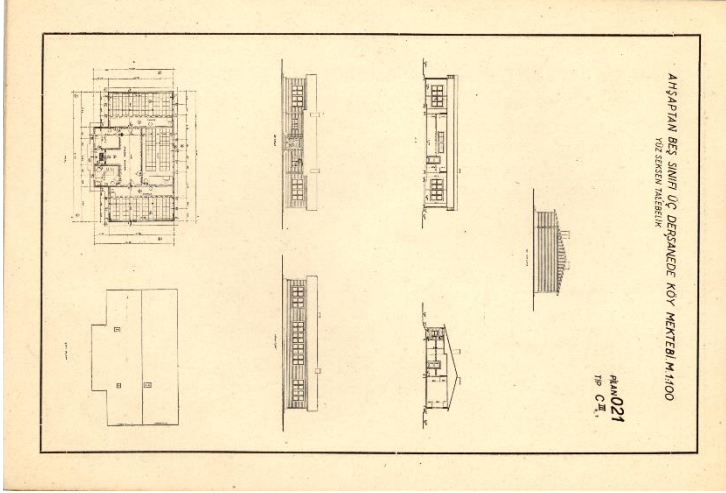

Resim 93: Bir Derslik Üç Sınıflı Ahşaptan İlkokul (Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933: 18)

Ahşaptan yapılacak tek derslikli üç sınıflı köy mektebinin dış ebatları tretuvar hariç 9,60mx10,78m olup dikdörtgen formdadır. Gerek iç duvarlar ve gerekse yapının kabuğunu oluşturan dış duvarlar 20 cm kalınlığındadır.

2.4. Üç Derslikli Beş Sınıflı Köy Mektebi Projesi

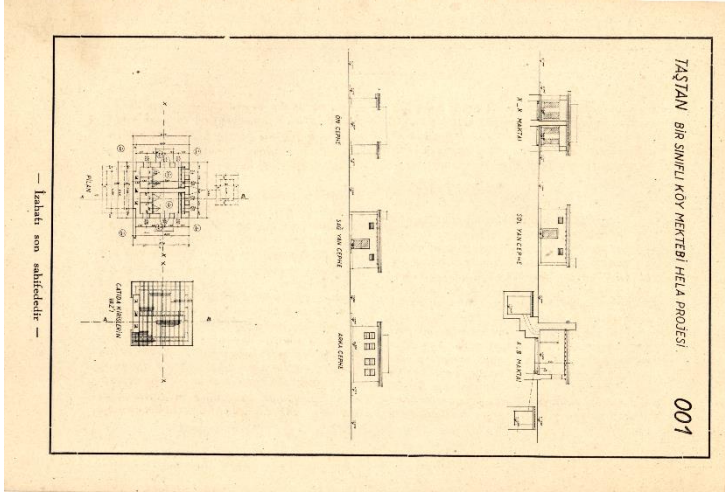
Beş sınıflı üç derslikte toplayan ve 180 öğrenci için düşünülen köy ilkokulları için elimizde sadece ahşap malzemeden hazırlanan tip proje mevcut olup diğer malzemeler için var olup olmadığı meçhulümüzdür.

Resim 10: Üç Derslik Beş Sınıflı Ahşaptan İlkokul (Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933: 21)

Yapı yanlara konumlanmış arka cephesi sabit 10,70m uzunluğunda ve 5,00m genişliğindeki iki dikdörtgenden öne doğru 2,50m çıkan 9,90m genişliğinde başka bir dörtgen bitişmesiyle 'T' formunu almıştır. Okula merkeze konumlanmış en az üç basamaklı merdivenden yaklaşık 1,50m koridora doğru gömülmüş (çekilmiş) 2,50m genişliğinde olan giriş sahanlığından girilir. Koridor giriş sahanlığına nispetle tam ortaya konumlanmış olup iki dikdörtgenin bir yatay bir dikey olmak üzere bitiştirilmesiyle 'T' formunu almıştır. Giriş sahanlığı tarafındaki dik olan dikdörtgen koridorun (T formunun alt tarafı; dikdörtgen) genişliği 2,50m ve derinliği 2,30m olup, buranın karşılıklı her iki yakasında muallim odası ile alet odası yerleştirilmiştir. Bu koridorun her iki yakasında aynı olan 3,30m genişliğinde ve 4,00m derinliğinde olan sağında muallim odası ve solunda alet odası mevcuttur. Merkezi koridorun içte kalan kısmın en geniş uzunluğu 9,50m iken derinliği 3,50m'dir ve tüm mahallere buradan ulaşım sağlanmaktadır. Merkez koridora bitişik ve arka cepheye yerleştirilmiş olan derslik koridor genişliğinde yani 9,50m olup ve 5,00m genişliğindedir. Bu dersliğin arka cephesine yerleştirilmiş 1,50m eninde ve 1,75m yüksekliğinde dört adet penceresi mevcuttur. Diğer iki sınıf yan cephelere sabitlenmiş olup 5,50m genişliğinde ve 10,30m uzunluğunda olup ön ve arka cephelerinde ikişer adet toplam her sınıf için dört adet pencere mevcuttur.

2.5. Bir Sınıflı Köy Mektebi Hela Projesi

Resim 15: Tuvalet Projesi (Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933: 6)

Resim 15’de tip tuvalet projesini görmekteyiz. Tuvalet için dikkat edilmesi gereken hususlar şu şekilde özetlenmektedir: “Mektebe yakın bir yerde ve köyün çeşme ve kuyu gibi memba sularından asgari 150m uzaklıkta yapılmalıdır (Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933: 22)” Projede de görüleceği üzere ayrı iki adet fosseptik çukuru gösterilmekte ve tuvalet kızlar ve erkekler olmak üzere iki ayrı mahalden oluşmaktadır.

Yapı 6,30mx6,20m ebatlarında karemsi dörtgen bir forma sahip olup iki eşit mahalden oluşmaktadır. Mahallere giriş yan cephelerden sağlanmakla birlikte bir taraf erkekler ve diğer taraf kızların tuvaletidir. Her iki mahalde de iki adet tuvalet ve lavabo mevcuttur. Tuvaletler giriş kapısı mahallin ortasına konumlanmış olup sağında ve solunda bir tarafın tuvalet ve karşısına lavabo konumlandırılmıştır.

3. Erken Cumhuriyet Döneminde Eğitimin Önemi

Erken Cumhuriyet Döneminde uluslaşma ve çağdaşlaşma amacına ulaşma yolunda geleneklerden uzaklaşarak, teknoloji ve bilimden yararlanarak devletin modern altyapısının oluşturulması yani idari yapılar, sanayi, ulaşım, medya ve iletişim ağları kurulması hedeflenmiştir. Yeni bir kuşağın ortaya çıkarılması için eğitime önem verilmiş, modern eğitim yapılarına ihtiyaç duyulmuştur. Cumhuriyet ideolojisi topyekun modernleşmeyi hedeflemiştir. Çağdaş batı uygarlığına ulaşma kent ve köy planlamasından mimariye, asri yaşam biçiminin gerektirdiği bina iç donanımından giyime, müzikten resme kadar, kısaca bir kültür kalkınmasını gerçekleştirmek için her alanda öngörülmüştür (Aslanoğlu, 2010: 28).

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte yeni nesillerin yetiştirilmesi, uluslaşma ve modernleşme açısından önem verilen konuların başında yer almaktadır. Dil devrimi, zorunlu eğitim, yeni müfredat çalışmaları, kültürel alanda gerçekleşen devrimler dönemin eğitime verdiği önemi göstermektedir. Erken Cumhuriyet (1923-1950) olarak da anılan bu dönemde dönemin ideolojisini yansıtacak, çağdaş kimlik kazandıracak, yeni müfredatlara uygun eğitim yapıları planlanmıştır. Başta Ankara olmak üzere şehir merkezlerinde ve köylerde devleti ve modernleşmeyi temsil edecek eğitim yapıları inşa edilmiştir.

Bu dönemde Ankara'nın modern şehir planına kavuşması, eğitim kurumlarının planlanarak inşa edilmesi için 1927-1940 yılları arasında Almanca konuşulan ülkelerden yabancı mimarlar ve kent planıcıları resmi olarak davet edilmiştir. Ernest Egli, Hans Poelzig, Martin Elsaesser, Bruno Taut, Clemens Holzmeister, Paul Bonatz, Friedrich Hess, Bruno Zevi gibi mimarlar eğitim kurumlarında görev alarak akademik alanda da katkı sağlamışlardır (Uzunarslan, 2010: 173-174).

Egli, Güzel Sanatlar Akademisi yöneticiliği ve hocalığının yanı sıra Milli Eğitim Bakanlığı'nın baş mimarı olarak görev yapmıştır. Egli İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Kız Lisesi, Musiki Muallim Mektebi Siyasal Bilgiler Okulu, Yüksek Ziraat Enstitüsü gibi Ankara'nın başkent kimliği kazanmasına katkı sağlayan ve açıkça prestij yapıları olduğu anlaşılan çok sayıda eğitim yapısının projesini hazırlamış ve uygulamıştır. Aynı dönemde ülkeyi il il ziyaret ederek, o dönemin şartlarına uygun köy okulları tip proje planları hazırlamıştır. Çalışmalarından memnun kaldığı için sözleşmesi defalarca uzatılmış, 1936 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ve Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki görevlerinden istifa ederek, ülkesine dönmüştür (Alpagut, 2018: 137).

Ernst Egli, eğitim kurumlarında, dönemin çağdaş eğitim anlayışına uygun olarak, Batılı eğitim uzmanlarının hazırladığı programlar doğrultusunda çağdaş eğitimin gerektirdiği yeni işlevler kazandırılmıştır. Cumhuriyet'in "ulus" kavramı çevresinde bütünleşen çağdaş bireyler yetiştirme hedefi, eğitim yapılarının kendi içinde bir dünya olarak kurgulanmasını gerektirmiş, okullarda laboratuvar, atölye, konferans salonu, spor salonu, müze gibi yeni mekânlara yer verilmiştir. Önceki dönemin tek kütlede çözümlenen mekân anlayışı yerine, L ya da U biçimli kütlelerde mekânlar işlevselci bir anlayışla bu kütlelerin farklı bölümlerine yerleştirilmiştir (Alpagut, 2018: 142). Köy okul planlarıyla ise kullanılan malzeme, mekân planlaması, tuvalet, lojman gibi birimlere yer verilmesi bakımından kırsal alanlara dönemin anlayışını taşıması, modern devleti temsil eden yapılar olması tasarlanmıştır.

Sonuç

İnsanlığın ilk gününden bugüne dek mekân kurgusu her toplumun kendine özgü geçmişinden başlayarak nesilden nesle aktarılmış ve günümüze dek gelişerek

gelmiştir. Dolayısıyla toplumların merkezinde yer alan eğitim ve eğitim yapıları, o toplumun evreni algılama biçimine göre şekillenerek mekâna yansımıştır. Bu yansıma zamanın ruhuna göre de değişiklikler kaydetmiştir. Cumhuriyetin kurulmasıyla eğitim sistemimiz değişmiş, cami ve medrese merkezli eğitim anlayışının yerini müstakil eğitim yapıları almıştır.

Egli'nin eğitimimize yaptığı katkıları üç düzeyde açıklayabiliriz. Bunlardan birincisi Anadolu'nun en ücre köşelerinde dahi inşa edilebilecek açıklamalı ilkokul tip projeleridir. Böylelikle dönemin ideolojisi gereği akılcı, sade, işlevsel ve yapı maliyetlerini dikkate alan projeler oluşturulmuştur. Mimari eğilim gibi değişim geçiren ve çağdaşlaşan eğitim müfredatıyla birlikte yeni ilkokul yapılarında yeni genç nesillerin yetişecek olmasının önü açılmıştır. Bu genç nesillerle de muasır medeniyetler seviyesine çıkma ülküsü doğrultusunda bir adım atılmıştır. İkincisi ise Ankara'da orta öğretime katkısı olan yine aynı üslupla tasarladığı Başkent Ankara'daki Kız Lisesi ve Ankara Ticaret Lisesi gibi tekil yapılarıdır. Üçüncü olarak en nihayetinde Güzel Sanatlar Akademisinde genç mimarların yetişeceği mimarlık okulunda yaptığı reformlarla modern mimarlık düsturunun yayılmasını sağlamıştır. Görülmektedir ki ilkokulda tüm Anadolu'ya tip projelerle yayılan yapılar, ortaokul ve yükseköğretim için tekil binalar haline bürünmüş, ayrıca modern mimarlık eğitimi ile de cumhuriyet mimarisi fikrinin devamlılığı teminat altına alınmıştır.

Bunun haricinde ise Egli'nin Türkiye'ye gelmesiyle I. Milli Mimari akımının kamu yapılarında uygulanmasının fiili olarak sonlanması (Mimar Kemaleddin Bey Gazi Eğitim Fakülte Binası) ve yine bu üslubun fikrî öncülerinden ve akademi hocalarından olan Mimar Vedat Tek'in Egli'nin bölüm başkanı olmasını sebep göstererek akademiden ayrılmasıyla I. Milli Mimari düsturunun genç mimar nesillere aktarımı son bulmuştur. Bunun haricinde yine Egli'nin Akademide asistanlığını yapan ve Milli Mimari Seminerleri'nin başına getirdiği Sedat Hakkı Eldem'in II. Milli Mimarinin kurucu ve öncüsü olmasında Egli'nin etkisi olduğu kanaatini taşımaktayız. Sonuç olarak Egli'nin gelişi ile I. Milli Mimari sona ermiş ve yeni mimari olarak adlandırılan modern mimari başlamış, kendisinin ülkeden ayrılması ise II. Milli Mimari'nin başlamasına etken olmuştur. Buradan anlaşıldığı üzere Egli, Türkiye'de yer alan yerli mimari akımların hepsiyle ilişkilendirilebilir.

Kaynakça

- Alpagut, L. (2018). Üretken Bir Mimar ve Ankara'da Modern Bir Bina: Bruno Taut ve Atatürk Lisesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 27 (1), 135-161.
- Aslanoğlu, İ. (2010). 1930'lar: Türk Mimarisinde Erken Modernizm. Ergur E. A. İmamoğlu B. (Ed.), *Cumhuriyet'in Mekanları/Zamanları/İnsanları içinde* (25-30. ss.). Ankara: Dipnot Yayınları
- Atalay Franck, O. (Januar, 2004). *Architektur und Politik: Ernst Egli und die türkische Moderne, (1927-40)*

- Batur, A. (Ocak, 2003). M. Vedat Tek, *Kimliğin İzinde Bir Mimar*
- Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve Bir Ulusun İnşası*. İstanbul: Metis.
- Egli, E. (1925). Kritik der protestantischen Baukunst, (bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts). Doktora Tezi. Technische Hochschule Wien
- Egli, E. (1969). Erinnerungen, iki ciltlik Anıları, II Bölüm, Meilen, Zürich
- Egli, E. (Ağustos, 1930b). Mimarlıkta Maksadın Düşüncesi. *Türk Yurdu*, 32-226, s.33-36
- Egli, E. (Haziran, 1930a). Mimari Muhit. *Türk Yurdu*, 30-224, s.23-24.
- Erkin, F. C. (1987). Dışişlerinde 34 Yıl
- Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi. (1933). İlköğretim Planları Albümü, Ankara
- Nicolai, B. (1998). Moderne und Exil. *Deutschsprachige Architekten in der Türkei (1925-1955)*
- Uzunarslan, Ş. (2010). Cumhuriyet'in İlk Yirmi Yılında Mimarlık Alanındaki Gelişmelerin Mekan Ve Mobilyaya Yansımaları. Ergur E. A. İmamoğlu B. (Ed.), Cumhuriyet'in Mekanları/Zamanları/İnsanları içinde (169-186. ss.). Ankara: Dipnot Yayınları
- Widmann H. (Mayıs, 2000). Atatürk ve Üniversite Reformu
- [https://de.wikipedia.org/wiki/Berliner_Bauakademie#/media/Datei:Bauakademie_Schinkel_\(Eduard_Gaertner\).jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/Berliner_Bauakademie#/media/Datei:Bauakademie_Schinkel_(Eduard_Gaertner).jpg) ;(Erişim tarihi: 10.10.2020)
- <https://ethz.ch/de/die-eth-zuerich/portraet/geschichte/epochen.html> ; (Erişim tarihi: 10.10.2020)
- [https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Otto_Wagner_\(Architekt\)](https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Otto_Wagner_(Architekt)) ; (Erişim tarihi: 10.10.2020)
- <https://structurae.net/en/structures/peter-behrens-hall> ; (Erişim tarihi:10.10.2020)

Demokrat Parti Döneminde Rize’de Siyasi Hayat (1950-1960)

Kaan Cem GENİŞ¹

Öz

Araştırma Makalesi

Demokrat Parti 7 Ocak 1946 tarihinde kurulduğu günden itibaren büyük halk kitlerinin desteğini almayı başarmıştır. Tarihe hileli seçimler olarak geçen 1946 erken seçiminde hatırı sayılır bir başarı kazanan DP, iktidara geldiği ve “Beyaz İhtilal” olarak adlandırılan 14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar iktidarda kalmıştır. 10 yıllık iktidarı süresince doğru ve yanlışlarıyla pek çok işe imza atmış olan DP, Türk siyasi tarihindeki önemli figürlerden birisi olmuştur. DP’nin güçlü olduğu çevrelerden biri de Rize olmuştur. DP, Rize’de girmiş olduğu üç seçimde de büyük farklarla seçimi kazanmıştır. Bu çalışmada DP’nin Rize’deki faaliyetleri ele alınacaktır. Rize’de gerçekleşen genel ve yerel seçimler ile sonuçları, partilerin seçim faaliyetleri, Rize milletvekillerinin meclis faaliyetleri, siyasi parti liderlerinin Rize seyahatleri dönemin siyasi gelişmeleriyle birlikte ele alınacaktır. Bu bilgiler ışığında dönemin siyasi panoraması hakkında çıkarımlar yapılması hedeflenmektedir. Çalışmada T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nden elde edilmiş olan arşiv vesikalarının yanı sıra pek çok araştırma eserden ve süreli yayından faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Rize, Seçimler, Siyasi Partiler.

Jel Kodları: B15, B52.

Political Life In Rize During The Democratic Party Period (1950-1960)

Abstract

Research Paper

The Democratic Party has managed to gain the support of major popular groups since its establishment on 7 January 1946. Fraudulent elections in history as the Democratic Party in the 1946 elections with considerable success, last early, came to power and the “White Revolution” known as the 14 May 1950 elections remained in power until 27 May 1960 in the aftermath of the military intervention. The Democratic Party, which has done a lot of work with its right and wrong during its 10 years in power, has been one of the important figures in Turkish political history. One of the circles in which the Democratic Party is strong has been Rize. The Democratic Party won the election by a large margin in all three elections in Rize. In this study, the activities of the Democratic Party in Rize will be discussed. General and local elections in Rize and their results, electoral activities of parties, parliamentary activities of Rize deputies, travel of political party leaders to Rize will be discussed together with the political developments of the period. In light of this information, it is aimed to draw conclusions about the political panorama of the period. In The Study, T.C. In addition to the archival documents obtained from the Republican archive of the presidency of the state archives, many research works and periodicals were used.

Key Words: DemocraticParty, Rize, Elections, The Political Parties.

Jel Codes: B15, B52.

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 04.08.2020

Accepted / Kabul tarihi 11.11.2020

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, kcgenis@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7608-1220>.

Giriş

DP, 1946 yılında gerçekleşen ve tarihe “Hileli Seçim” olarak geçen erken seçimlere öncelikle katılmama kararı almıştır. Daha sonra halk iradesinin meclise iyi veya kötü yansması konusunda görüş birliğine varan parti kurucuları bu kararlarından vazgeçmişlerdir. Tüm vilayetlerdeki örgütlenmelerini henüz tamamlamış olan DP ve bunu fırsat olarak gören ve iktidarını bir dönemde uzatmak isteyen CHP arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. En nihayetinde 21 Temmuz 1946 tarihinde sandığa gidilmiş ve DP bu seçimde 66 milletvekili çıkartarak yeni kurulmuş bir partiye nazaran Türk siyasetine güçlü bir giriş yapmıştır. Ancak bu seçimin sonuçları genel manada memnuniyetsizlik yaratmıştır. CHP, sahip olduğu iktidarını korumuş fakat seçim günü yapılan antidemokratik faaliyetler iktidarına gölge düşürmüştür. Halkın gözünde seçimi kazandığını iddia eden DP’de 1950’ye kadar geçen süre içerisinde bu seçimi propaganda malzemesi olarak kullanmış ve yaşanan mağduriyetin siyasi karşılığını almak için çokça mücadele etmiştir.

1946-1950 yılları arasında Türk siyaseti, ilk defa iktidar ile muhalefet partilerinin çekişmesine sahne olmuştur. CHP o dönemde devlet demektir. Halkın gözündeki karşılığı da bu olmuştur. DP ise CHP’nin içinden çıkmış olan ve Celal Bayar ve Refik Koraltan gibi Atatürk ile omuz omuza mücadele etmiş deneyimli siyasetçilerden oluşan bir siyasi partidir. Parti başkanı olan Celal Bayar seçimlerden sonra milletle kucaklaşmak ve seçimde yaşananlar dâhil, kendi planlarını da anlatabilmek için yurt gezisine çıkmıştır. Bayar’ın duraklarından biri de Rize olmuştur. 3 Kasım 1947 tarihinde Rize’ye gelen Bayar, burada halkla buluşmuş ve bir nutuk irat etmiştir. Bu nutkunda vatandaşların siyasi görüşlerinden dolayı asla zarar görmeyeceğini ve DP iktidarında tüm siyasi görüşlere saygılı bir politikanın uygulanacağını ifade etmiştir. Ayrıca Bayar’ın en önemli gündemi yeni bir seçim yasası olmuştur. Rize’de bu yasa hakkında ipuçları veren Bayar, seçim kanununu değiştirerek hakiki demokrasiyi memlekete getireceklerini beyan etmiştir (Şahingiray, 1999: 188).

1946-1950 döneminde CHP Rize milletvekilleri hükümette çeşitli görevler üstlenmişlerdir. Rize Milletvekili Tahsin Bekir Balta, Recep Peker Hükümeti’nde Ekonomi Bakanı olarak görev yapmıştır. Balta ayrıca 5 Eylül 1947 tarihinde de Çalışma Bakanı olarak faaliyetlerde bulunmuştur (Sanal, 1997: 126). 9 Eylül 1947 tarihinde Peker Hükümeti’nin istifasıyla Hasan Saka başvekil olarak görevlendirilmiştir. Tahsin Bekir Balta, Saka Hükümeti’nde de Çalışma Bakanlığı’na atanmıştır (Sanal, 1997: 127; Ahmad ve Ahmad, 1976: 36). 10 Haziran 1948 günü teşekkül eden II. Saka Hükümeti’nde eski iktisat vekillerinden CHP Rize Milletvekili Fuat Sirmen, Adalet Bakanlığı görevine getirilmiştir. Tahsin Bekir Balta bu kabinede de Çalışma Bakanlığı mevkiindeki yerini korumuştur (Goloğlu, 2013: 297-298). Fuat Sirmen daha sonra teşekkül etmiş olan I. Günaltay Hükümeti’nde Adalet Bakanı olarak görev yapmıştır.

1.1950 Seçimleri ve 1950-1954 Yılları Arası Rize’de Siyasi Faaliyetler

14 Mayıs 1950 seçimleri yaklaşırken partilerin siyasi faaliyetleri de hız kazanmıştır. 1946 seçimlerinden zaferle ayrılan ama kazandığı seçimi muhalefet gözünde bir türlü aklayamayan CHP, 1950 seçimlerine daha dikkatli ve hazır bir şekilde girmeyi amaçlamıştır. İlk adım olarak seçimlerde aday belirleme sistemi değiştirilmiştir. Yeni sisteme göre adayların %70’ini il ve ilçe yönetim kurulu üyeleri, partili belediye başkanları ve genel meclis üyeleri gizli oy ile seçecek ve kalan %30’luk kısım ise parti divanı tarafından belirlenecektir (Mahmutoğlu,2017: 369). Propaganda döneminde Rize Çayeli İlçe Komitesi’nde propaganda cemiyeti oluşturulmuştur. Çayeli İlçe Komitesi, bazı memurların muhaliflere yakınlık göstermesi sebebiyle halkın hükümetten uzaklaştığını ve bu bölgede geniş çaplı bir propaganda faaliyeti yürütülmesi gerekliliğini ifade etmiştir (Mahmutoğlu, 2017: 378).

1946 seçimlerinin mağduru sıfatıyla halktan iade-i itibar isteyen DP, 1950 seçimleri öncesi aktif bir politika izlemiştir DP’li adaylar seçmenlerin ayağına giderek kendilerini tanıtmışlar ve burada çeşitli konuşmalar yapmışlardır (Yıldırım, 2004: 139). İktidara yüz çevirmiş kimi gazetelerde DP kurucularına sütunlarını açmıştır. Fuat Köprülü ve Adnan Menderes’in makaleleri bu gazetelerde yayınlanmış ve bu yolla halka ulaşılmaya çalışılmıştır. DP yapmış olduğu mitinglerde yeni seçim sisteminin (açık oy, gizli tasnif) oldukça güvenli olduğunu ve vatandaşların sandığa giderken tereddüt etmemelerini istemiştir (Mahmutoğlu, 2017: 392). DP 8 Mayıs 1950 tarihinde seçim beyannamesini yayınlamış ve bu beyannamede iktidar değişikliği halinde memlekette maddi ve manevi hiçbir sarsıntıya yer vermeyeceklerini belirtmiştir (Cumhuriyet, 09.05.1950). DP’nin en önemli vaatlerinden biri de devr-i sabık yaratmayacaklarını açıklamalarıdır. Parti böylece, bir hesaplaşma devrine girilmeyeceğini ve millete mal olmuş inkılâpların korunacağını teminatını vermiştir (Koçak, 2017: 417).

1.1. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri

Genel Seçim Bilgileri

Seçmen Bilgileri: 8.905.743

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 7.953.055

Seçime Katılım Oranı: %89,3

Seçim Sistemi: Çoğunluk Usulü Liste (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 030.01.51.309.7/2)

Tablo 1: 14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları
(BCA, 030.01.52.312.4.)

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı
DP	4.391.694	%55,2
CHP	3.148.626	%39,6
MP	368.537	%4,6
Bağımsızlar	44.537	%0,6
Toplam	7.953.095	%100

Sonuçlar incelendiği vakit DP'nin büyük bir zafer kazandığı görülür. 55 ilde 416 milletvekili çıkararak ve mecliste temsil gücü %85'lere dayanan DP'nin yanında CHP'nin kaybı büyüktür. CHP sadece 19 ilde 69 milletvekili çıkarabilmiş ve meclisteki temsil oranı %14,2'de kalmıştır. Millet Partisi sadece 1 milletvekili çıkarabilmiştir (Tuncer, 2010: 117). Aradaki oy farkı çok fazla olmamasına rağmen farkın bu kadar büyük olması sebebi uygulanan seçim sistemidir (Tekeli, 1983: 1803).

14 Mayıs 1950 Rize İli Genel Seçim Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı: 71.295

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 59.974

Seçime Katılım Oranı: %84,1 (TÜİK, 2011: 78)

Tablo 2: Rize'de Oyların Partilere Göre Dağılımı ve Milletvekili Sayıları
(TÜİK, 2011: 78)

Partiler	Aldıkları Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
DP	42.038	%70	6
CHP	18.021	%30	-

Tablo 3: 14 Mayıs 1950 Seçimlerinde Rize Milletvekili Seçilen Adaylar

(BCA, 030.10.77.511.17/2)

Adı	Soyadı	Partisi
Ahmet	Morgil	DP
Yusuf İzzet	Akçal	DP
Kemal	Balta	DP
Mehmet Fahri	Mete	DP
Osman	Kavrakoğlu	DP
Zeki Rıza	Sporel	DP

DP, 1946 seçimlerinde Rize’de örgütlenemediği için katılamamıştır. Halk 1950 seçiminde ise oylarını DP’den yana kullanmış ve DP, bölgedeki tüm vekillikleri kazanmıştır. MP Rize’de seçime iştirak etmemiştir. Seçimlerden hemen önce Rize’deki bazı yerel gazete çevrelerinde, CHP adaylarının İstanbul’dan gelmediği, DP adaylarının ise ekseriyetle Rize’de vatandaşın yanında bulunduğu ifade edilmiş ve bu durumun seçimleri DP’nin kazanmasında etkili olduğu belirtilmiştir (Zümrüt Rize, 05.05.1950).

1.2. 1950 Yerel Seçimleri ve Sonuçları

1950 Yerel seçimleri DP’nin büyük üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Belediye seçimlerinin umumi sonuçlarına bakıldığında 600 belediyenin 560’ı DP’ye geçmiştir. Başbakan Adnan Menderes seçim sonuçlarıyla ilgili olarak: “*Türk Milleti, Halk Partisi’ni 14 Mayıs’ta iktidardan tasfiye etmişti. 3 Eylül’de de muhalefetten tasfiye etti*” demiştir. “Cumhuriyet”, bu zaferin sırrını üç maddede özetlemiştir. İlk olarak halkın DP’ye olan güveninin devam ettiğini belirtmiş ve en azından dört yıl boyunca partinin programını ve vaatlerini gerçekleştirmesini bekleyeceğini söylemiştir. İkinci olarak muhtarlık seçimlerinin DP’yi ikaz ettiğini, bu sebep ile partinin telkin ve propagandanın önemini kavrayarak belediye seçimlerinde daha faal olduklarını belirtmiştir. Son olarak CHP’nin yanlış bir politika izlediğini, yapıcı olmak yerine yıkıcı olmayı tercih ettiğini, belediye seçimlerini milletvekili seçimlerine çevirerek siyasal bir imaj verdiğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 05.09.1950).

Rize’deki sonuçlar incelendiği vakit toplam 5 belediyenin 4’ünü DP’nin kazandığı görülmektedir. 1 belediyeyi CHP kazanmış, MP ise belediye kazanamamıştır. Seçimler sonunda oluşan Türkiye Geneli İl Genel Meclisi’nde de DP’nin kahir ekseriyeti görülür. DP 49, CHP 12, MP 1, Bağımsızlar da 1 üye çıkarmışlardır. Rize’deki 4 üyenin tamamı DP’den çıkmıştır (BCA, 030.01.51.309.6/3).

1.3. Pakistan Büyükelçisi Mian Beşir Ahmet’in Rize Seyahati

Pakistan Büyükelçisi Mian Beşir Ahmet, Giresun vapuruyla Karadeniz turuna çıkmış ve 24 Ağustos 1951 Cuma akşamı saat 21.30’da Rize’ye gelmiştir. Başta Rize Valisi Nazım Üner olmak üzere beraberinde bulunan Rize Milletvekillerinden Ahmet Morgil ve Mehmet Fahri Mete, Belediye Başkan Vekili Ahmet Vardal, Çay Fabrikası Müdürü Asım Zihnioğlu, Çay Mühendislerinden İzzettin Sallı ve Mithat Özsan ile birlikte Giresun vapuruna gitmişler, misafirleri karşılamışlardır. Daha sonra büyükelçiye şehri ve çay fabrikalarını görmeleri teklif edilmiş ve yanında bulunan Robert Koleji Mühendislik Kolej Müdürü Mr. Pearson ile birlikte çay fabrikasını ziyarete gidilmiştir. Fabrika müdürü Asım Zihnioğlu, konuklarına fabrikayı gezdirip malumat verdikten sonra fabrika bahçesinde çay ikram etmiştir. Mian Beşir Ahmet, bu sırada yanlarında bulunan bir basın mensubuna şu açıklamayı yapmıştır: *“Türkiye’nin bu güzel yerlerini tanımadığımdan görmek arzusu ile seyahate çıkmış bulunuyorum. Karadeniz dedikleri bu bölge hiç de kara değil, her tarafı yeşil. Rize’yi gündüz dışarıdan, gece ise içeriden gördüm. Her iki görüntüsü de güzel. Hatta çay sanayisinin inkişafıyla buraların daha da çok güzelleşeceğini kuvvetle ümit etmekteyim. İnşallah bir gün Türkiye, Pakistan ve Hindistan ile rekabet edecektir. Nasıl ki Yaşar Doğu Pakistan’a gittiği zaman bizim meşhur güreşçilerimizi yendi ve biz bundan iftihar duyduk, çayda da bizi yerseniz öyle iftihar duyacağız. Ben içki kullanmam Yeşilaycıyım. İnşallah çayınız rakıyı, bir gün ortadan kaldırır”* (Rize,26.08.1951).

1.4. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü’nün Rize Seyahati ve Rize Nutku

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, çıkmış olduğu Karadeniz turunda Giresun ve Trabzon’a uğradıktan sonra 19 Mayıs 1952 günü Rize’ye gelmiştir. Yapmış olduğu konuşmada şunları söylemiştir:

“Rizeliler, Aziz Hemşerilerim, Bugün 19 Mayıs Milli bayramıdır. Bu bayram gününde size günlük politikadan bahsetmeyeceğim. Bugünün kıymet ve ehemmiyeti üzerinde durmak istiyorum. Büyük kahraman, eşsiz kahraman Atatürk, bundan 33 yıl evvel bugün Samsun’da Anadolu’ya ayak basmıştır. O günden bugüne kadar geçen devre, Türk Milleti’nin talihinde büyük değişiklikler, yükselmeler, ilerlemeler kaydetmiştir. Atatürk Samsun’a çıktığı zaman memleketin vaziyetini büyük nutkunda tasvir eder. Memleketin vaziyeti o gün hüznün verici idi. Düşmanlar asırlardan beri yıkılmasını bekledikleri Osmanlı İmparatorluğu’nu tamamıyla yere sermek için bütün hazırlıklarını yapmışlardı. Atatürk bu hazırlıkların ortasında bir ışık gibi, bir

yıldırım gibi ortaya çıkmış ve Türk Milleti'ne geniş istikbal açmak için bütün varlığını milletin hizmetine vakfetmiştir Aziz Vatandaşlarımız!19 Mayıs'ın bir hususiyeti ve ehemmiyeti de bugünün gençlik bayramı olmasıdır. Gençlik bayramı demek, istikbal bayramı demektir. İstikbal bayramı demek, gelecek nesillerin imanla, idealle davalarına sahip olmalarına güvenmek demektir. Gençlik dediğimiz zaman, memleket içinde ideal aşkıyla yetişmekte olan, nispetle mahdut bir vatandaş kütlesi anlamamak lazımdır.” diyerek konuşmasına devam eden İsmet İnönü, Millî Mücadele devrinin gençleri ve yaşlılarının bir olarak, vatani bütün güçleriyle kurtarmaya çalıştıklarından bahsetmiştir. Yeni yetişmekte olan neslin Cumhuriyet için güven verdiğinden bahseden İnönü, milletlerin hayatında güçlülere ve buhranlara rastlanabileceğini söylemiş ve Türk Milleti'nin büyüklüğünün, bu buhranları daima her milletten önce yenmesinden geldiğini ifade etmiştir. Konuşmasını şu şekilde bitirmiştir: “Rizeliler, Kız Kardeşlerim, Erkek Kardeşlerim! Hepinize ayrı ayrı saadet dilerim. Bugünkü bayramı, maziye şerefle hatırlayarak ve Türkiye'nin istikbaline kati güvenle bakarak yâd ediyoruz. Bugünkü toplantımız, büyük Atatürk'ün aziz hatırası önünde, azimlerini ve kuvvetlerini artıran insanların toplantısıdır. Hepinizi selamlarım” (Erdemir, 1956: 110-112).

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs'ta Rize Merkez'de söylemiş olduğu nutkun ardından 20 Mayıs 1952 günü Gündoğdu bucağına gelmiş ve burada halk ile sohbet etmiştir. Sohbetinde özetle şunları söylemiştir: “Bir noktayı iyi bilmeniz lazımdır. CHP en eski siyaset teşekkülüdür. Tarih karşısında imtihan vermiştir. Bugün de memleketin idaresini murakabe etmektedir. Böyle kuvvetli bir murakabe bulunduğu halde birçok hatalı şeyler yapılabildiğini görüyorsanız, birde murakabe olmasaydı neler yapılabilirdi. Kolayca düşünebilirsiniz. Aleyhimizde yapılan din propagandasından çok üzüldük. Çok üzüldünüz amma bunu mübalağa etmeyin. Bunu yapanlar bir din meselesi olarak değil, bir siyaset meselesi olarak yapıyorlar” (Erdemir, 1956: 113). İsmet İnönü, Gündoğdu'da vatandaşlarla yapmış olduğu sohbetten sonra 21 ve 22 Mayıs 1952 günlerinde Rize'nin diğer ilçelerini gezmiş ve muhtelif konuşmalar yapmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: “CHP'nin kaderi belli olmuştur. Eksik tarafları ile hizmet tarafları ile tarif olunabilir bir hüviyettir. CHP'yi prensipleri ve meseleleriyle memleketin içinde ve dışında herkes bilir. Fakat ötekiler belli değildir. Milletten ve tarihten nasıl bir hüküm alacakları bilinemez. Temenni ederiz ki hizmet etsinler ve milletin hatırasında temiz bir iz bıraksınlar.” Çayeli'ndeki DP'lilerin “İnönü Samsun'da, Samsunlulara cami yaptırmak için para vermeyin buna lüzum yoktur” diye propaganda yapmalarına cevaben Çayeli'nde şu konuşmayı yapmıştır: “Samsun'da binlerce ve on binlerce vatandaş önünde memleketin ciddi meseleleri üzerinde konuştum. Burada yapılan politika havadisine göre ise güya ben orada cami yaptırmak için para vermeyiniz demişim. Arkadaşlarım işte iftira. Bu iftirayı yapanların basiretleri bakın nasıl bağlanmış ki, Samsun gibi bir muhitte, münevver bir muhitte, binlerce vatandaş önünde söylenen sözleri bile tahrif ediyorlar” (Erdemir, 1956: 114).

1.5. Başbakan Adnan Menderes'in Rize Ziyareti ve Rize Nutku

Başbakan Adnan Menderes, yanında TBMM Başkanı Refik Koraltan, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu ile beraber 21 Nisan 1954günü Rize'ye gelmişlerdir (Başaran, 2019: 56). Başbakanın Rize'ye gelişi sebebiyle Rize'nin Sesi gazetesinin sahibi ve başyazarı Kemal Karadeniz, Başbakana hitaben Rize'nin dertlerini ve şikâyetlerini anlattığı bir yazı kaleme almıştır. Yazıda sunlar dile getirilmiştir:

“Sayın Başvekil, Kalplerimizi, hemşerilerimizin kalpleriyle, kalbine dayatarak ruhundan ruhularımıza ve gönüllerimize cereyan eden sevgi ile seni bugün aramızda görmenin muradı ve bahtiyar heyecanı ile konuşacağım. Rize'nin mühim ihtiyacı için senden niyaz etmek için kaleme sarılıyorum. Adını, Rize'nin ebet paye adına katmış, sana hoş geldin diyoruz. Dört yıldır hükümetinizin himmetli eli, uzun yılların ihmallerine uğrayan Rize'nin dertlerine oldukça deva bulmuş, demokrasinin şefkatinden nasip almışsızdır. Daha çok işlere ihtiyacı olan buranın, en acil ihtiyacı Mendirektir. Beşiklere kadar iniyor, yüzyılların maverasına kadar uzanıyorum. Yaşayanların payına, geleceklerin minnet paylarını katıyorum. Rize'ye nimet olacak ve ebediyete kadar kerem damlalarıyla birleşerek, derin şefkat tabakalarından süzülüp, seni toprak üstünde minnetle yâd edecek fecirler fecirleri kovaladıkça, en nihayet toprak altında da dudaklar gönül olup, hisler ses olup sana rahmet duaları okuyacaktır. Asırlardır, tabiatın haşin dalgalarıyla boğuşa boğuşa bugüne ulaşan Rize, senden Mendirek diliyor Sayın Adnan Menderes” (Rize'nin Sesi, 21.04.1954).

21 Nisan 1954 günü Başbakan Menderes Rize şehir kulübü bahçesinde halka hitap etmiştir. Kendisine ve yanında bulunanlara karşı gösterilen sevgi, saygı ve muhabbete istinaden teşekkür ederek sözlerine başlamış olan Başbakan, devamında sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Sizlerin bu hararetle istikbalinizi daima kalbimizde muhafaza edeceğiz ve şükranla hatırlayacağız. Eğer Tanrı müyesser kılar da tekrar vazife başına gelecek olursak, bütün dertlerinizle en yakından meşgul olmanın yolunu büyük bir şevkle ve kolaylıkla bulmaya çalışacağız. Bugün dört sene hizmetten sonra yeni seçimlere gidiyoruz. Bu dört sene içinde vazifesini tam olarak yaptığına kani insanların vicdan rahatı ile huzurunuzda geliyor ve karşınızda tam bir kalp rahatı ile konuşuyoruz. Yeni seçimleri büyük bir sevinç ile karşılıyoruz. Temennimiz şudur ki, eğer Demokrat Parti büyük milletimize hizmet imkânını önümüzdeki dört sene muhafaza edecekse, bize bu iktidarı bu milletin hayrına olduğu takdirde müyesser etmesidir. Biz iktidarı ancak bu şartlar ile istiyoruz. Çünkü bizim için iktidarda bulunmak, saltanat ve sefa sürmek değil, tam aksine bin türlü müşkülü iktiham ederek asil milletimizin hizmetine koşmaktır. Milletimizin hizmetinde geçirdiğimiz ilk dört sene zarfında az iş yapmadık. Dört sene millet hayatında çok kısa bir zamandır. Ayrıca iktidara geldiğimiz zaman da devletin mali vaziyeti perişandı. Belediyelerde, İller Bankası'nda para yoktu. Uzun müddet yürüyeceğimiz şehrahi açmakla uğraştık ve bütçeyi ıslah ettik. Ancak son iki sene içerisinde ki büyük işlere başladık. Fakat bugün, yeni seçimlerde

reylerinizi isterken, bu reylerinizi şimdiye kadar yaptıklarımız için değil, fakat bundan sonra yapacağımız büyük hizmetler için istiyoruz. Devletin bundan dört sene evvelki aylık 96 milyon lira tahsilâtı yeni hiçbir vergi konmamasına, bilâkis ehemmiyetli vergi indirmeleri yapılmasına rağmen, bugün ayda 214,5 milyon liraya çıkmıştır. Bu böyle de kalmayacak, hendesi nispetlerle artacaktır (BCA, 030.01.14.81.1/295).

Devlet gelirlerinde ve bütçesindeki bu artış, bütün iktisadi faaliyet sahalarındaki iş ve istihsal artışının bir neticesidir. Bir taraftan devlet bütçesi artarken, öbür taraftan da milli gelirimiz, bankalardaki mevduat, bankaların ikraz ve kredi muamelelerinin hacmi de aynı denecek nispetlerde artmaktadır. Demokrat Parti, hiçbir tefrik yapmaksızın topyekûn milletimizi yepyeni ve yüksek bir hayat seviyesine ulaştıracak tedbirlerin peşindedir. Yarın yapacaklarımızın yanında şimdi yapmakta olduklarımız cüce ve bodur kalacaktır. Bizi bu yolda süratle ilerletecek imkânları yeni elde etmiş bulunuyoruz. Eğer bugüne kadar yapılan işleri 1950'de söylemiş olsaydım, bana hayâl peşinde koşuyor derdiniz. Fakat işte bugün o hayâller birer hakikat olmuştur. Buna dayanarak bu güzel vatana yarın için mukadder olan parlak istikbal hakkındaki sözlerimin bir hayâl olmadığını kabul edebilirsiniz. Demokrat arkadaşlarımdan rica ediyorum: Vaatlerinizi tutmadınız diyenlere, dört sene gibi kısa bir zamanda yapılanları göstererek “yalan söylüyorsunuz” cevabını versinler. İyi niyetli Halk Partili arkadaşlarımdan da bir ricam var: Siyaset hayatında samimi olsunlar hulus ile “bu adamlar sizden çok daha iyi iş gördüler, bu işler meydandadır, muvaffak oldular, çünkü bugün milli irade hâkimdir” demesini bilsinler. Çünkü memleketin siyasi hayatını zehirleyecek tezvirlerin önüne geçmek yolunda Halk Partili vatandaşların da üstüne düşen bir vazife vardır. Ümit ve temenni edelim ki böyle bir nefis ve vicdan murakabesiyle, memleketi tezvirle ve yalanla fena yola sevk etmek isteyenleri hayırlı bir tarife çevirmek müyesser olur. 25 sene hükümete kayıtsız şartsız hâkimdiler. O zaman ne yaptılar ki bugün vaatlerde bulunabilsinler. Esasen neyi vaat edebilirler? Vaat edecek hiçbir şeyleri kalmamıştır. Vaat edilebileceklerin hepsi ya yapılmıştır ya yapılmak üzere veyahut da yapılması derpiş edilmiş bulunmaktadır (BCA, 030.01.14.81.1/296).

İşte bunun içindir ki söyleyecek hiçbir sözleri bulunmadığından ve bir tahakküm idaresi güttüklerinden, matbuatı susturdıklarından, vatandaş hak ve hürriyetini ortadan kaldırdıklarından, hiçbir hizmet görmediklerinden ve kısır bir iktisadi politika ile bu milletin kıymetli uzun yıllarını heba ettiklerinden dolayı millet iradesi ile iktidardan uzaklaştırılan bu insanlar, bugün bütün vatan sathında Demokrat Parti'yi jurnal etmekle vakit geçirmekte ve bu jurnalcilikten medet ummaktadırlar. Jurnalcilik, efendiye yaranmak için, onun zihinlerini tahrik ve istismar etmek sanattır. Düniün Milli Şef'i, şimdi milli jurnalci olarak vazife görmekte ve bugünün efendisi olan millete jurnal vermektedir. Çünkü Demokrat Parti'yi yalan yere kötölemekten başka çaresi kalmamıştır” (Milliyet, 22.04.1954). Başbakan Adnan Menderes, konuşmasının devamında jurnalcilik mevzuu hakkında birkaç misal vermiştir. Yabancı sermaye kanunu ve petrol kanunu ile ilgili olarak öne

sürülen kapitülasyon iddialarını bu konuda örnek olarak göstermiş, bu kelimelerin vicdanlarda uyandıracığı derin vehim ve endişeyi harekete geçirmek maksadıyla jurnalcılık yoluna girildiğini belirtmiş, “hâlbuki hakikatte ne kapitülasyon vardır ne de vatan bir istismar sahası haline getirilmiştir” demiştir. Başbakan Adnan Menderes, konuşmasını Rizelilerin sürekli alkışları arasında şu vaatlerde bulunarak bitirmiştir:

“Karadeniz'in hiçbir köşesini iskelesiz bırakmayacağız. Esas yollarınız en kısa zamanda bitireceğiz. 1956'ya kadar bütün köy yollarınız mutlaka bitirilmiş olacaktır. 1955 yılının sonunda susuz bir tek köyünüz kalmayacaktır. Yeşil çay yaprağı fiyatlarını ayarlayacağız. Bu memleket bir daha fındık fiyatı buhranı ve mısır yoksulluğu görmeyecektir. Bu memleket bir daha mısır devrine dönmeyecektir. Buğdayı 30kuruştan alıp, sizlere 20 kuruştan vereceğiz. İyidere santrali yapılacak ve ucuz elektrik en kısa zamanda buralarda türlü sanayi kurulacaktır. Önü Karadeniz, arkası yüce dağlar bir şerit halinde uzanan bu güzel bölgenin kaderini değiştireceğiz. Gurbeçilik artık ortadan kalkacaktır. Bu vaatleri korkmadan ve imanla yapıyorum. Demokrat Parti iktidarının dört sene gibi kısa bir zamanında başardık. Sevgili Rizeliler, daha size neyi söyleyeyim. Muhabbetimizi ve size olan bağlılığımızı, gurur ve iftiharla bildirmek isterim. Gösterdiğiniz bağlılık ve alakaya nasıl teşekkür edeyim? İşte kalplerimiz ve vicdanlarımız karşı karşıyadır. İşte dört sene muhalefette ve dört sene iktidarda ne yaptysak meydandadır. Allah hayırlısı hangisi ise bu seçimlerde onu müyesser etsin. Hepinize en derin muhabbet ve hürmetlerimi bırakarak, huzurunuzdan ayrılıyorum. İnşallah tekrar sizlerle konuşmak mazhariyetini ve sizlere hikmet imkânını Allah bahşeder. Türk Milleti için hangisi iyiyse, Allah onu bahşu ihsan etsin” (Rize'nin Sesi, 22.04.1954).

2. 1954 Seçimleri ve 1954-1957 Yılları Arasında Rize'de Siyasal Faaliyetler

1950 seçimlerinde büyük hayal kırıklığı yaşayan ve bu seçimlerde tekrar iktidarı hedefleyen CHP, illerde yapılan yoklama sonuçlarına göre adaylarını belirlemiş ve adaylar Yüksek Seçim Kurulu tarafından 11 Nisan 1954 günü ilan edilmiştir (Milliyet, 12.04.1954). Genel Başkan İsmet İnönü, adaylar açıklanmadan seçim mitinglerine başlamış ve ilk nutkunu kendisinin de seçim bölgesi olan Malatya'da söylemiştir (Milliyet, 10.04.1954). CHP Genel Sekreterliği'nden il teşkilatlarına bir seçim tamimi tebliğ edilmiştir. Bu tamimde parti yönetiminin halk ile daha çok ilgilenmesi gerektiği vurgulanmış, parti ocağına kayıtlı olanların sadece %25'nin seçimlere iştirak ettiği, bu sebeple iştiraki artırmaya yönelik faaliyetlerin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Yedi maddeden oluşan bu tamimde özetle, partinin ana davasının seçim sürecinde sandık güvenliğini sağlamak, seçim günü partililerin görevlerini ihmal etmesini önlemek ve en önemlisi seçime katılımı artırabilmek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca vatandaşlara sürekli DP'nin CHP'nin içinden çıkan bir parti olduğu vurgusunun yapılması istenmiştir. Parti yönetimi, sadece aydın kesime değil, halka ve köylüye de onların anlayabileceği örneklerle propaganda faaliyetleri yapılmasının önemini vurgulamıştır (Mahmutoğlu, 2017: 478-479).

1950 seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan DP, yapılan yoklamalar ve merkezden belirlenen adayların listesini 12 Nisan 1954günü Yüksek Seçim Kurulu'na teslim etmiştir (Milliyet, 13.04.1954). İlk seçim konuşmasını Erzurum'da yapan Başbakan Adnan Menderes, DP'nin dört yıllık icraatıyla, CHP'nin yapmış olduğu bütün icraatlarının karşısına çıkabilecek kudrette olduğunu belirtmiştir (Toker, 1990b: 299). 1954 seçimlerinde Cumhurbaşkanı Bayar da aktif rol almıştır (Çavdar, 2013: 47). Bayar, yurt gezilerine çıkmış ve DP için oy istemiştir. Bayar'ın propaganda dönemi boyunca Adnan Menderes'ten bile öne çıktığı zamanlar olmuştur (Yılmaz, 2010: 545). DP seçim stratejisini 2 ana plan üzerinden yürütmüştür. İlk olarak hem Bayar hem Menderes memleketteki ekonomik faaliyetlerden, kalkınma hamlelerinden bahsetmiş, ikinci olarak bu hamleleri yoğun mitinglerle desteklemişlerdir. Vatandaşa27 yıllık CHP iktidarından sonra refah getirildiği ısrarla vurgulanmıştır (Mahmutoğlu,2017: 479).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, yaptığı mitinglerde: *“Memleket neredeydi, şimdi nerededir ve nereye varacaktır? Bu soruların cevabını her vatandaş elini vicdanına koyarak düşünmelidir”* (Toker, 1990b: s.299) diyerek DP'nin halka refah ve rahatlık getirdiğini vurgulamaya çalışmıştır. DP, seçim kampanyası boyunca yaptığı icraatları halka anlatmıştır. Yeni eserlerin temelini atmış veya bitirmiş oldukları eserlerin açılışlarını yapmıştır. Başbakan Adnan Menderes, Rize'de *“Reylerinizi şimdiye kadar yaptıklarımız için değil, bundan sonra yapacağımız büyük hizmetler için istiyoruz”* derken yatırımlara dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu arada CHP'li olarak bilinen tanınmış bazı isimleri de aday göstererek o kanattan oy almaya çalışmıştır (Yılmaz, 2010: 545-546).

Cumhuriyetçi Millet Partisi, teşkilatlanabildiği illerdeki milletvekili adaylarını 4 Nisan1954 günü açıklamıştır. Rize'de yapılmış olan yoklama sonucunda Ali Kalaycı, Enis Kepenk, Necmettin Kantoğlu, Muhsin Güloğlu aday olarak gösterilmişlerdir (Milliyet, 05.04.1954). Yüksek Seçim Kurulu'na sunmuş oldukları kesin aday listesinde Rize adaylarına ek olarak Kâmil Arıcı ve Namık Koray eklenmiştir (Milliyet, 12.04.1954).CMP, seçime az bir süre kala Ankara'da yapmış olduğu mitingde oyların CHP veya DP'ye verilmesini diktatörlüğün devamı olarak nitelendirmiş, memleketi yeni bir hürriyet havasının gelmesi gerektiğini belirtmiştir (Milliyet,25.04.1954). Türkiye Köylü Partisi adaylarını Yüksek Seçim Kuruluna 10 Nisan 1954 tarihinde göndermiştir (Milliyet, 11.04.1954). Parti, Rize'den aday göstermemiştir. Parti seçim programı boyunca köylü politikalarında reform, meclisin murakabe edilmesi ve adil seçim sistemi üzerinde durmuştur (Mahmutoğlu, 2017: 501).

2.1. 2 Mayıs 1954 Genel Seçimleri

Genel Seçim Bilgileri

Seçmen Sayısı: 10.262.063

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 9.095.617

Seçime Katılım Oranı: %88,63

Seçim Sistemi: Çoğunluk Usulü Liste (BCA, 030.01.51.309.7/2)

Tablo 4: 2 Mayıs 1954 Genel Seçim Sonuçları

(BCA, 030.01.51.309.7/1, Tuncer, 2011: 95)

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı
DP	5.313.659	%58,4
CHP	3.193.471	%35,1
CMP	480.249	%5,3
TKP	50.395	%0,6
İP	910	%0,0
Bağımsızlar	56.393	%0,6
Toplam	9.095.617	%100

1954 seçim sonuçları DP'nin büyük üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Bu oy oranı ile DP, Türkiye'de bu zamana kadar yapılan seçimlerde bir partinin aldığı en yüksek oy oranını almıştır. DP bu seçimde 503 milletvekilliği kazanmıştır. CHP ise sadece 31 milletvekilliği kazanabilmiştir. CMP sadece Kırşehir'de başarı göstermiş ve 5 vekillik kazanmıştır. Bu seçimlerde Köylü Partisi ve İşçi Partisi vekil çıkartamazken, Bağımsızlar 2 vekille parlamentoya girmiştir (BCA, 030.01.51.309.7/3).

2 Mayıs 1954 Rize İli Genel Seçim Bilgileri

Kayıtlı Seçmen Sayısı: 91.673

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 77.117

Seçime Katılım Oranı: %84,1

Çıkaracağı Milletvekili Sayısı: 6 (TÜİK, 2011: 78)

Tablo 5: Rize’de Oyların Partilere Göre Dağılımı ve Milletvekili Sayıları
(TÜİK, 2011: 78)

Partiler	Aldıkları Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
DP	52.952	%68,7	6
CHP	19.264	%25	-
CMP	4.000	%5,2	-

Tablo 6: 2 Mayıs 1954 Seçimlerinde Rize Milletvekili Seçilen
Adaylar (BCA, 030.10.78.517.22/2)

Adı	Soyadı	Partisi
Ahmet	Morgil	DP
Yusuf İzzet	Akçal	DP
Kemal	Balta	DP
Mehmet Fahri	Mete	DP
Osman	Kavrakoğlu	DP
Hüseyin	Agun	DP

2 Mayıs seçimleri Rize’de büyük bir olgunluk içerisinde geçmiştir. Seçime katılım oranı 1950 seçimiyle hemen hemen aynı olmuştur. %84,1’lik oran ile Rize, seçime en az katılım gösteren iller arasında 6.sırayı almıştır (Tuncer, 2011: 73). DP geçen seçimde olduğu gibi birinci parti olarak bölgedeki tüm milletvekilliklerini kazanmıştır (Rize’nin Sesi, 03.05.1954). Geçen dönem seçilmiş olan 6 vekilden 5’itekrar seçilmiş, Zeki Rıza Sporel yerine Hüseyin Agun yeni dönemde milletvekili olmuştur. 2 Mayıs 1954 seçimlerinde Rize’de DP’nin kazanması memnuniyetle karşılanmıştır. Seçim sonuçları halk hâkimiyetinin kat’i tecellisi olarak değerlendirilmiş, CHP’nin milletçe tasfiye edildiği belirtilmiştir. Bu seçim demokrasinin tam bir zaferi olarak nitelendirilmiş, sonuçların hizmet ve himmete muhtaç olan Rize’ye hayırlı olacağı ifade edilmiştir (Rize’nin Sesi, 03.05.1954).

2.2. 1955 Yerel Seçimleri ve Sonuçları

1955 Yerel Seçimleri 13 Kasım tarihinde yapılmıştır. Seçime, seçim kanununu antidemokratik olarak değerlendiren ve buna tepki göstermiş olan CHP ve CKMP katılmamıştır (Cumhuriyet, 15.11.1955). Seçime DP, TKP ve bağımsızlar katılmıştır. 13 Kasım 1955 belediye seçimlerinde, kayıtlı olan 3.873.987 vatandaştan yalnızca 1.461.219’usandık başına gitmiştir. Seçime katılım oranı %37,72’de kalmıştır (BCA,030.01.51.309.8/1). Çıkan sonuçlara göre bağımsızlar 8 vilayette, TKP 2vilayette, DP ve bağımsızlar birlikte 20 vilayette kazanmıştır. Geri kalan tüm vilayetleri ise DP kazanmıştır (Cumhuriyet, 14.11.1955). Bu seçimin sonuçları DP üyeleri tarafından hayretle ve genel olarak başarısızlıkla değerlendirilmiştir. Muhalefet partilerinin girmediği bir seçimde bağımsızların almış olduğu oy ve kazanmış oldukları belediye miktarı DP cephesinde şaşkınlıkla karşılanmıştır. CHP bu sonuçları, kendilerinin 1946seçimlerinde uğramış oldukları hayal kırıklığına benzetmiştir. Yunus Nadi bu sonucu halkın, DP’ye karşı bir uyarısı olarak dile getirmiştir (Cumhuriyet,15.11.1955).

2.3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Rize Ziyareti ve Rize Nutku

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 5 Ekim 1954 tarihinde Rize’ye gelmiştir. Rize halkı Bayar’ı öğlen saatlerinde İyidere vilayet sınırında karşılamıştır. Halk, İyidere dere pazarında iki yana dizilmiş ve Cumhurbaşkanı’nı istikbal etmişlerdir. Yeni hükümet konağının balkonuna çıkan Bayar, gördüğü sevgi karşısında çok mütehasşis olmuş ve Rizelilere şöyle seslenmiştir:

“Beş yıl önce bir defa Rize’ye gelmiştim. O zaman da Rizelileri hürriyetlerine müştak olarak görmüş ve derhal teşhis koymuştum. Sizlerin arzularını tahakkuk ettirmiş bulunuyoruz. Halâ aynı yoldayız. En zayıf anlarda dahi itimadınızı bizlerden esirgemediniz. Sizin muhabbet ve itimadınızı kazandık. Biz de size mukabelede aciz davranmadık. Bugün Rize, hiç de o eski Rize değildir. Binalar yapılmış, şehrin çehresi değişmiş, yenilikler olmuş ve olmaktadır. Aziz Rizeliler, siz bize inandınız. Biz de size dayanarak çalıştık. Bundan evvel Rize’ye yaptığım seyahatten döndüğümde, bana Rize’de ne gördüğümü sordular. Dedim ki Rize’de sırat köprüsünden geçer gibi staj yaptım. O zamanki köprülerle şimdiki köprülerin mukayesesini yapmak için, eski ile yeniye görmek lazım. 4 sene evvel sizlerin itimadınızı kazanmadan önce, bu işler yapılmıyordu. Milletın hayrına ait müesseselerimizi, milletın refahına tahsis ediyoruz. Tuttuğumuz yol bizi iyiliğe getiren yoldur. Yolumuz çok nurludur. Kısa zamanda saadete erişeceğiz. Bana 6 yıl önce de bugünkü gibi samimiyet gösterdiniz. Hepinizi muhabbetle selamlarım” (Rize’nin Sesi, 07.10.1954).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar Rize ziyareti kapsamında, yanlarında bulunan Nafia ve Çalışma Bakanlarıyla birlikte şehir gazinosuna uğramıştır. Bayar burada Rize Milletvekili Osman Kavrakoğlu’nu kabul etmiştir. Kavrakoğlu, rıhtımın şekli

hakkında Bayar'a izahat vermiştir. Cumhurbaşkanı da rıhtım projesiyle ilgili fikirlerini beyan etmiştir (Rize'nin Sesi, 06.10.1954).

2.4. Rize'de Muhtarlık Seçimleri

7 Kasım 1954 muhtarlık seçimleri Rize'de adli teminat altında yapılmıştır. Seçime katılım beklenenden yüksek olmuş, halk seçime kayıtsız kalmamıştır. Birçok yerde eski muhtarlar kaybedip, yerlerini yenilerine devretmiştir. Bu seçimdeki en önemli hususlardan birisi halkın okuma yazma bilmeyen muhtarlara oy vermemesi olmuştur. Bazı bölgelerde köylerin nüfuzlu kimselerinin tesirleri büyük olmakla beraber, halk kendi özgür iradesini sandığa yansıtmaya çalışmıştır. Seçimler sükûnet içinde, büyük bir olgunlukla geçmiştir (Rize'nin Sesi, 09.11.1954).

2.5. DP ve CHP Rize Teşkilatlarının Aday Yoklamaları

CHP teşkilat yoklaması 29 Eylül 1957 günü yapılmıştır. Adaylar arasında en çok oyu alan kişi eski Rize Milletvekili ve aynı zamanda Çalışma Bakanı olan Fuat Sirmen olmuştur. Sirmen'i sırasıyla Rahmi Arer, Mazhar Basa, Mehmet Ali Güven ve Mehmet Ali Kumbasar takip etmiştir (Rize'nin Sesi, 30.09.1957).

2 Ekim 1957 Çarşamba günü vilayetin bütün merkezlerinde aynı saatlerde başlayan aday yoklamaları yapılmıştır. Bu yoklamaların sonucuna göre DP'den Rize milletvekili adaylığını kazanan isimler ve aldıkları oy miktarı şu şekildedir:

1-Osman Kavrakoğlu: 335

2-Hüseyin Agun: 316

3-İzzet Akçal: 270

4-Ahmet Morgil: 230

5-Mehmet Mete: 204(Rize'nin Sesi, 07.10.1957)

2.6. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Rize Ziyareti ve Rize Nutku

Yaklaşan seçimler öncesi Karadeniz seyahatine çıkan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Trabzon mitinginin ardından 12 Ekim 1957 günü Rize'ye gelmiştir. İnönü, Rize'de şunları söylemiştir:

"Aziz Rizeliler, sizi sevgilerle saygılarla selamlıyorum. Bu seçim zamanında sizin huzurunuzda konuşmak bana şeref vermiştir. Ve kıymetli bir hatıra olacaktır. Bu seçim zamanının başlıca meselelerini size kısa olarak arz etmek isterim. Biz seçime başlıca iki mevzu ile giriyoruz. Bunlar üzerinde konuşacağız. Birincisi demokratik rejim dediğimiz devlet idaresi, ikincisi geçirmekte olduğumuz, geçim sıkıntısı dediğimiz iktisadi dertlerimizdir. Bizim demokratik rejimimiz tek parti devrinden sonra bir inkılap olarak gelmiştir. Bu bir tekâmül eseridir. Biz Cumhuriyet kurulduğundan beri birçok ıslahat yaptık ve hiçbirinde geri gitmedik. Daima ileri

gideriz ve gideceğiz. Birçok sıkıntı ve güçlüklerimiz olmuştur. Bunları yenmişizdir ve geri gittiğimiz olmamıştır. Rize bizim kıymetli bir köşemizdir. Rizeliler sağlam karakterli vatandaşlarımızdır. Onlar için demokratik rejimden dönmek asla bahis konusu olamaz.”

İnönü konuşmasının devamında bütün aksaklıklarına rağmen demokrasiyi yürüteceklerini ifade etmiş ve CHP’nin tek gayesinin demokratik rejimi kurtarmak olduğunu ifade etmiştir. İnönü, I. Dünya Savaşı’ndan Türkiye’nin yorgun ve yoksul çıktığını fakat memleketi kudretli bir hale yine kendi imkânlarıyla getirdiklerini söylemiş ve devamında:

“Dostlarımız mazur görsünler, yardımlar iyi kullanılmamıştır. İsraf edilmiştir. Onun için bu duruma düştük. İkinci Dünya Harbi’nden sonraki günleri, 1950 senesini arar görünüyoruz. Para kaybettik, kredi kaybettik, bunun üzerine basireti kaybettik, itimat edilecek hükümet sözünü kaybettik. Hükümetin sözüne inanılmazsa itimat kalmaz. Yapılacak iş böyle bir iktidarın seçmen eliyle değiştirilmesidir.” demiştir. İnönü, konuşmasının son bölümünde CHP iktidara gelirse Rize’deki buğday yardımını kaldıracağı ve köylere verilen su borularının paralarının salma usulüyle alınacağına dair çıkarılan söylentilere de değinmiş ve bu sözlerde insaf olmadığını, yapılan işlere devam edileceğini, su borularının paralarının da vatandaşlardan vergi olarak alınmış olduğunu söyleyerek şöyle demiştir:

“Yapılanlar yerinde kalacak, yenileri yapılacaktır. Biz iş yapmanın ne güç olduğunu biliriz. Yarım işleri tamamlayacağız ve bitmiş işleri anacağız. Pahalılıktan şikâyetimiz için; köylünün malını ucuzla almak istediklerinden böyle söylüyorlar diye propaganda yapıyorlar. Köylü daima satan bir vatandaş değildir. Sattığından çok el emeği ödeyerek alır. Onun pahalılıkta ilgisi daha fazladır. İktidarın muvaffak olamamasının tek sebebi pahalılığı ve geçim zorluğunu kabul etmemesi, bilmez görünmesidir. Kabul etmediği şeye nasıl çare arar? Elimizde fırsat vardır. Türk Milleti büyük millettir. Hür vatandaşlar bunu temin edecektir. Bütün emelimiz memleketin yükselmesidir. Hatırı sayılır bir devlet olmasıdır. Bu hür vatandaşın isabetli rey vermesiyle olur” (Erdemir, 1959: 132-134).

2.7. Başbakan Adnan Menderes’in Rize Ziyareti

Başbakan Adnan Menderes, 14 Ekim 1957 günü yanlarında Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, eski Ekonomi Bakanı Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı, gazeteciler ve muhabirler ile birlikte saat 13 sıralarında Rize’ye gelmişlerdir. Yaklaşık 10 bin kişilik bir kalabalık tarafından karşılanan Menderes, otomobil üzerinden alkışlarla mikrofon başına geçmiş, gösterilen ilgi ve alakaya teşekkür ederek dinlenmek için beş dakika müsaade istemiştir. Bu arada mikrofonu gelen Maliye Bakanı Hasan Polatkan, DP’nin bu zamana kadar yaptığı icraatları rakamlarla anlatmış, daha yapılacak çok iş bulunduğunu, bu çalışmalar sayesinde Türkiye’nin yakın zaman içinde daha kuvvetli bir devlet olacağını ifade etmiştir. Bu konuşmanın hemen ardından Başbakan Adnan Menderes kürsüye gelmiştir. Rizelilerin büyük sevgi gösterilerine tekrar teşekkür ederek sözüne

başlayan Başbakan, DP iktidarının milletin refahını ve saadetini artırabilmek için geceli gündüzlü çalıştığını belirtmiştir. 7 yıldan beri yapılmış olan icraatları Osmanlı döneminden itibaren bugüne kadar yapılan çalışmalarla kıyaslayan Adnan Menderes, bütün dünyanın bu çalışmaya hayran kaldığını, yapılan işlerin baş döndürücü olduğunu, daha yapılacak olan işlerin bu milleti yakın zamanda saadete ulaştıracağını söylemiştir. Türk Milleti'nin göstermiş olduğu teveccüh ile DP'nin durmadan çalıştığını ifade eden Başbakan, konuşmasının kısa bir bölümünü de Kıbrıs meselesine ayırmıştır. Daha önce Kıbrıs meselesi ile ilgili söylemiş olduğu sözleri tekrarlamış ve Kıbrıs'ın Türklere ait olan bölümünde Türk bayrağının ilelebet dalgalanacağını ifade etmiştir. Ayrıca Rize'ye geldiğinden beri Rize için hayati önem arz eden çay meselesini de tetkik eden Menderes, çay alım fiyatının 250 kuruşa yükseltileceğini söylemiş ve Rize Milletvekili Osman Kavrakoğlu bu kararı halka ilan etmiştir. Başbakan konuşmasının sonunda, karşısında bulunan Şeyh camiinin kubbesinin kurşununu ve eksik olan tüm gereçlerini temin edeceğini ifade etmiş ve hararetle alkışlanmıştır. Başbakan Menderes'ten sonra Milli Eğitim Bakanı olan Tevfik İleri kürsüye çıkmıştır. Konuşmasında Atatürk'ün "Köylü milletin efendisidir" sözünden yola çıkarak millet için çalıştıklarını ifade etmiş, bu çalışmaların Türk Milleti'ni yükseltmek için yapıldığını belirtmiştir. Tevfik İleri'nin ardından kürsüye eski Ekonomi Bakanı Sıtkı Yırcalı gelmiştir. Yırcalı da İleri'nin sözlerini tekrar etmiş, Türkiye'nin yakın bir gelecekte ulaşacağı yüksek saadet ve refahtan söz etmiştir. Yapılan konuşmaların ardından tüm heyet belediye gazinosuna gitmişler ve şereflerine verilmiş olan yemeğe katıldıktan sonra şehirden ayrılmışlardır (Rize'nin Sesi, 15.10.1957).

2.8. Demokrat Parti Rize Mitingi

21 Ekim 1957 günü DP, Rize'de büyük bir miting tertip etmiştir. Mitingde ilk olarak kürsüye Ahmet Morgil gelmiş ve açılış konuşması yapmıştır. Daha sonra sırasıyla Yusuf İzzet Akçal ve Osman Kavrakoğlu konuşmuşlardır. Özetle ikisi de DP'nin 7 yıl boyunca yapmış oldukları icraatları anlatmışlar ve bu icraatların hem memlekete hem de Rize'ye olan etkilerini ortaya koymuşlardır. Özellikle Yusuf İzzet Akçal, hakkında çıkan dedikodulara karşı kendini savunmuş, bunların tamamen yalan olduğunu, kendisinin Beyaz Saray ile hiçbir ilgisinin bulunmadığını belirtmiştir. Daha sonra kendisi hakkında çıkan masonluk söylentileri de yalanlanmış ve mazisinin karalanmaya çalışıldığını söylemiştir (Rize'nin Sesi, 22.10.1957).

3. 1957 Seçimleri ve 1957-1960 Arası Rize'de Siyasi Faaliyetler

1957 seçimlerinde muhalefetin iktidara gelme umudu tekrar tazelenmiştir. 1954'teki seçim başarısının ardından uyguladığı yanlış ve baskıcı politikalarla yavaş yavaş tepki toplamaya başlayan DP, iktidar kuvvetinde kayıp yaşamamak için seçimleri 1 yıl öne almıştır. Muhalefet de bu hamleye karşı seçime ittifak olarak girmeyi tercih etmiştir. CHP, CMP ve Hürriyet Partisi ittifakı seçim dönemine kadar çeşitli anlaşmazlıklara maruz kalmıştır. Ayrıca iktidar, seçim kanununun 35. ve 39.

maddelerinde yaptığı değişiklikle seçime ittifak olarak katılımı engellemiştir (Turan, 1999: 117).

CHP, yoklamalarını tamamladıktan sonra nihai listesini 5 Ekim 1957 tarihinde Yüksek Seçim Kurulu'na vermiştir. Listede Rize milletvekili adayları olarak Fuat Sirmen, Rahmi Arar, Mazhar Basa, Mehmet Ali Güven, Mehmet Ali Kumbasar ve Feyzi Tugay gösterilmiştir (Milliyet, 06.10.1957).

1954 seçimlerinden iktidarını kuvvetlendirerek çıkan DP, bu seçim döneminde öncelikli olarak muhalefet bloğunu parçalamıştır. Çıkarılmış olduğu bir yasa ile muhalefetin ittifak yapmasını önlemiştir. Seçim çalışmalarına başlayan partide alınan ilk kararlardan biri 40 ildeki adayların merkez tarafından kararlaştırılması olmuştur (Milliyet, 01.10.1957). Parti yönetimi, yapılan yoklamaların sonucunda 124 eski milletvekilini aday olarak göstermemiştir (Cumhuriyet, 08.10.1957). DP'nin adayları 7 Ekim 1957 günü belli olmuştur. Parti, Rize milletvekillikleri için Osman Kavrakoğlu, Hüseyin Agun, İzzet Akçal, Ahmet Morgil, Mehmet Mete ve Muzaffer Önal'ı aday olarak göstermiştir (Cumhuriyet, 08.10.1957).

İttifak bloğunun parçalanmasının ardından seçime yalnız iştirak eden HP, aday listesini 7 Ekim 1957 tarihinde Yüksek Seçim Kurulu'na sunmuştur. Bu listede Rize milletvekilliği için Hüsnü Erten, Şevki Özkan, Zeki Arca, Ziya Kurt, İhsan Temizkan ve Ali Çep aday gösterilmişlerdir (Milliyet, 08.10.1957). Muhalefetin diğer bir ayağı CMP de aday listesini 7 Ekim 1957 tarihinde Yüksek Seçim Kurulu'na teslim etmiştir. Parti, Rize bölgesinden Abdurrahman Boyacıgiller, Enis Naci Kepenek, Muhiddin Bilsel, Ali Kalaycıoğlu, Hakkı Şuşoğlu ve Kâmil Arıcı'yı aday olarak göstermiştir (Cumhuriyet, 08.10.1957).

3.1. 27 Ekim 1957 Genel Seçimleri

Genel Seçim Bilgileri

Seçmen Sayısı: 12.078.63

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 9.250.949

Seçime Katılım Oranı: %76,59

Seçim Sistemi: Çoğunluk Usulü Liste (BCA, 030.01.52.312.4/1)

Tablo 7: 27 Ekim 1957 Genel Seçim Sonuçları

(BCA, 030.01.52.312.4/1)

Partiler	Aldıkları Oy Sayısı	Oy Oranı
DP	4.497.811	%48,62
CHP	3.825.267	%41,35
CMP	604.087	%6,53
HP	321.471	%3,475
VP	463	%0,005
Bağımsızlar	1.850	%0,02
Toplam	9.250.949	%100

27 Ekim seçim sonuçları DP açısından bir uyarı niteliğinde olmuştur. Parti iktidarını korumuş fakat toplam oy sayısına bakıldığında zaman muhalefetten daha az oy almıştır (Cumhuriyet, 29.10.1957). Partiyi iktidarda tutan en önemli faktör kuşkusuz seçim sistemi olmuştur. Çoğunluk usulü sistem ile parti, %48 oy oranı ile 424 vekil çıkarmış, CHP %41 oy ile sadece 178 milletvekili çıkarabilmiştir. HP Burdur'da, CMP ise sadece Kırşehir'de kazanabilmiştir. Seçimin en tartışmalı safhalarında biri de seçim sonuçlarının kesinleşmeden radyoda ilan edilmesi olmuştur.

Belirli bölgelerde oy kullanma işlemi devam ederken radyonun iktidarın kazandığı yerleri açıklaması muhalefet kanadı tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Cumhuriyet, 28.10.1957). Seçim günü CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta tasnif işleminin bitmeden bazı yerlerde kesin sonuçların açıklandığını belirtmiş, bu gibi durumların kanunsuz ve usulsüz olduğunu ifade etmiştir (BCA,030.01.52.312.2/1). Aynı gün içerisinde Başbakan'a telefon eden İnönü, şikâyetlerini tekrarlamış, Başbakan da gerekli emirleri vereceğini, her oyun teminat altında olduğunu söylemiştir (BCA, 030.01.52.312.2/12).

27 Ekim 1957 Rize İli Genel Seçim Bilgileri

Kayıtlı Seçmen Sayısı: 110.800

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 82.217

Seçime Katılım Oranı: %86,7

Çıkaracağı Milletvekili Sayısı: 6(BCA,030.01.52.311.1/3)

Tablo 8: Rize İlinde Oyların Partilere Göre Dağılımı ve Milletvekili Sayıları
(TÜİK, 2011: 78)

Partiler	Aldıkları Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
DP	41.070	%50,6	6
CHP	24.991	%30,8	-
CMP	14.954	%18,4	-
HP	148	%0,2	-

Tablo 9: 27 Ekim 1957 Seçimlerinde Rize Milletvekili Seçilen Adaylar
(Tuncer, 2012: 88)

Adı	Soyadı	Partisi
Hüseyin	Agun	DP
Yusuf İzzet	Akçal	DP
Osman	Kavrakoğlu	DP
Mehmet Fahri	Metem	DP
Ahmet	Morgil	DP
Muzaffer	Önal	DP

Rize'de seçim sonuçları DP'nin üstünlüğüyle neticelenmiştir. %86,7'lik katılım oranıyla seçimlerin en yüksek katılım oranına sahip ili Rize olmuştur (Tuncer, 2012: 84). 6 milletvekilliğinin tümü yine DP'ye gitmiştir. Geçen dönemden Kemal Balta yerine yeni dönemde Muzaffer Önal milletvekili seçilmiştir.

3.2. Rize’de Demokrat Parti’nin Zaferi

Demokrat Parti, 1957 seçimlerinde Rize’de büyük bir üstünlük sağlamıştır. Partilerin vilayette kazandıkları oy miktarlarına bakıldığında DP’nin 38.000, CHP’nin 24.000, CMP’nin 8.000 oy aldığı belirtilmiştir. Ayrıca merkez kazada açılan 130 sandıktan DP 12.741, CHP, 7.627, CMP 3.780, HPise 10 oy almıştır. DP’nin üstünlüğü elde etmesinin ardından Osman Kavrakoğlu’nun DP Rize İl Teşkilatı’nı tekrar toparlaması gerektiği vurgulanmıştır (Rize’nin Sesi, 28.10.1957).

3.3. Rize Belediyesi’nin İcraatları

Rize’nin Sesi gazetesinin sahibi ve başyazarı Kemal Karadeniz, İstanbul valisi Fahrettin Kerim Gökay’ı makamında ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Gökay, Karadeniz’e Rize Belediyesi’nin ne durumda olduğunu sormuştur. Karadeniz, bu ziyareti gazetede köşesine taşımış ve belediyenin ne halde olduğunu uzun bir yazıyla anlatmıştır. Bu yazıda belediyenin liyakatsiz ve vasıfsız kişilerden oluştuğunu belirtmiş ve bu kişilerin birbirleri ile zıtlama halinde olduklarını ifade etmiştir. Belediyenin icraat yönünden çok noksan olduğu, tabiri caizse bir ölü halinde bulunduğunu söylemiştir. Devamında vilayete yapılmak istenen yararlı işlere de belediyenin engel olduğunu belirtmiş, bu durumun affedilemeyecek bir hata olduğunu vurgulamıştır. Rize Belediyesi’nin bu icraatları ile kendi kendisini yok edeceğini ve Rize’nin tarihinde kara bir leke olarak anılacağını ifade etmiştir (Rize’nin Sesi, 18.11.1957).

4. TBMM IX, X, XI. Dönem Rize Milletvekillerinin Meclis Faaliyetler

AHMET MORGİL

IX. dönemde; söz alma 7, önerge 1, teklif 3, tahrir-i sualler ve bunlara verilen cevaplar 2 olmak üzere toplam 13 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. X. dönemde; söz alma 8, teklif 1 olmak üzere toplam 9 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. XI. dönemde; söz alma 5, teklif 1 olmak üzere toplam 6 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır.

HÜSEYİN AGUN

X. dönemde; söz alma 4, teklif 1 olmak üzere toplam 5 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. XI. dönemde; söz alma 3 olmak üzere toplam 3 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır.

YUSUF İZZET AKÇAL

IX. dönemde; söz alma 98, önergeler 5, teklifler 10, tahrir-i sualler 1 olmak üzere toplam 114 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. Rize ile ilgili olarak; Rize iline bağlı Güneyce ilçe merkezinin nakledilmesi, adının değiştirilmesi hakkındaki kanun münasebetiyle söz almıştır. Giresun ve Trabzon milletvekillerinin Giresun, Trabzon, Çoruh, Ordu ve Rize illerinin topraksız veyahut az topraklı çiftçilerine toprak verilmesi hakkındaki kanun teklifi hakkında söz almıştır. X. dönemde; söz alma 31,

önergeler 3, teklifler 6 olmak üzere toplam 40 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. XI. dönemde; söz alma 63, önergeler 3, teklifler 10 olmak üzere toplam 76 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır.

KEMAL BALTA

IX. dönemde; söz alma 20 olmak üzere toplam 20 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. Rize ile ilgili olarak; Rize iline bağlı Güneyce ilçe merkezinin nakledilmesi ve adının değiştirilmesi hakkındaki kanun münasebetiyle söz almıştır. X. dönemde; söz alma 17 olmak üzere toplam 17 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır.

MEHMET FAHRİ METE

IX, X, XI. dönemlerde Mecliste herhangi bir faaliyeti bulunmamaktadır.

MUZAFFER ÖNAL

XI. dönemde Meclis içerisinde herhangi bir faaliyeti bulunmamaktadır.

OSMAN KAVRAKOĞLU

IX. dönemde; söz alma 13 olmak üzere toplam 13 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. Rize ile ilgili olarak; Rize ilinin Güneyce ilçe merkezinin nakledilmesi ve adının değiştirilmesi hakkındaki kanun ile ilgili söz almıştır. X. dönemde; söz alma 7, önerge 1, teklif 1 olmak üzere toplam 9 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. XI. dönemde; söz alma 6 olmak üzere toplam 6 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır.

ZEKİ RIZA SPOREL

IX. dönemde Meclis içerisinde herhangi bir faaliyeti bulunmamaktadır.*

Sonuç

Demokrat Parti Türk siyaset tarihi içinde önemli bir mevkiye bulunmaktadır. 27 yıllık tek parti iktidarının ardından başa gelen DP, 10 yıllık müddet boyunca memleketi idare etmiştir. İlk 4 yılında kitleleri peşinden sürükleyen ve asker, aydın, bürokrat, basın olmak üzere pek çok kesimin de desteğini alan DP 1954 seçimlerinde Cumhuriyet Türkiye'sinin en yüksek oyunu almıştır. Daha sonra ödenmesinde zorluk çekilen dış borçlar, enflasyon ve karaborsacılığın hızla yükselmesi partiye karşı olan hoşnutsuzluğu artırmıştır. Sonu 27 Mayıs ile noktalan bu süreç doğru veya yanlış pek çok olaya sahne olmuştur.

DP, Rize nokta-i nazarından ele alındığı vakit başarılı olarak kabul edilebilir. Parti, Rize'de girdiği üç seçimden de büyük oy farklarıyla galip çıkmıştır.

* TBMM IX, X ve XI. Dönem Rize Milletvekillerinin meclis faaliyetleri ile ilgili detaylı döküme ulaşmak için TBMM Tutanak Dergisi'nin 1950-1960 yılları arasını kapsayan 9,10 ve 11. Dönem ciltlerine bakılması gerekmektedir.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes bu 10 yıllık süreçte yapmış oldukları gezilerde büyük kalabalıklar tarafından karşılanmışlar ve takdir görmüşlerdir. DP'nin Rize'nin kalkınması için çaba sarf ettiği de bir gerçektir. Dönemin Rize Milletvekilleri parlamentoda oldukça etkin roller üstlenmişlerdir. Özellikle Yusuf İzzet Akçal ve Osman Kavrakoğlu, verdikleri önergeler ve takrirler ile Rize için fazlaca çaba sarf etmişlerdir. Bu çabaları sadece DP dönemiyle sınırlamamak gerekir, 1946-1950 yılları arasındaki CHP Rize Milletvekilleri de dönemin büyük isimleridir. Fuat Sirmen ve Tahsin Bekir Balta gibi hükümette de görev alan önemli bürokratlar Rize için faaliyet göstermişlerdir. Hülasa Rize, günümüzde olduğu gibi geçmişte de önemli bürokratları memlekete kazandırmıştır. Rize, Türk siyasetinde kuşkusuz önemli bir mevkie haiz bulunmaktadır.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.01.14.81.1/295.

BCA, 030.01.14.81.1/296.

BCA, 030.01.51.309.6/3.

BCA, 030.01.51.309.7/1.

BCA, 030.01.51.309.7/2.

BCA, 030.01.51.309.7/3.

BCA, 030.01.51.309.8/1.

BCA, 030.01.52.311.1/3.

BCA, 030.01.52.312.2/1.

BCA, 030.01.52.312.2/12.

BCA, 030.01.52.312.4.

BCA, 030.01.52.312.4/1.

BCA, 030.10.77.511.17/2.

BCA, 030.10.78.517.22/2.

II. Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1950-1960)

III. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet (1950.1955.1957) Milliyet (1954,1957)

Rize (1951)

Rize'nin Sesi (1954,1957)

Zümrüt Rize (1950)

IV. Araştırma Eserler

Ahmad T. ve Ahmad B.T. (1976), *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Başaran, S. (2018). Cumhuriyet Dönemi Rize İdare Tarihi. *Türk İdare Dergisi*, 2018/1, 49-76.

_____ (2019). Demokrat Parti Dönemi (1950-1960). *Cumhuriyet Döneminde Rize-II (1950-1980) Siyasi Temeller*. (Ed.). Aslan, Z, Arıkan, M.Rize:

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları.

Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*. Ankara:

İmge Kitabevi.

Erdemir, S. (Der.). (1956). *Muhalefette İsmet İnönü (1.Cilt)*. İstanbul: Sıralar Matbaası.

_____ (1959). *Muhalefette İsmet İnönü (2.Cilt)*. İstanbul: Ekiciğil Matbaası.

Goloğlu, M. (2013). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi IV (1946-1950) Demokrasiye Geçiş*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Koçak, C. (2017). *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) CHP İktidarının Sonu (6.Cilt)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mahmutoğlu, T.B. (2017). *CHP'nin Belediye ve Genel Seçim Çalışmaları ve Propagandaları (1923-1957)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sanal, T. (1997). *Türkiye'nin Hükümetleri*. Ankara: Sim Matbaacılık.

Şahingiray, Ö. (Der.). *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar (1946-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tekeli, Ş. (1983). Cumhuriyet Döneminde Seçimler. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 7.Cilt,1798-1824*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Tuncer, E. (2010). *1950 Seçimleri*. Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV).
- _____ (2011). *1954 Seçimleri*. Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV).
- _____ (2012). *1957 Seçimleri*. Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV).
- Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları DP'nin Altın Yılları (1950- 1954)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi (4.Cilt/ 2.Bölüm)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2011). *Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011)*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Yıldırım, S. (2004). 1950 Seçimleri ve Propaganda. *T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 6, 131-157.
- Yılmaz, E. (2010). 1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4, 541-551.